

ANDORRA: LLENGÜES I IDENTITATS

JORDI SERRA I MASSANSALVADOR



ANDORRA: LLENGÜES I IDENTITATS

JORDI SERRA I MASSANSALVADOR

Amb la col·laboració de

FINA CARPENA-MÉNDEZ
(marc teòric i conceptual)

MARGARITA ARROYO
(coordinació d'entrevistes)

ANDORRA RECERCA I INNOVACIÓ
(realització de l'enquesta i informatització de dades)

AJUTS A PROJECTES DE RECERCA LINGÜÍSTICA
LÍDIA ARMENGOL VILA DEL GOVERN D'ANDORRA
ASSOCIACIÓ CULTURAL DEL MONTSERRAT
ROSSELLÓ LLENGUA I CULTURA

Andorra: llengües i identitats

© Jordi Serra i Massansalvador

© Per al capítol 2 de la introducció: Fina Carpena-Méndez

© Fotografia de coberta: Fernando Galindo

Primera edició: desembre del 2024

© d'aquesta edició:

Govern d'Andorra

Ministeri de Cultura, Joventut i Esports

Servei de Política Lingüística



Govern d'Andorra

DL AND.28-2025

ISBN 978-99920-82-12-6

Producció editorial d'aquesta edició: Anem Editors

Disseny i maquetació: Oliver Vergés Pons

ÍNDEX

Agraïments	9
PRIMERA PART. PRESENTACIÓ	11
1. Objectius i metodologia	13
1.1. Presentació	13
1.2. Objectius	15
1.3. Metodologia	17
1.4. Grups etnolingüístics	25
2. Marc teòric i conceptual (Fina Carpena-Méndez)	31
2.1. Llengua i identitat	31
2.2. Migracions, llengua i multilingüisme	36
2.3. Multiculturalitat, llengua i integració	47
2.4. Contacte intercultural, aprenentatge i transmissió intergeneracional de les llengües	53
SEGONA PART. TREBALL DE CAMP	63
1. Processos d'immigració	65
1.1. Característiques de la immigració a Andorra	65
1.2. Els motius de la immigració	67
1.3. L'arribada a Andorra	69
1.4. Els primers temps: l'adaptació inicial	75

1.5. Relació amb el país d'origen	77
1.6. El final del procés de migració: retorn o permanència	81
1.7. El camí invers: l'emigració d'andorrans a l'estranger	88
1.8. Llengua i integració	90
1.9. Adquisició de la llengua dins el procés de immigració	95
2. L'endogrup: llengua i entorn social immediat	99
2.1. Les famílies a Andorra	99
2.2. Llengües i família	108
2.3. Els amics i els veïns	120
2.4. La comunitat ètnica com a espai de relacions	126
3. L'educació	135
3.1. Nivell d'estudis	135
3.2. Coneixements de català	138
3.3. L'ensenyament reglat	148
3.4. Altres ensenyaments	164
4. L'exogrup: llengua i societat	169
4.1. Sobre la cultura andorrana	170
4.2. Participació en la cultura andorrana	173
4.3. Valoracions del fet cultural	179
4.4. Consum cultural	185
4.5. Llengua i societat	195
5. Condicions de vida	203
5.1. La renda	203
5.2. El benestar social	209
5.3. L'àmbit laboral	213
5.4. Relacions de consum	227
6. Llengua i Estat	237
6.1. Nacionalitat	238
6.2. Participació política i relacions de poder	249
6.3. Política lingüística	256
6.4. La llengua usada amb l'Administració	263

7. Integració i identitat	269
7.1. Relacions intergrupals	271
7.2. Discriminació i racisme	281
7.3. Visions d'Andorra	286
7.4. Integració, identitat i pertinença	292
7.5. Identitat i llengua catalana	300
 TERCERA PART. CONCLUSIONS	 305
 1. Caracterització dels grups etnolingüístics a Andorra	 307
1.1. Andorrans (11%)	308
1.2. Nous andorrans (32%)	311
1.3. Catalans (12%)	318
1.4. Espanyols (15%)	320
1.5. Portuguesos (11%)	322
1.6. Francesos (5%)	324
1.7. Europeus (5%)	327
1.8. Llatinoamericans	330
1.9. Resta del món	332
 2. Espais sociolingüístics de relació	 337
2.1. L'espai institucional	339
2.2. L'espai endogrupal	343
2.3. L'espai públic	353
 3. Orientacions per a una actuació sociolingüística	 361
3.1. L'accés a la ciutadania	363
3.2. Llengua i educació	373
3.3. Polítiques lingüístiques	381
 Resum de les conclusions	 389
 Bibliografia bàsica	 397

“A me Nuto piaceva perché andavamo d'accordo
e mi trattava come un amico. Aveva già allora
quegli occhi forati, da gatto, e quando aveva detto
una cosa finiva: ‘Se sbaglio, correggimi.’ Fu così
che cominciai a capire che non si parla solamente
per parlare, per dire ‘ho fatto questo’, ‘ho fatto
quello’, ‘ho mangiato e bevuto’, ma si parla per
farsi un’idea, per capire come va questo mondo.
Non ci avevo mai pensato prima.”

La luna e i falò

CESARE PAVESE

AGRAÏMENTS

En la realització d'aquest treball hi han participat, en diverses maneres, moltes persones i entitats. Hem d'agrair el bon tracte i la disposició per part de tots els departaments del Govern d'Andorra, les institucions i les associacions consultades, i especialment de:

Anastasiia Kravets, de l'Associació d'Ucraïnesos a Andorra.

Anna Tallada, del Ministeri d'Afers Socials.

Cristina Pokora i Albert Maluquer, del Ministeri d'Educació.

Elisabet Miralles, de la Delegació de l'Ensenyament Francès a Andorra.

Guillem Forné, del Comú de la Massana.

Harry Lock, del British College of Andorra.

Inés Sánchez, de la Biblioteca Pública del Govern.

Joan R. Micó i Pepita Batalla, d'Andorra Recerca i Innovació.

Josep Capdevila, del Departament de Policia d'Immigració.

Landry Riba, de la Secretaria d'Estat per a les Relacions amb la Unió Europea.

Lorenzo Castillo, de l'Associació de Residents Peruans a Andorra.

Maria Josep Montolio, de l'Escola Bressol d'Ordino.

Marta Pujol i Eva Royo, del Departament de Política Lingüística.

Mònica Iglesias, de l'escola Els Esquirolets d'Encamp.

Natalya Sorokina, de l'Associació Casa Rússia d'Andorra.
Pedro Corral, de l'Ambaixada espanyola a Andorra.
Rosa Pérez, del Centre de Formació al Llarg de la Vida d'Andorra.
Sonia Pérez, del Ministeri de Justícia.

Així mateix, volem expressar el nostre agraïment a tots els informants que han accedit a ser entrevistats:

A Aixirivall: Ernest.

A l'Aldosa de Canillo: Fina.

A Andorra la Vella: Anastasiia, Andrei, Bawani, Christian, Conxita, Francisco, Gianina, Guillem, Jorge, Lluís, Marisa, Masha, Micky, Pep, Pere Joan, Quique, Rafael, Rajid, Rosa, Rosor, Telma i Teresa.

A Bixessarri: Isabel.

A Canillo: Antoni, Carmen, Carla Sofia i Ramon.

A Encamp: Clara, Dolors, Manuel Ángel, Marika, Mercè, Natasha i Nuri.

A Escaldes-Engordany: Aida, Alfred, Andreu, Bahia, Emily Rose, Filipe, Jorge (Portugal), Jorge (Xile), Josep, Laura, Lucía, Maria Teresa, Mario, Rubén, Vera, Vitorio i Yousra.

A la Massana: Christine, Diny, Emma, Emmanuel, Guillem, Hodei, Jordi, Julie, Mair, Maria, Natalya, Pepe i Pepa, Sandra, Sara i Tania.

A Ordino: Carmen, David, Gael, Isabelle, Jean François, Olga, Ramon, Sonia i Toni.

Al Pas de la Casa: José Antonio.

A Santa Coloma: Bea, Lorenzo i Natàlia.

A Sant Julià de Lòria: Anna, Cristina, Imma, Ivan, Jèssica, Marc, Maria, Meritxell i Nelson.

A Sispony: Audrey i Manel.

PRIMERA PART

INTRODUCCIÓ

1. OBJECTIUS I METODOLOGIA

1.1. PRESENTACIÓ

Aquest projecte s'aproxima a la relació entre la llengua i la immigració en el context andorrà des de marcs conceptuals i analítics desenvolupats els darrers anys en el camp de l'antropologia i la sociolingüística per poder entendre els canvis en els patrons migratoris globals i en el context europeu. Les transformacions dels mercats laborals i les noves formes de mobilitat i circulació transnacional han generat la necessitat de desenvolupar nous marcs conceptuals per a l'estudi de les migracions contemporànies (Nina Glick-Schiller *et al.* 1995, Glick Schiller i Faist 2010, Olwig i Sorensen 2002, Gardiner i Lem 2018) i les experiències dels seus actors, caracteritzant les seves xarxes migratòries i vides transnacionals, els processos viscuts d'integració i pertinença (Lawrence 2007, Reed-Danahay i Brettell 2008, Geschiere 2009), de ciutadania i cosmopolitisme (Mandel 2008, Ramirez *et al.* 2021), així com les interseccions entre migració, ciutadania, precarietat i producció de desigualtats socials, la identitat i les noves formacions socials plurals (Pero 2007, Pajo 2008, Benhabib i Resnik 2009, Bönisch-Brednich i Trundle 2010, Vertovec 2010, Erickson 2011).

La immigració és un procés social, familiar i personal, que segueix diferents fases i presenta situacions diverses en la relació entre l'individu, la família migrant i la societat d'acollida (que, al

seu torn, és plural). L'evolució en aquest procés és complexa: pot implicar situacions (no excloents entre si) de manteniment de la identitat d'origen, la construcció d'una identitat múltiple o transnacional, l'establiment d'identitats "neutres" o bé "de frontera" o la integració, en més o menys intensitat, a la societat d'acollida. Però aquestes no són posicions estàtiques: canvien amb el temps i per factors personals, familiars, locals, laborals, generacionals, etc. La recerca recent sobre famílies transnacionals (Smith 2006, Chávez 2016) i nens migrants mostra que el manteniment de les identitats i vides transnacionals no necessàriament es dona en detriment de processos d'integració en la societat d'acollida i que poden coexistir, desafiant nocions de ciutadania (Tyrell *et al.* 2013, Zeitlyn 2015). És, doncs, un recorregut que no sempre és lineal i sovint presenta entrebancs, acceleracions, frenades, retrocessos, desviacions... En certs casos, el procés d'adaptació al país d'immigració segueix alguns patrons, el coneixement dels quals pot facilitar-ne la gestió preveient situacions, generant recursos que facilitin la superació de les dificultats inherents al procés o adequant les polítiques que condicionen els criteris d'identitat nacional, entre altres actuacions.

Dins aquest procés d'adaptació a la societat receptora, la posició de la persona migrant en relació amb la llengua és un element substancial. Com passa amb el procés d'adaptació, la persona migrant té una visió canviant sobre la llengua. No només en l'adquisició de competències (comprensió i expressió oral i escrita), sinó també en l'actitud, la percepció i la valoració de la llengua catalana com a element de cohesió cultural i social a Andorra. En bona mesura, aquesta percepció condicionarà l'actitud i les estratègies lingüístiques individuals i col·lectives. Tant un factor com l'altre aniran canviant i passaran per incidències similars a les que trobem en els processos d'integració: la consideració de la llengua catalana com un element obstaculitzador, necessari, afavoridor, obligatori, prestigiós, localista... Hi ha una relació que evoluciona entre la persona migrant i la llengua del país d'acollida, i això condiciona l'adopció d'estratègies lingüístiques per part del nou ciutadà.

Tots dos processos, el d'adaptació i el canvi lingüístic, són dinàmics i requereixen eines dinàmiques per ser analitzats. Tot sovint els instruments d'estudi demogràfic són excessivament estàtics: els censos i les enquestes són "fotografies" que ens mostren un moment determinat en el procés, però no mostren les "pel·lícules" de les històries de vida de les persones migrants. Les entrevistes amb què comptem, que poden recollir bona part dels processos individuals d'identitat nacional, solen ser limitades a un nombre reduït d'informants. La relació dinàmica entre els processos de canvi lingüístic i d'adaptació a la societat d'acollida és un camp d'estudi poc explorat i que pot oferir informacions i pautes d'interès rellevants en el coneixement d'aquests processos, més encara dins de la seva complexitat en una societat singular com l'andorrana.

En aquest sentit, la visió etnogràfica esdevé un mètode útil que permet arribar al coneixement d'elements essencials en processos personals i socials dinàmics, com són el canvi lingüístic i la formació d'identitats, que no solen ser perceptibles a través d'un estudi de dades objectives. Més enllà de l'anàlisi estadística, facilita la comprensió de la subjectivitat i la dimensió individual d'aquests processos. Les experiències viscudes, les percepcions personals, les estratègies adoptades són també factors que actuen en el canvi lingüístic i en la formació d'una identitat. No únicament actuen en cada procés separatament, sinó que també intervenen de manera coordinada i simultània en tots els processos socials i culturals que viu l'individu. És cabdal, doncs, que l'anàlisi estadística, quantitativa, es complementi amb una observació qualitativa per entendre la complexitat de processos simultanis i canviants.

1.2. OBJECTIUS

Les migracions internacionals resulten en la diversitat lingüística de les societats de recepció, com és el cas d'Andorra. Basant-se en teories crítiques sobre llengua i poder en les migracions, així com les polítiques lingüístiques en un món caracteritzat per movi-

ments i circulacions transnacionals (Capstick 2020, Canagarajah 2020, Karimzad i Catedral 2021), aquest projecte investiga les pràctiques lingüístiques que sostenen, amplien o dificulten diferents formes de migració i experiències d'integració en el context andorrà. En diversos espais i contextos (escoles, famílies, espais públics), i a través d'un treball etnogràfic situat, busquem descobrir les identitats, imaginacions, ideologies i orientacions al país d'acollida d'immigrants de diferents grups d'edat a través de les seves pràctiques lingüístiques i socioculturals.

L'objectiu principal del projecte és avançar i ampliar el coneixement existent sobre els usos de la llengua catalana a Andorra (incloent-hi les estratègies lingüístiques individuals i col·lectives) en relació amb la configuració de la identitat cultural dels seus habitants. El coneixement de les pràctiques i usos lingüístics en relació amb la formació de les identitats culturals és important per poder preveure escenaris sociolingüístics futurs, així com la configuració del mosaic pluricultural andorrà els propers anys, i pot contribuir, doncs, a una planificació de polítiques públiques socials i culturals que harmonitzin la pluralitat lingüística i cultural del país i puguin gestionar situacions de conflicte. Més en detall, el projecte pretén fer una aproximació, a través de l'anàlisi de dades existents i de l'obtenció de noves dades quantitatives i qualitatives, als principals factors que actuen en els processos de configuració de la identitat (*belonging*) de persones residents a Andorra i de canvi lingüístic. En una segona fase, es tracta de reconèixer les relacions que s'estableixen entre tots dos processos.

a) Processos d'establiment: l'habitatge i la seva influència en les xarxes de relació. L'ocupació laboral: fases d'assoliment i consolidació. La família: creació, reagrupament, relacions a distància... La comunitat local: veïnatge, amistats, associacions, ús de comerços i serveis. El país: ensenyament, participació política, assumpció de la identitat andorrana.

b) Construcció de la identitat: la nacionalitat d'origen: evolució del sentiment identitari. Motius per venir: oportunitat/oferta,

família, parella, aventura, atractiu del país... Visions de la identitat andorrana: obstacle, oportunitat, localisme, participació. La identitat assumida: original, andorrana, transnacional, renúncies... Elements i motius en la construcció de la identitat. Segona generació d'immigrants: vinculacions amb la comunitat d'origen; l'educació com a agent productor d'identitat; la interacció amb altres immigrants de segona generació; pautes intergrupals.

c) La llengua catalana en els processos d'establiment: percepció inicial i percepció actual: favorable/desfavorable, atractiva/desplaent, obstacle/oportunitat, pràctica/inútil, fàcil/difícil, local/nacional, popular/institucional... Adquisició de competències: espontània/programada, prevista / no prevista, interès/desinterès... Freqüència d'ús del català: diàriament, sovint, ocasionalment, mai... Àmbits d'ús del català: família, entorn local, empresa, institucions... Usos lingüístics passius: televisió, cinema, videojocs, xarxes socials... El català en la segona generació d'immigrants: incidència de l'educació en els usos reals.

d) Les llengües i la immigració en els andorrans d'origen: valoració de les diferents llengües. Percepció d'erosió dels valors tradicionals. Gestió personal del conflicte de convivència: negociació, imposició, submissió, acord, compartició. Cultura de frontera: llengua franca, interferències, elements interculturals de generació pròpia.

1.3. METODOLOGIA

El fenomen de la immigració a Andorra i la situació de conflicte (entès com un debat obert i no resolt) identitari i lingüístic que genera la composició actual de la societat del país han estat objecte de nombrosos estudis institucionals i acadèmics (entre d'altres, Comas d'Argemir *et al.* 1999, Batalla *et al.* 2004, Ballarín 2006, CRES 2007, Lluelles 2010, Margarit i Monné 2010, Bages 2014, Almeida *et al.* 2015, Antequera *et al.* 2016, Ortega 2020, Societat Andorrana de Ciències 2020, Obiols-Llandrich 2020,

Pampalona 2020). Hi ha també, avui dia, gran quantitat de dades demogràfiques que provenen de censos i enquestes, i també sobre mostres de població representatives d'algun sector de població o del conjunt del país. L'obtenció i l'anàlisi de dades estadístiques és imprescindible per poder entendre una realitat tan complexa com és la societat andorrana i l'existència de diverses identitats dins la comunitat.

Aquest projecte, en concret, pretén estudiar processos socials i personals dinàmics a partir de l'observació d'usos i estratègies culturals i lingüístiques en una societat complexa i relativament reduïda com és l'andorrana. Per entendre quins factors actuen en aquests processos, la manera en què es produeixen aquestes influències, interessa especialment fer un seguiment continuat amb observacions sostingudes i no a partir de successions de pautes estàtiques. La multitud de situacions que es donen a Andorra recomana també fer-ne una anàlisi qualitativa que reculli de manera àmplia els elements personals, molt sovint subjectius i singulars, que ajuden a entendre els processos i no poden quedar recollits en una enquesta. Són les narratives individuals les que ofereixen el significat assignat per cada subjecte a les experiències viscudes i a les forces històriques, polítiques, socioeconòmiques i culturals que les generen. En definitiva, en l'estudi d'identitats no només interessa conèixer l'estructura identitària col·lectiva, general, de la societat, sinó també l'estructura identitària que posseeix i articula cada individu com a membre de la societat, amb les seves particularitats.

Així, doncs, s'ha considerat que la metodologia idònia per a un estudi amb els objectius que té aquest projecte (observar la interrelació entre els diferents factors que actuen en els diferents processos d'identitat i de canvi lingüístic) hauria de ser una combinació d'anàlisis quantitatives i qualitatives: l'extracció de dades estadístiques que ofereixen visions de conjunt i les informacions recollides de membres significatius i representatius de la societat que ajuden a veure com els elements que configuren la identitat evolucionen, es modifiquen i es relacionen entre ells.

Buidatge de bibliografia

S'ha fet una anàlisi de les dades relatives a coneixement i ús de la llengua i als processos d'immigració a Andorra contingudes en els estudis existents i s'han confrontat amb altres estudis similars en diferents contextos: Vall d'Aran, Catalunya del Nord, Illes Balears, Quebec... D'altra banda, s'ha buscat la incardinació de la realitat andorrana dins diferents marcs teòrics sobre processos d'immigració i canvi lingüístic, des de la perspectiva antropològica i sociolingüística.

Anàlisi estadística

L'existència de nombroses dades estadístiques sobre la població d'Andorra (evolució demogràfica, composició per nacionalitats, dades d'escolarització, coneixement i ús del català...) permeten fer una anàlisi quantitativa que forneix informacions valuoses sobre moments en els processos de canvi lingüístic i d'establiment immigratori. Aquest estudi ha consultat informes estadístics dels organismes següents: Departament d'Estadística del Govern d'Andorra, Andorra Recerca i Innovació (abans CRES), ministeris d'Educació i d'Afers Socials, Servei de Política Lingüística del Govern d'Andorra i Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, a més d'estadístiques pròpies sobre alguns sectors, com els usos lingüístics a les empreses de comerç, hostaleria i turisme.

Enquesta estructurada

Una part significativa de les dades necessàries per a aquest estudi s'ha volgut obtenir a través d'enquestes dirigides amb un contingut centrat en actituds, valoracions, sentiments i pràctiques quotidianes de comportament social, difícils de conèixer a través de censos generals.

Per dur-la a terme de manera efectiva en el marc del contracte signat amb el Servei de Política Lingüística, l'equip responsable

d'aquest estudi ha establert un conveni de col·laboració amb Andorra Recerca i Innovació (ARI), departament oficial encarregat d'estudis sociològics, que ja tenia la previsió d'elaborar una enquesta sobre immigració a Andorra. En aquest conveni s'ha acordat incorporar una sèrie de preguntes sobre aspectes lingüístics i etnogràfics a l'enquesta sobre immigració; en contrapartida, la direcció d'aquest estudi assumia el sobrecost que representava per a Andorra Recerca i Innovació ampliar el ventall de preguntes i informatitzar-les. D'aquesta manera, les dues enquestes s'han dut a terme de manera integrada per part del mateix equip d'enquestadors i s'ha pogut tenir accés al conjunt de dades per fer-ne els encreuaments necessaris.

L'enquesta s'ha fet a un univers de 764 persones majors d'edat residents a Andorra, cosa que representa un 1% de la població més gran de 10 anys. Les persones enquestades s'han seleccionat de manera proporcional a la seva representació dins la societat andorrana, amb lleugeres diferències que s'expliquen sobretot per l'intent d'equiparar les opinions dels diferents grups de població i poder tenir prou dades de cada grup per ser analitzades; això ha comportat incrementar moderadament la representació dels grups minoritaris i infrarepresentar els majoritaris. Per exemple, s'han igualat les enquestes a homes i dones (50,52% - 49,34%), quan al conjunt de la població la relació és 51,44% - 48,55%.

És molt important recalcar que els resultats de l'enquesta que s'inclouen en aquest estudi no s'han ponderat per tal de projectar-los en el conjunt de la població d'Andorra. És a dir, fan referència únicament a la població enquestada. Tot i que, com s'ha vist, la configuració de l'univers s'ha fet en estreta relació amb la proporcionalitat real de cada grup al conjunt, el fet que hi hagi lleugeres diferències (pel sobredimensionament d'alguns grups ètnics minoritaris) i que l'enquesta s'hagi adreçat únicament a més grans de 18 anys fa que la suma dels resultats en cada pregunta no equivalgui al total de la població resident a Andorra. Tanmateix, s'ha considerat que les proporcions són prou indicati-

ves i que la finalitat principal ha estat obtenir dades quantitatives i qualitatives de cada grup, per la qual cosa el redimensionament era necessari per fer visibles grups reduïts.

L'enquesta la va dur a terme entre els mesos d'agost de 2022 i el gener de 2023 un equip d'enquestadores d'Andorra Recerca i Innovació. La singularitat metodològica d'haver estat realitzada a peu de carrer la fa poc comparable amb altres enquestes fetes per via telefònica, com per exemple l'*Enquesta d'usos lingüístics* del Servei de Política Lingüística.

Aquesta enquesta, que està orientada a la comparació amb una enquesta similar de 2003, recull, a grans trets, les informacions i opinions següents:

1. Dades personals: gènere, edat, parròquia, nivell de renda, règim de l'habitatge, nacionalitat, origen, origen dels pares, nivell d'estudis, règim familiar, ocupació i sector d'activitat.
2. Opinions generals sobre la immigració: política migratòria, restriccions, aportacions de la immigració, reagrupaments, adaptació a la societat d'acollida, pràctiques religioses, participació política, adquisició de nacionalitat...
3. Valoracions dels altres grups ètnics: relacions amb els altres, grau de simpatia i d'antipatia, consideració dels altres grups.
4. Valoració del propi procés d'immigració: intencions inicials i actuals, comparació d'Andorra amb el país d'origen, millora personal, sentiment actual d'identitat.
5. Valoració dels processos d'integració: coneixement, adaptació, participació, cercles socials, nacionalitat, aprenentatge de la llengua...
6. Valoració d'Andorra: aspectes positius i negatius, aspectes per reformar, aspectes socials ideals.

Sobre aquesta base, l'equip responsable d'aquest estudi ha aportat altres preguntes relatives als processos d'immigració i els usos lingüístics. Algunes d'aquestes qüestions coincideixen amb les previstes a l'enquesta sobre immigració, d'altres s'han negociat per obtenir-ne una formulació consensuada i vàlida per a tots dos projectes, i d'altres pertanyen pròpiament a aquest estudi sobre llengües i identitat.

Entrevistes semidirigides: informacions qualitatives

L'aproximació a fenòmens socials des de les subjectivitats, és a dir, des de l'anàlisi dels discursos dels subjectes, requereix una aproximació a les diferents narratives personals de les vivències i els significats que s'assignen que, en definitiva, ens obren una finestra als processos que es volen estudiar. No només interessa saber *què* fan els membres de la comunitat en determinats aspectes, sinó també *com* ho fan i *per què* ho fan. Aquesta dimensió personal i subjectiva és imprescindible per tenir una visió de conjunt dels fenòmens d'immigració i canvi lingüístic.

L'entrevista és una tècnica de recerca clau en l'etnografia com a aproximació metodològica a les subjectivitats, les vivències i els significats que els assignen els actors socials. Es basa en la utilització d'una font, l'oral, que presenta un seguit d'aspectes que són originals i específics no sols per les seves possibilitats temàtiques, sinó també quant als seus trets metodològics (Thompson 1988), que s'assenyalen a continuació.

Constitueix una font de característiques il·limitades: cada informant pot proporcionar una gran quantitat d'informacions sobre aspectes ben diversos; l'investigador podrà tornar a preguntar, ampliar testimonis, sol·licitar més aclariments. És una font densa: opera en una multitud de plans històrics (amb informació que pot arribar a cobrir gairebé un segle) i socials (interrelaciona simultàniament institucions diferents); l'informant no és capaç de separar les múltiples dimensions de la seva experiència vital (treball, família, sociabilitat, emocions, etc.). A més, és una font com-

parativa: condueix a contrastar els testimonis entre ells i amb les informacions obtingudes a través d'altres procediments.

Per a aquesta part de l'estudi, s'ha considerat fer una selecció d'informants, a partir de les enquestes fetes prèviament, que poguessin aportar narracions singulars que contribueixin a l'hermenèutica dels processos estudiats. En principi s'havia previst fer un conjunt de 70 entrevistes, és a dir, el 10% de les enquestes fetes i el 0,1% de la població més gran de 10 anys. Al final d'aquesta fase, les persones entrevistades han estat 96.

La selecció de les entrevistes s'ha fet sobre la base de les persones enquestades prèviament; l'enquesta incloïa, com a última pregunta, un full d'autorització per a la continuació de les preguntes amb una entrevista semidirigida. Les persones entrevistades, doncs, van signar un full de consentiment. Posteriorment, en la fase de contacte per a l'entrevista, un percentatge significatiu d'aquests informants es va autodescartar; encara més endavant, prop d'un 25% de les persones que havien accedit a l'entrevista no es van presentar a la cita. La selecció, doncs, ha estat llarga i laboriosa. Per completar la representativitat dels informants i arribar a sectors de la població que no quedaven coberts amb la llista de persones enquestades, la relació de persones entrevistades es va ampliar amb la tècnica de l'*snowball*, establint contactes a partir de contactes ja fets. Així s'ha pogut arribar a mantenir entrevistes amb menors d'edat (amb autorització parental) i amb membres de grups difícils de localitzar, com el col·lectiu britànic.

Els informants han estat seleccionats amb la finalitat d'obtenir informació qualitativa rellevant, i per a això era important mantenir una varietat de grups i sectors. Atès, però, que no es tracta de fer un recull quantitatiu, no s'ha pretès que la selecció d'entrevistats fos exactament proporcional al conjunt de la població, sinó que aportessin varietat d'informacions. El resultat ha estat la selecció següent:

<u>Gènere (%)</u> :	<u>Homes</u>	<u>Dones</u>
Entrevistes	48,95	51,04

<u>Grups d'edat (%)</u> :	<u>16-25</u>	<u>26-35</u>	<u>36-45</u>	<u>46-55</u>	<u>56-65</u>	<u>66 i més</u>
Entrevistes*	12,5	15,6	22,9	19,8	14,6	14,6

* Sobre el total d'enquestes, no sobre el total de la població (hi falta el grup de 0-15 anys)

<u>Parròquies (%)</u> :	<u>Canillo</u>	<u>Encamp</u>	<u>Ordino</u>	<u>Massana</u>	<u>And. V.</u>	<u>St. Julià</u>	<u>Esc.</u>
Entrevistes	6,2	8,3	10,4	15,6	26,0	14,6	18,7

<u>Nacionalitats (%)</u> :	<u>Andorra</u>	<u>Espanya</u>	<u>Portugal</u>	<u>França</u>	<u>Altres</u>
Entrevistes	39,6	21,9	9,4	5,2	23,9

Les entrevistes s'han dut a terme entre els mesos de novembre de 2022 i abril de 2023. En la gran majoria de casos s'han fet en cafeteries; en alguns casos han tingut lloc al domicili de l'informant o al seu lloc de treball; en casos puntuals s'han fet en altres espais (biblioteca, parc públic, Servei de Política Lingüística, instal·lació esportiva, etc.), i en un cas s'ha fet en línia, per videotrucada. Totes les entrevistes han estat gravades i transcrits excepte en un cas, en què l'informant es va negar a ser gravat. Normalment, les entrevistes són individuals, però en alguns casos han estat grupals (grups familiars reduïts o grups d'amics) i en un cas s'ha fet col·lectivament a vuit persones en el marc d'una observació participant. A l'entrevista, que habitualment dura entre 30 i 60 minuts, l'informant és lliure d'expressar allò que consideri important sobre la seva experiència vital a Andorra. Els textos dels informants editats aquí es publiquen literalment tal com han estat expressats, tot respectant les formes gramaticals i lèxiques del parlant.

Igualment, durant el període 2022-23 s'han fet també entrevistes més extenses amb representants dels sectors següents: ministeris d'Educació, de Justícia i d'Afers Socials, Policia d'Andorra, Servei de Política Lingüística, Ambaixada espanyola a Andorra, Secretaria d'Estat per a les Relacions amb la Unió Europea, consellers comunals, representants de les comunitats russa, ucraï-

nesa, peruana i índia, empresaris del sector hotel·ler, historiadors, mestres i advocats, i delegats del bisbat d'Urgell. Aquestes informacions complementen en bona mesura les dades estadístiques i han servit per aprofundir les explicacions que aporten tant les fonts bibliogràfiques com les entrevistes a ciutadans.

1.4. GRUPS ETNOLINGÜÍSTICS

Usualment, les dades estadístiques relatives a la població d'Andorra classifiquen els residents per nacionalitat. Per molts motius, però, es constata la falta d'operativitat de les categories d'individus per nacionalitats als efectes d'aquest estudi. La nacionalitat reflecteix únicament una situació administrativa i no un comportament social, cultural o lingüístic de l'individu. Un exemple clar d'aquesta diferenciació és el cas dels ciutadans catalans, que majoritàriament comparteixen nacionalitat amb els ciutadans d'altres zones de l'Estat espanyol però actuen de manera diferent en els plànols de relació cultural i lingüística, o bé la picaresca habitual d'obtenir un altre passaport a més de l'andorrà, o els casos de ciutadans llatinoamericans i magribins que tenen passaports italians i francesos, respectivament. Hi ha, doncs, una diferenciació clara entre l'estatus obtingut amb l'obtenció de la nacionalitat i l'adscripció a un grup amb comportaments lingüístics i culturals més o menys homogenis.

S'ha considerat més oportú, en la mesura que pot aportar més informacions específiques, establir grups etnolingüístics que, al marge de la nacionalitat, indiquin pautes socials, culturals i lingüístiques que poden ser comunes a determinats col·lectius. Aquests grups tenen a veure amb l'origen de les persones, però també amb les seves pautes de socialització, especialment l'escolarització o l'entorn familiar. Quan l'individu té progenitors de diferents orígens, s'ha tingut en compte la llengua materna i el lloc de naixement per assignar-li un grup etnolingüístic determinat. S'indica entre parèntesis el percentatge aproximat sobre

la població total, un càlcul d'elaboració pròpia fet a partir de les dades de l'enquesta pròpia/ARI, les dades estadístiques oficials sobre nacionalitat i treballs de camp d'estudis sociolingüístics fets a Andorra entre el 2000 i el 2010.

1. Andorrans (11%)

Inclou les persones que han nascut a Andorra (o hi han arribat abans dels 3 anys) i tenen com a mínim un progenitor andorrà. La categoria indica que la persona té un arrelament familiar al país i, a més, s'hi ha escolaritzat plenament. El criteri coincideix amb un dels que aplica el Govern andorrà per concedir la nacionalitat andorrana per origen.

2. Immigrants de segona generació (32%)

Acull les persones que han nascut a Andorra (o hi han arribat abans dels 3 anys) i tenen els dos progenitors estrangers. La condició implica que els membres d'aquest grup no tenen un arrelament familiar significatiu a Andorra, però s'hi han escolaritzat plenament i han pogut adquirir les pautes de socialització cultural i lingüística pròpies del país. Normalment presenten comportaments a cavall entre les pautes culturals dels seus progenitors i les normes socials adquirides en el procés de socialització i escolarització a Andorra. En aquesta categoria, atenent els comportaments lingüístics, s'hi han distingit tres subgrups:

2A. 2a generació d'origen català. Inclou les persones que han nascut a Andorra (o hi han arribat abans dels 3 anys) i tenen els dos progenitors d'origen català, o bé tenen un progenitor d'origen català si la llengua materna és el català. Els orígens familiars indiquen uns usos culturals i lingüístics diferenciats d'altres grups i més assimilats als andorrans.

2B. 2a generació d'origen espanyol. Inclou les persones que han nascut a Andorra (o hi han arribat abans dels 3 anys) i tenen els dos progenitors de la resta de l'Estat espa-

nyol, o bé tenen un progenitor d'origen espanyol si la llengua materna és el castellà.

2C. 2a generació amb altres orígens. Inclou les persones que han nascut a Andorra (o hi han arribat abans dels 3 anys) i tenen els dos progenitors d'origen estranger, no catalans, o bé tenen els progenitors de nacionalitats diferents i no queda clara la seva adscripció ètnica. Això inclou residents a Andorra d'origen espanyol, francès, portuguès o d'altres nacionalitats.

3. Catalans (12%)

Persones nascudes a Catalunya o a l'àrea lingüística catalana, amb un progenitor com a mínim d'origen català, i escolaritzades també a Catalunya o a l'àrea lingüística del català. També s'hi inclouen persones nascudes fora d'aquesta àrea si almenys un progenitor és català i la llengua materna és el català.

4. Espanyols (15%)

Inclou les persones nascudes a Espanya, fora de l'àrea lingüística catalana, amb els dos progenitors espanyols o un d'ells si la llengua materna és el castellà. S'hi inclouen persones nascudes a Galícia que declaren que la seva llengua materna és el gallec i persones dels enclavaments africans de Ceuta i Melilla que tenen com a llengua materna l'àrab o l'amazic.

5. Portuguesos (11%)

Són les persones nascudes a Portugal, amb els dos progenitors d'origen portuguès o només un si la llengua materna és el portuguès. S'hi inclouen persones originàries de les antigues colònies portugueses (Angola, Moçambic, Macau, Cap Verd...) i del Brasil, per qüestions lingüístiques, encara que tinguin pautes culturals diferenciades.

6. Francesos (5%)

Agrupa les persones nascudes a França, amb els dos progenitors d'origen francès o només un si la llengua materna és el francès. Es considera que han estat escolaritzats a França, en francès. S'hi inclouen persones provinents de les zones francòfones de Bèlgica i Suïssa i també d'antigues colònies franceses, com Algèria, quan la seva llengua materna és el francès. Tot i que bona part de la immigració francesa prové d'Occitània, són molt esporàdics els casos en què l'informant declara que té l'occità com a llengua materna.

7. Europeus (5%)

Inclou les persones nascudes a Europa (tret d'Andorra, França, Espanya i Portugal), amb els dos progenitors d'origen europeu. Es considera que arriben a Andorra amb unes pautes culturals adquirides en l'àmbit europeu, diferenciades dels altres continents. Per qüestions històriques, culturals i sociolingüístiques, s'ha subdividit el grup en dos col·lectius separats, tot i que quan els resultats són molt similars s'agrupen en un sol epígraf:

7A. Europa occidental. S'hi han inclòs informants d'Anglaterra, Irlanda, Escòcia, Noruega, Dinamarca, Països Baixos, Alemanya, Itàlia, etc. També s'hi han inclòs persones provinents de zones anglòfones o francòfones d'Amèrica del Nord.

7B. Europa oriental. S'han agrupat aquí els immigrants originaris del centre i est d'Europa (Txèquia, Polònia, Bielorússia, Rússia, Ucraïna, Moldàvia...), majoritàriament de llengua eslava.

8. Llatinoamericans (5%)

El formen persones nascudes a Amèrica Llatina, excepte el Brasil. La llengua materna declarada és el castellà, tot i que alguns

informants, quan són entrevistats, declaren altres llengües com el guaraní o el quítxua. Bona part dels membres d'aquest grup adquireixen altres nacionalitats, com l'espanyola o la italiana.

9. Resta del món (5%)

Inclou les persones que no s'han classificat en els grups anteriors, particularment les originàries d'Àfrica i Àsia. Ateses les diferències culturals, socials i lingüístiques, s'han diferenciat dos subgrups dins d'aquesta categoria:

9A. Africans. Fa referència, majoritàriament, a persones d'origen magribí (Marroc i Algèria), però també inclou individus originaris del Senegal. Entre els magribins, hi ha informants que declaren que la seva llengua materna és l'àrab i d'altres que declaren que és l'amazic, però s'intueix que en un nombre menor que el real a causa de la minorització d'aquesta llengua.

9B. Asiàtics. Principalment, són persones nascudes a les Filipines. La majoria declaren que la seva llengua materna és el tagàlog o el "filipí" (nom amb què també es coneix aquesta llengua), però a les entrevistes apareixen altres llengües filipines. El subgrup també inclou informants d'origen indi i pakistanès, amb llengües diverses. A diferència de Catalunya, no hi ha una presència significativa de ciutadans xinesos a Andorra.

Com a resultat de l'aplicació d'aquests criteris, les persones enquestades i les entrevistades s'han distribuït entre els diferents grups etnolingüístics:¹

1. Totes les citacions dels informants s'han reproduït textualment, sense modificar-ne ni el lèxic ni la sintaxi.

<i>Grup etnoling.</i>	<u>ENQUESTA</u>			<u>ENTREVISTES</u>	
	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Nacionalitat</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>
10. Andorrans	50	6,5	96,0% AND	17	17,7
21. And. pares cat.	55	7,2	87,2% AND	9	9,3
22. And. pares esp.	52	6,8	75,0% AND	5	5,2
23. And. pares altr.	49	6,4	57,1% AND	6	6,2
30. Catalans	94	12,3	77,6% ESP	10	10,4
40. Espanyols	137	17,9	87,6% ESP	11	11,4
50. Portuguesos	91	11,9	91,2% POR	6	6,2
60. Francesos	65	8,5	92,3% FRA	4	4,1
71. Europa occ.	24	3,1	83,3% ALT	5	5,2
72. Europa or.	10	1,3	100% ALT	6	6,2
80. Amèrica Ll.	82	10,7	75,6% ALT	7	7,3
91. Àfrica	32	4,2	62,5% ALT	3	3,1
92. Àsia	23	3,0	100% ALT	3	3,1
TOTAL	764	100%		96	100%

2. MARC TEÒRIC I CONCEPTUAL

FINA CARPENA-MÉNDEZ

2.1. LLENGUA I IDENTITAT

La llengua és una eina de comunicació humana i té un paper central a l'hora de compartir pràctiques i identitats culturals. L'antropologia lingüística explora diferents fenòmens sobre la relació entre les llengües i les identitats socials i culturals i examina com la llengua reflecteix les dinàmiques socials i alhora hi influeix. Aquest camp de coneixement s'aproxima a la llengua no només com un sistema de símbols i sons, sinó com un fenomen social i cultural, modelat per factors històrics, polítics i econòmics i situat en contextos específics (Datta 2023).

La llengua no és només una eina de comunicació, sinó que reflecteix valors culturals, creences i visions del món. Els antropòlegs exploren l'ús de la llengua en diferents pràctiques culturals, i revelen com té un rol central en el manteniment i la transmissió intergeneracional d'aquestes pràctiques. Investiguen les maneres en què les opcions lingüístiques poden esdevenir marcadors de la identitat cultural i social. Però també investiguen com la llengua pot ser un mitjà d'empoderament, resistència i revitalització cultural i alhora com una eina per a la dominació cultural i l'exclusió social. La recerca en antropologia lingüística ha contribuït a entendre com les desigualtats socials poden perpetuar-se a través de les pràctiques lingüístiques.

Les ideologies lingüístiques

Un dels conceptes clau que ha generat l'antropologia lingüística per desvelar les connexions entre la llengua, les normes culturals i les jerarquies socials ha estat el d'ideologia de la llengua. Les ideologies lingüístiques són conceptualitzacions sobre les llengües, els parlants i les seves pràctiques discursives. Constitueixen representacions amb càrrega moral i política sobre l'estructura i l'ús de la llengua que estan situades en entorns culturals específics (Irvine 1989). Aquestes ideologies vinculen la llengua amb les identitats, les institucions i els valors culturals a totes les societats, configurant activament les formes lingüístiques i els processos socials. Totes les societats tenen ideologies lingüístiques (Woolard 2021).

Les ideologies lingüístiques tenen un paper important en la construcció dels espais socials i del sentit de pertinença (*belonging*). El concepte d'espai ha rebut recentment atenció acadèmica com una construcció social més enllà d'una formació física. Les pràctiques socials dels diferents actors socials en espais determinats produeixen experiències i interpretacions variades de la seva posició i pertinença a aquest espai. Les ideologies lingüístiques estan directament implicades en la construcció de l'espai, ja que es distingeix entre el que és un ús normal i adequat del llenguatge i el que és desviat (Bloommaert 2010). D'aquesta manera, les opcions lingüístiques afirmen la validesa d'allò que el grup o grups dominants consideren com a "pràctiques i ideologies legítimes" i les posicions que el grup adopta en relació amb aquestes ideologies. Els grups subordinats i les seves llengües poden ser esborrats ideològicament de determinats espais, cosa que posa de manifest el poder de la llengua en relació amb la construcció d'espais socials (Irvine i Gal 2000, Iveson 2019). Les ideologies de la llengua i l'autenticitat tenen com a efecte que barris que esdevenen enclavaments migrants indexin el nivell socioeconòmic més baix i la no pertinença a certs espais locals.

Identitats, ideologies i polítiques lingüístiques a Europa

En el context europeu, els antropòlegs lingüístics han explorat com les polítiques lingüístiques emergeixen a partir de les contradiccions entre les ideologies monolingües i les pràctiques multilingües i com, alhora, contribueixen a aquestes contradiccions. Específicament, han explorat la tensió entre el marc estàtic nacional i les formes fluides transnacionals. Això és, les contradiccions entre la persistència de la concepció herderiana de la nació monoglota i les constel·lacions multilingüístiques constantment canviants dels estats europeus.

La retòrica de les polítiques lingüístiques formulades pel Consell d'Europa promou simbòlicament la diversitat a escala supranacional, en consonància amb el futur d'Europa previst a la proposta de constitució de la Unió Europea, mentre que a escala nacional les polítiques lingüístiques promouen l'homogeneïtzació i l'estandardització. La ideologia lingüística dominant a Europa és la de la "llengua estàndard". La ideologia de l'estandardització simultàniament dona forma a les pràctiques dels parlants i les amaga, especialment dels parlants minoritaris i els migrants (Gal 2006a).

El concepte antropològic d'ideologia lingüística ha permès explorar "la llengua" com un concepte culturalment específic; és a dir, una invenció europea. L'antropologia lingüística considera que parlar de "llengua" és parlar d'una ideologia lingüística específica, d'un concepte culturalment específic que va ser inventat a la Il·lustració europea i que tant parlants ordinaris com lingüistes sovint donen per descomptat (Gal 2006a). Segons aquesta ideologia lingüística, les llengües caracteritzen el grup que les parla i han de poder nomenar-se, diferenciar-se i traduir-se entre elles. Les formes lingüístiques han de comptar amb escriptura, literatures i normes de correcció per poder ser considerades llengües de ple dret. Aquesta ideologia lingüística d'origen europeu s'anomena herderiana, ja que s'associa a Johann Gottfried Herder i el seu *Tractat sobre l'origen de la llengua* de 1772. Des d'aquesta

ideologia lingüística colonial, racista i classista, les formes parlades a les àrees rurals europees i als territoris de les colònies no poden ser considerades del tot com a llengües, ja que els seus parlants no tenen prou modernitat i desenvolupament.

La Unió Europea és un espai de pràctiques, ideologies i polítiques lingüístiques en conflicte (Stevenson i Mar-Molinero 2006). Susan Gal (2006) analitza les tensions i contradiccions entre el nacionalisme lingüístic hegemònic i les polítiques lingüístiques de la Unió Europea. Les polítiques de la Unió Europea es basen en l'ideal del respecte per la diversitat lingüística i cultural, però alhora no reconeixen cap pràctica lingüística que no s'ajusti a la categoria herderiana de llengua. Gal argumenta que aquesta categoria resulta de processos culturals i institucionals d'estandardització que no tenen relació amb les pràctiques dels parlants sinó amb el respecte per les normes de correcció i per un codi denotatiu d'alt estatus, i que són creats, recolzats i inculcats en els parlants per part de poderoses institucions com l'educació universal, les acadèmies de les llengües, el camp d'estudi de la lingüística i el mercat lingüístic. Bourdieu (1991) anomenà aquests processos d'estandardització "llenguatge legítim", l'acceptació del qual produeix dominació simbòlica. Les pràctiques lingüístiques són sempre interpretades pels parlants i els oients a través d'ideologies lingüístiques de manera que indexen relacions i situacions socials, identitats i valors culturals. L'estandardització és un règim lingüístic específic valoritzat en l'àmbit institucional, a diferència d'altres ideologies organitzades entorn de les llengües àgrafes que són invisibilitzades o percebudes com a inadequades.

Les ideologies lingüístiques i l'ús del català a Catalunya

L'interès internacional per Catalunya ha produït un corpus ric d'estudis des dels camps de la sociolingüística i l'antropologia lingüística en relació amb l'ús de la llengua, l'etnicitat i la classe social, el bilingüisme i la interrelació entre actituds, ideologies i identitats lingüístiques. Nombrosos estudis han examinat les polítiques i la ideologia que envolten la llengua catalana com

a símbol d'identitat nacional (Pujolar 1997, Pujolar i Gonzalez 2013). Altres estudis recents s'han enfocat en l'ús de la llengua en relació amb l'etnicitat i el bilingüisme i els efectes de l'educació lingüística obligatòria sobre la identitat (Aspach Bracons *et al.* 2008, Woolard 2011) .

Emprant el marc conceptual de les ideologies lingüístiques, Kathryn Woolard il·lumina les polítiques lingüístiques i les dinàmiques canviants de l'estatus, el rol i la percepció del català i el castellà a Catalunya. La seva recerca proposa un marc conceptual amb dos conceptes ideològics que sustenten l'autoritat lingüística a les societats occidentals modernes: l'autenticitat i l'anonimat. L'autenticitat està vinculada amb les llengües minoritzades i la identitat etnolingüística. La idea central és que una llengua està arrelada a un territori particular i expressa l'essència de la seva població. Es caracteritza pels valors de la tradició i la seva continuïtat en el temps, sense contaminació d'altres llengües, de manera que permet discriminar entre els que pertanyen al grup originari (nosaltres o parlants nadius) dels nouvinguts (ells o parlants no nadius). D'acord amb aquesta ideologia, l'adquisició del català com a segona llengua comporta una pèrdua d'autenticitat en relació amb els que la parlen com a llengua materna.

La ideologia de l'anonimat, en canvi, està associada a les llengües hegemòniques com són l'espanyol o l'anglès, obertes i disponibles a tothom en una societat en particular, que pot usar-les com a llengua comuna (Woolard 2016: 25). L'anonimat és la noció que una llengua no pertany a un grup en particular, sinó que és un vehicle neutral de comunicació. Es caracteritza pel desarrelament territorial i l'aspiració d'universalitat que esborra les marques de procedència local, neutralitzant les diferències lectals. És a dir, en aquesta ideologia no importen tant les pràctiques lingüístiques com a marcadors del grup de pertinença del parlant sinó per la transmissió de continguts.

Catalunya es considera un espai interessant per explorar el manteniment de llengües minoritàries en nacions sense estat. Les se-

ves polítiques d'immersió lingüística es consideren un dels models més exitosos per revertir el canvi lingüístic a Europa (Soler Carbonell *et al.* 2016). El català és l'única llengua minoritària a Europa que ha mantingut prestigi social i ha recuperat la condició de llengua d'ús a l'Administració. Tanmateix, la naturalesa de la planificació lingüística “de dalt a baix” en l'àmbit institucional no garanteix un canvi real en l'ús social de la llengua i Catalunya continua caracteritzant-se per la diglòssia (Woolard 2016).

En canvi, altres investigadors argumenten que la identitat nacional catalana continua basant-se en l'etnicitat (Miley 2007, 2013). Miley afirma que existeixen divisions etnolingüístiques entre la població i que el projecte nacionalista és fonamentalment ètnic i liderat de “dalt a baix” per elits sociopolítiques (2007: 31). La immigració ha suposat un repte per a la construcció de la identitat nacional a Catalunya. L'aplicació d'una perspectiva interseccional permet explorar les complexitats que es donen en la intersecció dels discursos de les polítiques d'integració i lingüístiques, de llengua, cultura, classe i gènere que no es poden reduir al binari “natiu” i “migrants”.

2.2. MIGRACIONS, LLENGUA I MULTILINGÜISME

El món contemporani ha experimentat un increment de fluxos migratoris en el context de la globalització. Els processos migratoris no són un fenomen nou; han caracteritzat diferents moments històrics, però la diferència entre els grans moviments migratoris del segle XIX i principis del segle XX i les migracions transnacionals contemporànies és que el desenvolupament de noves tecnologies de transport i comunicació ha permès als migrants sustentar la relació i la comunicació entre el context d'origen i destí i fer viatges d'anada i tornada com mai abans. La mobilitat i la comunicació a través de distàncies vastes tampoc no són fenòmens nous, però la seva facilitat i accessibilitat gràcies a les noves tecnologies de la comunicació són distintius de l'època contemporània.

Les migracions transnacionals han esdevingut dinàmiques centrals en els processos de globalització. Lluny de qüestionar la sobirania dels estats, els processos de globalització han necessitat la intervenció dels estats nació, per una banda, per promoure legislacions que facilitin el moviment de capital i mercaderies a través de les fronteres i, per una altra, per regular i controlar el moviment de persones a través de diferents règims migratoris. Això és, mentre que el capital no troba impediments per circular transnacionalment, els migrants que busquen treball, una vida millor o fugir de la violència es troben amb polítiques restrictives que regulen la seva mobilitat a través de les fronteres i la seva pertinença en els estats d'immigració.

Llengua, globalització i migracions

Els processos de globalització impliquen la creixent interconnexió i interdependència de les diferents regions i països del món en els àmbits econòmic, polític, i social. Els aspectes socials i culturals de la globalització han estat objecte d'estudi per part de l'antropologia i de l'antropologia lingüística, perquè la globalització també implica la difusió i el contacte de pràctiques culturals i lingüístiques en diferents parts del món. Castles *et al.* (2013) subratllen que la globalització és tant un procés polític i econòmic com tecnològic que està connectat a la liberalització dels mercats i que té com a conseqüència la mobilitat, a través de les fronteres, de fluxos de capital, mercaderies, tecnologies i persones. Castles *et al.* (2013) suggereixen que aquests processos de liberalització de mercats transnacionals són una nova forma d'imperialisme i neocolonialisme que beneficia les economies del Nord Global i les companyies multinacionals que operen des d'allà.

L'accés a una sèrie de recursos semiòtics ens permet connectar-nos a través de diferents fronteres geogràfiques, temporals i culturals. L'anàlisi de l'ús de la llengua ens permet aprofundir en el significat de l'experiència de la compressió del temps-espai (Harvey 1991) i de la reconfiguració de les relacions socials. Al-

hora, els desenvolupaments tecnològics esdevenen un component central en la comprensió de la relació entre llengua i migració. En el context de la globalització i l'increment de fluxos migratoris, les formes de mantenir vincles socials i identitats estan canviant, així com l'ús de la llengua per mantenir aquestes relacions i identitats. Les comunitats que es relacionen físicament coexisteixen amb altres comunitats virtuals que es mantenen a través de mitjans de comunicació digitals. Les interconnexions entre espais geogràfics provocades per les noves tecnologies configuren les nostres societats i les comunitats i famílies transnacionals dels migrants.

L'estat nació, un concepte del segle XIX que consisteix en una població homogènia que comparteix un origen comú, un territori i una llengua, ha esdevingut una de les estructures polítiques més distintives del món contemporani. En els estudis de la migració de la darrera dècada han abundat les discussions sobre com la noció d'estat nació ha estat desafiada en els processos de globalització, qui pertany a l'estat nació, quina llengua hauria de parlar per demostrar aquesta pertinença i quins drets es poden concedir als migrants i refugiats.

Llengua i migració laboral

L'habilitat de comunicar-se és un afer central tant per als residents nadius de l'estat nació com per als immigrants. Per als immigrants, però, la manca de domini de la llengua majoritària pot significar una explotació laboral en els treballs menys desitjats i una manca d'oportunitats per a la mobilitat social. També sovint actua com a catalitzadora de tensions socials i racisme, imposant pressions culturals i conductuals en l'immigrant, que pateix en conseqüència sentiments d'inseguretat i pèrdua d'autorespecte. En l'àmbit de la salut implica greus dificultats per comunicar els problemes de salut i rebre atenció sanitària.

Kershen (2017) contribueix al coneixement sobre la interconnexió entre llengua i identitat plantejant la qüestió de la llengua com a mitjà d'estigmatització i també com a mitjà de construcció

i reconstrucció de la identitat ètnica. Explora la llengua i la veu com a mitjà d'identificació de l'alteritat en el cas que les característiques físiques i el color de la pell dels immigrants no els diferencien de la resta de la societat majoritària. En aquest sentit, els discursos racistes no estan confinats a imatges i característiques corporals i la llengua pot estar íntimament lligada a processos de racialització, com il·lustra Bronwen Walter (2017) amb el cas de les veus i les sintaxis irlandeses a Londres.

Walter (2017) analitza com la veu i la sintaxi irlandeses són objecte d'estereotips que limiten l'accés a recursos a la Gran Bretanya, amb importants conseqüències materials per a la vida dels immigrants irlandesos, atès que la racialització de les seves veus està relacionada amb cossos aparentment no marcats com a diferents. Dins de l'experiència dels immigrants irlandesos a Londres, examina les estratègies d'evitació i resistència que adopten els irlandesos per protegir-se de les situacions d'exclusió social. Algunes de les estratègies més comunes per evitar reaccions hostils a les seves veus i assetjament verbal són mantenir silenci en espais públics, romandre en àmbits laborals on puguin treballar amb altres irlandesos i modificar els patrons de parla i pronunciació (com intents de "passar" per britànics que requereixen un esforç considerable i tenen un cost psicològic). La discriminació que pateixen els irlandesos a causa de la racialització de la seva veu explica les seves baixes taxes de mobilitat social a la Gran Bretanya.

Kershen (2017) planteja la qüestió de si mai es perd l'estigma i els estereotips vinculats als immigrants alienats per raó del so de la seva veu ("accent") o del seu baix nivell d'ocupació. En el cas de les segones generacions d'immigrants irlandesos a la Gran Bretanya, la pèrdua de l'accent irlandès incrementa la seva invisibilitat, de manera que les seves identitats són rarament reconegudes. Mentre que es considera que la "cultura" té un rol significatiu en la continuïtat de la construcció de les fronteres ètniques dels grups "negres", com les segones i terceres generacions d'immigrants asiàtics i de les Índies Occidentals, aquesta desapareix inexplicablement per als "blancs" (Walter 2017).

Neoliberalisme, migració i llengua

En les darreres dècades, les polítiques neoliberals han impulsat transformacions de l'estat del benestar al Nord Global i ajustos estructurals al Sud Global. Al Nord Global s'han privatitzat empreses i serveis públics, s'han erosionat els sindicats i s'han facilitat fortes inversions de capital estranger. Al Sud Global les polítiques d'ajustos estructurals han portat al desenvolupament de zones de processament d'exportació i forta emigració transnacional de treballadors en cerca de millors condicions de vida. Les conseqüències de les polítiques neoliberals han estat l'augment de la pobresa, la incertesa en la vida diària, les migracions, les tecnologies de vigilància i les intervencions de microregulació (Wacquant 2012).

La llengua està profundament imbricada en la neoliberalització del teixit de la vida social i diversos estudis etnogràfics han ampliat la nostra comprensió de com aquesta pràctica de govern funciona en el terreny del llenguatge (vegeu Shin i Park 2016, Martín Rojo i Del Percio 2020). En aquesta secció revisem els treballs sobre el neoliberalisme des de l'antropologia lingüística, la sociolingüística i la lingüística aplicada per examinar com els processos de globalització neoliberal han portat a noves formes d'entendre la llengua, juntament amb noves formes de treball, subjectivitat i ciutadania. També examinem els temes lingüístics distintius en el context de les polítiques neoliberals que han impulsat una intensificació de les migracions contemporànies: el capital i les competències lingüístiques en el mercat laboral neoliberal i en la integració i l'accés a serveis per a immigrants. Exposem un marc analític per entendre com l'adquisició d'habilitats lingüístiques ha esdevingut clau en el mercat laboral i el model neoliberal d'integració dels immigrants, en què la discriminació i la inseguretat i inestabilitat del mercat laboral es converteixen en problemes tècnics i apolítics.

Els treballadors i els immigrants són responsables de l'adquisició de competències lingüístiques, les quals es considera que millo-

ren la competitivitat i el valor econòmic en l'economia global. En el context de l'augment de l'atur i la inseguretat laboral, s'introdueixen noves tecnologies d'avaluació, com els exàmens estandarditzats de la llengua, per examinar les habilitats lingüístiques dels treballadors, la qual cosa incentiva els intents de migrar a llocs on poder desenvolupar aquestes habilitats lingüístiques (Allan i McElhinny 2017). La recerca de Park (2011) sobre el capital lingüístic² dels treballadors a Corea del Sud analitza la creença en la importància del domini de l'anglès per poder accedir a feines qualificades, que ha popularitzat diferents tipus de proves d'anglès per avaluar els sol·licitants de feina a les empreses coreanes. Aquestes proves actualitzen constantment els criteris d'allò que es considera un "bon anglès", mentre que s'ignoren o es racionalitzen les desigualtats socials que condicionen l'èxit material i la inclusió social. Park documenta com el compliment de la promesa d'un bon nivell d'anglès com a clau per accedir a un bon lloc de treball i aconseguir l'èxit material s'ajorna constantment. La seva recerca conclou que l'avaluació de la competència lingüística és sempre una qüestió d'interpretació social i ideològica i que els canvis en els criteris d'avaluació es relacionen amb la concepció de la persona (el self) en el lloc de treball neoliberal.

Com hem assenyalat abans, les dinàmiques de les migracions transnacionals contemporànies continuen responent a lògiques que s'han de situar en les històries i continuïtats de les relacions colonials. El llegat perdurable del colonialisme dona forma a

2. Park (2011) empra el concepte de *capital lingüístic* de Pierre Bourdieu (1991). Bourdieu descriu el capital lingüístic com una forma de capital cultural, com l'acumulació d'habilitats lingüístiques que predetermina la posició d'una persona en la societat segons la jerarquia establerta per institucions de poder. El capital cultural, d'altra banda, és un conjunt de coneixements i habilitats que es millora amb les qualificacions educatives o tècniques. El capital lingüístic s'entén com una forma de capital que es determina mitjançant les relacions de poder social. Aquestes relacions de poder es reflecteixen a través del llenguatge quan es decideixen les pràctiques lingüístiques legítimes que permeten l'accés a oportunitats socials com ara llocs de treball, serveis i connexions socials.

les polítiques migratòries i de ciutadania, i també a les diferents respostes dels estats a aquells que arriben a les seves fronteres (Mayblin i Turner 2021). Allan i McElhinny (2017) aporten dos estudis de cas comparatius que mostren com la reestructuració econòmica neoliberal vincula societats expulsors i receptores de migrants laborals i com la llengua és central en aquest procés. Per una banda, el Canadà és un estat basat en el colonialisme d'assentament, l'economia del qual depèn del reclutament d'immigrants. La seva política oficial s'emmarca en el multiculturalisme i el bilingüisme anglòfon i francòfon, i esborra la colonització dels pobles indígenes. Amb la reestructuració de l'estat del benestar als 1990, es van retallar els serveis d'immigració. Els immigrants per reunificació familiar i els refugiats van passar a ser considerats "costosos per als programes socials de la nació". El Govern va privilegiar el reclutament de professionals altament qualificats i els criteris de selecció d'immigrants van canviar, emfasitzant el capital humà, les competències lingüístiques i les habilitats per ser emprenedors flexibles i autosuficients a l'economia terciària del Canadà. Tanmateix, Allan i McElhinny assenyalen que els immigrants altament qualificats han experimentat nivells elevats de desocupació, salaris decreixents i augment de la pobresa. Les credencials i l'experiència professional estrangeres d'immigrants professionals racialitzats són menyspreades en el mercat laboral canadenc. En línia amb un model neoliberal d'inclusió social, a l'inici de la dècada del 2000 es van crear col·laboracions públic-privades per tractar la subocupació dels immigrants qualificats, que es va caracteritzar com un problema en gran mesura lingüístic per la manca de coneixements adequats en anglès o francès. La discriminació i la naturalesa insegura del mercat de treball es van convertir així en un problema tècnic apolític que calia abordar mitjançant la formació d'habilitats individuals.

Per altra banda, Allan i McElhinny (2017) descriuen com a les Filipines les polítiques d'ajustos estructurals de la dècada del 1980 van impulsar polítiques d'expulsió de treballadors i dependència econòmica de les remeses. L'emigració està feminitzada i les do-

nes filipines treballen en el servei domèstic i com a cuidadores de nens i persones grans a l'Orient Mitjà, Europa i Nord-amèrica. Es considera que les habilitats lingüístiques de les filipines són clau per a la seva ocupabilitat i el Govern federal proporciona formació en diverses llengües pel ventall de destinacions laborals, ja que aprendre anglès ja no és suficient per mantenir la competitivitat de les filipines com a treballadores domèstiques a l'estranger.

Als immigrants se'ls demana cada cop més que facin proves d'idioma i de coneixements sobre el país on volen establir-se i sovint han de pagar per fer-les. Malgrat que aquestes proves són part de la cultura d'auditoria neoliberal i constitueixen un estalvi per als estats que retallen prestacions de serveis socials, són percebudes com a proves neutres i transparents en el model neoliberal de ciutadania. No a tots els immigrants se'ls requereix fer les mateixes proves, la qual cosa crea jerarquies racialitzades de ciutadania (Allan i McElhinny 2017). Lonergan (2015) descriu com només els immigrants que assumeixen tota la responsabilitat d'aprendre anglès sense assistència del Govern es consideren dignes d'esdevenir ciutadans del Regne Unit.

Migració, llengua i accés desigual a serveis neoliberalitzats

Un tema clau en la recerca sobre llengua i migració és la provisió de serveis que estan mediat per la llengua en règims institucionals monolingües, especialment quan els usuaris immigrants presenten pràctiques translingüístiques. Les trajectòries de vida dels migrants depenen de les oportunitats d'accés a una sèrie de serveis clau com són l'assistència legal i sanitària i la recerca de treball. L'accessibilitat d'aquests serveis depèn de la mobilització de recursos lingüístics i comunicatius adients, que és una de les formes en què la discriminació i la desigualtat s'incorporen als mecanismes de control que regulen l'accés a recursos i a institucions (Sabaté *et al.* 2017).

Sabaté *et al.* (2017) aporten diferents exemples de recerca etnogràfica realitzada a Barcelona a principis de la dècada del 2000

per Codó (2008), Garrido (2010) i Sabaté (2014) sobre l'ús de la llengua en serveis per a immigrants, enfocant-se en la manera com les institucions que gestionen aquests serveis responen al multilingüisme dels immigrants a través d'ideologies i pràctiques monolingües i monoglòssiques. L'aproximació metodològica es basa en un treball de camp amb observació participant amb gravacions d'interaccions espontànies i pràctiques translingüístiques situades i entrevistes a usuaris i proveïdors dels serveis. L'enfocament en el context de Catalunya il·lumina l'organització lingüística de la provisió de serveis en les economies neoliberals. El marc analític de les interaccions entre usuaris i proveïdors en aquests serveis requereix una comprensió dels ordres socials, morals i lingüístics que interseccionen en les lògiques institucionals (vegeu Heller 2007, citat a Sabaté *et al.* 2017).

Segons Del Percio i Wong (2020), és a través de la llengua i l'habilitat de comunicar una subjectivitat específica que els individus són reconeguts com a treballadors desitjables en la nova racionalitat neoliberal. Mostren que la llengua és alhora objecte i medi de la governamentalitat neoliberal i està situada al centre de la pràctica biopolítica que genera docilitat i conformitat davant la precarietat professional, la pobresa i l'atur a través de la gestió del cos, les emocions i la ment dels joves, segones generacions d'immigrants.

Mobilitat i repertoris de recursos lingüístics i semiòtics

Entendre la vida social al segle XXI implica entendre la mobilitat, i entendre la mobilitat requereix atenció metodològica i analítica al moviment de recursos culturals, lingüístics i semiòtics. La globalització ha obligat a entendre que els fenòmens i processos sociolingüístics estan caracteritzats per la mobilitat (Blommaert 2010). Una sociolingüística de la mobilitat no se centra en la llengua en el lloc, sinó en la llengua en moviment, amb diversos marcs espaciotemporals que interactuen entre ells. Blommaert (2010) la conceptualitza com una sociolingüística de la parla, dels

recursos lingüístics desplecats en contextos polítics, històrics i socioculturals específics. La mobilitat esdevé una preocupació teòrica central en l'anàlisi dels recursos lingüístics, perquè s'enfoca en la dislocació del llenguatge de la posició fixa en el temps i l'espai que els atribueix la lingüística tradicional. Segons Blommaert (2014), la mobilitat és un concepte central en la sociolingüística de la globalització que té efectes metodològics: crea impredictibilitat en allò que observem, la qual només pot ser adreçada mitjançant l'observació etnogràfica del que passa en la comunicació, reconeixent les limitacions metodològiques i teòriques actuals.

En contextos de mobilitat, les persones empren diversos recursos comunicatius i lingüístics disponibles barrejant-los en formes lingüístiques i semiòtiques complexes, les quals no poden ser descrites i explicades únicament amb els conceptes establerts com a “intercanvi de codis” o “multilingüisme”. Segons Blommaert (2014), centrar la recerca sociolingüística en la mobilitat implica desafiar les nocions tradicionals de la naturalesa estàtica i unitària de la llengua. Ni la distinció tradicional entre llengües ni entre parlants “monolingües”, “bilingües” o “multilingües” és actualment sostenible en el context contemporani de l'extrema diversificació lingüística dels barris, que genera repertoris complexos en un mateix espai social. Les nocions com “multilingüe” o “multicultural” suggereixen l'existència d'unitats separades (llengües, cultures, identitats).

Blackledge i Creese (2017) assenyalen que una sèrie de nocions generades en la darrera dècada capturen els processos de mobilitat i complexitat dels modes comunicatius i consideren que la creació de significats no es limita a l'ús de les llengües com a conjunts discrets, enumerables i delimitats de recursos lingüístics. Aquests termes són *pràctica translingüe* (Canagarajah 2013), *heteroglòssia* (Bailey 2012; Blackledge i Creese 2014) i *translecte* (*translanguaging*; Garcia 2009, Creese and Blackledge 2011). Canagarajah (2013) adopta el terme de *pràctica translingüe* per argumentar que la comunicació transcendeix llengües individuals i involucra diversos recursos semiòtics. Aquest autor conside-

ra que les llengües en contacte s'influencien mútuament i que etiquetar-les com a entitats separades constitueix un acte ideològic. Els parlants multilingües utilitzen repertoris lingüístics més que llengües en la comunicació i no tenen competències separades per a cada una de les llengües. La llengua és un recurs semiòtic entre molts i tots els recursos semiòtics funcionen junts per construir sentit. Canagarajah proposa el concepte de *pràctica translingüe* per capturar la complexitat d'estratègies comunicatives que no poden entendre's quan se separen les "llengües" d'altres recursos semiòtics, i per explorar les implicacions per a la construcció de significat, les relacions socials i l'adquisició de la llengua.

Ofelia Garcia (2009) adopta el concepte de *translecte* per referir-se a l'ús flexible de recursos lingüístics per parlants bilingües en la mesura que assignen sentit als seus mons de vida. Aquesta autora afirma que les comunitats i famílies bilingües han de "transllenguar" per tal de construir significat. Les llengües s'usen d'una manera dinàmica i funcionalment integrada per organitzar i integrar la comprensió, la parla, l'aprenentatge i l'alfabetització. Segons Garcia, el translecte és transformatiu perquè té el potencial d'eliminar la jerarquia de pràctiques lingüístiques que considera que unes tenen més valor que altres. En aquest sentit, el translecte produeix un nou ús del llenguatge i una nova manera de ser en un context polític, social i cultural diferent, i permet donar veu a noves realitats socials. El translecte transforma el present perquè reinscriu la nostra humanitat comuna en l'acte del llenguatge, de manera que ens permet imaginar noves formes de ser per actuar de manera diferent al món (Garcia i Li Wei 2014).

Garcia considera que les pràctiques de transllenguatge no són gens inusuals, sinó formes habituals de comunicació diària que caracteritzen moltes comunitats arreu del món. Els repertoris del translecte incorporen biografies i trajectòries d'aprenentatge i esdevenen registres d'experiència de vida en mobilitat que inclouen llacunes, limitacions i silencis, i també potencialitats. També incorporen aspectes de la comunicació que habitualment no es pensen com a "llengua", com els gestos, la postura o l'hu-

mor. Aquests repertoris responen a les persones amb les quals es despleguen els recursos semiòtics i als llocs on són. És a dir, responen a la mobilitat en el temps i en l'espai dels recursos lingüístics i semiòtics.

2.3. MULTICULTURALITAT, LLENGUA I INTEGRACIÓ

El multiculturalisme va ser utilitzat per primera vegada com a teoria i com a concepte polític a Austràlia i el Canadà els anys setanta. En aquests països no va ser una resposta a la immigració, sinó que va estar relacionat amb l'acceptació dels drets dels grups indígenes i de les minories lingüístiques (Capstick 2021). Un cop l'existència de la diversitat cultural és reconeguda, la tasca dels diferents països és exposar una teoria de com respondre a aquesta diversitat i justificar la seva acceptació. Per tant, el multiculturalisme es basa en el reconeixement de l'existència de diversos grups culturals (religiosos, culturals, ètnics i lingüístics) dins d'una mateixa societat i de la seva discriminació històrica (Bennett 2018).

Hi ha diferències importants en els models d'integració dels immigrants en els diversos estats europeus. Regout (2011) examina els models d'integració de França, el Regne Unit i Holanda. El model assimilacionista francès contrasta amb la multiculturalitat britànica i neerlandesa, els quals constitueixen estratègies d'integració oposades. L'assimilació suposa la completa adaptació dels immigrants a la societat de recepció, de manera que els seus descendents no poden ser diferenciats de la resta de la població, i requereix l'abandonament de la identitat prèvia. Demostrar el domini de la llengua nacional és la principal forma d'adaptació a la societat d'immigració. Per altra banda, la multiculturalitat afirma que les minories poden integrar-se amb èxit si es reconeix que la cultura de cada minoria ètnica té el mateix valor que la cultura dominant, i permet la coexistència entre cultures, religions i valors. Alguns autors suggereixen que aquesta aproximació

suposa l'acceptació del fet que la identitat d'una persona pot ser formada per una diversitat de pràctiques culturals.

Tanmateix, cap d'aquests models no sembla haver impedit l'exclusió social de la segona generació adulta nascuda dels migrants de la postguerra. Regout (2011) argumenta que, tot i que els models d'integració d'aquests països són històricament diferents, han evolucionat recentment cap a una convergència més gran en el context de la Unió Europea i l'adopció de controls de la immigració cada cop més estrictes. França inicialment va adoptar una postura assimilacionista, negant el reconeixement de l'existència de minories ètniques, però amb el temps el concepte d'assimilació ha estat reemplaçat pel d'integració. Per altra banda, Holanda i el Regne Unit han anat abandonant l'ideal multicultural i han evolucionat cap a polítiques més assimilacionistes i coercitives, exigint el domini de la llengua i el deure d'adaptar-se als valors culturals dominants (Geddes 2003).

Boswell (2003) defineix la integració com el procés d'incorporar els immigrants i les minories ètniques a l'economia, la societat i la vida política del país. La integració té, doncs, una dimensió socioeconòmica que suposa l'accés a l'ocupació, l'habitatge, l'educació i els serveis socials; una dimensió cultural que implica el coneixement de la llengua i els valors que conformen la identitat nacional; i una dimensió política i legal que significa la concessió de drets polítics i que habitualment requereix la ciutadania o la naturalització. Segons Boswell (2003), encara que la integració política sovint s'imagina com l'etapa final del procés d'integració, fins i tot en els països on la ciutadania es basa en *ius soli* i la segona generació rep drets polítics per naixement, casos d'integració fallida mostren que l'extensió dels drets polítics no és l'única clau de la integració.

La Comissió Europea no va començar a abordar el problema de la integració fins el 1999 i el Consell Europeu va declarar la integració de migrants com una prioritat el 2004. La integració en el context de la Unió Europea es va definir com un procés dinà-

mic i bidireccional d'adaptació mútua per part de tots els immigrants i residents dels estats membres. La Unió Europea va basar la definició d'integració en el supòsit que tant els migrants com la societat d'acollida han de canviar, i va suggerir que la societat d'acollida havia de crear les oportunitats per a la plena participació econòmica, social, cultural i política dels immigrants. Cal notar que aquesta definició no implica que per a la integració sigui indispensable un coneixement bàsic de la llengua, la història i les institucions de la societat de recepció (Regout 2011). Aquests principis comuns del Consell Europeu no són jurídicament vinculants per als estats membres, sinó que tenen un valor purament simbòlic i han tingut poc impacte en la legislació de la Unió Europea. Les directives europees sobre immigració i igualtat de tracte contenen un concepte d'integració flexible, per ser interpretat per cada estat membre, d'acord amb la legislació nacional. Malgrat la creixent preocupació a tota la UE per la integració, la formulació de polítiques en aquesta matèria continua en mans dels estats membres. Sota els models d'integració de la majoria d'estats membres, no és acceptable que la societat de recepció hagi de canviar per adaptar-se a les cultures i les llengües dels immigrants, encara que la Comissió Europea hagi definit la integració com un procés bidireccional que requereix adaptacions tant per part de les comunitats immigrants com per part de la societat de recepció.

El model d'integració d'Espanya i Catalunya

Domingo *et al.* (2020) analitzen les característiques específiques de les polítiques que governen la integració d'immigrants a Espanya i Catalunya dins del marc europeu. Espanya constitueix una frontera geogràfica a Europa per l'entrada de fluxos migratoris a l'espai Schengen i un laboratori on coexisteixen diferents aproximacions a les polítiques d'integració. Les polítiques relacionades amb els fluxos migratoris com a part del control de fronteres estan sota l'ordenança del Govern central, però les polítiques d'integració es troben sota diferents nivells d'administració, sobretot locals (comunitats autònomes i municipis).

La població immigrant a Espanya es caracteritza per la seva heterogeneïtat i la gran varietat d'orígens nacionals. Es dona accés preferencial a la ciutadania als immigrants d'Amèrica Llatina (requereixen dos anys de residència per optar a la nacionalitat, mentre que els altres immigrants necessiten deu anys). La incorporació dels immigrants al mercat laboral es dona en un mercat dualitzat en què els immigrants es concentren en el sector secundari, amb treballs amb requeriments educatius mínims i salaris baixos. En el context nord-americà, aquesta divisió del mercat laboral ha estat anomenada “assimilació segmentada”, referida específicament a les segones generacions (Portes i Zhou 1993). L'assimilació a un mercat laboral en el qual la demanda és principalment per a treball no qualificat ha contribuït a una situació d'assimilació per mobilitat social descendent en què les oportunitats dels immigrants estan condicionades pels prejudicis de la població espanyola sobre els immigrants de diferents orígens (Domingo *et al.* 2020).

Domingo *et al.* analitzen el desenvolupament de polítiques d'integració a escala local a Catalunya, les quals van començar fins i tot abans que les del Govern central el 1993, en què va quedar establert el rol de les autoritats locals dins d'un marc de drets i obligacions per facilitar el desenvolupament personal i social dels immigrants. L'any 2000 el Govern de Catalunya va aprovar un pla interdepartamental d'immigració en què s'afirmava la importància de la convivència positiva per a l'enfortiment de la cohesió social, tot reconeixent una identitat nacional catalana basada en una cultura i llengua compartides. L'anomenada via catalana d'integració intenta equilibrar el respecte a la diversitat amb el sentit de pertinença a la societat catalana, i destaca que la llengua i la identitat catalanes constitueixen l'eix vertebrador de la cohesió social i un instrument estratègic per garantir la igualtat d'oportunitats i la mobilitat social. A escala local, el treball per la integració s'enfoca principalment en l'educació, l'ocupació i la participació social, i es considera una prioritat la participació activa de la població immigrant en associacions locals veïnals, culturals, d'oci i esports i associacions de pares i mares a les escoles.

La majoria de municipis han treballat amb un enfocament en la ciutadania, entenent-la no com una qüestió d'identitat nacional sinó com a residència en un territori.

Llengua i integració

A Catalunya, una nació sense estat, les polítiques lingüístiques i d'immigració estan íntimament relacionades. El català ha estat institucionalitzat i és la llengua principal de l'Administració, el sistema educatiu i els mitjans de comunicació a Catalunya, però no és reconeguda com a llengua oficial per la Unió Europea. Les polítiques d'immersió al català han estat reconegudes com una experiència de gestió lingüística exitosa (Fishman 1991) que ha permès passar d'una situació de repressió política de la llengua a la situació actual, en què el català és usat extensament per a les funcions polítiques, educatives i culturals.

Alarcón i Garzón (2011) distingeixen entre tres tipus de comunitats migrants segons l'ús de la llengua: els migrants provinents d'Europa i Nord-amèrica, que parlen llengües amb prestigi i capital simbòlic com l'anglès i el francès; els provinents d'Amèrica Llatina, que parlen una llengua oficial a Espanya com el castellà; i els que provenen d'Àfrica i Àsia, que parlen altres llengües que no són ni oficials ni tenen prestigi ni capital simbòlic. Consideren que el valor instrumental atorgat al català és important per determinar les possibilitats d'accés a oportunitats econòmiques i socials, ja que els diferents grups lingüístics competeixen en condicions asimètriques. El valor instrumental del català es basa en un mercat laboral en mans d'empresaris locals que privilegien l'habilitat de parlar català per a la selecció i promoció de treballadors i en el requeriment del domini de la llengua per accedir a llocs de treball en l'Administració pública.

La classe socioeconòmica en el país d'origen dels migrants afecta les trajectòries d'inserció laboral i social en el país d'immigració. Segons Alarcón i Garzón, la classe social també és crucial per entendre el manteniment dels vincles d'identitat amb el país d'ori-

gen i la transmissió de la llengua als fills. Les famílies de classe mitjana-alta destinen més recursos per reforçar el coneixement de la cultura i la llengua del país d'origen en els fills. Mentre que els immigrants del Marroc pertanyen a classes treballadores tant de zones urbanes com rurals, els immigrants d'Argentina i Colòmbia provenen majoritàriament de classes mitjanes professionals. Els marroquins accedeixen a llocs de treball no qualificats en què el castellà és la primera llengua d'integració. Aprenen castellà de manera informal al lloc de treball i al barri on viuen amb altres migrants, tant immigrants interns d'altres regions d'Espanya com estrangers, les relacions amb els quals reforcen la imatge de la poca utilitat del català. La manca de coneixement del català no suposa una barrera per accedir al mercat laboral perquè accedeixen a feines en què no es requereix un gran domini de la llengua. Per als immigrants marroquins, la manca de prestigi de les llengües del seu país d'origen (àrab o amazic) estimula el procés d'aculturació lingüística. En aquest cas, mantenir vincles amb el país d'origen no és viable quan les segones generacions ja no tenen un domini de la llengua. Les segones generacions aprenen català a l'escola i són conscients que per arribar a tenir una carrera professional es necessita un domini del català.

Alarcón i Garzón (2011) conclouen que a Catalunya l'ús de la llengua i la mobilitat social estan profundament entrellaçats. El coneixement i l'ús del català són necessaris per a la mobilitat social perquè el català i el castellà, encara que tenen valor instrumental, tenen diferent valor simbòlic. El català és la llengua instrumental per a la integració social, sobretot en municipis petits on és la llengua principal de comunicació diària. A Barcelona, en canvi, el català no té el mateix nivell d'instrumentalitat per a la integració que als municipis petits. L'accés a llocs de treball qualificats requereix entendre, parlar i escriure correctament en català. Malgrat que el català és una llengua clau per a la promoció social a Catalunya, no tothom té les mateixes oportunitats d'aprendre la llengua. Només els migrants que tenen educació universitària inverteixen l'esforç, el temps i els recursos per aprendre la llengua formalment. Sovint és quan es dona la inserció econòmica que es

busca la promoció social a través de l'aprenentatge del català com a símbol d'estatus social.

Els canvis en les polítiques lingüístiques i migratòries contribueixen als canvis en les condicions d'integració dels migrants. Les trajectòries es veuen influïdes per les polítiques del mercat laboral. Per als immigrants estrangers que arriben avui a Catalunya, la integració és un procés molt més exigent que no pas per als immigrants arribats fa trenta anys. El català és la llengua de les classes mitjanes i altes, i aprendre català ha esdevingut una manera d'acumular capital cultural que és instrumental per a la mobilitat social. Tanmateix, com assenyalen Alarcón i Garzón (2011), en el cas dels immigrants amb més recursos econòmics, com és el cas dels immigrants europeus, el català no és necessari per ser acceptats localment. Aquesta és una situació discriminatòria que se situa més enllà dels requeriments del mercat laboral: per als immigrants no europeus, el català és un requeriment fins i tot quan no és necessari, mentre que per als immigrants europeus el català no s'exigeix fins i tot quan seria necessari, com en tasques de gestió de la informació.

2.4. CONTACTE INTERCULTURAL, APRENENTATGE I TRANSMISSIÓ INTERGENERACIONAL DE LES LLENGÜES

Les migracions són un dels principals detonadors del contacte intercultural i l'aprenentatge de la llengua majoritària en la societat d'immigració facilita el procés de negociar la pertinença. Les polítiques de la pertinença han esdevingut centrals a les agendes polítiques a gran part del món, i donen forma i són formades alhora per ideologies de la integració, les quals condicionen les dinàmiques socials de discriminació i les pràctiques d'inclusió i exclusió (Yuval-Davis 2011, Geddes i Favell 1999, Crowley 1999). La pertinença no és només el vincle que relaciona els individus a les institucions d'un estat; és un vincle determinat pels aspectes formals de la ciutadania. La pertinença també fa referència

als vincles cognitius i afectius amb els altres que fonamenten les nostres diferents formes d'inclusió a grups o comunitats. Per què i com pertanyem a un grup és el que fonamenta la nostra inclusió i les nostres relacions. Pertànyer és sentir-se segur, familiaritzat i no amenaçat en un grup; és a dir, entendre i ser entenedor per als altres membres d'aquest grup (Chin 2019).

Les migracions contemporànies han donat lloc a un contacte intercultural més intens i la consegüent comunicació –i incomprensió– intercultural. El contacte intercultural no sempre esdevé una experiència positiva ni per als migrants ni per a la societat on arriben. L'arribada de migrants pot resultar amenaçadora i les actituds públiques sovint estan condicionades per les representacions dels mitjans de comunicació, i afecten directament les experiències quotidianes dels immigrants (Pijpers 2006, citat a Geraghty i Conacher 2014). Per als que se'n van lluny de casa sovint genera estrès, ansietat i trauma, malgrat que la representació del migrant com a “desarrelat” en el context de les comunicacions transnacionals ja no és rellevant en l'experiència dels migrants contemporanis (Hoerder 2006). Fischer (2009) argumenta que si la coconstrucció de significat és central en la comunicació en una llengua compartida, la negociació de significat compartit en una segona llengua en situacions de contacte intercultural encara és més significativa. En aquest procés hi ha una tensió productiva entre les estructures d'autoritat que intenten regular l'ús de la llengua i les pràctiques translingüístiques dels parlants en la vida diària. Pratt (1991) va aportar el concepte de “zona de contacte” per encabir la diversitat d'experiències interculturals. Es tracta d'espais socials on diferents pràctiques culturals entren en contacte, sovint en relacions asimètriques de dominació i subordinació. Constitueix un recurs heurístic per explorar la varietat d'encontres interculturals i les experiències diàries de reconfiguració de les diferències i les desigualtats.

Segones generacions i pèrdua de la llengua

Un tema central en l'estudi del contacte intercultural és la interacció de la comunitat de migrants amb la societat majoritària. Mentre que alguns migrants aconsegueixen mantenir la llengua i les pràctiques culturals, i transmeten la vitalitat etnolingüística a les segones generacions alhora que adquireixen competències en la llengua majoritària, altres construeixen una forta identitat comunitària a costa de l'aprenentatge de la llengua majoritària. Les comunitats formades com a resultat dels moviments migratoris recents s'enfronten a problemes i reptes particulars per donar suport a la transmissió intergeneracional de la seva llengua, especialment quan es tracta d'una llengua que no té un gran estatus ni visibilitat a la societat d'immigració.

Als Estats Units, com en altres països, la controvèrsia respecte a la immigració sovint es planteja en termes de la supervivència de la llengua dominant, en aquest cas l'anglès. En cap altre país l'assimilació lingüística i el canvi al monolingüisme no és tan ràpid com als Estats Units. La pressió que reben els fills dels immigrants per parlar anglès suposa la pèrdua de la fluïdesa de la llengua patrimonial en la segona generació. Si bé l'augment de la població immigrant suposa un augment del nombre de llengües patrimonials introduïdes al país, la tendència general és que aquestes llengües sovint es perdin a la tercera generació. Això provoca un cicle incessant de guanyar i perdre llengües.

Els nens immigrants utilitzen la llengua majoritària en diversos contextos, amb una varietat de parlants i una varietat de propòsits. L'ús de la llengua patrimonial, en canvi, és més limitat tant en termes quantitatius com qualitius: normalment s'utilitza a casa amb pocs parlants per parlar de temes relacionats amb les rutines i pràctiques diàries. La pèrdua de la llengua patrimonial és perjudicial per al manteniment dels llaços familiars i per al benestar general dels infants i joves. Aspectes importants de la relació entre pares i fills, com ara poder explicar històries, discutir, expressar emocions i jugar,

es perden quan un infant és incapaç de parlar la seva llengua materna.

Contacte intercultural i innovació lingüística

Com assenyala Gogolin (2002), els estats nació continuen concebut-se com a monolingües i la ideologia que vincula una nació a una llengua fa que molts a Europa continuïn entenent la diversitat lingüística com la coexistència de territoris lingüístics o minories nacionals dins dels estats nació. Tanmateix, la diversitat lingüística contemporània es deu principalment a la immigració. El plurilingüisme és una part integral de les experiències diàries dels infants i joves a moltes escoles i, independentment de si les escoles ho reconeixen, la diversitat cultural i lingüística és un element comú en la seva socialització. Aquesta situació actual de diversitat lingüística inclou llengües amb més o menys legitimitat i estatus. En el context alemany que Gogolin (2002) descriu, la segona llengua amb més parlants després de l'alemany és el turc, una llengua amb un estatus ambigu i un “prestigi ocult”.

La idea hegemònica d'una identitat fixa i estable lligada a una llengua fixa no té sentit en el món globalitzat. La recerca de Rampton problematitza els vincles essencialistes entre una nació / una llengua, ja que il·lustra com els parlants de la llengua aprofiten els recursos lingüístics que tenen al seu abast per donar sentit al seu món i encaixar en els seus grups socials. Una de les maneres que sovint triem per encaixar en un grup social és adaptar les característiques de la parla. Rampton afirma que les decisions dels parlants per a l'elecció de la llengua estaven influenciades per la identitat a la qual volien orientar-se en moments específics per convergir o desviar-se de la identitat del grup. Rampton va trobar que l'anglès criollitzat tenia un prestigi encobert associat, en el qual els adolescents es basaven quan no volien ser vistos com a *pijos*. Per altra banda, també el coneixement i l'ús del panjabi estaven molt estesos entre els adolescents de diferents orígens ètnics d'herència anglosaxona i caribenya. Traspassar fronteres socials i ètniques molt marcades implica que els parlants han de

tenir en compte qüestions de legitimitat en el curs dels seus encontres socials, de manera que els permet cultivar solidaritats i legitimar-se socialment. Quan algú canvia la varietat de la llengua o l'accent en ocasions particulars, habitualment és un acte intencional per identificar-se amb les persones amb qui està o distanciar-se'n.

Migració i models d'aprenentatge de la llengua

El contacte intercultural i les noves tecnologies de la comunicació han transformat l'entorn en què s'aprèn una llengua. La comunicació té lloc globalment i virtualment, i ofereix als aprenents accés a un contacte intercultural fora de les fronteres físiques i temporals de les aules i redefineix la concepció de la comunitat de parlants delimitada (Blommaert 2011). Geraghty i Conacher (2014) argumenten que, tot i que els models de l'ensenyament d'idiomes s'han modificat a partir de l'ús de noves tecnologies de la comunicació cap a models sociocognitius, l'adopció d'aquestes tecnologies no millora automàticament l'aprenentatge. La implementació tecnològica pot reforçar una pedagogia centrada en l'instructor en lloc d'una pedagogia constructivista centrada en l'aprenent.

Recentment, els avenços en la recerca sobre l'aprenentatge lingüístic s'han enfocat en la comprensió de les competències que van més enllà de l'habilitat de l'aprenent d'usar la llengua per fer funcions socials o gestionar les interaccions socials. En l'enfocament en les competències simbòliques, la recerca considera com els aprenents utilitzen la llengua per negociar identitats, reclamar capital social i afirmar la seva capacitat, i també per negociar diferències culturals i situacions d'incomprensió en la comunicació intercultural. Com analitza Capstick (2021) des d'aquest enfocament, aprendre la llengua dominant en el cas d'aprenents migrants no és una qüestió d'aprendre a encaixar en una altra cultura, sinó aprendre a posicionar-se en una societat multilingüe en la qual múltiples llengües i cultures interactuen en el dia a dia. En societats multilingües, els aprenents desenvolupen

competències translingüístiques o l'habilitat d'utilitzar una gran varietat de recursos lingüístics, canviant de llengua en circumstàncies específiques i barrejant llengües de manera creativa (Garcia i Wei 2014). Les competències translingüístiques incorporen competències interaccionals i simbòliques.

Com hem assenyalat anteriorment, aquesta innovació lingüística basada en la barreja de llengües ha estat conceptualitzada com a translecte (*translanguaging*) i és una condició reconeguda de les societats multilingües, on les persones operen entre llengües quotidianament. Actualment el translecte ha esdevingut un concepte clau en la sociolingüística i l'etnografia de les migracions perquè permet aproximar-se a les pràctiques comunicatives en contextos de mobilitat i diversitat, analitzant la fluïdesa de recursos que la gent utilitza en processos complexos d'assignació de sentit. També és una lent analítica per examinar com persones amb diferents bagatges culturals i recursos comunicatius col·laboren i treballen juntes per generar canvis. Ha esdevingut, sobretot, una estratègia pedagògica en l'ensenyament de les segones llengües, en l'educació bilingüe i en programes comunitaris per a infants de minories ètniques i immigrants.

El translecte com a pedagogia decolonial

Els darrers vint anys ha tingut lloc un canvi de paradigma basat en recerca internacional que ha establert que les noves pràctiques lingüístiques només emergeixen en interrelació amb les pràctiques anteriors, i es qüestiona així el supòsit que l'ensenyament d'una llengua s'ha de fer utilitzant només aquella llengua; és a dir, que només l'anglès s'ha d'utilitzar per ensenyar anglès, o el català només per ensenyar català. Basats en aquest canvi de paradigma, els programes d'educació multilingües i els programes d'ensenyament de les segones llengües estan creant oportunitats per als aprenents d'utilitzar la totalitat del seu repertori lingüístic i no només aquelles parts que s'alineen amb la llengua dominant d'instrucció de la classe.

L'ús d'estratègies basades en el transllenguatge per part dels docents reconeix les altres pràctiques lingüístiques dels aprenents per oferir als alumnes el sentit que les seves llengües i sistemes de coneixement no són només recursos útils per ser utilitzats a casa, sinó també a l'escola, i es construeix així la seva autoestima. Per a aprenents monolingües que viuen en llars on només es parla la llengua majoritària, participar en activitats d'aprenentatge centrades en el translecte dona legitimitat a aquestes altres llengües i sistemes de coneixement de la classe i incentiva el seu interès i respecte per altres llengües i cultures, i amplia el coneixement i l'experiència de tota la classe dins d'una aproximació intercultural i antiracista de l'educació.

A Nord-amèrica especialment, la incorporació de pedagogies del translecte a les escoles se situa dins de les lluites per desmantellar les estructures racistes del sistema educatiu, el qual ha heretat ideologies basades en la supremacia blanca monolingüe. Sánchez i Garcia (2022) conceben les pedagogies del translecte com un esforç per transformar les ideologies de doble monolingüisme i les jerarquies lingüístiques que construeixen les pràctiques lingüístiques dels parlants blancs monolingües de classe mitjana com a millors que les dels altres. En aquest sentit, el translecte treballa contra les ideologies raciolingüístiques que predominen en el sistema educatiu. Les polítiques d'educació lingüística que utilitzen aquestes ideologies produeixen fracàs escolar entre els estudiants llatins.

Perspectives de justícia social en l'escolarització d'alumnes bilingües emergents

Infants i joves en edat escolar formen part dels fluxos migratoris i de mobilitat transnacional. Són escolaritzats en les llengües establertes per les polítiques lingüístiques a l'educació nacional, diferents de les llengües que parlen a les seves llars. En alguns contextos en què es parlen diverses llengües locals, l'escola en privilegia una o bé la llengua de l'escolarització pot ser que no es

parli localment (com succeeix sovint en contextos postcolonials) perquè és una llengua amb prestigi importada. Una gran diversitat d'estudis en l'àmbit internacional demostren que els estudiants que viuen en situacions de pobresa, que han tingut trajectòries d'escolarització interrompudes o alterades per la migració, que tenen famílies amb una educació formal limitada o que no parlen la llengua d'escolarització i/o que parlen llengües que no són valorades en l'entorn social i escolar, es troben en alt risc de fracàs acadèmic (Hawkins i Cannon 2017).

Cada alumne arriba a l'escola integrat i socialitzat en formes culturals i lingüístiques específiques de coneixement i aprenentatge des de les seves famílies, comunitats i cultures, igual que ho fan els professors. Tanmateix, no totes les cultures, comunitats i famílies tenen el mateix estatus en un entorn particular com l'escola, ni tampoc les llengües que parlen. Els processos d'aprenentatge dins de les aules estan modelats per les polítiques, ideologies i pràctiques del sistema educatiu i de la nació, i tenen impactes diferenciats en les identitats emergents dels alumnes i en la seva capacitat d'assolir un alt rendiment acadèmic.

Un sòlid conjunt de recerca ha explorat els usos de les llengües i les diferents alfabetitzacions en els àmbits de la vida quotidiana dels estudiants i argumenta que l'aprenentatge es produeix de manera més eficaç quan les polítiques, els plans d'estudis i les pedagogies valoren les cultures, les llengües i els multialfabetismes de la vida quotidiana dels aprenents, construint sobre els coneixements i les pràctiques lingüístiques que els alumnes porten a l'aula (Hawkins i Cannon 2017). Fer visibles a les aules els recursos que porten tots els aprenents, les seves famílies i comunitats, incloent-hi les seves pràctiques lingüístiques i les alfabetitzacions, en lloc de centrar-se en allò que no tenen i no fan, contraresta les pedagogies hegemòniques basades en els dèficits, les quals produeixen de manera aclaparadora la manca d'èxit educatiu dels estudiants bilingües emergents i mòbils (Pérez 2006, Hawkins i Cannon 2017).

Els estudiants bilingües emergents sovint han de demostrar el seu aprenentatge en entorns escolars en què les llengües, les alfabeticacions i les pràctiques culturals de les seves famílies no són reconegudes ni valorades. Les ideologies nacionalistes i basades en el dèficit emmarquen les polítiques educatives, el currículum i les interaccions amb els professors. Els estudiants que són estigmatitzats i pressionats per assimilar-se en la llengua dominant sovint perden interès en la seva educació, cosa que condueix a taxes elevades d'abandonament i fracàs escolar (Valenzuela 1999). Un cos ampli d'investigació mostra que els ponts que es puguin establir entre l'escola i les famílies milloren el rendiment escolar, perquè donen als estudiants l'oportunitat de negociar les seves múltiples formes de coneixement, de ser i de comunicar-se, les quals són crítiques per al seu èxit escolar.

SEGONA PART

TREBALL DE CAMP

1. PROCESSOS D'IMMIGRACIÓ

1.1. CARACTERÍSTIQUES DE LA IMMIGRACIÓ A ANDORRA

Els processos i les vies d'arribada al país són múltiples, i varien força d'un grup a l'altre i en funció de l'època. Andorra, com tants altres llocs, rep diferents onades migratòries durant els segles xx i xxi.

Quadre 1.1. Anys de residència dels estrangers a Andorra

En negreta i subratllats, valors superiors a la mitjana. En gris, valor més alt a cada grup.

	0 a 10	11 a 20	21 a 35	36 i més
30. Catalunya	21,3%	<u>22,3%</u>	<u>29,8%</u>	<u>26,6%</u>
40. Espanya	16,8%	12,4%	27,0%	<u>43,8%</u>
50. Portugal	7,7%	<u>34,0%</u>	<u>40,6%</u>	17,6%
60. França	<u>26,1%</u>	16,9%	<u>29,3%</u>	<u>27,7%</u>
71. Europa occ.	<u>25,0%</u>	8,3%	<u>45,8%</u>	20,8%
72. Europa or.	<u>70,0%</u>	<u>30,0%</u>	00,0%	00,0%
80. Amèrica Ll.	<u>47,6%</u>	<u>29,3%</u>	18,3%	4,9%
91. Àfrica	<u>28,1%</u>	<u>21,9%</u>	28,1%	21,9%
92. Àsia	<u>43,5%</u>	17,4%	21,7%	13,0%
MITJANA	24,9%	21,5%	28,9%	24,7%

Font: enquesta pròpia / ARI

El quadre 1 indica amb claredat les tendències en els fluxos migratoris. Els corrents més antics i consolidats (més de 35 anys

de residència) són els de catalans, espanyols i francesos, i els més moderns, els de llatinoamericans, europeus de l'est i asiàtics. També serveix per observar alguns aspectes més específics que ajuden a entendre la naturalesa dels moviments de migració. Per exemple, que els moviments de catalans, francesos i africans (majoritàriament magribins) són força similars, amb tendència a l'equilibri; això indicaria fluxos regulars, no impulsats per onades sinó per unes relacions fluides amb els països d'origen. En el cas dels africans, és notable observar que hi ha migracions antigues, tot i que reduïdes, que han consolidat la seva presència al Principat. La migració espanyola també és antiga, consolidada, i tendeix a minvar amb el temps a causa de l'equiparació salarial entre Espanya i Andorra: el 70% dels espanyols residents a Andorra hi són des de fa més de 20 anys. Entre portuguesos es donen els fenòmens ja descrits: per una banda, la migració recent és escassa per les millores econòmiques i socials de Portugal els darrers anys; per una altra banda, molts dels portuguesos que van arribar a Andorra abans del 1990 han anat retornant al seu país un cop arribada l'edat de jubilació per les dificultats d'adquirir un habitatge a Andorra i la migradesa de les pensions. Els europeus occidentals mostren un corrent migratori molt recent, format per professionals autònoms, inversors i alguns jubilats. Dels europeus de l'est cal destacar que la seva presència és molt recent: no n'hi ha cap que visqui a Andorra des de fa més de 20 anys. Una porció d'aquests immigrants constitueixen grups de refugiats o evadits de la guerra Rússia-Ucraïna. És en el col·lectiu llatinoamericà en què es veu amb més claredat l'onada recent i temporal d'immigrants: més del 75% han arribat a Andorra els darrers 20 anys. Finalment, la migració asiàtica es manté constant al llarg del temps, però recentment s'ha incrementat. Les darreres dades mostren una presència ja significativa de ciutadans xinesos, que probablement segueixen els processos migratoris que estan duent a terme a Catalunya.

En definitiva, doncs, sembla que les tendències actuals apunten a una reducció dels corrents migratoris provinents de Portugal i d'Espanya, un manteniment dels fluxos amb Catalunya, França

i Àfrica i un increment de la població originària d'Amèrica Llatina i Àsia. Pel que fa als immigrants d'Europa occidental i oriental, és difícil fer-ne una predicció perquè aquests moviments semblen afectats per aspectes conjunturals com el tracte fiscal o la política dels països respectius. Les dades també indiquen que la població estrangera baixa a partir dels 35 anys de residència. Aquest fet es pot explicar per la poca antiguitat dels corrents migratoris, però també per les dificultats de mantenir un nivell de vida digne a Andorra un cop s'accedeix a la jubilació.

1.2. ELS MOTIUS DE LA IMMIGRACIÓ

La migració a Andorra és, bàsicament, de caràcter laboral. La majoria dels immigrants (57%) així ho declara, i és el motiu principal per a tots els grups etnolingüístics excepte per als africans, que valoren poc l'opció econòmica per venir a Andorra. El col·lectiu més decantat per la motivació laboral és l'asiàtic, seguit d'espanyols i francesos.

Quadre 1.2. Motiu de la vinguda a Andorra

(S'exceptuen els nascuts a Andorra)

Resposta múltiple; el total de cada grup pot superar el 100%.

En negreta i subratllat, valors superiors a la mitjana total.

	<i>Feina</i>	<i>Família</i>	<i>Qualitat de vida</i>	<i>Altres*</i>
30. Catalans	<u>59,5%</u>	<u>26,6%</u>	9,6%	7,4%
40. Espanyols	<u>69,3%</u>	19,7%	12,4%	5,8%
50. Portuguesos	53,8%	<u>28,5%</u>	19,7%	4,4%
60. Francesos	<u>58,4%</u>	15,4%	<u>21,5%</u>	<u>16,9%</u>
71. Europa occ.	33,3%	20,8%	<u>37,5%</u>	<u>33,3%</u>
72. Europa or.	50,0%	<u>30,0%</u>	<u>30,0%</u>	<u>20,0%</u>
80. Amèrica Ll.	54,8%	18,3%	<u>30,5%</u>	7,3%
91. Àfrica	15,6%	<u>50,0%</u>	<u>46,8%</u>	<u>15,6%</u>
92. Àsia	<u>86,9%</u>	17,4%	<u>34,8%</u>	---
MITJANA	57,0%	23,4%	21,1%	9,1%

Font: enquesta pròpia / ARI

* Altres (9,1%): per amor (3%), per vacances (1,4%), per conèixer Andorra (1,0%), per afició a la muntanya (0,5%), per aventura (0,5%), per estudis o pràctiques professionals (0,5%), per visitar amics (0,5%), per obrir un negoci, per aprendre català, per seguretat, pel clima, per salut, per fiscalitat, etc.

Hi ha altres motius, però, per migrar al Principat. La família és especialment important per als magribins. En aquest punt, cal fer esment de les dificultats per dur a terme reagrupaments familiars a Andorra; el Govern exigeix un dipòsit monetari que garanteixi que les persones reagrupades no seran residents passius dependents dels serveis socials. En el cas dels catalans, la reunió familiar és més alta que per a espanyols i francesos a causa dels vincles personals més intensos que s'han establert històricament entre els dos territoris i a la proximitat geogràfica.

Cal destacar també l'alta consideració, per part dels europeus occidentals, d'"altres motius" per venir a viure a Andorra. Entre aquests altres motius hi tenen un paper important "obrir negocis" (no entesos aquí com a "feina" sinó com a inversions), la "fiscalitat", el "clima", la "salut"... És la immigració de residents passius, bé com a autònoms o empresaris, bé com a jubilats.

"We went here for tax reasons for my husband. More or less. I was living in London and I got pregnant with my child. But my husband is part Finnish part Indian and half Irish. He never felt like British. He always wanted to leave England. My brother was living in Tarragona, so he saw an opportunity to leave England. En Tarragona subíamos de vez en cuando. Mi marido dice: «¿Por qué no vivimos en Andorra?» Él es un programador informático; para él es igual donde vive. My husband was paying taxes in England and taxes in Spain. It's better to be here. I worked on the website with my husband." (Tania, 52, anglesa)

"Les français avec les entreprises, ils vont rester, parce qu'en France, les impôts sont... il faut payer beaucoup. Beaucoup de français vont venir s'installer ici." (Christine, 73, francesa)

1.3. L'ARRIBADA A ANDORRA

Les vies i els processos per arribar a Andorra són variats i depenen força dels perfils de cada grup etnolingüístic. En el cas d'andorrans i catalans, hi sol haver una relació personal prèvia a la vinguda. En uns casos la relació es produeix pels contactes històrics freqüents d'Andorra amb les comarques veïnes de l'Alt Urgell, la Cerdanya, el Pallars i, de manera més extensiva, les comarques de l'àrea de Lleida.

“El meu besavi era de Soldeu, pastor. Baixaven amb la transhumància i es va quedar cap per Lleida, perquè aquí, al segle passat no hi havia res. El meu pare va tornar perquè tenia aquest avi idealitzat, perquè si no es perdia la nacionalitat al cap de tres generacions i va ser un cúmul de moltes coses: no vull fer el servei militar, Andorra és aquest país que el meu padrí sempre me'n parla, que cura la gent amb herbes que li porten d'Andorra i a més a més, amb el meu pare no acabem de lligar. Se'n va venir als 15 anys.” (Anna, 51, andorrana, filla de catalans)

“Vaig néixer a Lleida, a Vilanova de la Barca, i vaig arribar aquí als tres anys.” (Rosor, 70, andorrana filla de catalans)

De vegades, el contacte personal que propicia la migració es produeix a Andorra mateix:

“El meu pare és nascut a Andorra i la meva mare va néixer a Barcelona, però sempre ha viscut a Andorra. Ella encara té la nacionalitat espanyola perquè no la va voler canviar.” (Mar, 11, andorrana)

“La meva mare és andorrana, sempre ha viscut aquí. La meva àvia ve de Vilaller [Alta Ribagorça]. El meu pare és francès i té la nacionalitat andorrana per matrimoni.” (Gael, 13, andorrà)

En altres casos, el contacte es produeix a l'exterior, especialment a Barcelona, on els andorrans van sovint per estudis o per establir relacions comercials, però també a altres indrets.

“El meu pare és andorrà i la mare de Terol. Es van conèixer a Barcelona. Antigament, a Andorra els portaven a Espanya a fer la *mili*. Portaven el peix des d'Aragó a Barcelona i aleshores es van conèixer allà.” (David, 42, andorrà)

“Vaig conèixer el meu marit a Barcelona. És andorrà, i al final vam pujar aquí. Ell era un andorrà que vivia a Barcelona. Jo estava a Barcelona perquè havia estudiat filologia francesa i espanyola. Anava en *plan* «Me'n vaig un any a Barcelona o dos anys».” (Julie, 56, irlandesa)

Una altra via d'arribada és l'enllaç que proporciona un familiar o una persona propera que ja resideix a Andorra. Aquest contacte dona seguretat al nouvingut, normalment es produeix un acolliment a casa del resident i fins i tot de vegades aquest fa els primers tràmits per aconseguir feina. L'estratègia es produeix en gairebé tots els grups etnolingüístics. De vegades la vinguda respon a la crida del primer familiar.

“Els meus avis [andalusos] van venir pel treball. La meva àvia tenia familiars aquí. Aquí hi havia més oportunitats. El meu avi va obrir aquí una fusteria. Els meus avis mai s'han considerat andorrans. No saben el català.” (Lucía, 21, andorrana)

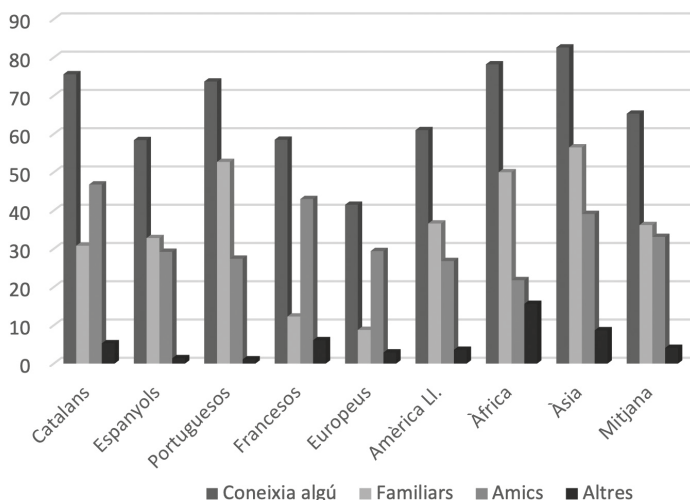
“Vino mi padre, solo, por trabajo. Mi madre tenía un padrino de un hermano mío que trabajaba aquí. «Vente, aquí hay mucho trabajo...» Y se vino. Nos vinimos los dos. Yo me vine embarazada del mayor y lo tuve aquí a poco más de llegar. Aquí había mucha oferta de paleta y si hacías muchas horas, te ganabas bien la vida y allí se ganaba muy poco. El que quería trabajar, trabajaba. Nosotros llegamos sin contrato. Si te pillaban, te echaban.” (Teresa, 53, gallega)

“Llegué hace ya 40 años. En principio era temporal. Mi her-

mano estaba aquí, el mayor primero, luego también vine yo, luego mi hermano pequeño. Mi hermano vino en el 69. Primero vino a Barcelona.” (Bawani, 66, indi)

Gràfic 1.1. Coneixia algú a Andorra, quan va venir?

Font: enquesta pròpia / ARI



El gràfic 1.1 ens indica que gairebé dos de cada tres immigrants ja tenen algú conegut al país quan arriben. La immigració a Andorra no s'ajusta, doncs, al perfil de les arribades “a l'aventura”, sinó que els processos d'arribada són estratègies meditades i elaborades amb deteniment. L'estratègia de venir a Andorra a través d'un familiar o persona propera ja resident és present en tots els grups etnolingüístics, però és utilitzada de manera diferent per cada un d'ells. El suport familiar, per exemple, és molt freqüent en asiàtics, portuguesos i africans, i es dona molt poc entre francesos i europeus, que semblen més individualistes. Aquests mateixos grups són els que més admeten que no tenien “ningú” conegut a Andorra quan van arribar, fet que es dona poc en africans i asiàtics, més reticents a viatjar “a l'aventura”. És interessant observar com els immigrants catalans tenen més coneguts

a l'arribada (el 75% hi coneixen algú) que els que provenen de la resta d'Espanya (el 58%), i també hi tenen més amics (47% i 29%, respectivament); és a dir, compten més amb una xarxa de suport i acollida. Aquestes diferències condicionaran en bona part els processos d'integració a la societat d'acollida. En general, un terç dels estrangers residents a Andorra no coneixien ningú quan hi van arribar, un terç hi tenien amics i un altre terç, algun familiar.

A partir de les històries de vida explicades en entrevistes i dels motius que al·leguen per venir, podríem distingir diferents estratègies o vies de migració a Andorra.

a) “Acompanyament”. Per a molts immigrants, el motiu és acompanyar la parella o un altre familiar. Amb el temps, la finalitat d'acompanyament es converteix en un projecte vital propi.

“Me fui de Galicia cuando tenía 18 años, por la falta de oportunidades. La primera vez que vine [a Andorra] fue en el 2007. Empecé a hacer temporadas de invierno, durante sis temporadas, en Vallnord, estación de esquí, en remonte. Vine por la pareja que tenía en ese momento, que hacía temporadas aquí; era argentino. Nos conocimos en la costa catalana, trabajando.” (Sandra, 38, gallega)

“Mi pareja se quedó sin trabajo en España. Él vino y yo me vine a la aventura, porque no sabía qué me iba a pasar, hace 40 años. Él ya había estado aquí cuando era más jovencito. Tenía permiso de trabajo...” (Carmen, 60, espanyola)

“Vaig venir a Andorra per amor, per la meua parella.” (Christian, 32, mexicà)

b) “Prospecció”. Una altra estratègia de migració consisteix a fer un primer viatge prospectiu, normalment de vacances o d'estudis, que es converteix en una estada temporal i, més tard, en una instal·lació definitiva. Això permet conèixer el país i temptejar *in situ* les possibilitats d'instal·lar-s'hi abans de prendre una decisió en ferm.

“Vam venir de vacances amb la meva mare i el meu germà a passar Setmana Santa. A ella li va sortir feina. Durant l'estiu, vam buscar feina nosaltres i després van venir tres germans més i la meva àvia. Abans hi havia feina per tot arreu.” (Guillem, 57, català)

“Estaba en Alicante y estaba cansado de sol y playa. Por eso vine a Andorra, porque tenía un negocio, tenía un bar y bueno, cuando terminó el alquiler de todo y ya no quise llevar el bar, vine aquí de vacaciones. Bueno, me gustó y el mismo día, bueno, las mismas vacaciones, conocí al director de un hotel, me ofreció trabajo y bueno, pues viene acá por temporadas, no sé, tres temporadas. Y sí, después vine directamente a vivir aquí.” (Andrei, 40, bielorús)

c) “Migració expressa”. Hi ha també qui arriba a Andorra en resposta a una oferta de feina, que pot ser temporal o definitiva. Aquesta ruta proporciona també seguretat al migrant, que no es desplaça fins que no té assegurat el lloc de treball.

“Je suis arrivée à Andorre cette année, presque deux mois et demi. Je travaille à l'école secondaire andorrane d'Ordino, une place que j'ai obtenu en France.” (Audrey, 30, francesa)

“El papa és del País Basc i la mama de Màlaga, Andalusia. Tenien una carnisseria a Castella i Lleó. Al papa el van trucar per treballar al «Pyri» [Grans Magatzems Pyrénées]. «Va, anem a provar, no sé què...» La mama estava embarassada de mi. Quan vaig néixer, van veure que hi havia estabilitat i van dir «Ens quedem». Cap problema tema papers. Va començar en alimentació i a poc a poc ha anat pujant.” (Hodei, 21, andorrà fill d'espanyols)

“Vaig venir per un contracte de feina. Grandvalira necessitava gent que parlés rus, perquè els anys 2011-12 hi havia molts turistes que parlaven rus. Han fet una entrevista en la capital d'Ucraïna per a professionals de l'esquí. Jo soc esquiadora, tinc la categoria C. Puc treballar amb nens i prin-

cipiants. Jo parlava molt bé anglès, rus, ucraïnès. Però no em van agafar per a esquiadora. Em van agafar per muntar una guarderia per a nens de l'est i necessitaven una persona que parlés aquests idiomes.” (Anastàsia, 34, ucraïnesa)

d) “Contractació a l'exterior”. En alguns sectors de l'economia andorrana com la construcció, els darrers anys s'està estenent la contractació en origen, especialment a països llatinoamericans com el Perú. En altres sectors com el servei domèstic, hi ha agències que busquen personal fora d'Andorra i s'especialitzen en certs perfils, com el dels filipins.

“Vine a Andorra porque aquí hay trabajo. Bueno, también en Filipinas, pero aquí ganas más. [...] Hay agencias que buscan personal para aquí en Andorra. La agencia ha encontrado una señora aquí, en Andorra, y ha venido a Barcelona a buscartos. Hemos trabajado como matrimonio en una casa. Luego, hemos buscado trabajo fuera.” (Telma, 60, filipina)

e) “A l'aventura”. D'altres immigrants venen sense contactes ni ofertes. Aquesta situació no sempre suposa un desemparament, sinó que de vegades s'arriba al país amb certes informacions i consells; en altres casos, busquen orientacions en professionals. És freqüent que al principi s'alterni la feina durant la temporada d'hivern a Andorra amb la temporada d'estiu a altres llocs, com la costa catalana o les illes Balears, i que es passi una temporada prèvia a Catalunya. De fet, la temporalitat preval en una economia centrada en el turisme.

“Vaig venir a Andorra perquè tenia un amic xilè que havia viscut a Andorra i em va suggerir de venir aquí.” (Jorge, 38, xilè)

“Vine aquí porque yo estaba en España y soy entrenadora y monitora de esquí. Vine aquí con mi marido y mi hija. Invierno temporada aquí y verano en España (Costa Dorada). Esto lo hice durante once años. Hace seis años que estoy fija en Andorra.” (Natasha, 47, ucraïnesa)

“Vine en Andorra por el trabajo. Venía con unos vecinos. Venía un poco a la aventura. Dormía donde un tío y él me buscó un trabajo. Al día siguiente de venir ya trabajaba.”
(Manuel Ángel, 69, gallec)

f) “Retir”. Finalment, hi ha un sector d’immigrants que arriben a Andorra per passar-hi la jubilació. És un sector minoritari, ja que les condicions que estableix el Govern andorrà per donar permisos de residència passiva són molt estrictes: el 2023 calia fer un dipòsit de 800.000 euros per aquest concepte.

*“Jo me jubilà, més tard de lo que tocava, i bueno, se vinguérem ací. Nosaltres ja haviem estat ací fa 50 anys, més o menys. Estiguérem ací en la Massana; antonses treballava jo més o menys ací; totes les setmanes pujava i baixava de València. Antonses era complicat pujar, però bueno, era lo que havia. I al final és lo que li diguí a Pepa: si *tenim* que plegar me’n *tinc* d’anar a viure a un altre lloc...”* (Pepe, 73, valencià)

1.4. ELS PRIMERS TEMPS: L’ADAPTACIÓ INICIAL

De les entrevistes amb informants es dedueix que l’obtenció d’una feina no és cap inconvenient: les ofertes sorgeixen amb facilitat, tot i que de vegades no és una opció ideal, i amb el temps els immigrants es van ressituant per trobar llocs de treball més còmodes o més ajustats a les seves habilitats. En aquesta primera fase d’instal·lació, el coneixement del català no és cap obstacle infranquejable ni cap requisit taxatiu. Els problemes, quan n’hi ha, són causats per la conciliació familiar o per l’adaptació cultural a una societat de muntanya, recelosa i tancada. El xoc cultural és acusat en alguns casos, però no sembla que les diferències lingüístiques marquin negativament aquesta primera etapa.

“Cuando vine me fue muy difícil. Em va costar porque yo trabajaba en el supermercado y luego tenía los niños pequeños, los tuve muy seguidos. No te daban facilidades, de

ayudas y estas cosas, como ahora. Luego ya fue fácil. Luego ya me gustaba Andorra, el entorno, todo. No hubo aquello que digo: «Me voy.» (Teresa, 53, gallega)

“Quan vaig venir aquí per primera vegada a Andorra, treballava a la perfumeria com a dependent. Em va servir moltíssim. Em va servir per conèixer el caràcter de la gent d'Andorra. Jo venia d'un poble on la gent és molt oberta. Aquí es nota molt el caràcter de la gent de muntanya. Allà nosaltres vivíem molt al carrer. És diferent la manera de viure d'aquí que de baix.” (Sonia, 49, espanyola)

Quan el procés de migració no és volgut, sinó obligat per una situació insostenible a l'origen, l'adaptació inicial es veu afectada per sentiments traumàtics d'enyorança i de desitjos de retorn. En certs casos, a més, les perspectives laborals i professionals queden lluny de les capacitats de l'immigrant, si més no en una primera etapa.

“No és fàcil per a un ucraïnès viure a Andorra. Gens. Jo he vist la gent que ha vingut [refugiada]; un 20% no han pogut adaptar-se i han tornat a Ucraïna. Perquè no volen *aprender*, no volen adaptar-se. La guerra et fa mal al cap. Estàs estressat, i l'estrès no ajuda. Si tens allí el teu marit que està en l'exèrcit, malament, no penses a *aprender idioma*. [...] Jo diria que un 20% o potser que un 30% no s'adapta ni s'adaptarà. Un altre 30% s'han adaptat molt bé, perquè són més alegres, depèn molt de la teva personalitat. *Hay* alguns que sí que fan classes de català, han trobat feina i a nivell emocional ho porten una mica millor. Ara, trobes una situació que t'ofereixen una feina però de senyora de neteja o de *reponedora* en un supermercat. I penses: «És que jo era una professional...» El teu ego, a baix. Em diuen: «M'estimo més treballar d'això que rebre 100 euros per mes de Govern i sentir-me pitjor.»” (Anastàsia, 34, ucraïnesa)

En certs casos, el xoc cultural és gran, potser violent, i pot arribar a condicionar la relació futura entre la persona migrant i la societat d'acollida. En altres casos, la desvinculació de l'entorn conegut pot ser una dificultat afegida.

“No va ser fàcil adaptar-nos. *Bueno*, com dintre de Barcelona el meu marit era català, no s'esperava que Andorra és *otro mundo*, *otra* mentalitat, i hem *tingut* abans *que* estudiar una mica això.” (Masha, 48, russa)

“Jo estic lluny de la meva família i a mi em costa molt no tenir aquí la meva família, com a suport, per la companyia.” (Emma, 38, anglesa)

1.5. RELACIÓ AMB EL PAÍS D'ORIGEN

Durant la primera etapa d'instal·lació al país, les relacions amb el país d'origen suposen un dels vincles socials principals: es mantenen la identitat, els costums i els usos lingüístics. Els vincles familiars es conserven malgrat la marxa a un altre país. Quan els territoris d'origen i de destinació són pròxims, la vida i les relacions es distribueixen entre tots dos.

“Vaig sovint a Catalunya perquè hi ha un munt de cosins, familiars indirectes també que s'estan a la Seu d'Urgell.” (Lluís, 62, andorrà fill de catalans)

“Em considero *fifty-fifty*. Allà [al Segrià] tinc una casa i baixo molt i allà tinc encara cosins...” (Rosor, 70, andorrana filla de catalans)

Si més no, es procura mantenir el vincle amb la societat d'origen tant com és possible, sobretot per les vacances. En aquests viatges es reforça la relació amb els cercles de relació familiars, però també es constata la diferència evolutiva entre el projecte personal de vida, al país de recepció, i la marxa del país d'origen, i es contrasta la vida en un lloc i en l'altre.

“Cuando hay vacaciones, voy a Portugal. Lo que me tira más a Portugal es mi familia.” (Filipe, 43, portuguès)

“Torno a Rússia cada any. Mantinc el contacte amb amigues de la infància, són amigues vertaderes.” (Masha, 48, russa)

*“Si tenim festa i els tiquets estan a bon preu, anem cap allà [a l'Índia] 10 dies o 15 dies. També ha vingut el meu cosí. La meva dona *ahora* està a l'Índia perquè la meva iaia està *un poco* gran i jo cuido aquí la família.”* (Rajid, 52, indi)

Amb el temps, però, en la mesura que es creen vincles al país, la vinculació a la societat d'origen es manté o bé es va diluint, segons el cas. Aquesta relació també condicionarà la integració a la societat d'acollida: si l'immigrant opta per mantenir intactes els seus llaços amb la comunitat d'origen, l'adaptació a la comunitat d'acollida serà més difícil. Normalment, aquestes relacions evolucionen amb el temps de manera que els immigrants transiten d'una pertinença a l'altra, amb estadis intermedis d'indeterminació o d'ambivalència, en què la persona es troba a mig camí entre dues identitats. En aquest punt, factors identitaris clau com la llengua poden exercir una forta influència per facilitar el trànsit.

“No vaig a Portugal cada any; cada dos o tres anys. Per viure, estic acostumada aquí.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

*“Abans anava a Extremadura tres cops a l'any; ara hi vaig dos cops. *El* desenganxar-me d'un lloc i arrelar-me a l'altre ha estat progressiu i sense dolor. Quan vaig renunciar al passaport espanyol, quan vaig sortir de l'ambaixada, em sentia com si se m'hagués trencat alguna cosa. Per al meu home no; és català i va ser un *alivi* deixar el passaport espanyol.”* (Sonia, 49, espanyola)

“A Xile em diuen l'andorrà i aquí, l'estranger. [La sensació de no saber si s'és d'aquí o d'allà] em va passar quan vaig anar

a Xile i quan els meus pares van venir aquí al gener. Sentia que la mentalitat que té el meu pare noto que jo discrepo, en la manera com té de parlar. També el tema de desenvolupament social, costums... Jo a Xile anava al gimnàs per postureig; aquí, la gent va al gimnàs per cuidar-se, i això ho valoro. Aquí, la gent gran va al gimnàs. A Xile, la gent gran, a casa.” (Jorge, 38, xilè)

Gairebé tots (94,8%) els nascuts a l'estranger mantenen contactes amb les seves comunitats d'origen. No hi ha, doncs, una desvinculació absoluta ni un desarrelament. Les identitats es conserven malgrat la distància, i poden conviure amb altres identitats assumides a la societat receptora. La majoria (84,4%) segueix l'actualitat del seu país, però en alguns casos (portuguesos, llatinoamericans, magribins) allò que passi al país d'origen té molta menys importància que allò que passi al seu entorn més immediat (família, localitat). En aquest aspecte sí que es pot constatar una certa desvinculació de l'origen, probablement provocada per una situació social, política o econòmica que els ha empès a emigrar i que no és percebuda gaire positivament. En el cas dels llatinoamericans, s'hi afegeix la dificultat econòmica per viatjar al seu país, i sembla que tots dos factors poden influir en un sentiment relativament baix d'identificació amb la comunitat d'origen.

El contacte amb el país d'origen es manté alt i constant en el temps, si més no fins a la generació següent, als 25 anys d'edat. A partir d'aquí es produeix una davallada en la intensitat dels contactes, tot mantenint-se gairebé sempre en uns nivells superiors al 75% (excepte els europeus, que presenten una certa irregularitat en els seus contactes). Per qüestions econòmiques i laborals, els grups de llatinoamericans i de portuguesos triguen uns anys a mantenir la fluïdesa dels contactes amb l'origen, però després es manté alta. Africans i asiàtics expressen una “fidelitat” màxima (100%) respecte a les comunitats d'origen, que només baixa moderadament a partir dels 25 anys de residència, com passa en altres grups.

Quadre 1.3. Relació amb el país d'origen (s'ometen els andorrans)

En negreta i subratllat, valors superiors a la mitjana.

	<i>En segueix l'actualitat</i>	<i>Hi manté contactes</i>	<i>Hi va sempre que pot</i>	<i>Pertinença a l'origen*</i>
21. A. Pares cat.	12,7%	12,7%	12,7%	---
22. A. Pares esp.	7,7%	11,5%	5,7%	---
23. A. Pares altr.	20,4%	30,6%	20,4%	---
30. Catalans	<u>90,4%</u>	<u>96,8%</u>	<u>88,3%</u>	42,5%
40. Espanyols	<u>91,2%</u>	92,7%	75,2%	53,2%
50. Portuguesos	75,8%	94,5%	<u>89,0%</u>	<u>60,4%</u>
60. Francesos	95,4%	92,3%	78,4%	<u>59,9%</u>
70. Europeus	79,4%	91,1%	55,8%	55,8%
80. Amèrica Ll.	71,9%	<u>97,5%</u>	64,6%	51,1%
91. Àfrica	71,8%	<u>96,8%</u>	<u>90,6%</u>	<u>68,7%</u>
92. Àsia	<u>91,3%</u>	<u>100,0%</u>	<u>100,0%</u>	<u>82,6%</u>
MITJANA	<u>84,4%</u>	<u>94,8%</u>	<u>79,2%</u>	<u>55,3%</u>

Font: enquesta pròpia / ARI

* Persones que responen "Em sento del meu país d'origen" o bé "d'Andorra i del meu país d'origen" (vegeu l'apartat d'"Identitats"). La pregunta es feia només als nascuts a l'estranger.

La mitjana és per als nascuts fora d'Andorra. Per als immigrants de segona generació, la pregunta fa referència al territori dels progenitors. Atès que la majoria ja es consideren andorrans d'origen, les respostes són escasses. Entre aquests subgrups, el que manté més relació amb el país dels pares és el de fills d'"altres" (portuguesos, francesos, etc.), menys vinculats a Andorra, mentre que els fills de catalans i els fills d'espanyols es consideren molt més arrelats al seu país de naixement.

En última instància, la persona migrant pot abandonar els seus vincles amb la societat d'origen, en la mesura que deixa de reconèixer-s'hi, o bé perquè es dissolen els contactes que la hi mantien unida, i s'acull a la identitat de la societat receptora.

"No he vuelto a Badajoz. Ya no tengo familia allí. Ya hace más de 30 años que no he vuelto. No tengo añoranza." (Rafael, 79, espanyol)

"El meu fill gran, quan jo baixava, ell no volia baixar, deia que es quedava amb el papa." (Conxita, 70, catalana)

1.6. EL FINAL DEL PROCÉS DE MIGRACIÓ: RETORN O PERMANÈNCIA

En la gran majoria de casos (64,1%), els immigrants a Andorra tenen actualment la intenció de quedar-s'hi per sempre, és a dir, de culminar un projecte definitiu. Catalans i francesos són els que més confien a quedar-s'hi per sempre; en aquesta consideració hi intervenen factors com l'alta integració, en el cas dels catalans, i la condició de residents passius (jubilats) d'una part dels immigrants francesos. Els que menys expectatives temporals tenen, i també els que inicialment es plantegen una estada curta al país, són els portuguesos i els europeus; però, en general, només un 5% dels immigrants tenen ara perspectives a molt curt termini. De tota manera, un percentatge considerable (14%) d'estrangers no tenen una expectativa temporal clara, segurament a causa de la temporalitat, la inestabilitat i la precarietat de les condicions de treball.

Aquesta voluntat de permanència definitiva no era majoritària a l'inici, sinó que ha anat augmentant amb els anys de residència. Al principi, la intenció de romandre per sempre a Andorra era la meitat (29,7%). Quan van arribar, la majoria de francesos, europeus i portuguesos no tenien cap mena d'expectativa, la majoria d'espanyols es plantejava estar-s'hi uns mesos i la gran majoria d'asiàtics, només uns anys. Només catalans, llatinoamericans i africans pensaven majoritàriament a establir-s'hi definitivament des del moment que van arribar. No deixa de ser curiós el cas dels llatinoamericans, que majoritàriament venen a Andorra amb contractes temporals però amb altes expectatives de romandre-hi tota la vida; aquesta situació només és explicable per un sentiment fort de renúncia al retorn al país d'origen. És rellevant, igualment, el cas dels francesos, que eren els que menys expectatives tenien a l'inici de la seva estada i actualment es troben al capdamunt dels que pensen quedar-se per sempre.

En qualsevol cas, més d'un terç dels immigrants no té clara la intenció de quedar-se per sempre a Andorra. Aquest fet, lògica-

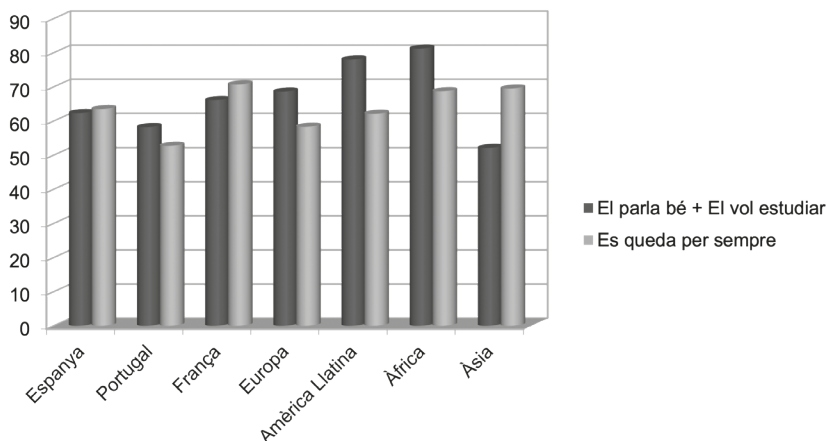
ment, podria tenir incidència en la decisió d'aprendre català o no. Ens ha interessat comprovar fins a quin punt els dos factors, coneixements de català i perspectives de llarga permanència a Andorra, estan relacionats en cada grup etnolingüístic. És a dir, si l'aprenentatge de la llengua pot formar part d'una estratègia que serveixi a l'objectiu general de romandre al país o si, al contrari, la decisió de quedar-se per sempre es pren al marge de la percepció de la llengua catalana com a instrument necessari en una fase estable, definitiva, de la vida a Andorra. Per a això hem sumat les respostes "Parlo correctament el català" i "Tinc intenció de fer un curs de català" a diferents preguntes de l'enquesta; és a dir, hem reunit la competència oral adquirida i la voluntat d'adquirir competències i ho hem confrontat amb la voluntat actual de romandre al país com a perspectiva a llarg termini.

Sembla raonable, doncs, establir una relació entre tots dos factors. Les perspectives més altes de quedar-se per sempre al país (més del 60%) van acompanyades d'una alta disposició (més del 60%) a adquirir coneixements de llengua catalana, excepte en el cas de ciutadans d'origen asiàtic. Inversament, la perspectiva de permanència més baixa, que és la de portuguesos, es correspon amb una disposició més baixa a aprendre català. En alguns casos, l'actitud favorable a la llengua està per sobre de les intencions de quedar-se al país.

Gràfic 1.2. Coneixements de català i voluntat de permanència al país

Competència oral correcta en català + intenció de fer algun curs de català i perspectives actuals de permanència definitiva a Andorra. S'exclouen els immigrants catalans, que arriben a Andorra amb coneixements adquirits de català.

Font: enquesta pròpia / ARI



Convé tenir ben present que la voluntat manifestada de fer un curs de català no sempre significa dur-ho a terme. En l'apartat dedicat a ensenyament veurem les condicions per accedir a la formació necessària de català. Aquesta voluntat indica, tanmateix, predisposició a adquirir uns coneixements que poden resultar útils o necessaris per a les relacions socials. No podem distingir quina decisió es produeix primer, la d'aprendre la llengua o la d'instal·lar-se definitivament al país, o en quins casos tenen lloc de manera simultània i interrelacionada, però aquestes dades ens permeten aventurar una altra hipòtesi: probablement, si augmentessin les perspectives d'instal·lar-se definitivament a Andorra, augmentaria la disposició a adquirir la llengua catalana de forma proporcionada.

La transformació de les expectatives de residència a Andorra té a veure amb el compliment dels objectius del procés de migració: s'assoleix un cert benestar personal i econòmic, es produeix un arrelament familiar o es genera un sentiment d'identitat o d'integració que justifica la permanència. En aquests supòsits, les intencions dels estrangers solen ser romandre al país per sempre. En les entrevistes, els catalans són els que més es decanten per quedar-se per sempre a Andorra.

“Yo de momento estoy aquí y me siento de aquí, no pienso allá. Cada vez me inclino más a quedarme aquí. Llevo toda la vida trabajando aquí.” (Bea, 51, marroquina)

En força casos, la decisió de no tornar al país d'origen està influïda per un sentiment negatiu de la comunitat d'on es prové, que es barreja amb la valoració positiva de la societat d'acollida. De vegades, el migrant considera que encara es mantenen les condicions que el van obligar a marxar i, consegüentment, creu que no hi ha motius per retornar.

“M'imagino vivint aquí. A Sabadell, segur que no.” (Clara, 36, catalana)

“A mi m'agradaria viure sempre a Andorra. El que tinc superclar és que no torno a Xile per establir-me.” (Jorge, 38, xilè)

Alguns informants expliquen el canvi en les seves previsions temporals per l'evolució familiar: la intenció de tornar en el moment de la jubilació es veu alterada pel fet de tenir fills que, al seu torn, es casen i no mostren cap intenció de marxar.

“El meu pare està jubilat i la meva mare, quasi. A Portugal, el tema sanitari està malament. La meva mare tenia idea de tornar perquè tenien un pis a Portugal, però a l'estiu han venut el pis de Portugal i han comprat al Pla de Sant Tirs [Alt Urgell, Catalunya]. Jo, de moment, no penso marxar d'Andorra. M'he criat aquí.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

Hi ha, també, la sensació que un retorn seria un fracàs en el projecte de vida. Per a molts immigrants, l'esforç fet en el procés de migració és una inversió que no es pot ignorar, i no hi ha marxa enrere.

“A Argentina no volvería. Sería un retroceso en mi vida. Todo lo que he logrado de sacrificio, desarraigo de mi familia, sería como volver para atrás. No me siento identificado con la cultura, moral, ética de Argentina. Me siento más identificado con la gente de aquí que con la propia cultura que tuve. En un momento, hice un break con la cabeza y rompí esos parámetros de patriotismo.” (Emmanuel, 45, argentí)

El temps passat fora de la comunitat original pot provocar un desarrelament irreversible que fa que el migrant ja no se senti ciutadà del país d'origen.

“La idea es quedarse aquí para siempre. Tengo familia aquí. Todos los amigos. Ahora ir allí... ¿para qué? No tengo amigos, ni familia, no conozco a nadie. Ir ahí ¿para qué? Pasas un tiempo allí, de vacaciones, está bien. Para quedarse, no.” (Bawani, 66, indi)

“Allà [a Irlanda] no existeixo; sí, tinc la nacionalitat, tinc amics, família... Ho dic a nivell fiscal, de seguretat social, jo no he contribuït i és com si no existeixes, amb el passaport no fas gran cosa. Ara, se m'estan acabant les relacions legals, fiscals amb Irlanda, perquè de fet, si no has pagat la seguretat social... no existeixes. Jo no puc votar allà perquè no soc resident. Jo per tornar allà, amb molts diners, tot privat. És que ni ho he mirat. Si els meus fills estan per aquí, quina necessitat tindria?” (Julie, 56, irlandesa)

Una bona part dels migrants mostra ambigüitat en les seves expectatives de permanència. Alguns es troben en una fase evolutiva del seu procés en què s'han distanciat de la comunitat d'origen però encara no s'han arrelat a la societat receptora. Aquests

migrants “a mig camí” poden dubtar de la viabilitat del projecte i mostrar certa inestabilitat emocional.

“Hi ha moments de pessimisme que et planteges marxar, però són molt puntuals. Estic arrelat, però la meva dona es va quedar sense feina, va coincidir amb el confinament, la filla està lluny..., i en aquests moments t’ho planteges. No crec que ara a Barcelona tindríem més oportunitats. No ho veig.” (Francisco, 37, espanyol)

Molts prefereixen no crear-se expectatives i deixar que la marxa de la seva vida els vagi guiant a l’hora de decidir si quedar-se o no. És més una indefinició que no una provisionalitat. Alguns condicionen el seu futur al dels seus fills, i valoren si Andorra pot ser un bon lloc per a la gent jove, més que per a ells.

“Pour l’instant, je n’ai pas l’idée de retourner en Alsace, peut-être dans quelques années je retournerai dans ma région ou en France...” (Audrey, 30, francesa)

“Mi intención es vivir en Europa, no sé si en Andorra. En Andorra no sé porque me gusta mucho el país, me parece muy seguro, muy bonito, muy limpio, pero a veces me siento encerrada, es muy pequeño, para gente joven no hay tanta cosa.” (Gianina, 22, paraguaiana)

“I want to rest in Andorra forever. Yes, I think so. We have to be here 90 days to keep our residence. So when I will stop working, I would like to maybe stay here for the necessary time and then travel for the rest of my life. But it also depends of the children. If they stay here and we will have grandchild’s, we will stay here, obviously, but we don’t know. My husband wants to stay here. Probably I will never return to England. If I have to go somewhere, I will go again to Tarragona.” (Tania, 52, anglesa)

D’altres, en canvi, tenen clar que marxaran, especialment quan arribin a l’edat de la jubilació. En part pel desig de retrobar la seva

comunitat d'origen i en part per les dificultats de viure a Andorra amb una pensió de jubilació migrada i uns preus de l'habitatge molt elevats. És força general l'estratègia de comprar una casa al lloc d'origen mentre es treballa a Andorra per assegurar-se un refugi en la darrera etapa de la vida.

“Cuando me jubile volveré a Galicia porque aquí, esto es muy caro. Allí tengo casa. Mi idea es irme, pero a lo mejor me toca la lotería, puedo comprarme un piso y me quedo.”
(Teresa, 53, gallega)

“Hi ha jubilats que cobren molt poc i no els arriba amb els arrendaments i les pujades de tot. Per això marxen. No solament portuguesos, espanyols també.” (Sonia, 49, espanyola)

En molts casos, aquests moviments suposen una separació dels fills, que en general han nascut a Andorra, s'hi han escolaritzat i ja han iniciat una vida pròpia sense voluntat de marxar.

“Els meus pares es van plantejar tornar a Espanya quan jo vaig entrar a la universitat, ara farà dos anys, Era com: «Vull que els meus nens tinguin l'educació andorrana i quan tinguin la vida feta, anar-nos.» A Espanya tens l'alquiler més barat. De jubilats ja m'han dit que s'aniran, 100% s'aniran segur, al País Basc o a Màlaga o a on sigui, però s'aniran seguríssim. S'estan plantejant *de* que quan jo acabi la carrera, que soc el petit, esperar un any que jo tingui un treball i anar-se'n.” (Hodei, 21, andorrà fill d'espanyols)

Finalment, hi ha immigrants que es plantegen marxar per les dificultats econòmiques que troben a Andorra i per continuar el seu projecte de vida en un altre indret, sigui la comunitat d'origen o un altre país.

“Muchos portugueses se han marchado de Andorra porque la calidad de vida se ha degradado, no te compensa lo que cobras con los gastos. Yo cada día tengo más ganas de

marcharme. Aunque tenga menos ingresos, me gustaría ir a Portugal para tener más calidad de vida. Para mí, Andorra es una cárcel.” (Vera, 31, portuguesa)

1.7. EL CAMÍ INVERS: L'EMIGRACIÓ D'ANDORRANS A L'ESTRANGER

A Andorra, que és país d'immigrants, es produeix també el fenomen invers: molts andorrans marxen perquè troben que el seu país els ofereix poques oportunitats. Això passa, en part, a causa de la “sobretitulació” de joves ciutadans andorrans, que es formen en estudis universitaris a l'exterior (Barcelona, Lleida, Tolosa de Llenguadoc o Montpeller, sobretot), però després no troben a Andorra una ocupació adequada a la seva qualificació professional. Molts andorrans, en aquesta situació, prefereixen obrir-se camí en altres països i no tornar a Andorra després dels estudis.

“El meu nebot té claríssim que aquí no hi viurà. Ha acabat la carrera i està treballant a Londres.” (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

“Les filles d'una companya estan estudiant fora i no volen tornar. Per tornar, has de tenir un arrelament, o la parella, *algo* més que els pares. Crec que se'ls *hi* fa petit.” (Sonia, 49, espanyola)

“Hi ha gent que marxa fora per una qüestió d'estretor. Depèn del sector, no hi ha moltes oportunitats com d'altres llocs. Hi ha gent que fa vint anys que està fora pel que sigui i no tornen. L'ascensor social potser està esbiaixat perquè hi ha gent que l'agafa cap a d'altres territoris.” (Clara, 36, catalana)

Les condicions de vida a Andorra empenyen molta gent a emigrar. Les dificultats d'accés a l'habitatge, sobretot, són un obstacle per romandre al país. Una de les opcions que atrau més gent

és instal·lar-se a la Seu d'Urgell i esdevenir treballador transfronterer, amb entrada i sortida diària a través de la frontera del riu Runer. Una altra opció és combinar la residència a Andorra amb l'establiment en un altre lloc.

“Vull marxar a viure fora d'Andorra. Llogar un pis és molt car i per això no puc viure amb la meva parella. Vull anar a estudiar a Andalusia o a Itàlia.” (Aïda, 26, andorrana)

“A mi me gustaría quedarme aquí, pero lo veo difícil por la situación económica. Es complicado mantener un piso, coche... He tenido suerte de encontrar un piso de 550 euros que ahora no encuentras nada por este precio. Cuando pasen 5 años, seguro que me pegan una subida bestia o me echan. Ya tengo planeado de buscar en la Seu. Pero gustarme, me gusta más aquí.” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

En el cas dels fills d'estrangers, una via és el retorn a la comunitat d'origen dels pares. Especialment quan els pares es jubilen i decideixen tornar al seu país, molts joves es troben amb la dificultat d'haver d'assumir un habitatge propi a Andorra, a preus inaccessibles per a un jove, i decideixen acompanyar els pares.

“Ahora está pasando mucho que los jóvenes se están yendo con los padres. Antes no, antes se quedaban porque aún se podía vivir. Pero ahora hay muchos jóvenes que no encuentran pa vivir. Es imposible que accedan a un piso. [...] De hecho uno de mis hijos estudió aquí pero se fue a Barcelona. Aquí empezó, estuvo pal gobierno, de Salut... pero no había manera que lo hicieran fijo. Se cansó y dijo: «Mama, me voy.» Y en Barcelona está muy bien, muy bien.” (Teresa, 53, gallega)

Hi ha estrangers que veuen com una bona opció per als seus fills marxar a l'exterior, fora de l'ambient “tancat” d'Andorra, perquè tinguin més opcions en el seu itinerari vital.

“Quan els nens seran més grans, potser que aniran a estudiar a fora, no sé si voldrien quedar-se aquí. Ells no tenen

ganes d'anar a Anglaterra. Potser quan tinguin 18 anys crec que els faria bé de viure allà una estona per veure una mica el món. Si els meus fills marxen d'Andorra potser jo també marxaré. Sobretot si tindran fills, perquè m'agradaria ser una àvia molt implicada." (Emma, 38, anglesa)

Un altre factor que empeny els andorrans a emigrar són les escasses prestacions socials que hi ha quan s'arriba a l'edat de la jubilació, fet que no afecta només els estrangers.

"He parlat amb andorrans d'aquí, que treballen al Comú d'Andorra [la Vella], andorrans de família, i m'ha dit que el dia que es jubili no podrà quedar-se a Andorra." (Jean-François, 73, occità)

Finalment, hi ha ciutadans andorrans que accepten amb resignació la permanència a Andorra, sense tancar les portes a una emigració determinada per futures condicions de vida.

"Em veig vivint aquí tota la vida. Quin remei! No crec que marxés... El problema és que he estat aquí tota la vida, si marxés d'aquí per anar a pitjor... Però no m'importaria. I crec que els meus fills es quedaran aquí. Ho tenen tot aquí. De moment." (David, 42, andorrà)

1.8. LLENGUA I INTEGRACIÓ

Ja s'ha comentat com és important la percepció de la llengua catalana en els processos d'adaptació i integració dels estrangers a la societat andorrana. En aquest estudi ens referim a la llengua no només com un instrument de comunicació (més o menys útil o necessari, en un sentit pràctic), sinó també com un element simbòlic associat als sentiments d'identitat o pertinença, d'una valoració subjectiva i fins i tot emotiva. Aquesta valoració personal determina l'estatus o el grau de representació social que té la llengua catalana en els individus i el seu valor en els mecanismes d'inclusió i exclusió socials (Lamuela 1994). Tenint en comp-

te que un dels principals objectius de les persones immigrants és assolir la plena integració a la societat d'acollida (en els diferents significats del mot *integració*), la consideració de la llengua pròpia d'aquesta societat té una dimensió social. És àmpliament compartida la idea que expressava Florian Coulmas (2013:123): *“Choosing one language or another [...] invariably carries social meaning.”* Per la seva banda, Woolard (1985, 2000, 2016) observa que la posició dels parlants en l'estructura social condiciona el valor i la legitimitat de les llengües, i d'això se'n deriva l'adopció d'una ideologia lingüística, entesa com *“the cultural [...] system of ideas about social and linguistic relationships, together with their loading of moral and political interests”* (Irvine 1989:255).

La mateixa Woolard estableix la distinció entre una representació lingüística “autèntica”, com a essència d'un territori o una comunitat, i una representació “anònima”, no vinculada a un lloc, que *“can represent and be used equally by everyone precisely because they belong to no-one in particular”* (2008:307). Aquestes llengües “anònimes” poden adquirir bona part de la seva valoració en el fet que poden ser usades com a vehicle per a les relacions exolingües, entre individus que no necessàriament són identificats com a membres d'un grup lingüístic determinat, mentre que la llengua “autèntica” pot quedar restringida a uns grups o usos establerts (Flors-Mas 2017).

En el cas dels immigrants a Andorra, interessa conèixer si la ideologia lingüística dels individus pot atribuir, en diferents graus, característiques i funcions “autèntiques” o “anònimes” a la llengua catalana. No cal dir que l'“autenticitat” no és una característica exclusiva del català, sinó que també pot ser exercida per altres llengües com el tagàlog, l'hindi o l'àrab, d'ús endolingüístic reservat per als membres dels respectius grups ètnics.

De les explicacions de les respostes donades se'n poden extreure moltes informacions. Una de les més rellevants és que molts ciutadans consideren la llengua catalana com una “llengua oficial” més que no una “llengua pròpia”. Aquesta consideració afecta di-

rectament, i d'una manera greu, els sentiments d'identitat: situa la llengua en una esfera, la de l'Administració pública, ubicada en un lloc perifèric i distant, fins a cert punt diferent del "país", entès com la reunió de la gent, la "normalitat". També és interessant observar que entre les respostes no hi ha l'argument de la necessitat per acompanyar l'itinerari escolar dels fills (una percepció força estesa a Catalunya, per exemple), possiblement per la diversitat de sistemes educatius a Andorra. Una altra dada rellevant que se'n pot extreure és la consideració, força general, que el català no és l'única llengua a Andorra, i que n'hi ha d'altres que fan les mateixes funcions o més. De fet, una part dels informants troba que "amb el castellà n'hi ha prou" o que "tothom parla castellà" (una confusió entre "saber parlar" i "parlar") i que el català té un paper secundari en les relacions socials en relació amb l'hegemonia del castellà.

Quadre 1.4. Necessitat i importància de conèixer i usar la llengua catalana

A: Creu que és necessari conèixer la llengua catalana per viure a Andorra?

1. Sí que és necessari 2. Només en alguns àmbits 3. No és necessari

B: Creu que és important comunicar-se habitualment en català per a la integració dels immigrants que viuen a Andorra?

1. Molt 2. Força 3. Poc o gens

En negreta i gris, valors més alts dins cada grup. Font: enquesta pròpia / ARI

	A: necessari			B: important		
	1	2	3	1	2	3
10. Andorrans	54,0%	24,0%	22,0%	66,0%	24,0%	10,0%
21. A. Pares cat.	60,0%	30,9%	9,1%	52,7%	36,3%	10,9%
22. A. Pares esp.	46,1%	42,3%	11,5%	48,0%	40,4%	11,5%
23. A. Pares altr.	40,8%	48,9%	10,2%	36,7%	42,8%	20,4%
30. Catalans	74,4%	17,0%	8,5%	56,4%	30,8%	12,7%
40. Espanyols	43,8%	40,1%	16,0%	36,5%	45,2%	18,2%
50. Portuguesos	41,7%	39,5%	18,7%	41,7%	37,3%	20,8%
60. Francesos	40,0%	46,1%	13,8%	36,9%	41,5%	15,4%
70. Europeus	50,0%	35,3%	14,7%	23,5%	64,7%	0,0%
80. Amèrica Ll.	45,1%	42,7%	12,2%	37,8%	46,3%	15,8%
91. Àfrica	56,2%	34,3%	9,3%	34,3%	40,6%	24,9%
92. Àsia	30,4%	34,8%	34,8%	0,0%	47,8%	52,1%
MITJANA	49,3%	32,3%	14,2%	41,8%	40,5%	17,4%

Principals explicacions a la resposta “Sí, és necessari” (49,3%):

Perquè és la llengua oficial (24,1% de les respostes “1”); perquè és la llengua del país (15,9%); perquè facilita la integració / la cohesió social / la convivència al país (10,6%); perquè cal adaptar-se a la societat andorrana (3,7%); per accedir a la feina / perquè t’obre moltes portes (3,7%); per respecte al país (3,2%).

Principals explicacions a la resposta “Només en alguns àmbits” (32,3%):

És necessari només en l’ús oficial / Administració (26,3% de les respostes “2”); perquè tots podem parlar una altra llengua (19,4%); és necessari només en certes feines o per accedir a certs llocs de treball (17,3%); perquè amb el castellà n’hi ha prou / tothom parla castellà (10,8%); és necessari perquè és la llengua del país (3,2%); no és obligatori ni necessari, però sí aconsellable (2,8%).

Principals explicacions a la resposta “No és necessari” (14,2%):

Perquè podem parlar altres idiomes (33,9% de les respostes “3”); perquè tothom / molta gent parla castellà / amb el castellà n’hi ha prou (20,1%); perquè el català no es parla, és minoritari (7,3%); perquè hi ha més estrangers que andorrans (4,6%); perquè el Govern no usa sempre el català i permet usar altres llengües (3,6%); perquè el fet que sigui oficial no vol dir que sigui necessari per viure a Andorra (3,6%).

És interessant observar com la majoria d’arguments en contra de la necessitat de saber català apel·len al fet comunicatiu (“podem parlar altres idiomes”, “molta gent parla castellà”, “ens podem entendre amb altres llengües”), mentre que els que en defensen la necessitat invoquen el fet identitari (“és la llengua oficial / del país”, “facilita la cohesió social”, “per respecte al país”). Aquí hi

ha la contradicció entre l’*anonimat* i l’*autenticitat* que esmentava Woolard. Podem interpretar que l’adjectiu *necessari* fa referència al caràcter simbòlic del català com a llengua oficial, i l’adjectiu *important* pot al·ludir a la seva incidència real en les relacions interpersonals.

En definitiva, la percepció entre immigrants és que el català és més “necessari” que “important”, cosa que podem vincular a les representacions socials esmentades de la llengua com a sistema “autèntic” (reservat a certs grups i usos, amb un valor simbòlic) més que “anònim” (orientat a la comunicació exogrupal, al marge de l’origen de l’individu). És rellevant observar com, entre el grup d’andorrans (i també entre andorrans fills d’espanyols), el català és més “important” que “necessari”; això es podria associar amb la funció comunicativa que li atorguen els membres d’aquest grup, al costat del seu valor referencial o simbòlic. També es pot observar que els europeus, en general, atorguen importància al fet de parlar català, però no la màxima sinó, simplement, “força”.

Quadre 1.5. Se sent integrat/ada a la societat andorrana?

En cursiva, competències lingüístiques de referència (“parlo correctament en català” i “no l’entenc”).

En negreta i subratllat, valors superiors a la mitjana total. En gris, valor més alt a cada grup.

	Parlen català	M'HI SENTO INTEGRAT				No l'entenen
		Molt	Força	Poc	Gens	
30. Catalans	98,9%	56,4%	31,9%	7,4%	1,0%	0,0%
40. Espanyols	53,6%	40,1%	49,6%	7,3%	0,7%	0,0%
50. Portuguesos	41,7%	38,4%	50,5%	8,8%	2,2%	1,1%
60. Francesos	41,5%	33,8%	41,5%	18,4%	6,1%	6,1%
71. Europa occ.	33,3%	41,6%	33,3%	25,0%	0,0%	0,0%
72. Europa or.	20,0%	0,0%	80,0%	20,0%	0,0%	0,0%
80. Amèrica Ll.	35,3%	31,7%	47,5%	14,6%	6,1%	1,2%
91. Àfrica	31,2%	56,2%	34,3%	6,2%	0,0%	9,4%
92. Àsia	13,0%	26,1%	56,5%	17,4%	0,0%	34,8%
MITJANA	50,9%	40,3%	44,8%	11,3%	2,0%	3,0%

Font: enquesta pròpia / ARI

L’opinió majoritària entre estrangers residents a Andorra és que se senten “força integrats” (44,8%). Si sumem els que se senten

“molt integrats”, la conclusió és que el 85% dels estrangers no té problemes significatius d'integració, segons la seva percepció. Tanmateix, no hi ha un sentiment majoritari de plena integració, tot i que els sectors de població que no se senten “gens integrats” són molt minoritaris. Aquest percentatge de població que no se sent “gens” integrada també es correspon força amb els nivells baixos de la comprensió oral, excepte en el cas d'africans i asiàtics.

Per a la majoria de grups, el quadre mostra una correlació entre el nivell de competència oral i el grau d'integració que sent l'individu. No obstant això, els percentatges de població que se sent “molt” o “força” integrada és en tots els grups molt superior a la que és capaç d'expressar-se correctament en català. En el cas de latinoamericans, africans i asiàtics, però, la integració sentida no té relació amb el seu coneixement de la llengua del país. Cal, doncs, plantejar-se que en alguns col·lectius el sentiment d'integració té més a veure amb altres factors com, per exemple, l'assoliment d'un contracte social per a la cohabitació o la sensació de “no sentir-se estrany”: tenir feina estable, haver pogut formar una família o poder viure sense problemes greus són fets que poden ser percebuts per molta gent com a signes d’“integració”, mentre que per a molts autòctons la “integració” pot significar una assimilació dels costums i les formes de vida locals, incloent-hi la llengua.

1.9. ADQUISICIÓ DE LA LLENGUA DINS EL PROCÉS D'IMMIGRACIÓ

Entesa, doncs, l'adquisició de la llengua pròpia de la societat receptora com un element inherent a les estratègies d'adaptació i integració, és oportú preguntar-se en quin moment es produeix l'assoliment de la competència lingüística “necessària” o “important” per viure a Andorra. Els processos d'aprenentatge seran diferents per a cada individu, en funció de les seves necessitats concretes o de l'entorn social amb què estableixi les seves relacions, però és possible que es puguin determinar pautes de comportament comunes als membres de certs grups etnolingüístics o, si

més no, conductes compartides. També hem vist que no tots els grups tenen els mateixos objectius respecte a la llengua, d'acord amb les seves estratègies d'integració.

En una primera observació, hi ha una relació lògica entre el temps de residència i el coneixement del català: com més temps es viu a Andorra, més coneixements es tenen de la llengua oficial. Aquesta evolució, però, no és lineal: a partir dels 15 anys de residència, la competència oral decau i després es recupera. En una primera etapa (els primers cinc anys de residència) només el 6,3% dels estrangers assoleixen una competència oral correcta, un 14% si ampliem aquesta fase als 10 anys. La majoria (61%) dels que saben parlar bé el català ho aconsegueixen després de més de 20 anys de residència. Alguns col·lectius com els llatinoamericans i, en menor mesura, els europeus es posen de seguida a aprendre català, però d'altres no comencen aquesta part del seu procés d'integració fins als 10 anys. És el cas dels portuguesos, que al final assoliran un nivell de coneixements de català superior al d'altres grups com francesos, llatinoamericans i europeus, però que necessitaran una residència molt llarga, que segurament no estava prevista en un inici.

El 76% dels immigrants (els que no tenen el català com a llengua primera) que tenen una competència oral correcta en català necessiten més de quinze anys per assolir-la. Aquest percentatge fluctua entre el 70% d'europeus i llatinoamericans i el 90% dels portuguesos. Sembla, doncs, que el temps requerit per assimilar la llengua del país d'acollida és anormalment alt. Vila (2009) esmenta diversos estudis fets a immigrants adolescents escolaritzats a Nord-amèrica per intentar calcular els ritmes d'aprenentatge de la llengua d'acollida. Així, Cummins (1981) assenyala un període constatat de 2 o 3 anys per adquirir fluïdesa oral en converses al Canadà; Hakuta, Butler i Witt (2000) apunten un període de 5 anys per desenvolupar-se en habilitats orals acadèmiques a Califòrnia; Ramírez (1992) observa que els alumnes hispans als EUA necessiten entre 7 i 9 anys per arribar a un nivell semblant als nadius en habilitats com la lectura i l'escriptura. A Catalunya, Maruny i Mo-

lina (2000) constaten que els alumnes marroquins al Baix Empordà necessiten 3 anys per tenir una correcta competència oral en català. Vila conclou que “per aconseguir els nivells de competència conversacional apropiats per a l’edat en l’alumnat immigrant calen 2 o 3 anys d’estada al país d’acollida (sempre que estiguin en contacte amb aquesta llengua en el medi social i escolar)”. La Immigration Act del Canadà, precisament, estableix que els immigrants residents tenen tres anys per demostrar que coneixen la llengua oficial (francès o anglès) si volen obtenir la ciutadania.

Quadre 1.6. Competència oral en català segons anys de residència. Quan s’arriba a “parlar bé” el català? (percentatge sobre el total dels que “parlen bé” a cada grup)

S’exclouen els nascuts a Andorra i els catalans.

En negreta i subratllat, valors superiors a la mitjana.

Anys de residència.....			1-5	6-10	11-15	16-20	21 i més
	Enq.*	Parlen bé**					
40. Espanya	137	73 (53,6%)	2,7%	12,3%	9,6%	8,2%	67,1%
50. Portugal	91	38 (41,7%)	0,0%	0,0%	10,5%	28,9%	60,5%
60. França	65	27 (41,5%)	7,4%	3,7%	11,1%	7,4%	70,3%
70. Europa	34	10 (29,4%)	10,0%	10,0%	10,0%	10,0%	60,0%
80. Amèrica Ll.	82	29 (35,3%)	20,7%	6,9%	3,4%	31,0%	37,9%
90. Altres	55	13 (23,6%)	7,7%	15,4%	7,7%	7,7%	61,5%
MITJANA	464	190 (40,9%)	6,3%	7,9%	8,9%	15,8%	61,0%

Font: enquesta pròpia / ARI

Cal tenir en compte que la majoria d’estrangers adults a Andorra aprenen a parlar el català a la feina o en les relacions socials (el 82% dels espanyols, el 79% dels portuguesos i europeus, el 81% dels francesos, el 61% dels llatinoamericans), mentre que en cap d’aquests grups l’aprenentatge en l’àmbit familiar o escolar no arriba al 20%. El procés d’aprenentatge informal, asistemàtic i sovint de poca intensitat de la majoria d’estrangers no garanteix un fàcil assoliment dels objectius. Tot i això, el ritme que mostren els resultats de l’enquesta continua sent excessivament lent. Aquest retard en l’adquisició de competències lingüístiques en català a Andorra està vinculat, molt probablement, amb el caràcter

temporal de la major part de la immigració; molts ciutadans estrangers no emprenen el procés d'aprenentatge perquè no tenen cap seguretat de romandre al país a llarg termini (vegeu el gràfic sobre expectatives de permanència en aquest mateix capítol).

També hi té a veure, molt probablement, l'escàs contacte habitual de bona part de la població immigrada amb la llengua catalana. La falta d'assimilació lingüística és, doncs, un clar indicador de la falta d'integració. En aquest sentit, Ballestín (2016) recorda aquells factors que poden facilitar o dificultar la integració dels immigrants a Catalunya. Entre els primers, el fet de tenir una estabilitat econòmica i laboral o, si no se'n té, el fet de disposar d'una cobertura social que pugui pal·liar la precarietat. Entre els obstacles, “la manca de xarxes socials afectives (la manca de capital social) i l'encapsulament amb persones de la mateixa comunitat [d'origen] derivat de processos de socialització primària”. Una integració ràpida hauria comportat, molt probablement, un procés àgil d'adquisició de competències lingüístiques. En sentit invers, “la incompetència en habilitats cognitives i del funcionament de la cultura de la societat d'acollida (bàsicament, el desconeixement de la llengua)” redunda també en dificultats per a la integració. “El resultat és un clima de convivència fràgil, que no permet fomentar interaccions positives i profundes [...] ni garanteix la cohesió social.”

Un altre aspecte, propi de la globalització, que assenyala Bastardas (2007) és el “possible ús de les grans llengües, en lloc de la del grup receptor, en els contactes per migració”, i esmenta el cas de Luxemburg, on els immigrants portuguesos fan servir el francès per relacionar-se amb la població autòctona. El francès (una de les llengües oficials) resulta útil com a llengua “gran” o *mainstream* per a la comunicació intergrupar. En el cas d'Andorra, s'ha comprovat també que la comunitat portuguesa té tendència a adoptar el castellà com a llengua “global” en una estratègia per comunicar-se amb altres grups. Aquesta estratègia, que comparteixen altres grups estrangers, és la que pot dificultar l'adquisició de competències en català i, de retruc, d'un element important per a la integració.

2. L'ENDOGRUP: LLENGUA I ENTORN SOCIAL IMMEDIAT

El primer entorn de socialització dels individus és la família. És aquí on s'adquireix la primera llengua i on s'estableixen les pautes culturals i socials que donaran la identitat principal de grup a les persones. Aquesta primera xarxa social és fonamental en els coneixements i usos lingüístics, i determina bona part dels comportaments socials. Amb la família es dona forma a un camp social en el qual s'adopta un *habitus*, en termes de Bourdieu, i s'aplica un capital etnolingüístic que pot ser adquirit prèviament o amb la interacció intrafamiliar. Dins aquest camp (amb la parella, els sogres, els fills) es produeix una negociació que donarà com a resultat l'adopció d'una o més d'una llengua intrafamiliar. En el procés de negociació hi intervenen les capacitats lingüístiques (el capital), però també el valor referencial (de prestigi o autoritat) que tingui una llengua determinada, i fins i tot el factor geogràfic. La llengua utilitzada a casa pot variar al llarg del temps, en la mesura que hi entren altres capitals (l'educació dels fills, l'aprenentatge de la llengua pròpia de la parella, factors socials d'integració, etc.).

2.1. LES FAMÍLIES A ANDORRA

En una societat com l'andorrana, on la immigració té un lloc essencial, la configuració dels nuclis familiars està força supedita-

da a la condició laboral, la qual, al seu torn, està fortament vinculada als grups d'edat. A Andorra, a més, per la seva condició de centre turístic d'hivern, la temporalitat és molt alta, cosa que provoca una baixa presència de projectes vitals a llarg termini. Altres factors que intervenen en la formació de nuclis familiars són, d'una banda, les dificultats d'accés a l'habitatge, amb la falta d'estabilitat que comporten; d'altra banda, les baixes prestacions econòmiques a les pensions per jubilació. De tot plegat en resulta, com veurem, una societat que és bàsicament "productiva", amb pocs infants i poques persones grans.

Al quadre 2.1 s'observa que la joventut pertany, molt majoritàriament, als grups de nascuts a Andorra. Els altres grups, provinents de l'estranger, s'incorporen més tard a la societat andorrana, a partir dels 25 anys. Les dades relatives al primer grup d'edat, els més joves, també ens poden indicar tendències en els processos d'immigració; per exemple, donen fe de la importància de la immigració llatinoamericana. De fet, menys de la meitat dels joves de 18 a 35 anys són nascuts a l'estranger, una dada rellevant tenint en compte que, en el total, els nascuts a l'estranger són el 77% de la població andorrana. El fet que els nous andorrans fills d'espanyols tinguin poc pes demogràfic també podria ser un reflex de l'estancament de la immigració d'aquell país. Les dades de l'enquesta es corresponen força amb la informació de l'Observatori Social d'Andorra Recerca i Innovació, que en el mateix moment situava en un 5,6% la població andorrana d'entre 20 i 24 anys (franja de cinc anys, en lloc dels vuit de l'enquesta). El mateix observatori oficial situava en el 17,4% la població entre 0 i 14 anys, una xifra particularment baixa.

Catalans, espanyols, francesos i europeus occidentals coincideixen a presentar nivells molt alts de gent gran. L'explicació és diversa: en el cas de catalans i espanyols, es tracta de migracions antigues, les primeres que hi va haver, i els seus membres ja han consolidat el seu lloc a Andorra (com també passa, en menor mesura, amb la colònia magribí); en el cas de francesos i europeus occidentals (sobretot britànics), cal tenir en compte que hi ha

un component important d'immigració de “Nova Florida” (Salvà 2004), de residents passius que desitgen passar els darrers anys de la vida de manera tranquil·la. En el cas dels europeus occidentals, la seva immigració està molt decantada a les edats més altes: el 80% tenen més de 45 anys. Pel que fa als portuguesos, les dades confirmen allò que ja s'explica a les entrevistes: hi ha una forta tendència a retornar al país d'origen un cop arribada l'edat de jubilació. Entre europeus orientals, la immigració és molt recent i no ha passat prou temps per assentar-se definitivament al país.

Quadre 2.1. Grups d'edat i grups etnolingüístics

L'enquesta s'ha fet únicament a majors d'edat. En negreta i subratllats, valors superiors en un 33% a la mitjana. En cursiva i subratllats, valors inferiors en un 33% a la mitjana.

<i>Anys d'edat</i>	<i>18-25</i>	<i>26-35</i>	<i>36-45</i>	<i>46-55</i>	<i>56-65</i>	<i>66 i +</i>
10. Andorrans	<u>24,0%</u>	<u>26,0%</u>	<u>16,0%</u>	<u>16,0%</u>	<u>6,0%</u>	<u>12,0%</u>
21. A. Fills de cat.	<u>23,6%</u>	<u>18,2%</u>	<u>18,2%</u>	<u>16,3%</u>	<u>18,2%</u>	<u>5,4%</u>
22. A. Fills d'esp.	<u>11,5%</u>	<u>28,8%</u>	<u>28,8%</u>	<u>11,5%</u>	<u>5,7%</u>	<u>1,9%</u>
23. A. Fills d'altres	<u>36,7%</u>	<u>30,6%</u>	<u>18,3%</u>	<u>24,5%</u>	<u>2,0%</u>	<u>0,0%</u>
30. Catalans	<u>4,2%</u>	<u>11,7%</u>	<u>12,7%</u>	<u>23,4%</u>	<u>19,1%</u>	<u>28,6%</u>
40. Espanyols	<u>0,7%</u>	<u>5,1%</u>	<u>16,0%</u>	<u>22,6%</u>	<u>25,5%</u>	<u>29,8%</u>
50. Portuguesos	<u>3,3%</u>	<u>15,4%</u>	<u>22,0%</u>	<u>27,4%</u>	<u>24,1%</u>	<u>7,6%</u>
60. Francesos	<u>1,5%</u>	<u>10,7%</u>	<u>15,4%</u>	<u>24,6%</u>	<u>26,1%</u>	<u>21,4%</u>
71. Europa occ.	<u>4,1%</u>	<u>8,3%</u>	<u>8,3%</u>	<u>25,0%</u>	<u>25,0%</u>	<u>29,1%</u>
72. Europa or.	<u>10,0%</u>	<u>30,0%</u>	<u>40,0%</u>	<u>20,0%</u>	<u>0,0%</u>	<u>0,0%</u>
80. Amèrica Ll.	<u>9,7%</u>	<u>30,5%</u>	<u>19,5%</u>	<u>20,7%</u>	<u>12,2%</u>	<u>7,3%</u>
91. Àfrica	<u>3,1%</u>	<u>9,3%</u>	<u>34,3%</u>	<u>25,0%</u>	<u>12,5%</u>	<u>15,5%</u>
92. Àsia	<u>0,0%</u>	<u>34,8%</u>	<u>30,4%</u>	<u>17,4%</u>	<u>8,7%</u>	<u>8,7%</u>
MITJANA	<u>9,0%</u>	<u>17,4%</u>	<u>19,1%</u>	<u>21,7%</u>	<u>17,1%</u>	<u>15,5%</u>

Font: enquesta pròpia / ARI

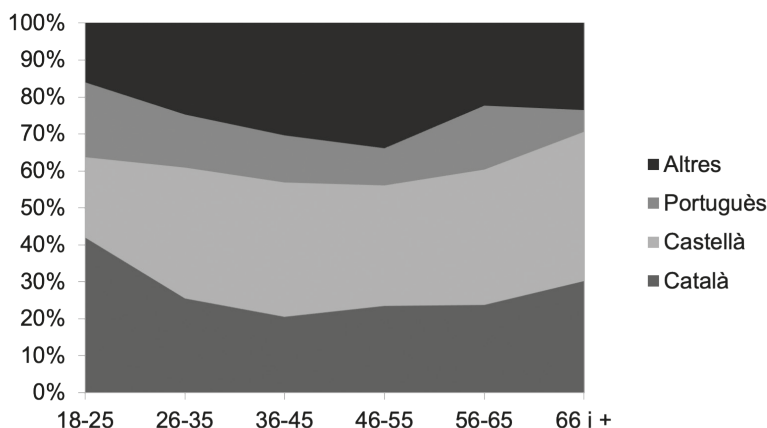
A les franges centrals d'edat (de 36 a 55 anys), les més nombroses en general, la composició per grups és molt homogènia perquè respon a les funcions actives o “productives” de la immigració, més acusades en els casos d'africans i asiàtics. Entre andorrans, però, es produeix una certa davallada en aquestes franges. En part, això es podria explicar pel fenomen d'emigració comentat al capítol anterior: molts andorrans busquen a l'exterior un futur professional que no troben al país.

Si relacionem les franges d'edat amb les llengües de cada grup, podem veure que la presència dels diferents idiomes i la seva rellevància en relació amb les altres varia segons l'edat dels parlants, a causa de les onades migratòries, que han anat conformant societats amb diferents composicions. Entre la gent més gran, català i castellà es reparteixen el 70% de l'espai lingüístic; és una societat bàsicament bilingüe, on el portuguès ocupa un espai residual –hi té molt a veure la reticència dels portuguesos a continuar residint a Andorra després de la jubilació, pels seus projectes de vida–, i les “altres” llengües al·ludeixen al francès i l'anglès com a llengües de jubilats de renda alta. En la generació intermèdia, entre els 25 i 65 anys, el català es manté com la llengua del 20-25% de la població i el castellà, per sobre amb el 32-36%, mentre que el portuguès arriba al 10-17%. És en la generació més jove, de 18 a 25 anys, que el català pren avantatge (42%), mentre que el castellà i el portuguès s'equiparen al voltant del 21% i el francès i les altres llengües retrocedeixen fins al 16%. Convé tenir en compte que l'univers de l'enquesta infrarepresenta la mostra d'andorrans i sobrerrepresenta els grups estrangers, però la ponderació d'aquesta desviació ens portaria a uns resultats encara més favorables al català. La tendència assenyala un augment proporcional de l'ús del català i una disminució de les altres llengües, sobretot si tenim en compte les variables d'educació, de frenada de determinats tipus d'immigració i de retirada per jubilació d'alguns contingents d'immigrants.

Gràfic 2.1. Identitats lingüístiques i grups d'edat

Distribució de llengües pròpies de cada grup en les diferents franges d'edat.

Font: enquesta pròpia / ARI



Altres: francesos, 25% dels “andorrans fills d'altres”, europeus, africans, asiàtics. Portuguès: 75% dels “andorrans fills d'altres”, portuguesos. Castellà: nous andorrans fills d'espanyols, espanyols, llatinoamericans. Català: andorrans, nous andorrans fills de catalans, catalans.

Per altra banda, el quadre 2.2 mostra que les condicions laborals vinculades a la immigració determinen també la formació de les famílies. La creació d'un nucli familiar se sol considerar una fita en el procés d'integració social, fins al punt que la desestructuració familiar és valorada com un problema social de primer ordre. Per a un migrant, el nucli familiar és un lloc clau en el trànsit personal cap a la societat d'acollida; no només és un dels seus objectius quan inicia el seu projecte de migració, més factible com més consolidada és la seva presència al país d'acollida, sinó que la família també actua com a canal o lloc de pas per a la seva migració i la d'altres membres del seu grup etnolingüístic. Ja hem vist

que la majoria d'estrangers que arriben a Andorra “ja coneixien algú” quan van entrar al país; en molts casos, la formació d'un grup familiar més o menys extens és una estratègia migratòria que facilita suport al nouvingut, el qual, al seu torn, sovint actuarà en reciprocitat i oferirà el seu propi nucli familiar com a instrument de solidaritat i ajuda envers els membres del seu grup. D'altres migrants, en canvi, no inclouen un projecte familiar en el seu viatge a causa de la temporalitat obligada, molt accentuada en el cas d'Andorra, o per les característiques específiques del seu trasllat al Principat, que no facilita una presència a llarg termini. La migradesa de les prestacions socials a ciutadans passius o dependents tampoc no afavoreix la consolidació de nuclis familiars.

El quadre també ens indica que la tendència majoritària (27,1%) és establir un nucli familiar amb la parella i els fills. Aquesta opció és més preferida per asiàtics, africans i portuguesos, que tenen un ampli concepte cultural i social de la família i creen així un grup de suport eficient. Probablement és la tendència també de molts sud-americans, que encara no es fa evident a les estadístiques pel caràcter recent i temporal de bona part de les migracions llatinoamericanes.

Quadre 2.2. Composició familiar

“Amb qui viu?” Les respostes “amb la parella”, “parella i fills” i “fills” no exclouen altres persones.

En negreta i gris, valor més alt en cada grup.

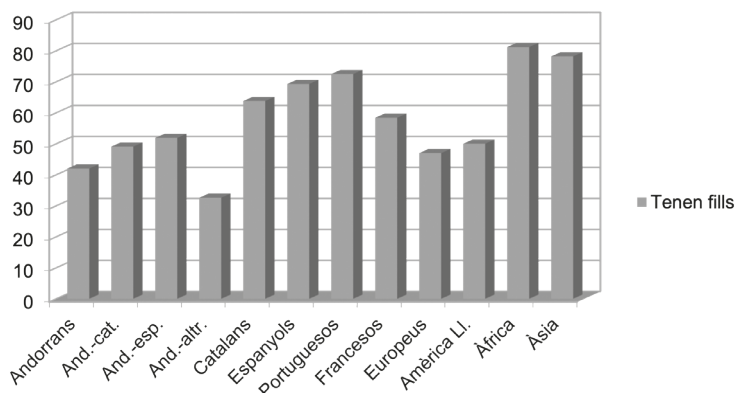
	<i>Sol/a</i>	<i>Amb la parella</i>	<i>Parella i fills</i>	<i>Fills/pares (no parella)</i>	<i>Amb altres persones</i>	<i>Té fills</i>
10. Andorrans	22,0%	18,0%	20,0%	34,0%	6,0%	42,0%
21. A. Fills de cat.	21,8%	21,8%	27,2%	29,0%	0,0%	49,1%
22. A. Fills d'esp.	21,1%	19,2%	32,7%	23,0%	3,8%	51,9%
23. A. Fills d'altres	12,2%	14,3%	20,4%	51,0%	2,0%	32,6%
30. Catalans	31,9%	26,6%	22,3%	14,8%	4,2%	63,8%
40. Espanyols	29,2%	32,1%	26,2%	8,0%	4,3%	69,3%
50. Portuguesos	18,6%	29,6%	38,4%	9,0%	3,3%	72,5%
60. Francesos	35,3%	35,3%	18,4%	7,7%	3,1%	58,4%
70. Europeus	29,4%	29,4%	17,6%	14,6%	8,8%	47,0%
80. Amèrica Ll.	36,6%	17,1%	28,0%	8,4%	9,7%	50,0%
91. Àfrica	15,6%	21,8%	37,5%	21,8%	3,1%	81,2%
92. Àsia	13,0%	8,7%	43,4%	4,3%	30,4%	78,2%
MITJANA	25,9%	24,8%	27,1%	16,8%	5,2%	59,0%

Font: enquesta pròpia / ARI

Un 59% dels residents a Andorra té fills, i el 34,8% viu amb els seus fills o amb els pares (amb parella o sense). El percentatge és especialment alt en el cas dels africans (53%), asiàtics (48%) i portuguesos (45%). La dada pot donar una orientació sobre els relleus generacionals que s'esperen per als pròxims anys, tot i que les comunitats magribina i asiàtica són reduïdes. També pot ser indicativa de les diferents estratègies de construcció dels nuclis socials més immediats, sovint vinculades a concepcions culturals. Africans i asiàtics són també els grups que presenten índexs més baixos de vida en solitari. En el cas dels asiàtics, la vida amb “altres persones” (amics o parents llunyans, allò que alguns anomenen “cohabitació de conveniència”) és d'una alta freqüència, molt probablement com a estratègia d'optimització de l'habitatge. En aquests dos grups, l'establiment de forts nuclis familiars de convivència es pot contraposar a la creació i el manteniment de vincles més sòlids amb l'exogrup, en què tindria més importància l'adopció d'una llengua societària o intergrupual. Dit d'una altra manera, la solidesa del grup familiar reforça també la llengua pròpia en detriment d'una llengua comuna. De fet, com veurem més endavant, africans i asiàtics refusen molt majoritàriament l'ús del català en les relacions familiars.

Gràfic 2.2. Nivells de paternitat per grups etnolingüístics

Font: enquesta pròpia / ARI



En qualsevol cas, la natalitat a Andorra és extremament baixa: el 2022, l'índex de fecunditat (nombre total de fills que s'espera que tingui cada dona) era del 0,94 (la més baixa del món després de Corea del Sud, Hong Kong i Palau), quan a Catalunya és de l'1,17 i a França de l'1,84, i la mitjana de la Unió Europea és de l'1,53. La taxa de reemplaçament per assegurar que no es perd població és del 2,1. Els menors a Andorra representen el 15,4% de la població, el percentatge més baix d'Europa (a França és el 21,3%, a Espanya el 17,2% i a la Unió Europea el 18,1%).³ Els motius d'aquesta baixa natalitat són eminentment econòmics, per les dificultats d'accedir a un habitatge familiar i assumir les despeses de la criança, però també hi influeixen els problemes per conciliar feina i tasques familiars en sectors com l'hostaleria o el comerç, predominants a Andorra. La falta de població infantil és més acusada en els menors de cinc anys: els infants de zero anys han minvat un 40,7% els darrers deu anys, i els de tres anys són ara un 31,3% menys. La davallada té una repercussió directa en l'oferta d'ensenyament i en les projeccions a llarg termini per a la població immigrant.

La parella

Més enllà de l'amistat, establir una relació de parella sol ser el primer gest voluntari i compromès de l'individu per crear una xarxa de relacions socials d'àmbit immediat, l'embrió de la futura família. En la selecció de la parella hi intervenen múltiples factors intangibles (els sentiments, els cànons estètics, els valors ètics i morals...), però també factors considerats "materials": l'edat, l'estatus econòmic o professional, la ubicació geogràfica o la pertinença a determinats grups ètnics o lingüístics. A Andorra, la meitat (50,9%) de la població adulta té parella, i els percentatges en els diferents grups etnolingüístics es mantenen entre el 28,7% dels catalans i el 63,7% dels portuguesos, més del doble. La pràctica de mantenir una relació de parella és més freqüent

3. La taxa de natalitat es manté a la baixa (diariandorra.ad).

en residents estrangers que no en andorrans o catalans, possiblement perquè aquests ja tenen cercles familiars més o menys amplis i no veuen tan clarament la necessitat d'un mecanisme de suport i cooperació com pot ser la parella.

Entre les parelles dels migrants de segona generació, la freqüència més alta és la de persones d'origen andorrà, però en un percentatge relativament baix. Una quantitat considerable de parelles en aquests grups prové de l'entorn etnolingüístic dels progenitors (catalans, espanyols o "altres"). Les seves relacions familiars es divideixen entre nacionals andorrans i paisans dels seus progenitors, un fet indicatiu d'una identitat grupal "en transició" entre el grup dels seus progenitors i la nova societat on han nascut i han crescut.

Quadre 2.3. Origen de la parella en els grups etnolingüístics

En negreta i subratllats, valors majoritaris (>50%) En negreta, valors notables (>25%)

Els percentatges són sobre les persones que han declarat tenir parella.

	<i>Tenen parella</i>	<i>Del mateix origen</i>	<i>----- Altres orígens -----</i>		
10. Andorrans	38,0%	36,8%	26,3% CAT	21,0% ESP	10,5% FRA
21. A. Fills cat.	49,1%	40,7%	22,2% ESP	14,8% CAT	7,4% FRA
22. A. Fills esp.	50,0%	34,6%	23,1% ESP	23,1% AML	7,7% CAT
23. A. Fills altres	32,6%	31,2%	31,2% POR	12,5% ESP	12,5% AML
30. Catalans	28,7%	40,0%	26,7% ESP	13,3% AND	6,7% FRA
40. Espanyols	58,4%	<u>51,2%</u>	13,7% CAT	12,5% POR	7,5% AML
50. Portuguesos	63,7%	<u>55,1%</u>	12,0% ESP	12,0% AND	6,9% CAT
60. Francesos	53,8%	<u>62,8%</u>	11,4% CAT	8,6% AND	8,6% ESP
70. Europeus	44,1%	26,6%	20,0% CAT	20,0% ESP	13,3% FRA
80. Amèrica Ll.	43,9%	<u>61,1%</u>	13,8% AND	8,3% ESP	5,5% CAT
91. Àfrica	56,2%	<u>77,7%</u>	5,5% ESP	5,5% FRA	5,5% AND
92. Àsia	56,5%	<u>92,3%</u>	7,7% ESP	---	---
MITJANA	50,9%	50,6%			

Font: enquesta pròpia / ARI

* La resposta fa referència a la nacionalitat. "Espanya" s'associa al grup "Espanyols", però en alguns casos es pot referir a "Catalans".

2.2. LLENGÜES I FAMÍLIA

És a partir de l'actuació dels vectors que són presents en les relacions familiars que es pot esdevenir el canvi lingüístic. La multiculturalitat propicia escenaris poliglots en què les diferents llengües són confrontades, valorades i adoptades o bé descartades, en part o totalment. En la constitució d'una família hi intervenen, per un costat, la llengua materna, herència del grup inicial en què l'individu va aprendre a parlar i que continuarà associat a la nova família; i per un altre costat, les llengües adquirides en el procés de socialització, alguna de les quals pot ser escollida personalment com a llengua d'identitat i pot substituir la primera llengua.

Les actituds i els usos lingüístics personals es poden veure fortament afectats per la forma amb què es configuren els nuclis familiars. Sorolla (2009), per exemple, constata com entre portuguesos residents a Andorra la relació amb la parella i, més tard, amb els fills actua com un canalitzador per a l'adopció del castellà, en primer terme, i eventualment del català, després. “L'adopció d'itineraris *transitiu* cap al castellà es produïx amb l'adopció d'esta llengua amb la parella, tot i que gran part de les seues parelles siguen també portugueses. Només amb este pas previ els portuguesos fan ús del català en altres àmbits més catalanitzats.”

El quadre 2.4 ens mostra una gran fidelitat al mateix grup etnolingüístic a l'hora d'establir les relacions familiars. Aquesta tendència és molt evident en els casos dels immigrants asiàtics, africans i llatinoamericans, que limiten la gran majoria de les seves relacions familiars, inclosa l'elecció de la parella, a l'*ingroup* etnolingüístic.

Curiosament, les famílies menys “fídel” al seu grup són les andorranes, en què es dona el nivell més alt de “mestissatge” amb altres grups. A efectes d'aquest estudi, s'han considerat membres del grup “Andorra” les persones nascudes a Andorra amb un progenitor o dos d'origen andorrà; d'aquest grup, que en l'enquesta representa el 6,5% de la població, només el 34% té els dos progenitors

d'origen andorrà. Cal tenir en compte que l'univers de l'enquesta, que se centrava especialment en els immigrants, infradimensionava els nacionals andorrans i els reservava un 26,9% del total, quan estadísticament són el 47,6% de la població; si ponderem aquest biaix, considerant que no tots els nascuts a Andorra tenen la nacionalitat andorrana, obtindrem que aproximadament el 4% de la població andorrana té els dos progenitors originaris del país. En altres paraules, els nacionals andorrans són membres de famílies ètnicament mixtes en més d'un 95%, el nivell més alt de tot el quadre de grups. Tot i això, el 30% dels "andorrans" són fills d'una parella catalanoandorrana (i un 6% es declaren fills d'"espanyol", sense especificar), i per a ells els catalans són el segon grup en les seves relacions familiars. El "mestissatge" principal, doncs, es fa amb persones del mateix grup lingüístic.

Quadre 2.4. Composició etnolingüística familiar

Nacionalitat dels familiars. En negreta i gris, percentatges superiors al 85%.

	Origen pare		Origen mare		Rel. fam.	
					habituals**	Altres rel. familiars
10. Andorrans	70,0% AND	68,0% AND	98,0% AND	72,0% CAT	64,0% ESP	
21. A. Fills cat.	56,6% CAT	72,7% CAT	94,5% CAT	89,1% AND	80,0% ESP	
22. A. Fills esp.	80,7% ESP	82,7% ESP	99,0% ESP	90,4% AND	63,4% CAT	
23. A. Fills altres	71,4% POR	44,9% POR	79,6% AND	73,4% POR	46,9% ESP	
30. Catalans	71,2% CAT	79,5% CAT	88,3% CAT	58,5% AND	41,4% ESP	
40. Espanyols	92,0% ESP	94,1% ESP	94,1% ESP	59,8% AND	45,9% CAT	
50. Portuguesos	100% POR	97,8% POR	95,6% POR	58,2% AND	19,8% ESP	
60. Francesos	83,3% FRA	89,2% FRA	93,8% FRA	40,0% AND	21,5% CAT	
70. Europeus	91,1% EUR	91,1% EUR	64,7% EUR	23,5% AND	20,6% ESP	
80. Amèrica Ll.	93,9% AML	95,1% AML	93,9% AML	37,8% AND	25,6% ESP	
91. Àfrica	100% AFR	96,8% AFR	87,5% AFR	68,7% AND	15,6% ESP	
92. Àsia	100% ASI	100% ASI	91,3% ASI	30,4% AND	4,3% ESP	

Font: enquesta pròpia / ARI

Notes:

* La resposta "Andorra" fa referència a la nacionalitat. Això inclou persones nascudes a Andorra, tant de parens andorrans com de parens estrangers. Entre d'altres, inclou la majoria dels membres dels grups de segona generació (21, 22 i 23). Així s'han d'interpretar les dades relatives a la parella o les relacions familiars.

** La resposta "Espanya" pot incloure alguns membres del grup etnolingüístic "catalans". Tot i que l'enquesta distingia entre les opcions "català" i "espanyol", per a algunes persones estrangeres es pot fer difícil distingir entre un grup i l'altre i es guien per la nacionalitat.

*** Lògicament, la gran majoria de membres de tots els grups responen que les seves relacions familiars més habituals són amb membres del seu grup. Per això s'hi han afegit dues opcions més, menors, de relacions familiars "en segon i tercer llocs". Novament cal remarcar que la resposta "Andorra" pot incloure tant fills d'andorrans com fills d'estrangers residents a Andorra.

La llengua amb els pares

Malgrat que el més habitual és compartir la llengua materna amb tots dos progenitors, això no sempre passa, i no és rar dividir els usos lingüístics entre pare i mare.

“Parlo castellà amb la meva mare, els meus amics i la meva parella. Amb el meu pare, català.” (Aïda, 26, andorrana)

“A casa parlo català amb la mare i francès amb el pare. Ell sap català, però així jo exercito el francès. Entre ells, ell li parla francès i català i la mare li parla català; sap francès, però per comoditat... Aquest bilingüisme és còmode, estem habituats.” (Gael, 13, andorrà)

S'observa també com algunes llengües com el castellà s'introdueixen a l'àmbit familiar malgrat que no és la llengua materna. Aquest fet es pot produir per pressió social o fins i tot per imposició.

“De pare i mare catalana, la llengua de la meva família és catalana per tots els costats. El castellà l'he parlat sempre, des de petita; l'he après al carrer. Al carrer, la televisió, tenia una amiga al mateix edifici que parlava castellà... La presència del castellà és tan gran que... no és materna, però gairebé.” (Anna, 51, andorrana filla de catalans)

“La família per part de mare era catalanoparlant, però a casa, seguint patriarcals, es parlava castellà; hi havia la imposició del meu pare, que a casa seva... «*En mi casa se habla español.*»” (Andreu, 56, andorrà fill d'espanyols)

Els usos lingüístics en l'àmbit familiar es poden mantenir al marge de les fronteres i les nacionalitats com a element estructural de la identitat. En alguns casos la família esdevé impermeable al multilingüisme de la societat, i estableix una barrera a l'interior de la qual s'estableix un règim monolingüe en què no hi ha negociació lingüística. Les altres llengües queden relegades, doncs, a les relacions intergrupals o molt formals.

“Els meus pares [nascuts a Andorra d’origen andalús] entre ells parlen castellà. La meua llengua materna, també castellà. Tinc un germà petit de 16 anys i també parlo amb ell castellà.” (Lucía, 21, andorrana)

“À la maison, toujours on parlait français. Mes parents sont francophones, ils ont fait leurs études en français et qu’on a émigré en France, on parlait que du français, à la maison.” (Bahia, 45, algeriana)

L’ús d’una altra llengua, diferent del català i el castellà, no implica l’absència de conflictes lingüístics en el si de la família. Molts altres idiomes viuen situacions de confrontació contínua entre llengües, amb processos similars de negociació que es resolen, igualment, amb la prevalença d’una de les llengües o amb l’acceptació d’usos lingüístics múltiples.

“A casa parlem tagàlog i una barreja del català, castellà. Ho fem amb naturalitat.” (Micky, 31, andorrà fill de filipins)

“Ma langue maternelle est le français. Mes parents, entre eux, parlaient l’alsacien [alemany], mes grands-parents beaucoup et comme j’étais souvent chez mes grands-parents, eux ils me parlaient en alsacien. Je n’ai pas l’habitude de parler l’alsacien, j’ai l’habitude de l’entendre car mes parents entre eux ils parlent l’alsacien mais avec mon frère et moi ils parlent français, parce qu’ils voulaient être sûres que nous parlions le français. Alors, je le comprends mais je ne le parle fluidement.” (Audrey, 30, francesa)

La llengua amb la parella

En la negociació del codi lingüístic que ha de prevaler en la parella, la ubicació dins la societat andorrana és un factor important i de vegades determina la decantació cap al català.

“Jo, quan vaig conèixer el meu marit [andorrà], jo no parlava en català, no entenia els seus amics, ho passava fatal.

Quan vaig pujar aquí, també. El meu sogre un dia em va dir: «*No te vamos a hablar siempre en castellano.*» Amb el meu marit vam començar en castellà i ara parlem català per moltes coses: a l'entorn hi ha molt català, els nens... Però també se'ns van escapant coses en castellà.” (Julie, 56, irlandesa)

“La dona era *manya* [d'Aragó], però li vaig ensenyar a parlar català i sempre parlava català.” (Antoni, 81, andorrà)

En altres casos, la negociació no es resol a favor d'una llengua determinada. Es donen casos, doncs, de simultaneïtat en els usos o de distinció lingüística, en què diverses llengües són usades per a diverses funcions dins el mateix àmbit familiar.

“La meva exdona era castellanoparlant i em va demanar que li parlés en català. Em va costar moltíssim. Al final, jo li parlava en català i ella em contestava en castellà. La nena es dirigia a la seva mare en castellà i es girava a mi i em deia: «Ho has entès, papa?», i al revés.” (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

“La meva dona és portuguesa, ella fa 20 anys que està aquí. Amb ella parlo castellà. Amb els fills, català, els dos.” (David, 42, andorrà)

El castellà pot ser adoptat en la relació de parella perquè tots dos el comparteixen com a llengua identitària, però també perquè és considerat una llengua intergrupar *mainstream*, usada pels membres de la parella en situacions més formals i anònimes i que després queda ancorada en entorns més personals.

“Tinc parella i ens relacionem en castellà, ja que ell és d'Andorra però d'origens andalusos. Parla el català perfecte, però com vam començar en castellà, no podria ara parlar el català.” (Laura, 27, andorrana)

“Amb el meu marit parlem castellà. Ell també és andorrà, però ens vam conèixer en castellà.” (Sara, 51, andorrana filla d'estrangers)

La llengua amb els fills

El principal canvi lingüístic es produeix en la transmissió generacional, en l'atenció als fills, quan els pares han de decidir quina llengua adquiriran els seus successors, normalment en funció de la projecció de futur que es fa per al nou ciutadà. En aquesta presa de decisió es produeix una nova negociació dintre del grup familiar en què entren el joc les referències ètniques (la llengua pròpia del grup de cadascun dels progenitors) i les intencions d'integració social que es puguin tenir, sempre a partir de les visions particulars de la societat i del concepte d'"integració" que es pugui tenir. En gran manera, quan es decideix la llengua primera que tindrà el fill s'intenta configurar el lloc que es vol que tingui aquest fill en relació amb el grup familiar i amb la societat. Per a això és cabdal el grau d'arrelament o integració dels progenitors.

Molts pares, doncs, decideixen mantenir la llengua pròpia amb els fills. Aquesta decisió sol estar vinculada a la voluntat de manteniment de la identitat pròpia, sovint condicionada per limitacions en les capacitats per usar una altra llengua. El manteniment de la llengua influeix també en la tria de sistema escolar per als fills.

"Con mi mujer hablo en hindú. Nos conocimos en India. Con los hijos, hindú y español. Los niños hablan catalán, español, inglés, también hablan... todo. Primero enseñamos nuestro idioma, luego catalán también. No hay que dejarlo. Hay que aprender otra lengua también, pero primero nuestro idioma." (Bawani, 66, indi)

"We speak to our sons in English. They are upset when I speak so bad Catalan, they are very embarrassed. They say: «It's not that, it's this!» I make confusions with the pronouns. They speak fluent Catalan, but Henry particularly because he is 17. Fluent Catalan, Spanish and little bit French. Henry thinks in Catalan, counts in Catalan and he says: «Why don't you speak to my girlfriend's parents

Catalan? You shouldn't speak to them in Spanish!» Isabelle [14] is fluent in Catalan. She happily watches films in Spanish and her friends speak Spanish too, but she always responds in Catalan because she prefers Catalan.” (Tania, 52, anglesa)

L'estratègia de negociació sobre la llengua que cal transmetre als fills sol acabar en una compartició de les diferents llengües dels progenitors, i dona lloc a una duplicitat de llengües maternes, a les quals s'afegeixen les llengües del sistema d'escolarització. La poliglòssia que deriva d'aquestes situacions no és vista com un inconvenient, sinó com un valor positiu que s'afegeix al bagatge cultural i social dels fills.

“Vaig tenir un fill l'any 93, farà 30 anys, el vaig portar a l'Escola Andorrana. Ell m'ha ensenyat a parlar català. Jo sempre li he parlat català de petit. Quan el renyava, li parlava en castellà. Una vegada s'ha fet gran, li parlo en castellà. El seu pare és de Reus, català, independentista; es veuen, parlen català i tots en contra meva.” (Marisa, 63, espanyola)

“Amb els fills parlo català, castellà i rus. Una mica de tot. Ells també parlen l'anglès i el francès, que ensenyen al col·legi.” (Masha, 48, russa)

Finalment, en molts casos la decisió és el trencament de la cadena de transmissió de la llengua dels pares. Els progenitors es determinen a transmetre als fills el català i, de vegades, el castellà. El motiu pot ser l'adaptació a l'itinerari educatiu que emprèn el fill, però més sovint la justificació és la integració a la societat andorrana, en una perspectiva de futur a llarg termini que pretén involucrar els fills en una vida estable al país d'acollida. Un dels efectes secundaris de l'estratègia del trencament generacional és que els fills adopten diferents usos lingüístics amb els pares i amb la família extensa.

“Amb mi els meus pares parlen català, però entre ells parlen castellà.” (Mar, 11, andorrana)

“Mis hijos también me hablan en castellano, es la costumbre. Pero mi hija a sus hijos les habla en catalán. Mi nieto habla con su madre en catalán. ¡Mi hija es andorrana! Y están en un país que tienen que hablar el catalán y me parece estupendo la educación que les está dando a los nenes. Mi hija está casada con un andorrano y entre ellos hablan el catalán. No me molesta que haya dejado mi lengua.” (Carmen, 60, espanyola)

En altres casos, especialment entre gallecs i portuguesos, es produeix un fenomen d'autoodi (“violència simbòlica”, en termes de Bourdieu) o de menysteniment de la llengua pròpia, vista en el context d'Andorra com a residual o insignificant.

“A mis hijas no les hablo en gallego porque su padre es argentino. Lo lamento, pero no las crié en gallego. El gallego es un idioma rudo.” (Sandra, 38, gallega)

“[Mis hijos] saben catalán, francés y castellano. El gallego lo entienden y hablan pero más... no tan fino. Entre ellos hablan castellano.” (Manuel Ángel, 69, gallec)

El cas dels portuguesos

S'ha comentat abans el fenomen del trencament lingüístic generacional que es produeix particularment en bona part de la colònia portuguesa a Andorra. És una actitud no exclusiva del Principat, i té a veure amb estratègies d'adaptació a la societat d'acollida. Ballestín (2016) ja apuntava per a Catalunya que en molts joves immigrants “el castellà opera clarament com a llengua d'acollida, ja que evita l'exclusió social en tant que permet el primer accés al mercat de treball, i l'accés a la informació i als serveis públics”. És una percepció que els immigrants portuguesos no solen tenir respecte al català, igual que tampoc no passa en altres contextos; Bastardas (2007) apunta que “a Luxemburg, el francès és la llengua més utilitzada per comunicar-se entre els immigrants d'origen portuguès i la població autòctona”. En un

entorn en què la llengua portuguesa no és valorada socialment, els immigrants lusoparlants opten per adoptar una llengua *global* que els faciliti el contacte amb la societat receptora. A aquesta consideració s'hi afegeix el fenomen, vist poc més amunt, d'autoodi o menyspreu de la llengua pròpia que impulsa molts portuguesos a utilitzar el castellà fins i tot per relacionar-se entre ells fora de l'endogrup etnolingüístic. Per a molts d'ells, que majoritàriament provenen de zones del nord de Portugal properes a la frontera espanyola, el castellà no és una llengua estrangera, o ho és molt menys que el català, desconeguda i inaccessible per qüestions socials.

En relació amb els fills, s'observa una tendència extensa entre immigrants portuguesos a abandonar la llengua pròpia i transmetre'ls el castellà com a llengua materna, un fet que, com veurem a les conclusions, té relació amb la identitat i l'evitació de l'exclusió social. A banda dels motius esmentats, hi ha el fet que a Andorra no existeix cap sistema educatiu en portuguès, per la qual cosa els pares han de dur els seus fills a l'escola espanyola o bé a la francesa (per altres motius), i això pot arrossegat els progenitors a utilitzar la llengua de l'escola si volen acompanyar els seus fills en el seu itinerari.

“A mi, el portuguès em costa parlar-lo. L'entenc. Amb els meus pares, sempre espanyol. Amb la meua mare, un *popurri* de tot. Entre ells parlen portuguès.” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

“A l'escola sí que els portuguesos s'ajunten, però a casa, els pares no els *hi* parlen en portuguès, sinó en castellà. Molts d'ells no saben parlar gens de portuguès i se senten més andorrans... Suposo que parlen castellà als seus fills perquè se senten més còmodes.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

La visió del portuguès com a llengua estrictament familiar i del català o del castellà com a llengua societària queda perfectament reflectida en aquest testimoni:

“A mi hijo le hablamos en portugués. Pero si está en el parque, en catalán o español.” (Filipe, 43, portuguès)

Malgrat que és perfectament possible tenir més d'una llengua materna, aquesta resposta és poc freqüent entre els enquestats. De fet, la suma de les dues llengües maternes principals que consten al quadre 5 supera per poc el 100%. La dada es correspon força amb el gràfic 2, que descriu la composició ètnica de les famílies com a formes homogènies. En canvi, en els usos familiars el multilingüisme es dispara i és freqüent esmentar més d'una llengua: el 25,9% dels enquestats declara que dins la família utilitza el català i el castellà; d'aquests, el 44% diu que, a més, també fa servir una tercera llengua en l'àmbit familiar. Al voltant del 12% de la població d'Andorra és multilingüe habitual en les relacions familiars més properes.

L'homogeneïtat dels nuclis familiars no impedeix que s'hi vagi introduint l'ús del català, però amb timidesa. En els grups d'estrangers, on el català pràcticament no figura entre les llengües maternes, el català aconsegueix uns índexs d'ús (no exclusiu) que van del 9 al 28%, amb més incidència en francesos i espanyols. El castellà, per la seva banda, és usat per un percentatge important de famílies que no el tenen com a llengua materna: al voltant del 50%, excepte en el cas dels francesos, únic grup on el català supera el castellà en l'àmbit familiar.

Novament cal esmentar el fet que moltes llengües existents a Andorra no apareixen a l'enquesta, o apareixen només en alguns casos. És el cas de llengües com l'amazic, el gallec, el quítxua, el guaraní o l'occità, estigmatitzades i sovint víctimes d'un autoodi que Comellas *et al.* (2018) consideren “induït per les representacions imposades a l'escola o als àmbits de prestigi dels seus llocs d'origen; si un ha crescut convençut que el que parla és una versió corrupta de la llengua oficial del país, [...] difícilment deixarà de presentar-se com a parlant d'aquestes llengües «bones» i «importantes», sigui quina sigui la seva competència real”. En les entrevistes han aflorat al-

gunes d'aquestes llengües, però molts altres casos han romàs inconeguts.

Quadre 2.5. Llengua materna i llengua habitual a la família

Les preguntes eren de resposta múltiple i, per tant, les respostes poden superar el 100%.
En negreta i subratllat, valors principals a cada grup.
No s'han tingut en consideració els valors inferiors al 2%.

	Llengua materna			Llengua familiar			
	Cat.	Cast.	Altr.	Cat.	Cast.	Fr.	Altres
10. Andorrans	82,0%	24,0%	---	82,0%	52,0%	18,0%	---
21. A. Fills cat.	83,6%	40,0%	1,8%	89,1%	67,2%	18,2%	---
22. A. Fills esp.	11,5%	94,2%	9,6%	44,2%	96,1%	7,7%	3,8%
23. A. Fills altres	8,1%	28,6%	65,3%	36,7%	71,4%	30,6%	57,1%
30. Catalans	92,5%	21,2%	---	93,6%	50,0%	2,1%	---
40. Espanyols	2,2%	95,6%	5,8%*	23,3%	99,2%	5,8%	4,4%*
50. Portuguesos	---	---	100%	14,3%	50,5%	6,6%	91,2%
60. Francesos	3,0%	---	100%	27,7%	24,6%	98,4%	---
71. Europa occ.	---	12,5%	100%	16,7%	41,6%	33,3%	79,2% **
72. Europa or.	---	---	100%	10,0%	50,0%	10,0%	100% **
80. Amèrica Ll.	---	98,7%	13,4%	12,2%	100%	---	3,6%
91. Àfrica	---	6,2%	100%	15,6%	56,2%	53,1%	68,7% ***
92. Àsia	---	---	100%	8,7%	43,5%	8,7%	100%
MITJANA	25,0%	43,4%	42,7%	39,8%	67,6%	19,1%	27,2%

Font: enquesta pròpia / ARI

Notes:

* Els parlants de gallec figuren com a lusoparlants dins el grup “espanyols”.

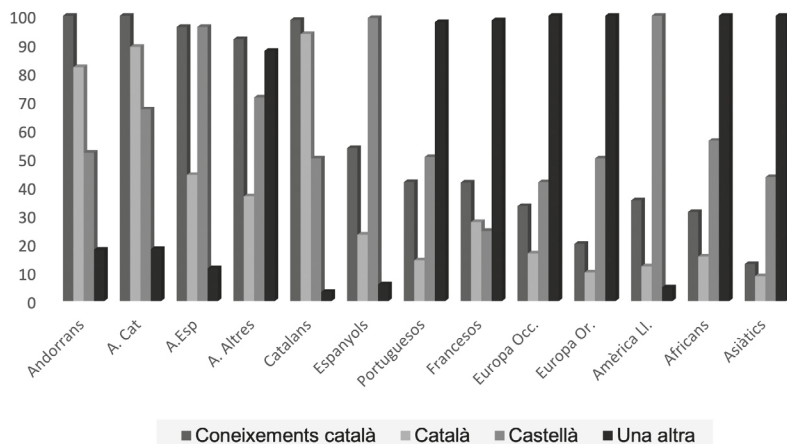
** Inclou un ampli ventall de llengües: alemany, neerlandès, italià, suec, etc. (per als europeus occidentals) i rus, ucraïnès, bielorús, romanès/moldau, etc. (per als europeus orientals).

*** Cal suposar que la gran majoria de parlants d’“altres” són araboparlants.

Convé constatar que el català esdevé llengua familiar per al 27% de francesos, el 23% d'espanyols, el 14% de portuguesos i el 12% de llatinoamericans. El castellà, en canvi, s'infiltra amb força en tots els grups ètnics, com es pot veure al gràfic 4: és llengua familiar per al 56% dels africans, el 52% dels andorrans, el 50% dels portuguesos i dels europeus orientals, el 43% dels asiàtics i el 41% dels europeus occidentals. La “pugna”, doncs, entre les dues llengües com a mecanisme de referència i d'integració social es resol clarament a favor del castellà en l'àmbit familiar.

Gràfic 2.3. Ús de les diferents llengües en l'àmbit familiar

Font: enquesta pròpia / ARI



Entre els “nous andorrans”, fills d’estrangers, se segueixen les pautes lingüístiques dels pares, amb matisos. Els fills de catalans incorporen el castellà en les relacions familiars (67%) molt més que no ho feien els seus pares; al seu torn, els fills d’espanyols també incorporen el català, però amb molta menys intensitat (44%). Els fills d’“altres”, molt més heterogenis pel que fa als orígens, desplacen el portuguès com a llengua familiar principal en favor del castellà i incorporen el català en menor mesura que ho fan els fills d’espanyols (36%).

Una de les observacions més interessants que es poden fer és que el coneixement del català no implica necessàriament el seu ús en l'àmbit familiar. De fet, aquesta equiparació només s'estableix en els grups catalanoparlants. En els altres grups, normalment les persones que utilitzen el català són menys de la meitat de les que podrien fer-ho. Es pot inferir fàcilment que en aquests endogrups regeix el manteniment de la llengua pròpia com a factor d'identitat grupal, i que l'adquisició de coneixements de català es fa majoritàriament amb altres finalitats més relacionades amb l'exogrup i els usos formals, o bé com a resultat de l'escolarització.

2.3. ELS AMICS I ELS VEÏNS

Més enllà del cercle primari familiar, l'esfera següent en les relacions socials és l'amistat. Els amics poden provenir de la mateixa família, de l'àmbit d'estudis, de l'entorn laboral o del veïnat, entre altres, i constitueixen un dels instruments principals d'integració i de cohesió social. Les relacions d'amistat i de veïnatge són un estadi intermedi entre l'*ingroup* informal, familiar, i l'*outgroup* social. Són relacions personals però alhora mitjanament formals, una via que tenen els immigrants d'accedir a l'adaptació dins la societat. Palou (2012) assenyala que per als joves immigrants, per exemple, les amistats són referents superiors a "*los ejercicios ciudadanos que implican esfuerzo (implicación, participación, etc.)*" de cara a la formació d'un sentiment de pertinença.

Les persones estrangeres solen trobar dificultats per crear relacions d'amistat. Pot dependre de les distàncies culturals, de sentiments de recel de sectors de la societat d'acollida respecte als immigrants o bé de falta de recursos lingüístics, i aquestes dificultats sovint generen ressentiments i una certa animadversió.

"És difícil, per una persona de fora, integrar-se a la societat andorrana perquè és una mica tancada. És normal que la gent que ha viscut aquí tota la vida ja tenen els seus amics i potser pensen que si ets de fora, no et quedaràs per tota la vida, i pensen que no val la pena per ells de fer amics de gent que potser d'aquí a dos/tres anys marxaran. Ens costa relacionar-nos amb gent d'Andorra perquè no fem part del grup. Perquè jo sí que parlo català, però el meu marit no, i no parla tampoc castellà. Jo tampoc no parlo molt castellà. Jo faig d'interpret. Si [el meu marit] ha de fer una trucada, la faig jo." (Emma, 38, anglesa)

"Je suis à l'aise avec cette communauté multiculturelle. J'ai plus des facilités ici, pourtant je ne connais pas la langue, pour faire des rencontres sociales. Les espagnols, entre guillemets, ce sont les plus difficiles d'accès. Quand je gare ma

voiture devant mon garage, dans la cour, ils sortent et ils protestent. Ils se garent. ” (Isabelle, 56, francesa)

Aquestes xarxes socials entre iguals, de nivell secundari, són molt importants tant per a la integració social com per a l'adquisició de l'hàbit d'ús d'altres llengües diferents de la materna o les familiars. Es pot afirmar que tots dos trajectes, la identificació amb un grup extern a la família i la identificació amb una llengua societària o “comuna”, discorren de manera paral·lela; les relacions d'amistat són un camí que pot afavorir significativament l'anomenada *autoconfiança lingüística*, que Noels i Clément (1996:216) defineixen com a “*self-perceptions of communicative competence and concomitant low levels of anxiety in using the second language [...] associated with increased usage of and communicative competence in the second language*”.

En un context multicultural com és Andorra, les relacions d'amistat solen ser també multilingües, un fenomen que la població assumeix amb plena normalitat però que implica un necessari diàleg i una negociació entre els membres per determinar quin serà el codi de comunicació.

“Tengo amigas que quedamos para caminar. Nos relacionamos sobre todo en español. Tengo amistades que son portuguesas y nos relacionamos en portugués. Yo entiendo el portugués, escucho y respondo en español. También tengo amigos catalanes y nos relacionamos en catalán, pero me salen muchos barbarismos.” (Bea, 51, marroquina)

“El círculo de amigos, antes eran del día a día y luego, con el trabajo, los ves menos. Los conocí haciendo fútbol en el colegio. Nos relacionamos en castellano. Con portugueses, sí... Nos relacionamos en español.” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

En la configuració dels cercles d'amistat hi intervenen diferents factors que poden determinar la llengua del grup. Si s'ha cons-

tituït a partir de l'escola, de la feina o en ambients tendents al monolingüisme, aquest marc social original pot marcar la relació que s'estableixi després.

“Amb els amics ens relacionem... depèn. Amb la gent de la feina [fora del despatx], en català. Molta gent de Pyrénées, en castellà. A l'oficina hi ha gent d'origen espanyol i francès, però ens relacionem en català perquè és la llengua de treball.” (Sonia, 49, espanyola)

“El círculo de amistades nos relacionamos normalmente en español. Hay un poco de todo: argentinos, peruanos, portugueses también. Con los padres del cole, el catalán.” (Filipe, 43, portuguès)

Lògicament, les relacions d'amistat s'estableixen, en primer lloc, amb membres del mateix grup, com es pot veure al quadre 6. La relació intergrup al és majoritària en tots els grups, però no sempre és la principal; els andorrans fills d'estrangers i els europeus occidentals prefereixen fer amistat amb els catalans, i els europeus orientals i els africans mantenen més amistat amb els espanyols que amb els del seu mateix grup.

Òbviament, l'afinitat d'un grup respecte a un altre no significa que l'elecció sigui recíproca. Per exemple, els catalans són preferits pels europeus occidentals, però quan es pregunta als catalans, Europa occidental (especialment el Regne Unit) ocupa un dels darrers llocs en la seva llista d'amistats. De fet, sovint els europeus occidentals també apareixen entre els menys preferits d'altres grups. En les entrevistes s'ha evidenciat que, en particular, els ciutadans britànics a Andorra desenvolupen poc les seves relacions socials fora de l'endogrup propi.

Per a la representació gràfica d'aquestes relacions, atès que el grup amb més relacions d'amistat sempre és el propi (excepte en els europeus orientals), hem indicat en la primera columna el grau de “fidelitat” a l'endogrup. Per als immigrants de segona generació, la fidelitat al grup s'ha valorat fent una mitjana entre

el grup “andorrans” i el grup dels seus progenitors. S’han omès els resultats per a col·lectius amb una mostra escassa (indis, resta d’Àfrica). Igualment, s’ha fet la mitjana entre les respostes “Galícia”, “Andalusia” i “resta d’Espanya”. S’ha omès també l’opció “andorrans” de les respostes, atès que en tots els grups és la principal, amb més d’un 80%, després de la del grup propi.

Quadre 2.6. Relacions d’amistat amb altres grups

“Ha mantingut o manté relacions d’amistat amb membres dels altres grups?”

Pregunta de resposta múltiple; el resultat pot ser superior al 100%.

En negreta i gris, valors superiors al 75%; en cursiva i subratllat, valors inferiors al 25%.

	Fidelitat al grup*	Més amistats				Menys amistats			
		Cat.	Esp.	Port.	Fr.	Eur. occ.	Am. Ll.	Filip.	Magrib
10. Andorrans	98,0%	92%	78%	80%	58%	30%	40%	34%	30%
21. A. Fills cat.	94,5%	91%	82%	62%	62%	29%	54%	31%	22%
22. A. F. esp./altr.	85,2%	87%	84%	83%	65%	31%	70%	46%	32%
30. Catalans	93,6%	---	72%	57%	38%	24%	41%	18%	18%
40. Espanyols	96,3%	85%	---	73%	54%	27%	48%	28%	25%
50. Portuguesos	92,3%	74%	84%	---	50%	16%	40%	20%	24%
60. Francesos	95,4%	77%	71%	61%	---	---	47%	20%	41%
71. Europa occ.	83,3%	87%	66%	58%	66%	---	62%	29%	33%
72. Europa or.	70,0%	70%	80%	70%	50%	---	50%	20%	10%
80. Amèrica Ll.	93,9%	71%	81%	60%	46%	36%	---	36%	23%
91. Àfrica	87,5%	75%	97%	87%	87%	40%	62%	28%	---
92. Àsia	86,9%	48%	78%	48%	35%	39%	48%	---	8%

Font: enquesta pròpia / ARI

* Amics dins el grup propi.

L’opinió predominant (38,6%) en gairebé tots els grups és que tenir amics de nacionalitat andorrana és “força important” per a la integració dels immigrants, però no “molt important” (25%). De fet, els qui donen “poca o gens importància” a aquest fet són molts més (36,3%) que els que n’hi donen “molta”. Només els catalans creuen majoritàriament que és “molt important” (33%). A l’altra banda, poques persones creuen que tenir amistats andorranes no sigui “gens important” per a la integració al país. Aquesta és sempre l’opció menys triada, excepte entre els magri-

bins i els andorrans fills d’“altres” (majoritàriament portuguesos; 28,5%).

Com s’ha dit en altres apartats, en la valoració de l’amistat amb andorrans com a mecanisme d’integració hi té molt a veure el concepte d’“integració” a què ens referim, que pot ser diferent per a un nacional que per a un estranger. Possiblement força persones immigrants consideren que “integrar-se” significa poder dur una vida normal, com un nacional, dins la societat: tenir feina estable i un habitatge digne, haver format una família, tenir bona relació amb els veïns...

La llengua amb els amics

Les relacions amb els amics són també un camp en què tenen lloc conflictes lingüístics, que es poden resoldre per un joc de majories, per imposició o per consens. La resolució d’aquests conflictes condicionarà en bona manera el comportament lingüístic dels individus en societat. Dintre del grup d’amics es desenvolupen certes estratègies per arribar a la decisió col·lectiva d’adoptar una llengua o una altra, però poques vegades es produeix una simultaneïtat de llengües diferents, pràctica habitual a Catalunya. L’establiment de la llengua del grup pot ser causat per l’activitat que es faci (si està associada a uns recursos lingüístics més extensos en una llengua determinada), per una qüestió de majories, per una actitud de manteniment de la llengua pròpia per part d’alguns membres del grup o pel simple fet que a alguns parlants els costa canviar de llengua.

“La colla d’amics, si jo no estic, parlen castellà. Però només que aparegui jo, tothom es fica a parlar català.” (Ivan, 36, andorrà)

“Amb els amics depèn de l’activitat que fem junts parlem en castellà, com quan juguem a Roblox [un videojoc], o en català.” (Anna, 11, andorrana)

L'ús del català en els cercles d'amistats té una relació directa amb els coneixements lingüístics dels ciutadans: només s'hi podrà relacionar qui en tingui prou competència oral. En els grups catalanoparlants, en espanyols i en “nous andorrans”, l'ús del català en cercles d'amics és una mica més baix que el nivell de coneixements orals de la llengua. No obstant això, en certs grups (francesos, europeus, llatinoamericans i africans) el nivell d'ús del català supera la competència oral correcta, és a dir, que algunes persones es relacionen en català amb amics malgrat que només el parlen “una mica”. Això també s'explica, tal com apareix sovint a les entrevistes amb informants, perquè sovint la comunicació oral es fa “una mica en català i una mica en el meu idioma”. De tota manera, cal recordar que els usos del català en l'àmbit familiar són sempre inferiors als nivells de competència oral i que abans hem apuntat que “el coneixement del català no implica necessàriament el seu ús en àmbits informals”. Es pot inferir, doncs, que quan se surt de la família i s'entra en un cercle de relacions més ampli, en unes xarxes més obertes i horitzontals, comencen a intervenir factors socials fins aleshores invisibles que afavoreixen l'ús del català.

L'evidència és que el castellà té un paper absolutament hegemònic en tots els grups, a part de l'idioma propi; el 90% de la població l'utilitza en les seves relacions d'amistat. Però també que el català té una presència significativa en tots els grups quan es tracta d'establir relacions d'amistat, tant com ho permeten els coneixements de català. En la perspectiva del multilingüisme, val la pena igualment observar la presència que tenen el francès, el portuguès i l'anglès en gairebé tots els grups com a segona o tercera llengües. La tendència d'aquestes llengües sembla que és consolidar-se en l'ús en determinats àmbits informals, com veurem més endavant.

2.4. LA COMUNITAT ÈTNICA COM A ESPAI DE RELACIONS

Més enllà del cercle d'amics, els immigrants troben les associacions d'estrangers com a espai de relació més ampli, més formal, en què poden establir relacions anònimes entre iguals. Allí poden compartir valors com elements de la cultura pròpia (llengua, folklore, cuina, tradicions, festes nacionals...), trobar espais comuns d'interessos o recórrer a una xarxa de socors mutu per ajudar o rebre ajuda en els obstacles que es troben dins els processos d'adaptació i integració a la societat d'acollida.

Usualment, la integració dels immigrants és entesa com un “procés bidireccional, voluntari i dinàmic d'apropament i empatia recíprocs entre l'immigrant (persones o col·lectius) i la societat d'acollida que suposa el reconeixement dels valors de cada grup i la construcció d'una identitat comuna” (Vilà *et al.* 2012). En aquest procés, les associacions d'immigrants són un canal, un espai de trobada de nous nadius que pot vehicular les seves necessitats respecte a la societat receptora. Però en aquest espai l'immigrant no interactua ni dialoga amb la societat d'acollida; dialoga amb altres migrants, hi comparteix activitats i valors, però no fa un procés d'integració social. Perquè això es produís caldria un acostament de l'immigrant a la societat local i a la inversa, moviment que no es dona. Dins la comunitat ètnica d'origen, l'individu no pot assolir la identitat ciutadana que se li reclama per formar part efectiva de la societat d'acollida, però pot integrar-se en un grup més o menys ampli, regulat i gestionat pels mateixos membres i amb valors reconeguts per l'immigrant, que pot arribar a actuar com una institució de referència i en la qual l'individu pot desenvolupar un sentiment de pertinença a una comunitat. En resum, les entitats d'immigrants no integren, però poden ajudar les persones que es troben en procés d'integració.

L'enquesta efectuada en el marc d'aquest estudi indica que un 13,3% de la població resident a Andorra forma part d'alguna associació d'immigrants. A Andorra hi ha, oficialment, 33 entitats

que estan al servei de comunitats ètniques estrangeres, algunes com a “associacions de residents”, d’altres com a “associacions estrangeres” i algunes més com a “entitats culturals” relacionades amb cultures estrangeres. La dada mostra una vitalitat notable dels immigrants per establir aquests grups de referència i l’existència d’una xarxa notable formada per espais que se situen a mig camí entre l’Administració andorrana i els immigrants.

Agrupaments

La majoria de grups etnolingüístics, doncs, busquen agrupar-se en associacions de nacionals, però de vegades també busquen relacions amb un sentit més ampli amb els seus compatriotes. En determinades onades migratòries hi ha hagut concentracions de col·lectius que han arribat plegats o bé alhora, i que han format grups de relació que no arriben a ser guetos, però sí cercles de relació més o menys tancats.

“A Ciutat de Valls [un carrer d’Andorra la Vella], quan es va començar a construir, allò era el barri dels *gallegos*. Després, la carretera de la Massana, que era el barri dels andalusos.” (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

“Els alumnes socialitzen per nacionalitat, i quan fan festes d’aniversari els nens es conviden entre la mateixa nacionalitat; fins i tot conviden els nens d’altres classes que també són argentins. Els pares d’una mateixa nacionalitat s’ajuden molt entre ells: es coordinen per portar els nens a l’escola i es fan entre ells per ajudar-se i per fer els seus *asados*. [...] Els nens queden per jugar fora de l’escola o per fer esport dins del grup de nacionalitat dels seus pares.” (Maria, mestra, andorrana)

“Aquí el portuguès l’enganxes al bar de portugueses, a casa de portugueses, les vacances a Portugal... No fa vida aquí, formen guetos. Però passa el mateix amb els anglesos.” (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

De vegades l'agrupació d'estrangers no es fa per nacionalitat, sinó per altres criteris culturals, religiosos o corporatius.

“No és que hi hagi molts jueus a Andorra però sí, ens relacionem. Hi ha una sinagoga petita, és un pis. Fem trobades cada divendres a la nit. Dissabte la gent no pot. Ho fem regularment.” (Mair, 12, andorrà fill d'estrangers)

“Molts francesos d'Andorra són els professors del Lycée i aquesta gent segur que fan pinya.” (Jean-François, 73, occità)

Desconnexions

El fet de ser immigrant no significa que es busqui la comunitat ètnica pròpia com a refugi o instrument per a la integració. Moltes persones no troben necessari o convenient ajuntar-se amb els del seu propi grup ètnic; els processos d'adaptació a la societat d'acollida no sempre passen per aquests espais perquè no els valoren com a eines útils o adequades a la seva situació. Hi ha també qui defuig la seva comunitat d'origen igual que en el seu moment va marxar del país d'origen. En alguns casos es generen espais que Castells (2004:30) defineix com de *proximitat conflictiva*, és a dir, xarxes basades en la convergència, el parentiu, l'amistat i el suport, però també, de vegades simultàniament, en la divergència, la rivalitat, l'odi i el recel entre membres del mateix grup.

“Yo no hago grupos, no me gusta. Por eso no me relaciono con gente de mi país. Hay bastantes ucranianos aquí, pero no me he relacionado.” (Natasha, 47, ucraïnesa)

“Il y a une colonie française, mais les français sont individualistes. Ce n'est pas comme les anglais. On a des amis français qu'on a connu ici, ils sont soit des français mariés avec des andorrans/nes, soit ce sont des gens qui viennent de l'Ariège et qu'ils sont venus travailler en Andorre. Ce ne sont pas de l'haute société. Ce sont des gens qui travaillent.” (Christine, 73, francesa)

Manteniment de la cultura pròpia

És molt freqüent que els immigrants dediquin una part del seu temps a mantenir i cultivar pràctiques culturals de la comunitat d'origen. Forma part de la seva identitat, a la qual no pensen renunciar, i contribueix a alimentar el sentiment de formar part d'una comunitat. Amb el temps, en la mesura que l'immigrant s'integra a la societat receptora, pot substituir aquestes formes culturals per les adquirides a la destinació del seu viatge, o bé compaginar-les, de vegades de manera sincrètica. En etnologia hi ha un cert debat sobre si la nostàlgia és un fre en el procés d'integració, perquè orienta l'individu cap a la comunitat d'origen en sentit contrari al camí de l'adaptació a noves formes culturals, o bé és un impuls perquè proporciona un espai de confort i confiança que, com una xarxa de protecció, permet afrontar amb més seguretat els reptes de la integració a la nova societat.

“Aquí els russos es relacionen entre ells, però com pels seus cercles més propers. Jo crec que és normal, pels interessos o pels nens o pel negoci. Nosaltres, per exemple, tenim un xat general, però després tenim els boletaires russoparlants, després el grup de jugar a jocs de taula, el grup de karaoke... És pels interessos. [...] El dissabte, per exemple, ens trobem i fem activitats. Ara tenim club gimnàstica amb una entrenadora russa. Després, tenim teatre corporal dels nens en rus. Tenim l'escola de rus. El dissabte, tot el dia, són activitats en rus. Fem esdeveniments típics tradicionals o de país: el dia de dona, per exemple. Seguim el cicle festiu de Rússia. Les activitats sempre estan totes obertes, sempre hi ha alguns interessats *en* venir: amics, familiars, alguns professors que volen veure els seus alumnes... Està obert al públic, però com que es fan en rus, doncs clar, és lògic que vinguin russoparlants.” (Natàlia, 40, russa)



Missatge en un grup de residents argentins per establir relacions endogrupals (font: Facebook) .

Mostra de folklore rus a la Festa de la diversitat d'Andorra (font pròpia).

“Los hindús nos encontramos en la comunidad india. No hay ningún templo religioso hindú. Nos juntamos, como hay fiestas y eso, nos juntamos... En Navidad nos juntamos todos. En el restaurante. Cada año hacemos dos fiestas grandes y nos juntamos todos.” (Bawani, 66, indi)

Les comunitats d'immigrats no només serveixen per cultivar la nostàlgia. També són instruments de solidaritat i ajuda als altres membres de la comunitat, una xarxa de suport que facilita l'adaptació a la societat d'acollida. El socors mutu, materialitzat en forma de favors que generen l'obligació implícita de ser retornats, es retroalimenta i forma una xarxa d'accions que cohesiona el grup.

“Em relaciono amb filipins, però fa molt temps que no, des de que vaig acabar la universitat. Menjo menjar filipí. Els filipins aquí fan pinya, hi ha com congregacions. Ho sé perquè és la meva mare que està convidada. Són ocasions especials: Nadal, Cap d'Any... Es troben per fer celebracions i també per solidaritat. S'ajuden entre ells.” (Micky, 31, andorrà fill de filipins)

“Quan jo vaig arribar hi havia molts pocs russos i si em parava un rus, s'alegrava molt de contactar-me: «Etic sola, etic sola.» Ara, això ja no passa. La comunitat funciona com

a refugi. Ahir algú ha posat el missatge al grup [de WhatsApp]: «Marxo amb la família un cap de setmana a Barcelona i es queda aquí la mama, si algú la vol acompanyar per fer passejada a les muntanyes...» També: «Qui viatja a Moscou que necessito enviar un paquet?» Hi ha aquest sentiment de solidaritat. M'encanta, és el que més m'agrada d'aquests xats. També tenim un xat d'empresaris.” (Natàlia, 40, russa)

La cultura pròpia al marge d'associacions

Les associacions no són, és clar, l'única via per mantenir el contacte amb la comunitat d'origen. Moltes persones fan les seves pràctiques culturals al marge de la comunitat de compatriotes. Aquestes formes es veuen desproveïdes de la regulació i la formalitat a què estan sotmeses en el si del grup comú, i en la seva evolució s'obren a varietats, adaptacions i hibridacions de manera lliure i personal. De vegades, el cultiu desregulat de certes pràctiques culturals originàries en pot diluir la forma o el contingut, o bé en facilita la fusió amb altres formes culturals.

“Celebro las fiestas paraguayas, las españolas algunas y las andorranas. El mate sí que lo tomo y el tereré (que es como el mate pero en frío).” (Gianina, 22, paraguaiana)

“En la gastronomía me voy mucho a la portuguesa y mexicana. Cocinamos portugués y mexicano, sí. A veces mezclamos, ¿no?, culturas... platos mexicanos con un toque portugués o portugués con un toque mexicano. Pero sí que más... Ni siquiera el español, o sea, no, ni paella ni una, no, no, vamos mucho al mexicano que la verdad es muy rica. Cuesta un poco [conseguir productos], cuesta un poco, pero a menudo bajamos a Barcelona y allí sí que nos encontramos más productos. De hecho, hay una tienda portuguesa, de productos portugueses, que es la que conocemos todos, que es la que está en Andorra la Vieja.” (José Antonio, 40, portuguès)

El cas dels britànics

A l'enquesta apareix com un dels grups que generen menys simpaties i, en entrevistes, diversos informants d'aquesta comunitat expliquen les seves dificultats per establir relacions socials a Andorra. De fet, per dur a terme aquest estudi ha resultat difícil accedir a ciutadans britànics que volguessin aportar les seves opinions. Per les informacions que n'hem pogut obtenir, molts dels ciutadans britànics residents a Andorra no es plantegen com a objectiu integrar-se a la societat receptora, sinó únicament viure-hi. Això no és obstacle per crear associacions pròpies (que en les guies oficials no es troben) per als interessos del col·lectiu, i portar una vida social i cultural molt activa; això sí, reservada als membres de la comunitat.

“Hi ha molta gent de parla anglesa que no ha après mai a parlar un altre idioma. La meva veïna, no li parlis de la política d'Andorra o *inclús* del temps. Ella veu el BBC i et dirà que a Londres està fent molta calor, i tu penses «Aquí també hi ha...». Són molt tancats. Ella diu que en el seu moment ho han intentat. Fan molta vida social entre ells i ens conviden, són sopars i dinars en anglès. Tenen una mica de supèrbia. És que no miren ni les notícies d'aquí. Tenen informació sobre alguna cosa que els *hi* afecta directament, la CASS... Però, en general, no tenen ni idea. Per exemple, és festiu *el* dilluns que ve, és la segona Pasqua. «Ah sí, és festiu?» Vius aquí fa 50 anys! Estan molt còmodes en el seu núvol, en el seu grup. Jo conec molts que han enviat els fills, amb 8 anys, a internats a Anglaterra.” (Julie, 56, irlandesa)

“Jo conec famílies aquí que no estan integrades perquè els fills van a una escola privada, els pares no parlen català, parlen potser una mica de castellà. Si no parlen la llengua no poden integrar-se. Potser no tenen interès. Prefereixen fer les seves coses. Ells són una mica tancats. No els interessa aprendre la llengua. T'ho posen molt fàcil aquí, pots fer cursos privats. Una altra cosa és que molts anglesos marxen.

Marxen a l'estiu perquè tenen una altra casa allà i es queden tot l'estiu a Anglaterra i no tenen la possibilitat de conèixer la gent d'aquí. Nosaltres solament marxem una setmana.” (Emma, 38, anglesa)

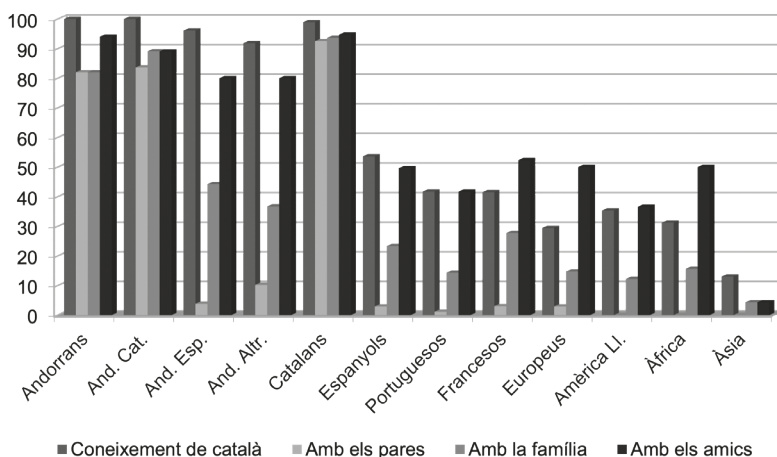
Ús del català a l'endogrup

Com a resum, pot resultar interessant veure quin ús del català fan els diferents etnogrups en el seu context més immediat i en l'àmbit informal. Com és previsible, els grups catalanoparlants en fan un ús àmpliament majoritari, com correspon al caràcter de llengua materna. Els grups “mixtos”, immigrants de segona generació, tenen una alta competència oral, adquirida en la seva etapa d'escolarització, i l'apliquen majoritàriament en les seves relacions d'amistat, però molt menys en les relacions familiars, més afectades per sentiments d'identitat grupal.

Gràfic 2.4. Coneixement de català i ús del català en àmbits endogrups

“Coneixement”: percentatge d'enquestats que declaren que “parlen bé” el català

Font: enquesta pròpia / ARI



En la resta de grups, l'ús del català entra poc en l'àmbit familiar (menys d'un 30%), però hi té alguna presència. Aquests grups declaren fer-ne un ús en el cercle d'amistats superior al seu nivell de competència oral; això és possible perquè una bona part d'ells fan un ús parcial i limitat del català en aquestes relacions, barrejant-lo amb altres idiomes. De tota manera, els amics són el canal principal per introduir l'ús del català en l'àmbit endogrupal dels immigrants.

3. L'EDUCACIÓ

L'educació és la principal via per a la socialització dels individus. La seva finalitat és la formació de ciutadans, és a dir, la inculcació d'uns valors comuns per construir una identitat col·lectiva. A Andorra, com a la resta d'estats nació, la llengua és un element fonamental i estructural de la identitat, i per això té un lloc preponderant en els plans educatius. És obvi que, en la mesura que l'educació reflecteix la ideologia del poder, també reflecteix les ideologies lingüístiques dominants. La gestió d'aquestes ideologies és particularment complexa en societats multilingües com l'andorrana, i es corre el risc –com ha passat a Andorra– que l'educació adopti solucions diferents i contràries a una realitat diversa.

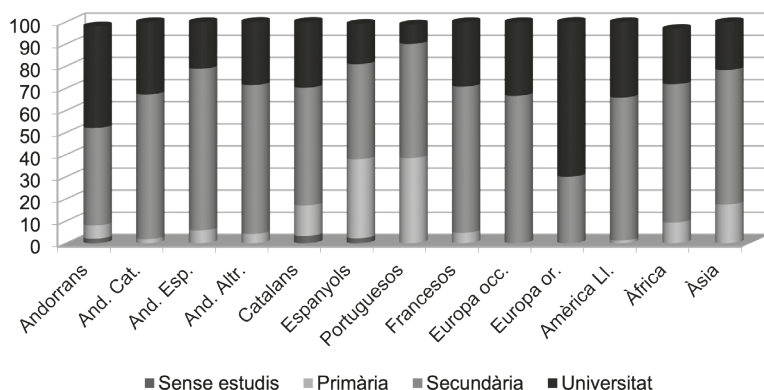
3.1. NIVELL D'ESTUDIS

La formació de les persones contribueix en bona part a configurar les societats. En general, d'acord amb els principis educatius vigents a Occident, com més alt sigui el nivell d'estudis, més consciència ciutadana té l'individu i més habilitats té per desenvolupar actuacions en els marcs socials més amplis. Contràriament, un baix nivell d'estudis limita les capacitats d'actuar socialment de manera específica i qualificada. És important, doncs, assolir una bona qualificació acadèmica per aconseguir un bon lloc en

el món laboral i social. En la mateixa lògica, una escassa qualificació en els estudis relega l'individu a posicions menys prestigioses i recompensades dins la societat. Aquesta correlació, però, no sempre és exacta, i sovint s'observen casos individuals d'èxit social amb un escàs nivell d'estudis i persones altament qualificades pels seus estudis que ocupen llocs professionals de nivell inferior. La meritocràcia no sempre s'aplica, i sobretot per als immigrants es fa difícil adequar l'activitat professional (i, per tant, els ingressos i el benestar consegüent) a les capacitats adquirides al lloc d'origen.

Gràfic 3.1. Nivell d'estudis de la població d'Andorra

Font: enquesta pròpia / ARI



A Andorra, el percentatge de ciutadans sense estudis és residual i se centra en l'entorn geogràfic més immediat: Andorra, Catalunya i Espanya. Està format per persones grans (gairebé totes tenen més de 65 anys), probablement provinents de l'àmbit rural. El 99% de la població ha passat per un procés d'escolarització més o menys llarg.

Els andorrans presenten un grau de formació universitària molt elevat, possiblement sobredimensionat per la realitat del país i causat per les facilitats per estudiar en les classes benestants. En

canvi, els migrants de segona generació, tot i haver nascut i ser escolaritzats a Andorra, mostren uns nivells més baixos. Això pot ser motivat per una qüestió d'edat (són els grups més joves), però el cert és que tendeixen a reproduir en part i millorar les pautes formatives dels seus pares si observem els percentatges de formació universitària dels grups 21 i 22 ("nous andorrans") amb els grups 30 i 40 (els seus pares). Els fills d'"altres" (sobretot de portuguesos) arriben molt més lluny en el seu recorregut acadèmic que els seus pares; en aquest aspecte, si més no, segurament molts portuguesos poden dir que els seus processos d'immigració han estat reeixits.

La majoria d'estudiants andorrans segueixen els estudis superiors a l'estranger; el fet d'haver seguit l'ensenyament secundari al sistema francès o espanyol condiciona l'elecció de França o Espanya com a destinació universitària. Una bona part dels estudiants tria Catalunya per seguir-hi els estudis superiors. Barcelona és valorada per la qualitat de les seves universitats, però també pels vincles culturals i lingüístics amb Andorra i per la fama que té la capital catalana de ciutat atractiva pel bon clima, l'ambient festiu i el cartell d'activitats lúdiques i culturals.

"Vaig fer BUP i un any d'universitat a Barcelona (INEF). Pel fet de fer l'ensenyament a l'[escola]espanyola havia de fer els estudis a Espanya." (David, 42, andorrà)

"Les meves amigues [que han estudiat a l'Escola Andorrana] han anat a estudiar a Espanya perquè els *hi* fa por el francès." (Lucía, 21, andorrana)

L'oferta universitària francesa, en canvi, presenta els atractius de la qualitat, el prestigi i les facilitats per estudiar-hi, en forma de beques i altres ajuts. Molts andorrans sostenen que la universitat francesa és més barata que l'espanyola, tot i que aquest aspecte depèn molt de la facultat. Hi ha també una certa tradició provinent d'èpoques en què els estudis universitaris a Espanya oferien un panorama molt menys clar que l'opció francesa.

Els centres preferits són a Tolosa de Llenguadoc, però també a Montpeller.

“Els estudis superiors, tots els andorrans de l'època els hem fet a França.” (Maria Teresa, 79, andorrana)

“He anat a França a fer electricitat. Vaig començar aquí i després superior a França.” (Cristina, 41, andorrana filla de portuguesos)

3.2. CONEIXEMENTS DE CATALÀ

A Andorra el català és l'única llengua oficial. D'acord amb la Llei 6/2024 de la llengua pròpia i oficial, tots els (nacionals) andorrans tenen el deure de conèixer-la i d'usar-la en els principals àmbits públics, com les institucions públiques, i en les informacions comercials, turístiques i de restauració, l'etiquetatge, els contractes, els transports públics, els equipaments socials, els mitjans de comunicació i l'atenció al públic, entre altres. L'article 13 especifica que “el català és la llengua d'ús general en totes les activitats socials i públiques”.⁴

A la pràctica, no tots els nacionals andorrans saben parlar català, i menys de la meitat dels estrangers poden expressar-s'hi correctament. Amb la Llei 6/2024 (article 4 i disposició final primera), el català és un requisit per renovar el permís de residència i per renovar-lo, i també per obtenir la nacionalitat andorrana.

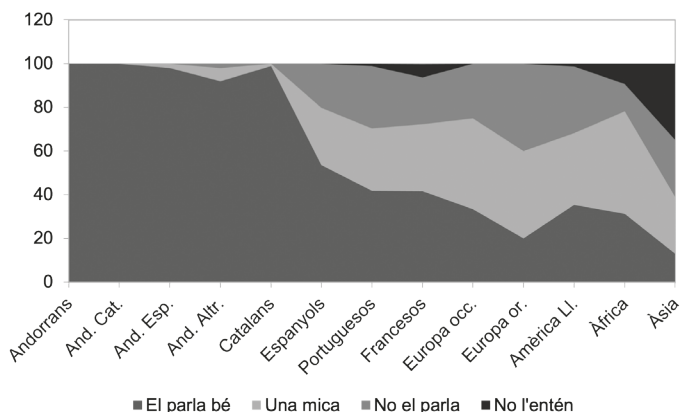
El gràfic 3.2 mostra que, com calia preveure, els andorrans de llengua materna catalana tenen un domini correcte de la llengua del país. En altres andorrans fills d'estrangers, la gran majoria dels quals són nascuts i escolaritzats a Andorra, el domini de la llengua és ampli però no arriba a ser absolut. L'explicació és que aquests grups inclouen persones no escolaritzades a Andorra,

4. Llei 6/2024, del 25 d'abril, de la llengua pròpia i oficial (portaljuridicandorra.ad).

estrangers que han accedit a la nacionalitat andorrana en edat adulta per haver complert 20 anys de residència o per matrimoni. Hi ha un petit contingent residual (0,13%) de nacionals andorrans que no saben parlar el català. Els catalans, escolaritzats majoritàriament en català (a Catalunya l'escola és en català des de 1979), també mantenen una bona competència oral en català.

Gràfic 3.2. Competència oral en català

Font: enquesta pròpia / ARI



En la resta de grups etnolingüístics, la majoria dels seus membres declaren que saben parlar el català “bé” o “una mica”, amb nivells que oscil·len entre el 60 i el 80%. L'excepció és el grup d'asiàtics (filipins i indis, sobretot), en què el 60% no és capaç d'expressar-se en català i més d'un terç ni tan sols l'entén. L'explicació s'ha de buscar en diversos factors, entre ells les particulars estratègies d'adaptació social, que giren al voltant d'un grup familiar fort i una alta connexió amb les comunitats d'origen, un sentiment d'identitat original oposat a la identitat cultural andorrana, una aposta pel castellà i l'anglès com a llengües intergrupals i, en el cas dels filipins, unes pràctiques professionals (servei domèstic, cuines de restaurants, etc.) allunyades del contacte amb el públic.

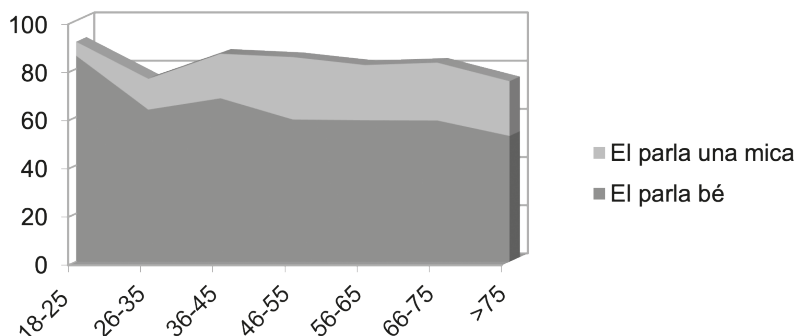
Si ens fixem en els grups d'edat, al marge dels grups etnolingüístics, veurem que després d'una primera fase juvenil, en què la majoria d'enquestats són nascuts a Andorra, amb molt bons nivells de coneixements del català (saber parlar-lo “bé” o “una mica”), al grup següent la competència oral davalla fortament, molt probablement per l'arribada de nous contingents d'immigrants. En grups de més edat, la competència es manté, en general, de manera constant al voltant d'un nivell una mica superior al 80%. Tanmateix, dins aquest grau de competència el fet de “saber parlar-lo bé” va decaient progressivament amb l'edat, mentre que augmenta la competència limitada (“saber parlar-lo una mica”).

Gràfic 3.3. Coneixements de català i grups d'edat a Andorra

Població que declara que “parla bé” o “parla una mica” el català.

Font: enquesta pròpia / ARI

L'enquesta es va fer en persones majors d'edat; no hi ha dades sobre població menor de 18 anys.



L'aprenentatge del català

Les persones que declaren que saben català ho diuen per diversos motius. El català és la llengua materna de la majoria d'andorrans i catalans i, a més, s'ensenya de manera obligatòria a totes les escoles del país. Però hi ha moltes altres vies d'adquirir les compe-

tències necessàries en català: les relacions socials, els mitjans de comunicació, l'entorn laboral o professional, cursos específics per a adults... Triar un camí per aprendre català no exclou altres vies; moltes vegades l'aprenentatge arriba per diverses vies simultàniament o de manera alterna. És freqüent que l'immigrant acabat d'arribar es trobi en el dilema d'optar per aprendre català o bé castellà; la seva priorització es farà d'acord amb tots els vectors que actuen en els diferents àmbits del seu procés d'adaptació o integració: la família, els amics, els veïns, la feina, la relació amb l'Administració...

“El català l'aprenc a casa i al *col·le*, igual que el francès. El castellà a la tele, però ara, a partir de cinquè, faré castellà a l'escola. L'anglès, a les extraescolars.” (Mar, 11, andorrana)

“El català el vaig aprendre al *col·le*. Tens 4 hores de català, entre català normal [*sic*] i català de coneixement de l'entorn.” (Cristina, 41, andorrana filla de portuguesos)

“El català, el vaig aprendre a escriure amb el mossèn.” (Antoni, 81, andorrà)

Per a immigrants adults, la principal via d'aprenentatge són les relacions socials que es poden produir en l'àmbit familiar, en el cercle d'amistats, a la feina, o fins i tot a través de mitjans de comunicació o xarxes socials en línia. És una via centrada en les competències orals, gens sistematitzada ni normativa, que abasta les necessitats comunicatives essencials i pot presentar llacunes d'aprenentatge, però que pot resultar assequible perquè no exigeix una dedicació determinada i pot proporcionar certa fluïdesa en la conversa.

“El català s'aprèn en realitat parlant-lo al carrer, amb la gent. No és el català que s'aprèn a l'escola.” (Emily Rose, 23, andorrana filla d'estrangers)

“Parlo català, però no molt fluid. *Lo he aprendido* en el carrer i *por* la meva filla.” (Mario, 48, espanyol)

“He après el català mirant la televisió amb els fills.” (Marika, 47, russa)

L'entorn laboral és també un espai d'aprenentatge de la llengua, especialment si el lloc de treball és de cara al públic. Moltes vegades és la mateixa empresa qui ajuda o pressiona el treballador perquè adquireixi els coneixements necessaris per desenvolupar la seva feina; en aquesta actitud hi influeix, sens dubte, la normativa legal que obliga a conèixer i usar el català en la majoria d'àmbits professionals, però també hi intervé una certa voluntat de l'empresari, sovint andorrà, per fer prevaler la llengua del país en un àmbit que considera seu.

“En el supermercado te obligaban a hablar catalán y aprenderlo. Era una obligación. Para poder trabajar aquí era obligatorio y costaba, ¿eh? Pero me fue bien porque aprendí. Con la gente, tratando con la clientela...” (Teresa, 53, gallega)

“Quan he arribat aquí no parlava res, ni *catalán* ni espanyol. Grandvalira m'havia pagat uns cursos d'idioma perquè, com jo estava en oficines, m'han pagat uns cursos d'Inllingua de tres o quatre mesos, de castellà. Després jo he anat *en escuela* d'Encamp, perquè allí feien cursos de *catalán*. Però no he acabat. M'han pagat cursos de català privats perquè estava a la banca privada i ells volien que jo parlés millor el català. Crèdit Andorrà m'ha pagat una professora que, per cert, és russa.” (Anastàsia, 34, ucraïnesa)

De manera específica, el Govern d'Andorra ofereix cursos de català per a adults, adaptats al Marc europeu comú de referència per a les llengües, del Consell d'Europa, i que atorga certificats oficials. És una alternativa per aprendre català de manera sistemàtica i normativa per a aquelles persones que no l'han après durant el període escolar, com els immigrants que arriben a Andorra en edat adulta. Els cursos són gratuïts i s'ofereixen en diferents horaris per poder ser accessibles a una població que, normalment, treballa (de vegades amb dues ocupacions) i té horaris

intempestius i canviants. Una de les modalitats que han obtingut força èxit són els cursos en autoaprenentatge, monitorats per un tutor, que permeten pal·liar en part les dificultats horàries de seguiment d'un curs. Iniciar un curs de català per a adults pot ser il·lusionant per a molts residents, però també és un camí ple d'esforços i dificultats.

“Je fais un cours de catalan. J'apprends le catalan à La Massana (au Centre de Catalan du Gouvernement). J'aime mieux le catalan que l'espagnol. Mais c'est difficile à mon âge d'apprendre une langue.” (Isabelle, 56, francesa)

“When I've moved here, I did the course Aprenentatge i conversa, with a teacher. There are classes from 8 pm to 10 pm twice a week. I did it two years. Puc parlar en català una mica, però faig moltes errors. Els nens sempre em corregeixen i al final no vull parlar per por a equivocar-me.” (Tania, 52, anglesa)

“Vaig aprendre català en el col·legi, a l'espanyola; era la segona llengua obligatori. La televisió i tot era en espanyol, entendías més l'espanyol. Després vaig anar a classes al Centre de Català, tenia una tutora maravillosa. Gràcies a aquella tutora ara me tallo menos en català.” (Rajid, 52, indi)

“Viví en Barcelona y allí hice el Voluntariat per la llengua. Tuve una pareja catalana, que me hablaba siempre en catalán. Hice un curso de la Generalitat. Aquí empecé la formación para hacer el C1 o el B2, pero lo dejé por falta de tiempo. Aquí lo practico en el trabajo, cuando voy a instituciones públicas o si alguien me habla en catalán le respondo en catalán.” (Sandra, 38, gallega)

“Abans de venir, vaig buscar un llibre [de català] a Rússia d'autoaprenentatge. Era un llibre rus, una universitat de llengües, i vaig començar a estudiar sola. Quan vaig arribar, he anat al centre d'autoaprenentatge.” (Natàlia, 40, russa)

Quadre 3.1. On heu après a parlar català?

Resposta múltiple; el resultat pot ser superior al 100%.

En negreta i gris, valors principals a cada grup. En negreta cursiva, segon valor principal.

	Família	Escola	Cursos	Feina	Rel. socials
10. Andorrans	84,0%	72,0%	2,0%	8,0%	16,0%
21. A. Pares cat.	85,4%	50,9%	3,6%	5,4%	12,7%
22. A. Pares esp.	17,3%	96,1%	7,7%	7,7%	21,1%
23. A. Pares altr.	20,4%	91,8%	2,0%	8,1%	16,3%
30. Catalans	93,6%	41,5%	5,3%	3,2%	10,6%
40. Espanyols	3,6%	16,0%	15,3%	26,2%	56,2%
50. Portuguesos	1,1%	16,4%	8,8%	29,6%	49,4%
60. Francesos	3,1%	1,5%	30,7%	30,7%	50,7%
70. Europeus	2,9%	14,7%	26,4%	32,3%	47,0%
80. Amèrica Ll.	1,2%	14,6%	29,2%	26,8%	34,1%
91. Àfrica	0,0%	21,8%	28,1%	25,0%	59,3%
92. Àsia	0,0%	0,0%	17,4%	30,4%	13,0%
MITJANA	26,9%	34,0%	14,1%	19,5%	34,7%

Font: enquesta pròpia / ARI

El quadre 3.1 mostra, a grans trets, els camins que han triat els membres adults dels diferents grups per aprendre català. Com és lògic, hi ha un salt molt significatiu entre els grups catalanoparlants i els que no ho són quan es parla de la família i l'escola com a lloc d'aprenentatge de la llengua: si per als primers són clarament els llocs primordials, per als segons són un entorn residual. És significatiu que un 26% dels andorrans declari que ha après el català fora de la casa materna i de l'escola, cosa que no exclou també aquests àmbits però indica que hi ha un espai d'aprenentatge en les relacions socials i professionals. Una eventual explicació d'aquest fet –que es dona menys en el cas dels catalans– es podria trobar en l'actual estructuració de l'educació a Andorra, on conviuen tres sistemes educatius que actuen en diferents llengües vehiculars; això pot provocar que, en certs àmbits escolars, la competència adquirida en català sigui suficient però no completa.

A Andorra la majoria dels immigrants treballen en els sectors del turisme, l'hostaleria, la restauració i el comerç; són sectors amb un alt grau de temporalitat, d'inestabilitat horària i de dedica-

cions laborals en caps de setmana i festius. A més, molts treballadors d'aquests sectors exerceixen dues ocupacions, equivalents a una jornada i mitja o dues, per poder compensar l'alt cost de l'habitatge. Tots aquests factors fan que els candidats a un curs organitzat (en una oferta que és limitada) tinguin poca disponibilitat. En la decisió d'estudiar un curs hi intervenen també poderosament els factors de voluntat i de necessitat. L'immigrat ha de fer una valoració dels avantatges i inconvenients que té per a ell aquesta dedicació, i considerar si del seu esforç personal se'n derivarà algun tipus de compensació, material o no.

Els grups 22 i 23, andorrans fills d'estrangers no catalans, centren el seu aprenentatge del català en l'escola: és, de manera destacada, la seva font de coneixement. En canvi, els asiàtics troben en l'entorn laboral el lloc principal d'aprenentatge, ja que les seves relacions socials solen estar restringides al propi grup. El quadre confirma que els cursos de català per a adults són un instrument molt important per a l'aprenentatge del català, però no el principal. Els portuguesos i, en menor mesura, els espanyols i els asiàtics són reticents a seguir cursos per a adults. L'argument de "falta de temps" per seguir cursos es contradiu amb el fet que llatinoamericans i africans, per la seva situació laboral, no tenen més temps lliure disponible i segueixen cursos amb més freqüència.

Quadre 3.2. Intenció d'estudiar català

"Té intenció de fer algun curs de català?"

Pregunta feta únicament a grups estrangers no catalanoparlants ni escolaritzats en català.

En negreta i subratllats, valors superiors a la mitjana total.

	<i>Sí</i>	<i>No</i>	<i>Ns/Nc</i>
4. Espanyols	8,7%	<u>34,3%</u>	<u>56,9%</u>
5. Portuguesos	16,5%	<u>38,4%</u>	<u>45,0%</u>
6. Francesos	24,6%	30,7%	<u>44,6%</u>
7. Europeus	<u>35,3%</u>	<u>32,3%</u>	32,3%
8. Amèrica Ll.	<u>42,7%</u>	17,0%	40,2%
9A. Àfrica	<u>50,0%</u>	15,6%	28,1%
9B. Àsia	<u>39,1%</u>	<u>47,8%</u>	13,0%
MITJANA	<u>24,8%</u>	<u>31,4%</u>	<u>43,9%</u>

Font: enquesta pròpia / ARI

La resposta més freqüent és “No ho sap / no contesta”. Això pot indicar la impossibilitat o dificultat per part de l’informant de fer una previsió, però molt sovint és l’evitació d’una resposta negativa explícita. Ho corrobora el fet que a mesura que aquesta falta de resposta va minvant, augmenten les respostes afirmatives.

És factible comparar aquestes dades amb l’estudi esmentat de Salvà *et al.* (2004) a les illes Balears, que plantejava la mateixa pregunta a migrants que anomenen “del nord” (europeus, nord-americans) i “del sud” (espanyols, portuguesos, llatinoamericans, africans). Entre les respostes no hi havia l’opció “No ho sap / no contesta”. Els residents “del nord” estaven interessats a fer un curs de català en un 52,9%, i els del sud en un 79,6%. En sentit negatiu, un 47,1% “del nord” i un 20,4% “del sud” no hi assistirien. Aparentment, doncs, sembla que en un context com les Balears, bolcat en el turisme com Andorra, els estrangers serien més favorables a fer cursos de català que no a Andorra. És possible, però, que factors metodològics d’una i altra enquesta facin difícil la comparació.

La mateixa enquesta a Andorra demanava els motius pels quals l’informant tenia interès o no a fer un curs de català. Les respostes eren lliures, i després s’han agrupat per coincidències de continguts:

Per què vol fer un curs de català?

Respostes més freqüents

- Perquè vull parlar-lo bé/millor (21,7%); per facilitar la meua integració (17,4%); per al meu enriquiment personal (12,1%); per millorar professionalment (10,4%); per comunicar-me millor (6,9%); per obtenir la nacionalitat (3,4%); perquè és la llengua oficial (3,4%); per respecte, perquè visc aquí (3,4%); altres (8,6%): perquè és necessari, perquè m’agrada el català, perquè m’interessa, pels fills, perquè els cursos són gratuïts.

Entre les respostes, destaca el fet que les respostes “funcionals” vinculades a un objectiu material (millorar professionalment, obtenir la nacionalitat) no tenen tant de pes com les respostes “emocionals” (parlar bé, comunicar-me millor, enriquir-me personalment). Sembla, doncs, que no existeix una necessitat imperiosa que empenyi els estrangers a aprendre català, o que la pressió social no és suficient per incorporar-se a un pla de formació. L’argument d’aprendre català per seguir el procés d’escolarització dels fills tampoc no figura entre els motius principals de voler estudiar català; aquesta dada pot resultar sorprenent si tenim en compte que a Catalunya és un dels motius més adduïts pels alumnes de cursos de català per a adults. Sens dubte, la complexitat dels sistemes educatius a Andorra hi té força a veure; en qualsevol cas, atenent les respostes dels enquestats, no es pot dir que aquests sistemes educatius incentivin gaire l’aprenentatge de la llengua catalana dels pares d’alumnes.

Per què no vol fer cap curs de català?

Respostes més freqüents

- Perquè no tinc temps (39,8%); perquè soc massa gran (23,0%); perquè no em ve de gust / no m’interessa (8,4%); perquè no ho necessito / no és important (6,9%); perquè marxaré aviat d’Andorra (3,5%); perquè amb el castellà ja n’hi ha prou (2,1%); perquè em fa vergonya / em costa aprendre (2,1%); altres (7,3%): perquè ja l’aprenc a la feina / amb els amics, perquè ja he fet cursos, perquè no m’agrada com es fan els cursos, per problemes de salut, perquè molta gent ja parla francès, perquè m’hi volen obligar, perquè prefereixo aprendre altres llengües, etc.

Les persones entrevistades a Andorra manifesten també algunes de les facilitats i dificultats que han trobat en els seus intents de seguir un curs de català, en la mateixa línia que marca l’enquesta, i ajuden a entendre les respostes recollides.

“Realmente, como que no hay nada que nos obligue a hablar en catalán, la gente tampoco se toma la molestia de decir “¿Para qué lo aprendo? Si donde trabajo no lo necesito...”
(José Antonio, 40, portuguès)

“Escucho catalán, entiendo catalán, pero hablar es difícil. A veces, una palabra. Estoy pensando que quiero aprender, pero no tengo tiempo. Y como estoy vieja, ya... Y no hablo con nadie.” (Telma, 60, filipina)

3.3. L'ENSENYAMENT REGLAT

Els centres educatius són el principal àmbit de socialització per a nens i adolescents. Allà els són inculcats els valors ideològics del poder que ha instituït l'ensenyament; aprenen les diferents llengües en les seves versions estàndards i normatives; entren en contacte amb nois i noies com ells, provinents de diferents orígens socials, geogràfics i lingüístics; prenen consciència de l'estatus i el significat social de cada llengua, la seva i la dels companys (Flors-Mas 2017). L'educació és, més que un espai d'adquisició de coneixements, *“a key site for the construction of social identities and of unequal relations of power”* (Heller i Martin-Jones 2001). En termes de Bourdieu (2001), l'escola és una institució clau per estendre el coneixement de la llengua del poder i imposar-ne el reconeixement com a *única llengua legítima*. El valor comunicatiu de la llengua s'imbrica amb el seu valor simbòlic com a capital social.

Quadre 3.3. Alumnes matriculats als diferents sistemes educatius 2022-23

	<i>Francesa pública (francès)</i>	<i>Andorrana pública (català)</i>	<i>Espanyola congregac. (català)</i>	<i>Espanyola pública (castellà)</i>	<i>Espanyola privada* (castellà)</i>	<i>Britànica privada (anglès)</i>	<i>TOTAL</i>
Guarderia (0-3)							19 centres 1.000 al.
Maternal (3-6)	9 centres 632 al.	8 centres 781 al.	3 centres 396 al.	1 centre 57 al.	1 centre 60 al.	1 centre 40 al.	23 centres 1.966 al.
Primària (6-12)	9 centres 1.276 al.	8 centres 1.743 al.	3 centres 816 al.	1 centre 203 al.	1 centre 126 al.	1 centre 107 al.	23 centres 4.271 al.
Secund. (12-16)**	1 centre 1.034 al.	3 centres 1.369 al.	3 centres 576 al.	1 centre 240 al.	1 centre 128 al.	1 centre 75 al.	10 centres 3.422 al.
Sec. no obl. (16- 18)	1 centre 532 al.	2 centres 769 al.	1 centre 172 al.	1 centre 110 al.	1 centre 58 al.	-----	6 centres 1.641 al.
TOTAL	10 centres 3.474 al.	10 centres 5.162 al.	3 centres 1.960 al.	2 centres 610 al.	1 centre 372 al.	1 centre 222 al.	28 centres 11.300 al.
Universitat (18-24)	-----	1 centre** 737 al.	-----	-----	3 centres 1.964 al.	-----	4 centres 2.701 al.¹

Font pròpia i Ministeri d'Educació d'Andorra

* L'escola privada Àgora té els ensenyaments doblats entre el sistema escolar espanyol i l'internacional. Els tres centres universitaris privats responen a les titulacions internacionals.

** La Universitat d'Andorra imparteix algunes assignatures en anglès.

L'educació a Andorra presenta una singularitat notable: hi conviuen tres sistemes educatius diferents (que alguns eleven a quatre), que són gestionats per tres estats diferents amb els continguts ideològics respectius. Excepte el britànic, que és privat, tots són gratuïts i en principi no estableixen requisits d'entrada, de manera que els pares poden triar el sistema que prefereixen:

- L'Escola Andorrana, en català amb ensenyaments de castellà, francès i anglès.
- L'Escola Espanyola, en castellà amb ensenyaments de català, francès i anglès.

1. <https://forum.ad/2-701-matriculats-en-educacio-superior-durant-el-curs-2022-2023-821/>.

- L'Escola Congregacional, religiosa privada però finançada pel Govern andorrà, inscrita al sistema educatiu espanyol, en català amb ensenyaments de castellà, francès i anglès.
- L'Escola Francesa, en francès amb ensenyaments de català, castellà i anglès.
- L'Escola Britànica, que alguns no reconeixen com a sistema perquè és privada, en anglès amb ensenyaments de català, castellà i francès.

Quadre 3.4. Escola on ha fet els estudis obligatoris

Només nascuts a Andorra. En negreta i gris, opció majoritària en cada grup.

	<i>Andorr.</i>	<i>Espany.</i>	<i>Congreg.</i>	<i>Francesa</i>	<i>No proc.</i>
10. Andorrans	18,0%	16,0%	24,0%	42,0%	---
21. A. Pares cat.	18,2%	12,7%	18,2%	41,8%	9,1%
22. A. Pares esp.	13,4%	48,0%	17,3%	13,4%	7,7%
23. A. Pares altr.	16,3%	20,4%	8,1%	48,9%	6,1%
MITJANA	16,6%	24,5%	17,1%	36,7%	4,9%

Font: enquesta pròpia / ARI

Cada sistema presenta les seves particularitats i té una imatge formada per a la població. En la fase d'entrevistes, la major part dels informants es mostrava satisfeta de poder triar el model d'escola per als seus fills, i basava l'elecció en la formació lingüística que proporcionava cada un dels sistemes educatius i no tant a la identitat ètnica o cultural que defensa cada escola. Al quadre consta com a opció més popular l'Escola Francesa, seguida de l'Espanyola, però al llarg del temps la influència de cadascun d'ells ha anat variant força; l'Escola Andorrana, que és el sistema educatiu més novell, ha anat augmentant el seu prestigi i, en canvi, l'Escola Espanyola es troba actualment en declivi.

El quadre 3.5 posa en relleu algunes de les observacions fetes en el decurs del treball de camp. Les escoles Congregacional (religi-

osa) i Francesa es configuren com els sistemes educatius més tradicionals per als andorrans d'origen, mentre que l'Andorrana té atractiu també per als catalans residents a Andorra i els estrangers que no es volen identificar amb les altres opcions. Cal tenir en compte el biaix generacional dels alumnes de l'Escola Andorrana: les persones de més de 45 anys no han pogut acollir-se a aquesta opció perquè el sistema té només 40 anys. Curiosament, doncs, hi ha més andorrans a l'Escola Francesa i a la religiosa que a l'Andorrana, però el català és la llengua materna de més alumnes a l'Andorrana que a la Francesa i la Congregacional.

Quadre 3.5. Adquisició d'habilitats als sistemes educatius d'Andorra

En negreta i gris, valors superiors a la mitjana.

Escola	1. Nacion.	2. Català	3. Coneix.	4. Coneix.	5. Ús del català		
	andorr.	ll. mater,	català	entorn	Família	Amics	Botiga
Andorrana	77,8%	60,0%	100%	80,0%	60,0%	86,7%	84,4%
Congregacional	86,1%	52,8%	100%	97,2%	72,2%	91,7%	97,2%
Espanyola	55,1%	24,6%	95,6%	75,4%	52,2%	71,0%	76,8%
Francesa	81,4%	46,5%	98,8%	84,9%	65,1%	88,4%	93,0%
MITJANA	61,0%	43,6%	98,3%	83,5%	61,4%	83,5%	87,3%

Font: enquesta pròpia / ARI

1. Tenen la nacionalitat andorrana.
2. Tenen el català com a llengua materna.
3. Saben parlar "correctament" el català.
4. Coneixen "molt o bastant" la geografia, la història i les institucions d'Andorra.
5. Utilitzen normalment el català en els diferents àmbits. No exclou l'ús d'altres llengües.

També cal relativitzar les dades sobre coneixement de la llengua i el medi d'Andorra. Les dades sobre coneixements de català es refereixen a persones que declaren que "parlen correctament" el català. Això pot significar un nivell lllindar (B1, en el MCERL) pel cap baix, però no necessàriament una fluïdesa suficient en discursos especialitzats amb terminologia pròpia. La puntualització té rellevància en la comparació de sistemes educatius, alguns dels quals (andorrà i congregacional) tenen el català com a llengua vehicular i, per tant, forneixen els alumnes d'uns reper-

toris lingüístics específics en les diferents matèries curriculars, mentre que altres sistemes (espanyol i francès) es limiten a impartir l'assignatura de llengua catalana durant una o dues hores setmanals, de manera que al final de l'escolarització obligatòria la competència assolida pot ser la conversacional general, però difícilment pot tenir un nivell equiparable als sistemes en què és la llengua de l'ensenyament –i de l'entorn escolar. Pel que fa al coneixement del medi geogràfic, històric i institucional, s'observa que els graus més alts d'assoliments es donen en alumnes andorrans d'origen, per la qual cosa l'entorn familiar i social deu tenir-hi una alta incidència, a banda del sistema educatiu. Els percentatges es refereixen a les persones escolaritzades a Andorra que declaren conèixer “molt o bastant” el país, quan se suposa que tots els alumnes haurien d'acabar l'escolarització amb un bon coneixement del seu entorn.

Les dades indiquen que l'Escola Espanyola segueix, en general, les pautes que corresponen a una escola estrangera pensada per als expatriats, i es manté distant respecte a la llengua i la societat d'Andorra en allò que pertoca a l'adquisició d'habilitats. Tot i això, a la vista de les dades, l'Escola Espanyola actua com un clar agent propulsor del coneixement i l'ús del català en relació amb el seu alumnat: si els alumnes que tenen el català com a llengua materna no arriben al 25%, al final de l'etapa escolar ja són el doble els que l'utilitzen en l'àmbit familiar, i el triple els que el fan servir en les relacions de compra.

La tria de l'escola

Les característiques de cada sistema són valorades pels pares a l'hora de decidir l'escola dels seus fills. La llengua vehicular és un element molt important en la tria de l'escola, però també el règim docent, la prolongació dels estudis en el nivell superior, el caràcter inclusiu de l'educació, la proximitat al domicili o l'experiència pròpia.

L'Escola Andorrana, la pública de l'Estat andorrà, és el sistema més recent i es va iniciar el 1982. Segueix uns criteris pedagògics centrats en la participació activa de l'alumne, la cooperació i la inclusió, en una línia similar a l'escola pública catalana. Rep també algunes crítiques perquè, per a alguns, l'atenció personalitzada, especialment a les discapacitats, perjudica l'avenç del grup i hi ha qui la troba "poc disciplinada". La llengua vehicular és el català, però s'hi dedica una atenció especial a la formació en altres llengües: en la primera ensenyança (primària) hi ha un segon mestre a l'aula que forma en llengua francesa i en la segona ensenyança (secundària obligatòria) es fan assignatures en castellà i francès.

"L'esquema de valors familiar, de jo i la meva parella, l'Escola Andorrana és la que s'esqueia més amb l'aprenentatge que volíem donar als nens. Que es vehiculés en català també era interessant, tot i que també es vehicula en francès, l'anglès una mica més tard i el castellà encara més tard, tot i que ja el coneixen. També era interessant que es pogués anar a peu des del poble. A Encamp només tenim l'Escola Francesa i l'Andorrana. El sistema francès és més rígid i arcaic." (Clara, 36, catalana)

"Vaig a l'Escola Andorrana d'Ordino. El meu pare volia la Francesa, on va anar ell, perquè és més rigorós. Jo considero que és millor l'andorrà. Tinc amics del Lycée i penso que no t'ensenyen a pensar." (Mair, 12, andorrà fill d'estrangers)

"We moved our daughter into Andorran school because we thought that the private schools are too transient. She would have better friends in the Andorran for her lifetime. And she will grow up with Andorran people and they will have Andorran friends and from Andorra. When we went to see the French school it seemed very antiquated. Andorran school is more modern and definitely more inclusive." (Tania, 52, anglesa)

L'Escola Espanyola respon a les polítiques del Ministeri d'Educació espanyol a través de l'Ambaixada a Andorra i es considera, doncs, un centre educatiu a l'estranger. Paradoxalment, la pràctica educativa és molt diferent de la que es troba a la Seu d'Urgell, en territori espanyol i a escassos 15 quilòmetres, que respon als criteris de l'escola pública catalana. La llengua vehicular és el castellà, i es dediquen quatre hores setmanals a l'assignatura de llengua i medi d'Andorra; a l'educació secundària (ESO) es dediquen quatre hores a l'àrea de llengua catalana. A més, se sol fer en català l'assignatura optativa de religió. A part, els alumnes de primària fan 3 h 45 min setmanals d'anglès i 1 h 30 min de francès; a ESO i batxillerat s'estudia anglès i, optativament, francès (excepte en el batxillerat humanístic, en què és obligatori). Dins el sistema educatiu espanyol també s'hi inclou l'escola privada Àgora (abans Pirineus), considerada d'elit i que no ha volgut respondre a les preguntes fetes pels autors d'aquest estudi.

“Tots, tots, els fills d'immigrants espanyols van a l'Espanyola. A l'Andorrana, trobes un o dos nens que venen d'un altre país, que no parlen català.” (Hodei, 21, andorrà fill d'espanyols)

“Fui a la escuela española. No sé por qué. Yo sufrí maltratos por una profesora, en su época, en la escuela española. No tengo buen recuerdo. En la española, en la época, habían muchos niños portugueses, pero no recuerdo discriminación.” (Vera, 31, portuguesa)

“Vaig mirar l'escola més cara, que és la dels Pirineus [actualment Àgora], perquè volia els millors estudis per a la meva filla i em vaig *donar compte* que era la pitjor elecció perquè a part que és cara, era on amb menys andorrans es trobava; també hi havia més problemes de drogues, no era l'entorn social que jo volia per a la meva filla. Com a segona opció, vaig anar a la francesa perquè els estudis són elevats. Però al no tenir una base francesa, ja em van advertir que si no

s'adapta fàcilment al sistema francès es quedarà enrere.”
(Andreu, andorrà fill d'espanyols)

L'Escola Congregacional és religiosa catòlica, privada (del bisbat d'Urgell) i finançada pel Govern d'Andorra, i forma part del sistema educatiu espanyol però és gestionada per un consell amb presència de les autoritats eclesiàstiques. Té una certa tradició històrica a Andorra i suscita l'interès de bona part de la població catòlica, tot i que alguns en critiquen el distanciament respecte als sistemes públics. El seu centre més important és el Col·legi Sant Ermengol, a Andorra la Vella, amb més de 800 alumnes. La llengua vehicular és majoritàriament el català, amb algunes assignatures en castellà; dedica dos hores a la setmana a l'assignatura de llengua i medi d'Andorra, dins el programa governamental de Formació Andorrana, i a secundària (ESO i batxillerat) s'hi fan tres hores setmanals de llengua catalana.

“Tinc una nena de 8 anys que estudia al Janer perquè és el que segueix més la nostra manera de pensar i a nivell de freqüentacions, també. Al Lycée la freqüentació que hi ha ara és bastant conflictiva, a l'Escola Espanyola també, i la metodologia del sistema andorrà no m'agrada gens ni mica perquè han introduït *tablets*, ho fan tot amb *tablets* i no m'agrada gens la metodologia. L'Escola Francesa no m'agraden les freqüentacions que hi ha.” (Jèssica, 42, andorrana)

“La meva filla té 3 anys. Ha començat el *col·le*. Va al Janer [congregacional]. La meva filla està exposada a quatre idiomes a casa. Si a més a més li afegeixes el francès i nosaltres no li podem donar suport, doncs... descartada l'Escola Francesa. L'Andorrana té un sistema particular d'educació i a mi no em va convèncer. Aleshores, quedava l'Escola Espanyola, el Janer i el Sant Ermengol [religiosos]. Vaig percebre que l'Espanyola al català no li donava importància. El Sant Ermengol i Janer són similars.” (Francisco, 37, espanyol)

L'Escola Francesa és la que té més alumnes, després de l'Andorrana, i està distribuïda en diversos centres arreu del país. El seu centre més important és el Liceu Comte de Foix, a Andorra la Vella, que té prop de 1.500 alumnes. L'Escola Francesa té tradició i prestigi a Andorra; molts en valoren la qualitat de l'ensenyament, especialment per aprendre el francès, i l'efectivitat com a porta d'accés als estudis superiors a França. En contraposició, hi ha qui critica el caràcter magistral de l'ensenyament i la seva excessiva rigidesa. La llengua vehicular és el francès i aplica el programa de Formació Andorrana del Govern, de manera que es dediquen entre dos i tres hores setmanals a l'assignatura de llengua i medi d'Andorra; a l'educació secundària, de 2n a 6è curs, es fan quatre hores d'iniciació a la llengua catalana. Com a activitats extraescolars, al Liceu Comte de Foix es fan classes d'àrab i de portuguès.

“A partir dels 3 anys, vaig anar a la Francesa d'Escaldes. En aquell moment, l'escola era o l'Espanyola o la Francesa, i a l'Espanyola no hi havia nivell. Els d'Andorra anàvem a l'Escola Francesa. L'Espanyola, a la meua època, era pels fills d'immigrants.” (Maria Teresa, 79, andorrana)

“Vaig anar a la Francesa d'Escaldes, Em van apuntar aquí perquè el meu pare també va anar i li va semblar que adquirir un idioma més era interessant. El sistema és bastant estricte. Jo estic molt contenta; si tingués fills, també els portaria a la Francesa.” (Laura, 27, andorrana)

“[Mi hija] va a la escuela francesa porque creo que en el futuro, Francia estará mejor que España. Y por el idioma. [...] Un Lycée en Barcelona o Madrid, lo pagas. Aquí, no.”
(Mario, 48, espanyol)

L'Escola Britànica (British College), de caràcter privat, s'ajusta als sistemes educatius britànic i internacional i expedeix certificats adequats a aquests sistemes. La llengua vehicular és l'anglès, però ofereix entre dos i tres hores setmanals de català i “coneixements de l'entorn andorrà” d'acord amb el programa de Formació Andorrana del Govern. Dels 4 als 11 anys es fa 1 hora setmanal

de castellà i 1 hora de francès; després d'aquesta edat, l'estudi d'aquestes llengües és optatiu. El British College té una certa imatge d'escola d'"elit" per l'alt preu de matrícula, però és conscient que el seu alumnat no és majoritàriament britànic, sinó multicultural. El centre ha elaborat un protocol de política lingüística que, entre altres coses, es posiciona sobre el multilingüisme:

“English is the language of instruction at BCA, but communication, comprehension and cultural enrichment take place through many languages. As such, we believe that all languages have equal value, and that the learning and practice of languages plays an essential role in developing global citizenship and intercultural competency. All members of the school community are expected to foster a culture of inclusion and respect around language and identity, and to understand «that other people, with their differences, can also be right» (IB Mission). [...] Teaching at BCA reflects the fact that the majority of students do not speak English as their first language. Teachers are flexible and reflective and work hard to create an inclusive and nurturing environment in their classroom.”

“Hi ha també l'Escola Britànica, que és privada. Per nosaltres és una mica fora del que podem pagar, perquè seria 10.000 euros i *pico* per nen. Jo crec que [el mètode d'ensenyament] està bé, potser pels nens que venen aquí quan són més grans. Tinc amics que tenen fills a l'Escola Britànica, però en el seu cas van venir aquí quan els nens estaven més grans (12 anys) i per ells seria molt difícil d'integrar-se a l'Escola Andorrana o Francesa.” (Emma, 38, anglesa)

L'Escola Andorrana, el model educatiu més jove a Andorra, és el que es manté amb constància de manera transversal a gairebé tots els grups, i obté acceptacions entre el 19 i el 50%. El grup que n'és més partidari és el dels catalans, probablement per la seva similitud amb el model d'escola pública a Catalunya.

Quadre 3.6. Escola dels fills

S'ha omès l'opció "Escola Britànica" per la migradesa de la mostra.

En negreta i gris, opcions superiors al 33%.

	Andorr.	Espanyola	Congreg.	Francesa	Altres/ Fora And.	Preescolar
10. Andorrans	31,8%	0,0%	36,3%	31,8%	0,0%	0,0%
21. A. Pares cat.	19,3%	9,6%	25,8%	38,7%	0,0%	6,4%
22. A. Pares esp.	33,3%	10,0%	30,0%	20,0%	0,0%	6,6%
23. A. Pares altr.	22,2%	5,5%	11,1%	38,8%	0,0%	22,2%
30. Catalans	37,9%	13,8%	27,6%	17,2%	1,7%	1,7%
40. Espanyols	23,6%	28,1%	20,2%	24,7%	2,2%	1,1%
50. Portuguesos	28,3%	18,3%	6,6%	43,3%	0,0%	3,3%
60. Francesos	27,2%	0,0%	6,0%	60,6%	3,0%	3,0%
70. Europeus	40,0%	0,0%	13,3%	40,0%	0,0%	6,6%
80. Amèrica Ll.	40,6%	15,6%	6,2%	12,5%	9,3%	15,6%
91. Àfrica	9,1%	9,1%	4,5%	72,7%	0,0%	4,5%
92. Àsia	50,0%	7,1%	0,0%	35,7%	0,0%	7,1%
MITJANA	29,2%	13,9%	16,9%	33,2%	1,6%	4,9%

Font: enquesta pròpia / ARI

L'Escola Espanyola és el model menys sol·licitat. Només és majoritari entre els espanyols, seguit de prop per les escoles Francesa i Andorrana. L'Escola Espanyola no atrau l'interès dels andorrans, ni dels francesos ni dels europeus.

L'Escola Congregacional, religiosa catòlica, té atractiu entre andorrans, catalans, espanyols i els seus fills nascuts a Andorra. El motiu és, segurament, la tradició que té a Andorra i a l'Estat espanyol i la similitud amb l'escola religiosa concertada a Catalunya. En canvi, fora d'aquests grups té molt poca acceptació.

Els residents africans, que majoritàriament parlen francès, s'aboken a l'Escola Francesa, i els asiàtics trien majoritàriament l'Escola Andorrana, malgrat que ells parlen més castellà que el català. En aquesta decisió hi pot haver la voluntat que els seus fills s'integrin plenament a la societat andorrana. L'opció de l'Escola Britànica, que seria més adequada lingüísticament perquè els indis i filipins dominen l'anglès (oficial als seus països), sembla fora de l'abast econòmic dels membres del grup.

Més que un criteri de proximitat geogràfica o de valoració del model pedagògic, sembla que en l'elecció de l'escola dels fills predomina força l'adscripció etnolingüística: els catalans trien majoritàriament l'escola en català (Andorrana i Congregacional), els espanyols l'Escola Espanyola, els francesos la Francesa, etc. L'escola esdevé, així, un instrument de reforç i alimentació de la identitat etnolingüística.

La creença que els diversos sistemes educatius s'ajusten als diferents models culturals i lingüístics presents al país es pot revertir fàcilment si considerem que cada sistema serveix a un determinat perfil (cultural i lingüístic) de ciutadà i que no hi ha un sistema únic que pugui servir a tots els grups. A més, els sistemes estrangers (escoles Espanyola i Francesa) acullen molts alumnes externs als seus àmbits lingüístics. El més aproximat a una oferta educativa central i unitària és l'Escola Andorrana, precisament la de l'Estat andorrà, però hi ha grups etnolingüístics que se'n distancien clarament moguts pels seus interessos identitaris. Es pot dir, doncs, que el sistema educatiu a Andorra és clarament segregador.

Quadre 3.7. Tendències educatives

Diferència entre el centre dels fills i el centre d'estudis dels enquestats (pares).

Només nascuts a Andorra. En negreta i subratllat, opcions que guanyen preferències. En cursiva, opcions que perden preferències.

	<i>Andorr.</i>	<i>Espany.</i>	<i>Congreg.</i>	<i>Francesa</i>
10. Andorrans	+13,8%	-16,0%	+12,3%	-10,2%
21. A. Pares cat.	+1,1%	-3,1%	+7,6%	-3,1%
22. A. Pares esp.	+19,9%	-38,0%	+12,7%	+6,6%
23. A. Pares altr.	+5,9%	-14,9%	+3,0%	-10,1%
TOTAL	+12,4%	-17,0%	+11,9%	-2,3%

Font: enquesta pròpia / ARI

Amb el temps, els diferents sistemes han anat evolucionant en diverses direccions. El canvi de tendència més significatiu és el de fills d'espanyols que van estudiar a l'Escola Espanyola. El 38% no ha volgut que els seus fills repetissin l'experiència i els ha adreçat als altres sistemes, sobretot a l'Escola Andorrana però també a la Congregacional. El grup més estable és el de fills de catalans, que

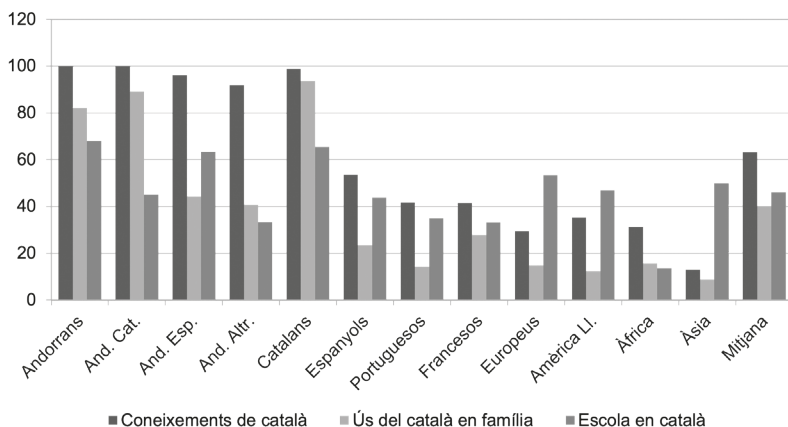
inscriuen els seus fills al mateix sistema que van seguir ells, amb poca diferència.

S'ha dit abans que l'elecció d'escola per als fills té un fort component etnolingüístic, i el gràfic 3.4 ho demostra: on l'ús familiar del català és més alt, la tria d'una escola en català és més elevada. Cal observar, però, que en els grups catalanoparlants la tria d'escola en català es troba per sota de la seva competència lingüística i fins i tot per sota dels nivells d'ús del català en família; és a dir, que una part important de catalanoparlants envien els seus fills a estudiar en un altre idioma, sobretot en francès. La renúncia a la llengua pròpia en l'àmbit educatiu pot fer que millorin els coneixements d'altres llengües, però sens dubte perjudica la competència completa en català, més enllà del nivell lllindar que assegura l'estudi del català com a assignatura.

Gràfic 3.4. Coneixement i ús del català i tria d'escola en català

Percentatge de població de cada grup que declara que sap parlar correctament el català, que utilitza el català en les seves relacions familiars i que prefereix una escola en català (Andorrana o Congregacional) per als seus fills.

Font: enquesta pròpia / ARI



* “Coneixements de català”: “saben parlar bé” el català.

En la banda contrària, un ús baix del català en família no arrossega la llengua en què estudiaran els fills: en tots els grups estrangers, el percentatge de població que porta els seus fills a una escola en català és superior al nivell d'ús del català en l'àmbit familiar; això significa que, per a una part important d'estrangers (europeus, llatinoamericans, asiàtics), els seus fills estudien en català malgrat que ells no tenen la competència suficient per parlar als seus fills en català.

Els informants, quan són entrevistats, també fan comparacions entre els diferents sistemes i aventuren propostes de millora perquè l'educació arribi de la mateixa manera a tothom.

“L'Escola Francesa t'encamina d'anar a França, sí, completament, perquè fas molt poques assignatures d'institucions andorranes. Fas una i tres hores a la setmana. Si a casa no t'ensenyen aspectes de la teva societat en la que vius, a l'escola no ho aprendràs. És un punt negatiu que té l'Escola Francesa. I l'Espanyola encarrila culturalment cap a Espanya, perquè són molt castellanoparlants, hi ha una predominança de la cultura espanyola.” (Nuri, 34, andorrana)

“Yo lo veo bien, unificar las escuelas y que solo hubiera una: la Andorrana, que el idioma oficial sea el catalán y que todos tuvieran los mismos conocimientos.” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

“A tots els sistemes educatius s'hauria d'emfasitzar la identitat andorrana. Tant a la British School [sic] com a l'Escola Francesa s'hauria de donar cultura i identitat catalana amb més intensitat i valoració.” (Maria, mestra, andorrana)

La llengua a l'escola

Els informants també opinen sobre el tractament de les llengües que es fa, a la pràctica, als diferents sistemes educatius a partir de les seves mateixes experiències. En les opinions hi ha acords

i desacords amb l'aplicació dels règims lingüístics dels centres i, sobretot, els efectes d'aquests règims.

“Vaig a l'Escola Andorrana. Les classes són en català, però fem música en francès i naturals en castellà.” (Pep, 12, andorrà)

“A l'escola on vaig [Andorrana] hi ha molts estudiants portuguesos i s'intenta fer una classe de portuguès a l'hora del pati per donar-li protagonisme a aquesta llengua. Quan els estudiants arriben de fora del país sense saber parlar català els posen en una aula d'acollida fins que es poden integrar en classe en català i en francès.” (Pol, 13, andorrà fill d'espanyols)

“[A l'Escola Espanyola] les classes s'impartien en castellà, seguíem el mètode espanyol. [...] Recordo aquella assignatura que es deia institucions andorranes on hi havia professors de català. Les classes aquestes eren una hora setmanal, que llavors d'alguna manera anaves aprenent.” (Lluís, 62, andorrà fill de catalans)

“Al Sant Ermengol [congregacional] els profes venien d'Espanya i encara que parlessin entre ells el català, les classes ens les feien en castellà. La primera classe de català que vaig tenir va ser al setè. Per mi no era cap dificultat perquè a casa només parlava català.” (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

“Jo he estat escolaritzada a l'Escola Francesa i la llengua vehicular [entre els alumnes] era el castellà. Evidentment que hi ha molts francòfons, gent que parla francès a casa, i amb aquesta gent parlava francès. Però és un 20% dels casos. La majoria de la gent interactuava en castellà. El sistema francès sempre ha tingut molt prestigi a Andorra i les famílies portugueses que s'instal·laven a Andorra, als fills els escolaritzaven al francès. Tenies catalans, espanyols, francesos, portuguesos, àrabs... La llengua vehicular era el castellà.” (Nuri, 34, andorrana)

La llengua fora de l'aula

Un aspecte controvertit, tant a Andorra com a Catalunya, és l'ús del català per part dels escolars en els àmbits externs a l'aula, particularment als patis de les escoles com a extensió de l'educació que s'imparteix a les aules. La majoria d'opinions coincideixen que al pati, espai informal i autogestionat on regeixen les normes comunicatives que els mateixos escolars estableixen, l'ús del castellà s'imposa com a llengua intergrup al i, fins i tot, intragrupal en col·lectius que haurien de tenir el català o el francès com a llengua societària.

“Nens que parlen català, al pati sovint passen a parlar castellà depenent del joc al que estiguin jugant. Per exemple, si juguen a les cartes Pokémon, passen a jugar en castellà. No parlen massa ni català ni francès, que és una de les llengües que es treballen a les aules.” (Maria, mestra, andorrana)

“Vaig anar al Lycée perquè els meus pares pensaven que seria tenir una llengua més. He après castellà a l'escola, al pati es parla castellà.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

L'acció lingüística dins de l'aula també s'estén fora de l'aula. La llengua vehicular del centre educatiu s'erigeix com la llengua de referència per a les comunicacions dels membres del grup, fins al punt que la llengua lectiva s'imposa també un cop acabat el procés educatiu:

“Els de l'Escola Espanyola parlen espanyol entre ells, els de la Francesa, el francès i normalment, quan jo era petita, els de l'Andorrana parlàvem català, però ara cada vegada més espanyol.” (Lucía, 21, andorrana)

“El meu fill petit, a secundària el vaig posar a una escola privada (la dels Pirineus) i era de parla castellana, doncs el meu fill, amb companys que són andorrans (alguns, el seu pare havia estat cap de Govern, altre advocat...) parlen entre ells

en castellà. Suposo que a l'escola, devien d'agafar l'hàbit de parlar-se castellà i en moments donats es parlen en castellà.” (Rosor, 70, andorrana filla de catalans)

El centre educatiu també fa certes funcions catalitzadores de comunitats d'immigrants, que hi veuen un espai de trobada per al seu col·lectiu:

“Cuando recogemos a los niños, estamos las portuguesas, pero es por feeling, no es por discriminar.” (Vera, 31, portuguesa)

“El colegio francés, cuando son pequeños, había extraescolar árabe.” (Bea, 51, marroquina)

3.4. ALTRES ENSENYAMENTS

A banda de l'ensenyament reglat obligatori, l'educació té moltes altres facetes. Des de l'educació preescolar fins a la de postgrau, des de les activitats extraescolars dels nois i noies fins a la formació que ofereixen les empreses, els estudis musicals, l'aprenentatge d'idiomes... En aquests camps que podríem anomenar “perifèrics” la regulació lingüística no és tan clara i, de vegades, els usos lingüístics es gestionen dia a dia als mateixos centres per absència d'unes normes clares.

Escoles bressol

Segons el Ministeri d'Afers Socials, a Andorra hi ha 19 escoles bressol o guarderies, repartides per totes les parròquies i que ofereixen activitats ordinàries d'ensenyament preescolar, activitats extraescolars (fins als 6 o 9 anys) i activitats esporàdiques en festius, caps de setmana o altres; cal tenir en compte que hi ha una important demanda de famílies que treballen en dies festius al sector turístic, l'hostaleria o la restauració. No ha estat possible conèixer amb exactitud el nombre d'infants inscrits al total de

centres, entre altres coses a causa del caràcter esporàdic d'alguns serveis que ofereixen, que fa que les inscripcions siguin fluctuants. Tenint en compte que el 2022 hi havia un total de 2.344 infants de 0 a 4 anys, es calcula que els usuaris de llars d'infants deuen ser uns 1.000 infants, si més no.

La majoria d'escoles bressol són públiques, comunals. Entre les privades n'hi ha algunes de religioses i d'altres considerades d'elit. D'ençà del confinament per coronavirus dels anys 2020 i 2021, les guarderies privades situades en domicilis particulars han desaparegut pràcticament del tot. Sí que es mantenen, però, guarderies esporàdiques a les estacions d'esquí, que ofereixen aquest servei per unes hores als usuaris de les pistes.

La Llei andorrana de guarderies de 1995 no estableix cap règim lingüístic aplicable a aquests centres. El Decret de 2005 que la desenvolupa tampoc no marca cap requisit pel que fa a la llengua de les activitats, malgrat que adverteix que tots els centres han de tenir un projecte i pla pedagògic, i que cal “respectar els drets dels infants atesos” (art. 23). Les guarderies públiques solen dependre dels comuns (governos municipals), alguns dels quals tenen la seva pròpia normativa, i tenen diferents preus per a residents i per a no-residents (al voltant d'uns 300 i 400 euros mensuals, respectivament). Les guarderies comunals consultades afirmen, majoritàriament, que usen el català com a principal llengua vehicular:

“La llengua vehicular és el català. El personal educador utilitza també el castellà per comunicar-se entre companyes. Amb les famílies es dona un temps d'adaptació i aquelles que no entenen res en català se'ls hi torna a comunicar en castellà, francès, o fins i tot hem tingut algun cas en el que han hagut d'utilitzar el traductor en rus o anglès. Els criteris que determinen els usos lingüístics del centre, per ordre d'importància, són: normativa comunal/estatal, projecte educatiu, capacitats lingüístiques del personal i demanda de les famílies.” (Mònica, responsable de l'escola bressol d'Encamp)

“La llengua vehicular és el català, encara que si cal es parla i també es canta en altres llengües (castellà, francès...). La normativa i el projecte educatiu, en català; tot el personal de l'escola bressol parla català.” (Maria Josep, responsable de l'escola bressol d'Ordino)

“La meva filla, a l'escola bressol, parla castellà.” (Natàlia, andorrana filla d'estrangers)

Activitats extraacadèmiques

“Estant aquí, anava per les nits a aprendre programació, i vaig treure un curset de tècnic de comptabilitat superior a les botigues; ja vaig sortir com a encarregat i vaig acabar de comptable per varies empreses. Els estudis que vaig fer aquí a Andorra de comptabilitat eren en castellà. Érem 100 andorrans o 100 persones d'Andorra, sobretot encarregats i propietaris. Caixabank va portar aquesta gent a fer aquest tipus de màster. Els mateixos empresaris muntaven això per tenir coneixement.” (Guillem, 57, català)

“L'any passat, la profe de natació era nova i era argentina. Entenia català, però no parlava. Quan algú protestava, ajudàvem a la persona i intentàvem trobar un punt intermedi entre els dos.” (Gael, 13, andorrà)

Universitats

A Andorra hi ha actualment (2023) quatre universitats: una de pública, la Universitat d'Andorra (UdA), amb més de 700 alumnes, i tres de privades, que essencialment presten serveis educatius en línia a alumnat estranger i que tenen més de 1.900 alumnes entre les tres. Únicament la universitat pública té el català com a llengua vehicular, juntament amb l'anglès. Totes les altres utilitzen només el castellà i, esporàdicament, l'anglès.

La Llei 14/2018, del 21 de juny, de l'ensenyament superior, estableix que “la llengua pròpia de l'ensenyament superior és el català” (art. 11.1), però poc més endavant deixa la porta oberta a l'ús d'altres llengües quan afirma que “s'ha de promoure el desenvolupament de competències lingüístiques en altres llengües que el català, que *poden tenir el caràcter de llengua vehicular* en el desenvolupament de programes acadèmics i de recerca” (art. 11.2). A la pràctica, el català com a llengua vehicular és absent dels ensenyaments a les universitats privades. El Decret 183/2022, del 4-5-2022, pel qual s'aprova el reglament d'autorització d'universitats i altres institucions d'ensenyament superior privades del sistema andorrà d'ensenyament superior, deixa clar que l'ús vehicular d'altres llengües és totalment permès: “Per a cadascuna de les ofertes formatives proposades cal aportar la informació següent: [...] g) Llengua o llengües en les quals s'impartirà” (art. 13.4). Els centres, a més, han d'informar el Govern sobre certs aspectes de la seva plantilla, entre els quals la seva “competència lingüística, segons les llengües vehiculars previstes pels ensenyaments proposats” (art. 15.g).

La Universitat d'Andorra defineix, en el model estratègic que ha publicat, l'anglès com a “llengua de treball juntament amb el català en tots els àmbits universitaris”. Només un dels sis bàtxelors (graus de tres anys) presencials que ofereix és íntegrament en català; la resta combina crèdits en anglès i francès. La Universitas Europae, privada, s'alinea amb la Llei 14/2018 en proclamar que “la llengua pròpia de la eUniv és la catalana”. Als seus plans d'estudis, però, especifica que la llengua vehicular *pot ser* el català, el castellà o l'anglès, i que els materials s'editaran en totes tres llengües.⁶ La Universitat Carlemany deixa clar que “el cos estudiantil podrà comunicar-se amb la Universitat Carlemany en la llengua vehicular del programa d'estudis que estigui cursant”. Finalment, la Humanium International University, dedicada a estudis musicals, ni tan sols ofereix informació en català al seu web.

6. Titulacions estatals d'ensenyament superior.

En definitiva, el 72,7% dels estudiants de les universitats d'Andorra segueixen els estudis en castellà. L'altre 27,3%, que majoritàriament són presencials, els segueix en català i en anglès. Aquesta situació és possible perquè la llei andorrana d'universitats no és taxativa en l'ús obligatori del català com a llengua vehicular dels centres del país.

4. L'EXOGRUP: LLENGUA I SOCIETAT

Bastardas (2007) sosté que “el fenomen de la identitat el concebem com un fet clarament relacional i *emocognitiu*, és a dir, com a representació significativa de la realitat autococonstruïda per l'individu en el seu context de relacions grupals, capaç d'engegar una poderosa activitat emotiva, que pot facilitar-li una alta motivació comportamental i mobilitzadora”. És a dir, l'individu construirà la seva identitat en funció de les relacions que estableixi amb el grup, de manera indestriable. “*Identities and their conditions of existence are inseparable. There is no identity outside of its context: Identity depends on conditions of existence which are contingent; its relationship with them is absolutely necessary*” (Keith & Pile, 1993:28).

La “identitat” pròpia farà que l'individu es vinculi amb determinats models culturals, simbòlics i de conducta, que prendran un valor preeminent i que aspirarà a conservar i desenvolupar. Si creu que aquests models poden trontollar, l'individu amb un alt grau d'identitat pot actuar per tal d'evitar que els canvis temuts prosperin i poder aconseguir així el manteniment dels elements fonamentals de la seva identificació col·lectiva. Al contrari, també pot passar que, si el context en què la persona viu és molt distant de les seves pautes identitàries i presenta dificultats per ser canviat, sigui la persona la que faci passos cap a una revisió de les seves pròpies representacions col·lectives, amb les conse-

qüències corresponents en el pla dels comportaments (Bastardas 2007).

La identitat assumida, naturalment, no té per què ser estàtica i monolítica, sinó que normalment fluctua i canvia d'acord amb les relacions establertes. *“Belonging and identity are not cut in rock, [...] they are not seved by a lifelong guarantee, [...] they are eminently negotiable and revocable”* (Bauman 2004:11). En aquest marc conceptual, la llengua actua com un element simbòlic, més que no un instrument comunicatiu. *“Language acts as a symbol par excellence and is subject to ideologization in varying degrees of intensity under different social conditions. It can magnify or minimise ethnic, social, religious or other forms of divisions, and is therefore used as a catalyst in such social processes as modernization, mobilization and communication”* (Dua 1985:25). La tria lingüística té, a més, un component polític i psicològic. *“Language is an especially salient symbolic issue because it links political claims with psychological feelings of group worth”* (Schmid 2001:42).

Hi ha, doncs, una relació intensa entre els canvis d'identitat i els canvis en els comportaments lingüístics. Si la identitat col·lectiva és percebuda en termes negatius respecte a la identitat endogrupal, la llengua pot adquirir també aquesta sociosignificació negativa. A la inversa, una identitat atraient, valoritzadora i integradora de l'individu pot conduir a l'adopció del codi lingüístic col·lectiu. Per això és interessant observar quina és la visió de la identitat andorrana per part dels grups etnolingüístics que viuen a Andorra. La seva vinculació amb una identitat col·lectiva condicionarà probablement els seus comportaments lingüístics.

4.1. SOBRE LA CULTURA ANDORRANA

Hi ha, en general, concepcions força disperses pel que fa a la cultura andorrana, a les singularitats del país com a horitzó per comprendre i assolir. Molts residents estrangers, sense una for-

mació prèvia sobre aquest caràcter nacional, tenen dificultats per distingir els elements que configuren la cultura andorrana.

“Jo que treballo a turisme veig que molts francesos es pensen que Andorra és Espanya, hi ha una desinformació brutal que jo diria incultura, no saben que el seu president també és copríncep d'Andorra i que Andorra és un país independent.” (Laura, 27, andorrana)

“La cocina andorrana creo que no existe. Yo creo que es una mezcla de cocinas de todos lados. Después se puede decir que arroz de montaña es de Andorra, pues no sé... ¿Pero cocina? Me parece un mito o un engaño para turistas.” (Andrei, 40, bielorús)

Per a alguns informants, la cultura andorrana s'associa a l'oficialitat determinada per l'Estat, més que no a una expressió cultural popular.

“Celebro les festes d'Andorra, tampoc hi ha tantes festes: Meritxell, la Constitució.” (Rosa, 51, andorrana filla de gallega)

“Aquí no tenemos muchas [fiestas] para hacerlas, tampoco; que no sea la Meritxell y la Constitución, ¿no? Y luego está bueno, bueno, más bien Navidad, fin de año, porque luego los demás ¿no? pues la Purísima y todo esto es...” (José Antonio, 40, portuguès)

D'altra banda, certes visions tendeixen al mestissatge, la influència, les similituds o fins i tot les diferències amb altres cultures per intentar construir una identitat que singularitzi la cultura andorrana i que es defineix, doncs, per analogia o per confrontació.

“A casa meva mamàvem cultura francesa i em vaig saturar, no em sentia còmoda amb el francès, el parlo perfectament però culturalment estem més distanciats. Tinc més facilitat a relacionar-me amb gent de la meua cultura. Per això vaig

decidir baixar a Barcelona sis anys. Els andorrans ens assemblen més als catalans que als francesos. Tenim moltes similituds, amb els catalans més que amb els espanyols. La llengua, la proximitat, les maneres de fer, els costums, les tradicions. Els andorrans quan Catalunya ha patit algun incident polític, com el referèndum i tot això, hi ha força suport de cara als catalans. Culturalment estem tan a prop que empatitzes.” (Nuri, 34, andorrana)

“Home! Andorra tira més a Catalunya que a Espanya o a França. Tot el que fem (tradicions) són catalanes. No sé si perquè som frontera, tenim el bisbe d’Urgell... Per això vaig voler estudiar a Barcelona, perquè era com estar a casa meva.” (Laura, 27, andorrana)

Una bona part de les persones entrevistades consideren l’andorrana una part integrant d’una cultura més àmplia, la catalana (en alguns casos la pirinenca), amb la qual no veuen diferències significatives.

“Els catalans no són ben bé estrangers. Sempre s’han ajudat, tenen la mateixa cultura, més o menys. La Seu està al costat. L’Arieja és de més difícil accés.” (Ernest, 24, andorrà)

“Nosaltres som de València, coneguem *lo* de València i després veiem que ací se fa *lo* mateix i que ací moltes vegades diuen, no sé, que des de l’any no sé quantes se fa, i jo: «Mira...»” (Pepe, 73, valencià)

“Les costums són igual que Catalunya. Com hem estat deu anys [a Catalunya], ja he vingut amb una base de tradicions que conec. Als meus fills els hem educat amb tradicions catalanes: el Cagatió [*sic*] i tot això.” (Masha, 48, russa)

Una base cultural comuna que alguns matisen amb certes singularitats, com el fet distintiu muntanyenc o pirinenc:

“Tenim l’idioma, encara que jo soc de les que dic que parlo l’andorrà, perquè tinc unes paraules que són nostres i les

estem perdent per culpa dels catalans.” (Maria Teresa, 79, andorrana)

“Catalunya és *lo* més afí que tenim amb Andorra. Els catalans ens tenen una mica d’enveja. Som un país i Catalunya voldria ser també un país i voldria defensar el català... És una enveja sana.” (Isabel, 56, andorrana)

4.2. PARTICIPACIÓ EN LA CULTURA ANDORRANA

Andorra no té una programació estable de teatre, i les manifestacions teatrals que s’hi poden trobar són de caràcter puntual. Pel que fa al cinema, hi ha un únic cinema a Andorra la Vella amb múltiples sales. La programació és molt majoritàriament en castellà, i únicament és possible veure-hi pel·lícules en català per l’acció del Servei de Política Lingüística del Govern andorrà, que promou la presència del català mitjançant bonificacions i descomptes a les entrades a pel·lícules en català. Sí que hi ha, però, un ampli calendari de festes tradicionals i folklòriques de caràcter municipal (parroquial).

Les festes pròpies d’Andorra tenen capacitat per aglutinar l’interès de tots els grups etnolingüístics, en major o menor grau. Tot i que la participació activa en l’organització d’activitats atrau molt pocs residents estrangers, l’assistència a activitats festives andorranes és practicada sense excepció de manera majoritària; en molt pocs segments es constata un rebuig significatiu a aquest tipus d’actes.

Es constata un esforç considerable per part dels centres educatius andorrans per fomentar la participació dels nois i noies en les manifestacions festives i culturals pròpies d’Andorra. Sovint, però, la integració en la cultura andorrana es fa en concurs amb altres expressions culturals que també són presents al país i hi exerceixen la seva influència.

“La cultura andorrana és similar a la catalana. Jo celebrego Halloween i Nadal. M’agrada l’escudella [per Sant Antoni].

Comprem sushi sovint i també «menjar nou». Ara per Halloween farem el *truco o trato*; trucarem a les portes dels veïns i els *hi* parlarem en l'idioma que ens contestin, si no saben català.” (Anna, 11, andorrana)

“A casa nostra celebrem les tradicions jueves i fem una barreja amb les andorranes, una adaptació. El tió sí, diem que ha vingut el tió des d'Israel. Fem el Pare Noel, però no posem l'arbre. No fem Castanyada ni Halloween, però abans d'ahir vam anar per Anyós fent *sustos*, *truco o trato*; vam anar al túnel del terror a la Massana.” (Mair, 12, andorrà fill d'estrangers)

“Hace mucho tiempo estaba en una fiesta, creo que era un concurso de aquí de pastores. Y me fui a ver. Pensaba que iba a ser aburrido, pero superdivertido, muy bueno. Lo que pasa es que es el tiempo otra vez, que cuando hay fiesta es cuando yo trabajo. Entonces claro, entonces si tengo tiempo, sí me gusta y las fiestas en plan más tradicionales, más étnicas, me gusta aún más.” (Andrei, 40, bielorús)

La participació dels residents en les festes tradicionals pròpies d'Andorra té una relació amb el seu nivell de coneixement del català. Fora difícil discernir aquí quin factor indueix l'altre; molt probablement, tots dos aspectes formen part dels mateixos processos d'adaptació i integració a la cultura andorrana. Sembla, en qualsevol cas, que llengua i festa estan força vinculats, i que desenvolupar la implicació de la població en un dels dos aspectes probablement conduiria a desenvolupar-la en l'altre. Llengua i identitat es tornen a entrellçar: dins el procés d'adscripció a una comunitat, el coneixement de la llengua com a element simbòlic i la participació en les activitats pròpies de la comunitat es relacionen mútuament. El 76% dels que no entenen el català i el 84% dels que l'entenen però no el parlen no assisteixen a gaires festes pròpies d'Andorra; en canvi, el 81% dels que el parlen una mica i el 78% dels que el parlen bé assisteixen a “algunes” o “moltes” festes andorranes; a més, la participació activa augmenta a mesura que creix el coneixement de la llengua.

Quadre 4.1. Llengua i assistència a festes pròpies d'Andorra

Assisteix a festes andorranes?

En negreta i gris, franja predominant en cada segment de coneixement.

	<i>No, a cap</i>	<i>A algunes</i>	<i>A moltes</i>	<i>N'organitza</i>
No entén el català	41,1%	35,3%	23,5%	0,0%
L'entén, però no el parla	28,9%	55,2%	13,1%	2,6%
El parla una mica	14,7%	64,4%	16,7%	4,0%
El parla correctament	14,2%	52,6%	25,4%	7,6%
MITJANA	17,1%	54,8%	21,9%	5,9%

Font: enquesta pròpia / ARI

La participació activa en la vida cultural és un indicador dels nivells d'integració a la societat, però també pot indicar el grau de construcció de xarxes endògenes de relació que alimenten identitats grupals pròpies diferents de la identitat "oficial" andorrana. És per això que podem trobar nivells relativament alts de pertinença a associacions en alguns grups que són reticents a participar en l'organització d'activitats culturals pròpies d'Andorra, com és el cas d'africans i asiàtics, per exemple. Altres grups, com els portuguesos o els francesos, mantenen una notable apatia tant en l'organització de festes andorranes com en la pertinença a entitats.

Entre immigrants de segona generació s'observa un alt grau de participació en fills d'"altres" (majoritàriament fills de portuguesos), però no en els altres subgrups. Els fills de catalans i els fills d'espanyols repeteixen els patrons de conducta dels seus progenitors, fins i tot més accentuats; els fills d'espanyols no participen gaire en l'organització d'activitats culturals andorranes ni s'associen en gran mesura. Convindria reflexionar si aquests subgrups, a cavall entre la identitat dels seus pares i la identitat andorrana, desenvolupen pautes d'identitat que no passen necessàriament per l'agrupació en col·lectius; el fet que la majoria de membres d'aquests subgrups siguin joves pot fer pensar en una certa tendència a l'individualisme o en xarxes informals de relació. Els fills de portuguesos, al contrari, es distancien clarament de l'actitud

dels seus progenitors i mostren un nivell força alt de participació en la vida cultural d'Andorra.

La relació es fa patent quan s'observa el tipus d'associació a què pertanyen les persones enquestades. Hi predominen les esportives i les d'assistència social, però les entitats d'immigrants hi ocupen un lloc important. La dada es pot comparar amb l'estudi de Salvà *et al.* (2004) a les illes Balears, en el qual constata que el 10,9% dels residents estrangers “del sud” i un 22,2% dels estrangers “del nord” pertanyen a alguna associació d'immigrants. Entre les entitats ressenyades es troben a faltar les associacions de pares i mares d'escolars, tot i que n'hi ha gairebé una vintena de registrades, i les associacions de gent gran.

A quina associació pertany?

Principals entitats declarades

- Esportives: futbol, boxa, bàsquet, auto/moto...: 23,8%
- Assistència social i sanitària: Creu Roja, Càritas, societats d'ajuda...: 17,7%
- Associacions d'immigrants: 13,3%
- Cultura tradicional: esbarts, geganters, fallaires...: 7,6%
- Entitats religioses: catòliques, protestants, musulmanes...: 4,4%
- Música i teatre: 3,1%
- Ball: de saló, tradicional, modern...: 3,1%
- Entitats professionals: col·legis, gremis, sindicats...: 3,1%
- Natura i excursionisme: 3,1%

“El meu patriotisme andorrà, perquè jo em considero patriòtica, no s’explica formant part a associacions d’aquest tipus. M’agrada molt formar part de la vida social i de la vida cultural, participar-hi com a observadora, però no com a persona a dins.” (Nuri, 34, andorrana)

“No formo part de cap associació de manera activa, però vaig al gimnàs, classes de lectura, classes d’art...” (Rosor, andorrana filla de catalans)

El fet que majoritàriament no es consideri “molt important” es pot interpretar com una valoració de conveniència però no de necessitat, com si aquesta participació fos “útil” però no “imprescindible”. En altres paraules, que la vida social pot permetre ampliar el cercle de relacions però es pot viure perfectament sense aquesta obertura a l’exogrup. Més enllà de la utilitat, la participació en la vida social no sembla un requisit per obtenir la integració a la societat andorrana. Cal tenir en compte, en aquest apartat, que molts residents estrangers tenen greus obstacles per poder participar de manera formal i institucional en la vida política del país, sense possibilitat de votar ni d’intervenir en les preses de decisions que afecten la comunitat local o nacional.

Els col·lectius que més rellevància donen a la participació social són els africans, els llatinoamericans i els andorrans. Possiblement els dos primers a causa de pautes socioculturals adquirides en les seves comunitats d’origen, i els andorrans per la seva condició de membres permanents de la comunitat i el seu arrelament a la societat. A la banda contrària, els que més es decanten per atorgar “poca” importància o “gens” a la participació social són els portuguesos i els immigrants de segona generació, especialment els fills de portuguesos.

Aquesta actitud podria estar vinculada amb un sentiment de “provisionalitat” i de falta d’arrelament, o potser amb una certa estigmatització (no intensa, però real) soferta pel col·lectiu, com es veurà més endavant. Curiosament, alguns col·lectius que no

practiquen en general la participació en la vida social andorran com a estratègia de relació, com és el cas d'europes occidentals i asiàtics, mostren una valoració relativament alta d'aquest factor social. Probablement per a una bona part dels membres d'aquests col·lectius la integració a la societat andorrana no és un objectiu prioritari, malgrat que reconeguin que, si volguessin integrar-s'hi, la participació social seria una eina important.

La majoria d'informants troben força dificultats per relacionar-se socialment, a causa dels horaris de feina i dels projectes de vida, que situen l'activitat laboral al centre de tot. Una opinió que es repeteix constantment és "A Andorra es ve a treballar, no a viure".

"A Andorra vens a treballar i no vens a fer vida. És el problema d'aquí. No tens temps, no hi ha conciliació. Els horaris comercials són una merda, no et permet socialitzar-te, no et permet anar a actes. La dinàmica d'Andorra no et permet que entris en contacte amb una comunitat." (Nuri, 34, andorrana)

"No hi ha vida social. No hi ha gaire. A part pels horaris i pel fred. Aquí la gent queda per sopar. El dinar és més a nivell de famílies i el sopar més entre amics." (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

De vegades el problema és l'àmbit de la relació. Bé per la temporalitat, que impedeix coneixences profundes, bé per la limitació de l'oferta local, bé per la tendència a formar grups d'afinitat etnolingüística o en grups familiars, el camp de les relacions socials presenta limitacions per a molts residents.

"Aquí, muchas veces, cuando me empiezo a relacionar con los vecinos, se van porque marchan del piso, o se van de Andorra... La gente se mueve mucho aquí." (Bea, 51, marroquina)

"Bueno, lo que es el pueblo [el Pas de la Casa], sí, el pueblo... no está hecho para tener vida social. Aquí es trabajar-casa,

casa-trabajo, trabajo-casa, casa, no hay un estilo donde y, apuro, no está diseñado para eso. El pueblo está diseñado de cara a los turistas. Nada más. Porque si vemos fuera de eso no hay actividades culturales, no hay actividades ehmm... para familias, no hay algo que, digamos, vamos a salir. No hay bares adecuados y a la gente del pueblo porque todo es turismo, turismo, turismo. [...] Culturalmente no hay una vida, como por ejemplo si llegaste ahí en Barcelona y que sí tenemos teatro, sí tenemos cine. Ahí hay cosas que hacer y es un país que no tenemos, está muy enfocado a lo que es turismo.” (José Antonio, 40, portuguès)

“It’s not easy for a British citizen to connect with Andorran, because the culture is very different. I think it’s often because there is not a cosmopolitan city like London. London is very easy to meet people and make good friends easily but that is because a lot of people don’t have families and don’t have a structure. Here people tend to have a very strong family. They have children, mother, grandmother, aunties... and they don’t need people from outside. They don’t miss anything. It’s not because it’s Andorra, but because of the structure of the society. And also, in London it’s normal to go to a friend’s house to take a cup of tea or to say «Hi!». Here it will never happen. I know Andorran people thanks to my son. I’ve got two very good Andorran friends; well, they are from Barcelona. Does that count?” (Tania, 52, anglesa)

4.3. VALORACIONS DEL FET CULTURAL

La compatibilitat entre les pràctiques culturals pròpies d’Andorra i el manteniment de les formes pròpies de les cultures d’origen és expressada de manera molt majoritària per tots els grups etnolingüístics. Mantenir la duplicitat d’identitats és una opció que rep el suport de gairebé el 80% de la població enquestada, en una forquilla que oscil·la entre el 69,2 i el 98,6%. És una qüestió que

suscita un pronunciament general, ja que només el 8,3% es mostra “indiferent” respecte a les identitats culturals.

Quadre 4.2. Manteniment dels costums de la societat original i importància d'adaptar-se a l'estil de vida d'Andorra per a la integració dels immigrants

“Què li sembla que, encara que aprenguin la llengua i adoptin molts costums del país, els estrangers mantinguin els seus costums i estils de vida?”

“Com valora la importància d'adaptar-se a l'estil de vida d'Andorra per a la integració dels immigrants?”

En negreta i gris, resultats superiors en un 5% o més a la mitjana total.

	<u>2a. Manteniment costums originals</u>			<u>2b. Importància adaptació al país</u>		
	<i>Bé</i>	<i>Indif.</i>	<i>Malament</i>	<i>Molta</i>	<i>Força</i>	<i>Poca/gens</i>
10. Andorrans	70,0%	10,0%	20,0%	50,0%	44,0%	6,0%
21. A. Pares cat.	80,0%	7,2%	12,7%	40,0%	50,9%	9,1%
22. A. Pares esp.	69,2%	15,4%	15,4%	42,3%	46,1%	13,4%
23. A. Pares altr.	81,6%	4,1%	14,3%	34,7%	57,1%	8,1%
30. Catalans	77,6%	7,4%	14,9%	46,8%	45,7%	7,4%
40. Espanyols	81,0%	6,5%	12,4%	37,2%	53,3%	9,4%
50. Portuguesos	81,3%	8,8%	9,9%	31,8%	50,5%	17,6%
60. Francesos	72,3%	13,8%	13,8%	46,1%	46,1%	7,6%
70. Europeus	88,2%	5,8%	5,8%	29,4%	64,7%	5,8%
80. Amèrica Ll.	80,5%	9,7%	9,7%	48,8%	35,3%	15,8%
91. Àfrica	96,8%	0,0%	3,1%	43,7%	50,0%	6,2%
92. Àsia	86,9%	8,7%	4,3%	30,4%	65,2%	4,3%
MITJANA	79,4%	8,3%	12,1%	40,7%	49,2%	10,0%

Font: enquesta pròpia / ARI

Hi ha, però, certes reticències (12,1%) per part de persones que veuen “malament” que els immigrants mantinguin les seves pràctiques culturals d'origen. Són, sobretot, els catalanoparlants i nascuts a Andorra els qui mostren més contrarietat, i francesos i espanyols també mostren recança. Aquestes actituds, tot i que són minoritàries, poden arribar a esdevenir un obstacle en els processos d'integració, entesa com un procés bidireccional d'apropament entre nadius i immigrants.

El 90% dels enquestats creu que adaptar-se a l'estil de vida d'Andorra és “molt” o “força” important per integrar-se al país. El 10%

ho troba “poc” o “gens” important. La majoria d'enquestats, gairebé un 50%, creu que és “força important”. Aparentment, doncs, hi ha un consens important per valorar l'adaptació a les formes de vida pròpies per assolir una bona integració. No obstant això, convindria considerar com és tractada l'expressió “adaptar-se a l'estil de vida” en la ment de l'immigrant. És possible que per a alguns això signifiqui “respectar les normes socials i legals” o bé “ajustar-se als horaris i el calendari locals”. Per exemple, el 95% dels asiàtics consideren “molt” o “força” important aquesta adaptació, però a la pràctica és un col·lectiu que es distingeix per la seva falta de seguiment de les pràctiques culturals pròpies d'Andorra i l'adscripció majoritària a pràctiques originals dels seus països.

Entre els qui ho troben “molt” important, per sobre de “força important”, destaquen els andorrans, els llatinoamericans, els catalans i els francesos. És curiós observar com els mateixos andorrans atorguen una importància relativa al seu propi estil de vida; només un 50% considera “molt important” que els immigrants s'adaptin a aquestes formes pròpies de vida. Entre els qui ho consideren “poc” o “gens” important, hi podem trobar els portuguesos (17,6%), els llatinoamericans (15,8%), els immigrants de segona generació fills d'espanyols (13,4%) i els espanyols (9,4%).

Coneixement del país

La gran majoria (77,2%) dels informants declara que coneix “força” o “una mica” els trets essencials del país: la seva història, la geografia i les institucions. Tanmateix, hi ha grans diferències entre els diversos grups etnolingüístics. Els nascuts i educats a Andorra manifesten un gran coneixement: més del 75% coneix “molt” o “força” el país. És lògic, si considerem que aquests coneixements formen part de l'escolarització obligatòria a Andorra.

Entre estrangers i residents, els coneixements del país baixen a “una mica” (entre el 38 i el 74% en tots els grups, excepte els catalans, que mostren un bon coneixement). Més d'un 10% dels

europaus i llatinoamericans confessen que no coneixen “gens” les característiques d’Andorra.

S’observa, tanmateix, una dada preocupant: només el 32% dels “nous andorrans” fills d’estrangers, nascuts i escolaritzats plenament a Andorra, tenen “molt coneixement” del país. Tenint en compte que l’assignatura de medi d’Andorra és present des del 1972 a l’escola maternal i la primària, dels 4 als 12 anys, el seu coneixement hauria de ser més gran en aquests grups. Es pot considerar que alguns d’aquests immigrants de segona generació tenen més de 50 anys (i, per tant, no han rebut aquesta formació de coneixement de l’entorn), però són escassos. Cal pensar, doncs, que possiblement el programa de Formació Andorrana és insuficient per transmetre les nocions oportunes per conèixer Andorra des dels centres educatius. Si fos així, seria una evidència que el sistema educatiu actual d’Andorra no compleix adequadament la funció de construir una identitat nacional entre els ciutadans que es formen a les escoles andorranes o, si més no, les estrangeres.

El quadre 4.3 mostra que hi ha certes diferències en els resultats dels diversos sistemes educatius pel que fa a la transmissió de coneixements del medi. El sistema més eficient sembla el de l’Escola Congregacional, que aconsegueix que el 95% dels seus exalumnes declarin un coneixement “bo” o “força bo” del medi. Els resultats més baixos es donen a l’Escola Espanyola, on són el 75% d’exalumnes els que tenen aquest nivell. L’Escola Andorrana i la Francesa es mantenen en un nivell d’entre el 83 i el 85% de bons coneixements del medi entre els seus exalumnes. Els sistemes que generen uns “bons” coneixements en més alumnes són l’andorrà i el congregacional, els dos que tenen el català com a llengua vehicular i que treballen els continguts de coneixement de l’entorn de manera transversal en el conjunt de les matèries curriculars.

Un 19% de persones enquestades ha seguit programes específics de coneixement del medi andorrà a l’escola, però no n’han obtingut un bon assoliment. Aquests dèficits són més notables a

l'Escola Espanyola i a la Francesa, cosa que confirmaria l'eficàcia limitada del programa de Formació Andorrana. La tendència es reflecteix també en els nivells de coneixements de la llengua catalana, lleugerament més baixos en l'Escola Espanyola i la Francesa que en les altres. Cal especificar que la mostra de persones enquestades en aquest apartat és relativament escassa (186 individus) i caldria un estudi més aprofundit per poder extreure'n conclusions més sòlides.

Quadre 4.3. Coneixement del país i escola transitada

Coneixement del país segons el sistema educatiu seguit.

(Únicament en els grups 21, 22 i 23, d'immigrants de segona generació.)

En negreta i gris, valors superiors a la mitjana.

<i>Coneixement del país:</i>				<i>Competència oral</i>
	<i>Molt</i>	<i>Força</i>	<i>Poc/gens</i>	<i>en català</i>
Escola Andorrana	30,5%	52,7%	16,7%	100%
Escola Congregacional	37,5%	58,3%	4,2%	100%
Escola Espanyola	29,5%	44,3%	26,2%	95,6%
Escola Francesa	26,1%	59,0%	19,7%	98,8%
MITJANA	29,6%	51,6%	18,8%	

Font: enquesta pròpia / ARI

De cara a la integració dels immigrants al país, conèixer la geografia, la història i les institucions pròpies d'Andorra té una importància relativa per a ells. En general, es considera que conèixer aquests aspectes és “força important” (48,5%), però no “molt important” (30,5%). Qui més importància hi dona són els mateixos andorrans, els catalans, els seus fills nascuts a Andorra i els africans. Qui menys ho valora, els asiàtics, els llatinoamericans, els fills de portuguesos i els francesos.

És interessant observar com els asiàtics, particularment els filipins, atorguen molt poca importància al fet de conèixer l'entorn on viuen. També el fet que hi hagi molts “nous andorrans”, nascuts a Andorra i fills d'estrangers que ho considerin “poc” o “gens” important, tenint en compte que han rebut una formació sobre aquests temes en el seu procés d'escolarització.

Integració i participació social

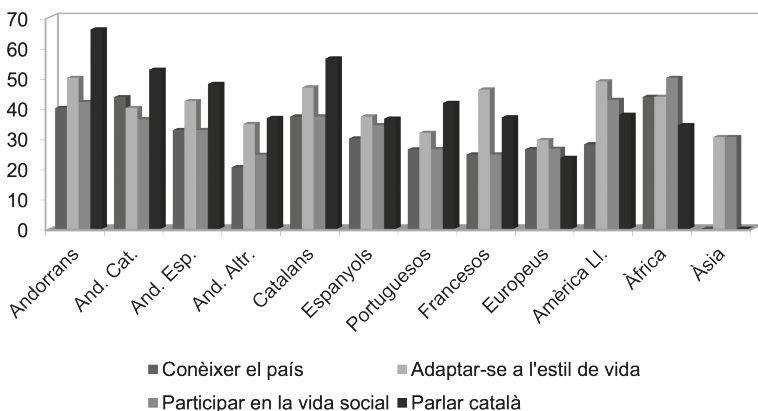
Si comparem les diferents actuacions de caràcter social i cultural que s'han valorat en el procés d'integració dels immigrants a Andorra, veurem que hi ha pocs elements que siguin considerats majoritàriament com a "molt importants". Això pot indicar que l'objectiu de la inclusió social i cultural a Andorra és distant de les aspiracions de la majoria dels immigrants o, més probablement, que el concepte d'"integració" ha estat rebaixat a certes nocions bàsiques de subsistència (tenir feina estable, poder accedir a un habitatge, poder formar una família...) apartades del concepte de "comunitat nacional" que poden tenir altres grups o individus. En aquesta perspectiva, "integrar-se" no significa adoptar una "identitat" col·lectiva ni tan sols considerar-se "inclòs" dins la societat andorrana.

Aparentment, l'actuació que apareix com a més important per a la integració dels immigrants és la pràctica habitual del català, però això només és cert per als grups catalanoparlants i els portuguesos (excepte els fills de portuguesos), que han adquirit la llengua a casa o al sistema educatiu. Per als altres grups, hi ha factors més rellevants: l'adaptació a l'estil de vida o la participació en la vida social, per exemple. Alguns col·lectius valoren molt poc, per sota del 40%, totes aquestes actuacions; només llatinoamericans i africans concedeixen certa importància als instruments d'integració que se'ls esmenten. Europeus i asiàtics, en l'extrem, no creuen que siguin aspectes gaire importants per aconseguir la seva inclusió social. En la gran majoria de casos, adaptar-se a l'estil de vida és més important que participar en la vida social, i conèixer el país (la història, la geografia, les institucions) no és mai l'aspecte més valorat.

Gràfic 4.1. Actuacions socials considerades “molt importants” per a la integració dels immigrants

Persones que consideren “molt important” cadascun dels diferents elements esmentats per a la integració dels immigrants a Andorra.

Font: enquesta pròpia / ARI



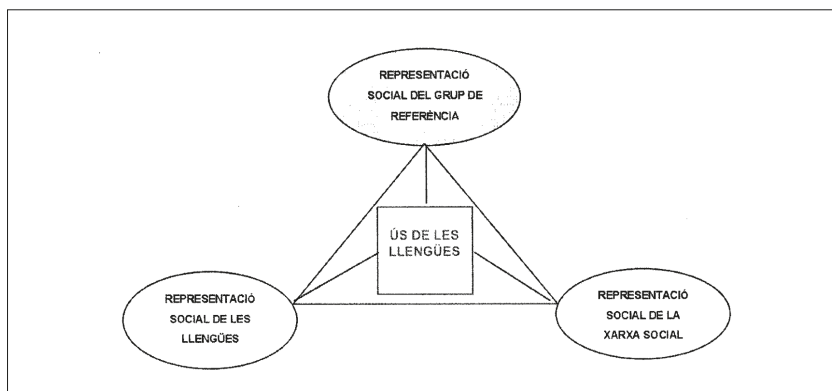
4.4. CONSUM CULTURAL

Un aspecte cabdal per a la inclusió de persones immigrants és la creació i el manteniment de xarxes socials efectives, entesa la dimensió relacional de la identitat. Més enllà de la família i l'endogrup ètnic, les xarxes socials aporten a l'individu el capital social necessari per considerar-se membre de la comunitat. Com hem dit més amunt, les persones migrades i els seus fills desenvolupen trames identitàries complexes, és a dir, se senten inclosos en diversos referents identitàris, tot combinant i complementant diferents universos i allunyant-se més o menys d'identificacions exclusives, encara que el pes de l'univers originari sigui el principal (Lapresta 2011:154).

En l'establiment de xarxes socials identitàries, el consum cultural hi té un paper predominant, especialment entre els joves, que atorguen un valor especial a la seva integració en grups horitzon-

tals, d'iguals, que comparteixen interessos i gustos comuns en música, vestit, tecnologies o televisió, al mateix temps que mantenen pràctiques culturals de les seves comunitats d'origen. Com a resultat d'aquesta identificació múltiple es produeixen actuacions de “bricolatge” segons l'ocasió o d'hibridació cultural (Ballestín 2016), i es transita d'uns referents identitaris a uns altres sense gaires problemes. El consum cultural no només pot influir en la hibridació esmentada, sinó que també pot tenir un efecte d’“encapsulament” en certs referents relativament hermètics (música *reggaeton* o *habibi*, per exemple).

Alguns estudis sociolingüístics ubiquen la configuració de les xarxes socials (presencials o virtuals) en un dels vèrtexs o variables independents que delimiten la tria de llengua, juntament amb la valoració simbòlica de la llengua i les representacions socials del grup de referència, els altres dos vèrtexs. Querol (2004) defineix la xarxa social en el marc sociolingüístic com el “conjunt de persones que comparteixen, com a mínim, una de les seves llengües i que tenen interaccions lingüístiques entre elles amb una d'aquestes llengües comunes”.



Font: Querol (2004): “Comparació dels usos i les representacions de les llengües a les illes Balears, Catalunya, el País Valencià i Andorra”, dins *Treballs de sociolingüística catalana* núm. 18.

En l'estudi esmentat, Querol avalua el grau de valoració de les tres variables per a Andorra en relació amb les altres comunitats catalanoparlants. Els informants andorrans valoren en un alt grau (5,7, només superada per Catalunya) la representació social de la llengua catalana, sens dubte influït pel seu caràcter d'única llengua oficial, però no tant la "catalanitat" de les xarxes socials de relació. En tot cas, sembla que un alt grau de representació social de les variables lingüístiques condueix a un grau d'ús del català més alt.

Mitjans de comunicació

Cal remarcar la multiplicitat de mitjans de comunicació que segueix la població resident a Andorra. Amb les facilitats que dona actualment la societat de la informació en un món globalitzat, aquesta realitat multilingüe es farà cop més palesa. Recordem que Manuel Castells (1996) considera la globalització com una xarxa de producció, poder i cultura constantment modelada pels avenços tecnològics, i que els desenvolupaments tecnològics esdevenen un component central en la comprensió de la relació entre llengua i migració. En el context de la globalització i l'increment de fluxos migratoris, les formes de mantenir vincles socials i identitats estan canviant, així com l'ús de la llengua per mantenir aquestes relacions i identitats. Les comunitats que es relacionen físicament coexisteixen amb altres comunitats virtuals que es mantenen a través de mitjans de comunicació digitals. Les interconnexions entre espais geogràfics provocades per les noves tecnologies configuren les nostres societats i les comunitats i famílies transnacionals dels migrants.

Els mitjans de comunicació que predominen a la majoria de grups són els andorrans, pel valor de la proximitat de la informació. Més d'un 78% en tots els grups afirmen que els segueixen. D'aquesta dada caldria que se'n desprengués un bon nivell de comprensió oral i lectora en tots els grups etnolingüístics. Aquest fet, però, es contradiu amb les dades de coneixements lingüístics, segons les

quals, per exemple, el 34,8% dels asiàtics a Andorra no entenen el català, encara que el 78% declara que segueix premsa en català.

Al marge del predomini andorrà, els mitjans espanyols són la segona opció més triada per andorrans, segones generacions d'immigrants, portuguesos i llatinoamericans. En conjunt, els mitjans són força més seguits (78%) que els catalans (59%). En el cas dels portuguesos i els seus fills, els mitjans en castellà tenen més seguiment que no els que són en portuguès. Els mitjans espanyols també s'imposen a "altres" en la comunitat d'origen asiàtic.

En altres grups, els magribins s'estimen més la informació en francès que en àrab, els francesos prefereixen seguir els mitjans del seu país i els catalans es decanten igualment per seguir la informació de Catalunya.

Lectura de llibres

La lectura en català ocupa un espai en tots els grups etnolingüístics, entre el 17 i el 33% per als que no el tenen com a llengua pròpia. Entre els catalanoparlants, no és la principal opció i sempre queda al darrere del castellà.

El castellà és la primera opció en la majoria de grups, excepte francesos, europeus i asiàtics. Fins i tot és la primera opció entre portuguesos. En els grups en què no és la primera opció, és la segona. El seu predomini és absolut (71%) en el conjunt dels grups.

El francès, present en tots els grups excepte els asiàtics, és minoritari entre catalans, espanyols i portuguesos, però els seus fills, escolaritzats a Andorra, ja presenten un bon nivell d'ús lector en francès. Entre els portuguesos que declaren llegir en francès hi ha un grup important que ha fet migracions anteriors a França o fins i tot que ha nascut a França.

L'anglès, també present a tots els grups, ja ocupa un lloc important en tots els grups etnolingüístics. Encara és minoritari entre catalans, espanyols, portuguesos i africans, però els seus fills,

escolaritzats a Andorra, ja llegeixen força en anglès, més que els seus progenitors.

El 10% dels ciutadans d'Andorra declara que no llegeix mai cap llibre. Aquesta dada no indica nivells d'analfabetisme o incapacitat lectora, ja que es dona sobretot en societats europees plurilingües (catalans, francesos, portuguesos), sinó que té a veure amb la hipertecnificació de la comunicació, en què el llibre ocupa un paper secundari davant l'audiovisual.

Llengües en les preferències musicals

Els gustos musicals són un dels elements culturals en què més influència exerceixen els valors grupals. A diferència de la selecció de lectures, considerat un acte individual, la música canalitza valors d'identitat dins l'endogrup i marca en gran mesura, especialment entre els joves, l'adscripció a uns codis relacionals que vinculen un individu a uns altres considerats iguals. La música, a més, sol estar associada a altres elements identitaris com la vestimenta, les aficions televisives o d'Internet i fins i tot les activitats socials. Cal valorar-la, doncs, com una eina d'inclusió social en determinats grups.

El castellà és la llengua principal en el consum de música. Ho és fins i tot en grups en què no és la llengua pròpia ni adquirida en l'escolarització, com en el cas de portuguesos i africans, i ocupa un lloc molt important en altres com els europeus de l'est o els asiàtics. La causa segurament rau en el predomini de mitjans de comunicació espanyols, com passa amb l'anglès i, en menor mesura, amb el francès.

El català es veu afectat per una minorització provocada per la presència abassegadora de mitjans de comunicació més potents en altres idiomes. És present en les pràctiques culturals de tots els grups quan es tracta de música, però queda relegat a un tercer lloc en el millor dels casos. Ni tan sols els grups catalanoparlants el tenen com a idioma prioritari.

L'anglès ocupa, en l'actual societat globalitzada, un lloc principal que només és disputat pel castellà. És la primera llengua per escoltar música per a europeus occidentals (que majoritàriament són britànics), però també per als asiàtics (que solen tenir-lo com a segona llengua), els europeus orientals i els andorrans, i ocupa un segon lloc per a andorrans fills d'estrangers, catalans, espanyols, francesos i llatinoamericans. L'anglès és l'exemple de l'alta representació social que tenen les llengües *globals* o *mainstream*: és la llengua escoltada per més del 60% de la població, malgrat que els nivells de comprensió oral de l'anglès són, en general, molt més baixos, i s'imposa a altres llengües pròpies de molts ciutadans. En aquest cas la llengua anglesa no actua com a instrument de comunicació (caldría veure fins a quin punt són conegudes les lletres de les cançons en anglès), sinó com a forma simbòlica que representa una identitat determinada a través de conceptes com “modernitat”, “urbanitat” o “universalitat”.

Les “altres llengües” són, entre més, les pròpies de les comunitats d'origen, però només en el cas dels europeus orientals són la primera opció en música. Els portuguesos escolten més música en castellà que en portuguès, els africans (majoritàriament magribins) n'escolten més en castellà, francès i anglès que en àrab, i només un 30% dels asiàtics consumeixen música en la llengua pròpia (tagàlog o hindi, majoritàriament).

“Música, escolto qualsevol idioma. Conec cantants francesos, algú alemany, japonesos, algú italià. A la universitat ve gent de tot el món. Algunes amigues són del Senegal o de Madagascar i aleshores els *hi* demano quina és la música del seu país.” (Lucía, 21, andorrana)

Llengua i televisió

A Andorra és possible sintonitzar sense problemes les cadenes de televisió de Catalunya, Espanya i França. A més, Andorra disposa d'una emissora pròpia que emet diàriament. No hi ha un control rigorós de les audiències televisives al Principat, però Andorra

Telecom va fer un estudi, l'any 2013, sobre l'audiència de televisió a Andorra. L'estudi revelà que Andorra Televisió (ATV) era la 26a més vista del país, amb poc més d'un 1% de quota de pantalla. L'audiència del canal, però, puja considerablement a l'hora dels informatius, que han esdevingut una referència indiscutible per als andorrans i imprescindibles per conèixer l'actualitat nacional. L'estudi també revelava que la televisió més vista del país era Telecincó, en castellà, amb un 11,4% de *share*, seguida per Antena 3, també en castellà, amb un 10%. Va resultar sorprenent que TV3, cadena generalista que emet en l'idioma oficial del país, fos la 7a més vista, amb un 3,3% de quota de pantalla. Les televisions franceses no apareixien fins a la 36a posició. El primer canal francès era TF1, amb un 0,8% d'audiència. TVI, la cadena més vista a Portugal, era la 23a més vista al país.⁷

En el sector de la televisió, el català obté percentatges relativament bons d'ús. Gairebé la meitat de la població veu televisió en català, entre el 20 i el 80% a tots els grups. Tanmateix, cal tenir en compte que és una pràctica cultural múltiple, en què el ciutadà recorre a diverses fonts d'informació, i la llengua principal en la televisió és, al capdavant, el castellà, que preval fins i tot entre el grup de catalans, molt fidel a les seves emissores.

El castellà continua imposant-se en tots els grups excepte entre francesos i britànics. És la primera opció també en grups com els europeus de l'est, africans i asiàtics, en detriment de les seves llengües pròpies. El francès s'estableix com la tercera opció, al davant de l'anglès, molt possiblement per la facilitat de connectar amb emissores franceses des d'Andorra. Entre andorrans i immigrants de segona generació té bons nivells d'ús. L'anglès, en aquest àmbit, no és predominant i manté un lloc discret. Té presència, però, a tots els grups i pot créixer en un futur. Espanyols, portuguesos i africans són els més distants de l'anglès.

7. https://ca.wikipedia.org/wiki/Andorra_Televisi%C3%B3.

Malgrat els anuncis repetits de residualització del format televisiu en les preferències dels consumidors culturals en benefici d'altres canals de comunicació, el 94% dels enquestats declaren que veuen la televisió amb més o menys assiduïtat. Curiosament, els més joves (immigrants de segona generació) són els que més s'hi connecten. Els andorrans són els que menys televisió miren, seguits d'europes orientals i de llatinoamericans.

“Hi ha molt poc producte en català, fins i tot crec que teníem més nosaltres a l'època (generació de *Bola de Drac*, TV3, que era un niu de producció brutal). Ara no hi ha cultura dels nens que arriben de classe i et posen TV3. Ara posen Netflix, YouTube... Ara no miren la tele. Són plataformes.” (Guillem, 36, andorrà)

Llengües a Internet

Paradigma de la modernitat i la civilització global, “la Xarxa” està també vinculada a una certa representació social i a uns valors d'eficiència, immediatesa i universalitat. Internet és també un canal on es vehiculen relacions socials i identitàries; per exemple, s'utilitza per mantenir vius els contactes amb la comunitat d'origen, tot salvant les distàncies geogràfiques, i esdevé un factor identitari més on refugiar-se en la recerca de suport o reforç cultural per part de la comunitat d'origen. En aquesta orientació, Internet pot influir en el manteniment d'un univers, enyorat i virtual, que distancia l'immigrant de la societat d'acollida; o bé, com ja s'ha vist en altres apartats, pot aportar un cert grau de seguretat emocional que faciliti la relació de l'immigrant amb el nou entorn.

En l'ús d'Internet apareix una bretxa generacional que es reflecteix en els percentatges de població que declaren que no fan cerques a Internet. Aquest percentatge és més baix entre els immigrants de segona generació i els llatinoamericans, que normalment pertanyen a noves migracions. Espanyols, portuguesos i catalans, les migracions més antigues, estan més allunyats de les noves tecnologies.

El català apareix en tercer lloc, a poca distància de l'anglès. Tot i que és una situació minoritzada, cal valorar la importància del fet que és present en les comunicacions per Internet a tots els grups. Entre els catalans i els immigrants de segona generació, l'ús del català a Internet supera el de l'anglès.

El castellà, novament, ocupa els primers llocs amb diferència. Això es produeix en tots els grups excepte on hi ha parlants de llengües “fortes”: francesos, europeus occidentals i asiàtics, aquests darrers amb bons coneixements d'anglès. Predomina també en grups que no el tenen com a llengua pròpia ni d'escolarització: portuguesos, europeus de l'est i africans, per exemple. S'imposa per sobre de l'anglès, la llengua principal a Internet.

L'anglès, aquí també, s'obre forat i obté percentatges alts entre andorrans i segones generacions d'immigrants. De moment, no desplaça del tot el català, però la tendència en les noves tecnologies és privilegiar les llengües d'àmplia difusió, com l'anglès. En l'afirmació d'alguns informants que utilitzen l'anglès a Internet convindria matisar que bona part del programari que s'utilitza a la xarxa cibernètica és redactat en anglès i, en certa manera, força l'usuari a fer servir parcialment aquest idioma.

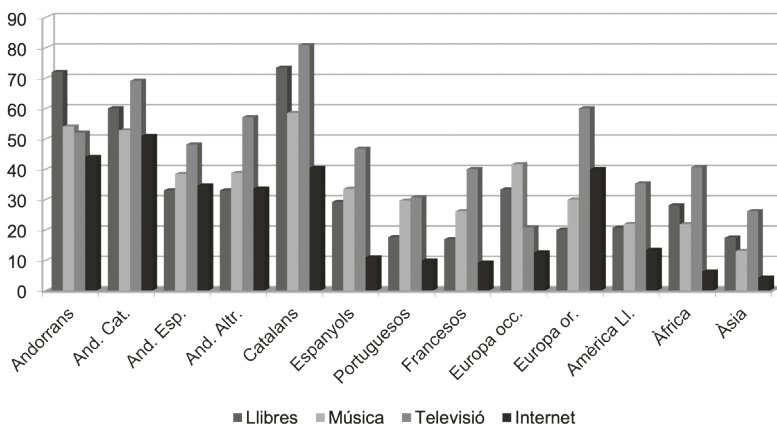
S'observa que llengües amb certa presència a Andorra però de poca difusió mundial, com l'àrab o el tagàlog, no resisteixen la potència del francès o de l'anglès i apareixen amb percentatges molt baixos d'ús. També és el cas dels portuguesos, que utilitzen més el castellà que la seva pròpia llengua.

“El català no és gaire present en les *reds* socials. Veig YouTube en espanyol i també anglesos. Pocs francesos i catalans.”
(Gael, 13, andorrà)

Dades generals de consum cultural

Gràfic 4.2. Ús del català en el consum cultural

Font: enquesta pròpia / ARI



“Llegeixo molt en català i en francès. Si són autors francesos, prefereixo francès. Actualment escolto més [música] en anglès i en castellà, algun grup en català. Vaig més pel gènere musical que no pas el tipus de llengua. A Internet consumeixo continguts en català, en francès i en castellà i alguns en anglès. Teatre consumeixo molt en català i en francès. Al cine hi vaig molt poc i tot *lo* que hi ha aquí és en castellà. Però en canvi, quan consumeixo plataformes d’aquestes *on line*, consumeixo més en castellà i francès; en català els continguts són menors, l’oferta és més petita. Però faig consum de tot, en general, en totes les llengües.” (Nuri, 34, andorrana)

“La tele, la miro en català. Però quan faig coses a Internet, ho faig en castellà. També en anglès i italià, però no en català.” (Pol, 13, andorrà fill d’espanyols)

4.5. LLENGUA I SOCIETAT

Al marge de les llengües principals que es parlen a Andorra (català, castellà, portuguès, francès i anglès), l'enquesta ha detectat la presència de moltes altres llengües entre els ciutadans del Principat. Tot i que no s'ha preguntat de manera directa ni exhaustiva, molts enquestats han declarat que tenen “altres llengües” com a maternes i en la majoria dels casos les han especificat.

Sense pretendre ser exhaustius en la ressenya ni conferir caràcter censal a aquestes dades, els idiomes que s'han pogut observar a Andorra, a través de l'enquesta d'Andorra Recerca i Innovació, de les entrevistes incloses en aquest estudi i del Departament d'Estadística del Govern d'Andorra pel que fa a les nacionalitats, són els següents, amb el nombre aproximat de parlants nadius i el percentatge sobre la població total:

	<i>Nombre aproximat de parlants nadius</i>	<i>Percentatge sobre la població</i>	<i>Nota</i>
Català	32.000	39,2%	(1)
Castellà	25.000	30,6%	(2)
Portuguès-gallec	15.000	18,4%	(3)
Francès	6.000	7,3%	(4)
Anglès	1.000	1,2%	(5)
Rus	1.000	1,2%	(6)
Italià	500	0,6%	(7)
Tagàlog-filipí	500	0,6%	(8)
Àrab	500	0,6%	(9)
Occità	300	0,4%	(10)
Alemanys	300	0,4%	(11)
Neerlandès	250	0,3%	(12)
Amazic	200	0,2%	(13)
Ucrainès	200	0,2%	(14)
Xinès	100	0,1%	
Quítxua	100	0,1%	(15)
Polonès	100	0,1%	
Romanès-moldau	100	0,1%	(16)
Hindi-urdú	75	0,1%	(17)
Altres	4.350	5,4%	(18)

Font: elaboració pròpia a partir de dades pròpies, enquesta ARI i Estadística del Govern d'Andorra.

Notes: (1) Andorrans amb un o dos progenitors andorrans; catalans; andorrans fills de catalans. (2) Espanyols no catalans; llatinoamericans no brasilers; andorrans fills d'espanyols. (3) Portuguesos; gallecs de llengua materna gallega; brasilers; 75% dels andorrans fills d'"altres". (4) 95% dels francesos; belgues francòfons; suïssos francòfons; 25% canadencs. (5) Britànics; irlandesos; estatunidencs; 75% canadencs; australians; altres països. (6) Russos; 25% bielorussos; 25% ucraïnesos. (7) Cal tenir en compte que una part dels nacionals italians també són argentins. (8) 75% dels filipins. (9) 75% dels marroquins, algerians i tunisians; egipcis; altres països. (10) 5% dels francesos. (11) Alemanys; austriacs; 75% dels suïssos. (12) Neerlandesos i belgues flamencs. (13) 25% dels marroquins, algerians i tunisians. (14) 75% dels ucraïnesos. (15) 25% de peruans, bolivians i equatorians. (16) Romanesos i moldaus. (17) Indis i pakistanesos. (18) Suec (50), danès (50), guaraní (50), bielorús (30), noruec (30), txec (30), hebreu (30), búlgar (30) i 48 llengües més.

Val a dir que hi ha una sèrie de llengües estigmatitzades que són ocultades pels seus parlants a causa de la pressió social, el convenciment que "no és important" o la creença que els interlocutors no les deuen conèixer. Algunes d'aquestes llengües "no declarades" són el gallec, l'occità, l'amazic, el quítxua, el guaraní i llengües de l'Àfrica Occidental. En les entrevistes semidirigides han emergit referències a la majoria d'aquestes llengües i al seu ús en l'àmbit familiar, si més no. Un cert nombre d'estrangers enquestats declaren com a llengua materna la llengua oficial o de prestigi del seu país, tot i que en les entrevistes s'ha comprovat que no és la seva llengua familiar. És el cas del castellà en llatinoamericans, el francès en magribins o l'anglès en filipins.

En una societat multilingüe i multicultural com l'andorrana, els usos lingüístics presenten una gran variació. En l'ús del català hi intervenen, com hem vist abans, factors com la representació social de la llengua (el caràcter de llengua pròpia i oficial, el prestigi

associat, etc.), la disponibilitat d'un repertori adequat (la competència oral i escrita, però també el domini de vocabularis i estructures específiques de determinats sectors) i l'existència i el manteniment d'unes xarxes socials que afavoreixin o obstaculitzin l'ús de la llengua volguda. De la confluència d'aquests factors se'n deriven actituds i estratègies en relació amb els usos lingüístics, estratègies que poden variar segons les situacions i els contextos.

Manteniment de la llengua pròpia

Una primera estratègia adoptada per estrangers és el manteniment, fins allà on sigui possible, de la seva llengua. L'actitud, òbviament, només funcionarà si l'interlocutor coneix aquella llengua i està disposat a adaptar els seus propis usos. En els sectors del turisme, el comerç, l'hostaleria i la restauració, molts clients i usuaris poden sentir-se en una posició dominant per mantenir-se en els seus usos lingüístics, encara que coneguin altres llengües; en sectors subalterns, que no tenen plantejats escenaris d'adaptació com a objectius d'integració social, es poden trobar també actituds d'intransigència en els usos lingüístics, juntament amb dèficits de competència que dificulten l'accés al repertori necessari.

“Dès que je demande de parler français, c'est fait automatiquement: à la banque, à la poste, partout, au Comú...” (Bahia, 45, algeriana)

“Aquí en Andorra hablo árabe. Si conozco la lengua, respondo en la lengua.” (Bea, 51, marroquina)

Manteniment del català

En catalanoparlants, l'actitud de mantenir la llengua sense canviar es justifica en la representació social de la llengua, però també en una falta de repertoris aliens i en la restricció de les relacions socials a un entorn delimitat. El manteniment del català, més habitual a Catalunya que a Andorra, de vegades provoca friccions en la comunicació.

“Jo quan vaig venir a Andorra vaig decidir no parlar castellà, parlava català.” (Marisa, 63, espanyola)

“Jo no sé espanyol. Vaig començar en català; el meu marit em va dir: «Comences en català i després, l'espanyol ja ve sol.» Tothom em parla en espanyol, sempre. Jo contesto en català i em continuen parlant en espanyol. Entenc moltes coses, però de parlar no m'atreveixo. Fins que no em posi a estudiar, treure un títol, fer exercicis... no m'atreveixo a parlar una llengua. Ara estic fent francès. Després del francès, ja aniré per l'espanyol. A vegades m'he trobat en situacions que parles català i s'enfaden perquè parles només català.” (Natàlia, 40, russa)

Influència d'altres llengües

Molts parlants decideixen adoptar determinats usos lingüístics per influència de certes llengües, que pot provenir del prestigi adquirit, com és el cas del francès, o pel pes demogràfic dels seus parlants, com succeeix amb el castellà. Els usos lingüístics, doncs, són fluctuants i prenen diverses formes en funció de l'època, el context o la situació concreta.

“A l'època dels meus pares, tothom parlava francès per la influència i per la connexió que havia amb França. Avui en dia, el francès el parlen els que van a l'Escola Francesa i alguns que surten de l'Escola Andorrana que fan aquest bilingüisme, però poca gent parla francès.” (Nuri, 34, andorrana)

“En mi entorno, todo el mundo, todo el mundo, me habla castellano, la mayoría. Si fuese catalán, todo el mundo me hablaría catalán.” (Emmanuel, 45, argentí)

Adaptació lingüística

Una de les estratègies lingüístiques més habituals a Andorra és la submissió o adaptació a la llengua de l'interlocutor. En la nego-

ciació per acordar la llengua relacional, la falta de repertori d'un dels interlocutors pot ser un factor determinant, però també hi intervenen el context (la xarxa social en què es produeix la comunicació) i fins i tot la representació social de la llengua, en què el català sol ser percebut amb una imatge més formal o institucional i el castellà amb una imatge més informal, extrainstitucional o fins i tot transgressora. L'adaptació o assimilació (especialment del català al castellà) és més freqüent a Andorra que a altres territoris catalanoparlants com ara Catalunya.

“Quan ens ajuntem persones que parlem diferents idiomes se soluciona parlant castellà.” (Rosa, 51, andorrana filla de gallega)

“Veig que la gent té tendència a canviar d'idioma. Inclús amb el meu company, francès, els qui han estudiat al [col·legi] francès li parlen en francès abans que en castellà... Els andorrans penso que tendeixen a cedir més que jo, poder sí, no ho sé.” (Clara, 36, catalana)

“Si fuera un entorno, bueno, un pueblo o un trabajo donde todo el mundo hablaría solamente catalán, yo creo que en un año ya hablaría yo tranquilamente en catalán. Yo entiendo, pero en momentos de hablar ¿qué hace mi cerebro? Como sabes que esta persona te va a entender en español perfectamente, tranquilamente me paso directamente.”
(Andrei, 40, bielorús)

Usos lingüístics alterns

En la fluctuació lingüística esmentada, sovint es produeixen situacions comunicatives híbrides, en què dues llengües s'alternen o bé s'acorda utilitzar una llengua franca que no és pròpia de cap dels interlocutors o bé un pidgin. L'actitud lingüística aquí és conjuntural i no deliberada o forçada per la falta de repertori. No obstant això, la presència més o menys evident d'una llengua està impregnada dels altres factors de tria: la

representació social o bé la xarxa social en què es produeix la comunicació.

“Chapurreo el catalán. Me sabe mal cuando digo una frase y no sé el verbo que tengo que poner y me corto y no sigo hablando en catalán.” (Carmen, 60, espanyola)

“Quand je dis «Bon dia», les gens d'ici ils aiment, ils voient que je fais l'effort de parler. Je dirai même que, pour la plus part, ils ont plaisir qu'on face l'effort.” (Isabelle, 56, francesa)

Conflicte lingüístic

Finalment, cal assenyalar que la tria lingüística no està exempta de conflictes, en una bona part dels casos. La tria, com a fet personal, depèn de les percepcions que cada parlant pugui tenir sobre la llengua, i aquestes percepcions no sempre coincideixen. Els resultats d'aquests conflictes solen ser tries lingüístiques no volgudes, comunicacions forçades i resistències, sensacions de desigualtat o d'injustícia social o fins i tot, paradoxalment, dificultats per poder accedir a una competència lingüística que resolgui el conflicte. És en aquests casos que cal dissenyar solucions socio-lingüístiques per superar situacions potencialment conflictives.

A Andorra es produeix un conflicte lingüístic entre dos conceptes identitaris, d'acord amb el marc teòric exposat a l'inici de l'estudi: una identitat pública, “nacional”, *anònima*, en què preval la llengua del territori i “comuna” de tots els ciutadans, i una identitat privada, “popular”, *autèntica*, en què s'imposa la llengua més parlada pels ciutadans. En tots dos casos hi intervenen el caràcter simbòlic de la llengua com a capital social i les ideologies lingüístiques que atorguen valors distintius als usos d'unes i altres llengües.

“A Andorra la Vella, la majoria de gent parla castellà i això és un problema, perquè quan vull practicar català, no ho puc fer. Quan m'esforço per parlar en català, em responen en castellà i és molt difícil. Si noten que tens algun problema amb

l'idioma, intenten facilitar la comunicació. Però a l'escola no canvien, i per fi aprenc una mica més.” (Tania, 52, anglesa)

“Conflictes amb la llengua, no he tingut gairebé mai. Els tinc més quan pugen els meus amics de Barcelona que ells, tot i que peti, han de parlar català i si algú els contesta en castellà se m'enfaden. Són més radicals.” (Nuri, 34, andorrana)

“El problema con el catalán no es que uno no quiera, es que la población autóctona, ellos cambian el chip y en vez de hablarte en catalán, te hablan en castellano. Entonces es más difícil. La población que vive aquí no impulsa la situación.” (Lorenzo, 56, peruà)

5. CONDICIONS DE VIDA

5.1. LA RENDA

L'obtenció d'un nivell adequat de renda és un dels principals objectius tant per part dels immigrants com per part dels autòctons. És, doncs, un valor associat a la satisfacció personal dins el projecte de vida de cada individu i, en una perspectiva social, dins la inclusió personal a la comunitat en què es resideix. Aquest estudi explora la possible vinculació entre renda i identitat i, per extensió, entre renda i llengua, una vinculació que es pot establir per diversos canals. D'una banda, les competències lingüístiques podrien afavorir l'èxit econòmic i social i, per tant, una millor integració a la comunitat. A la inversa, certs nivells de renda poden facilitar l'accés a determinats cercles socials on la llengua pròpia del país gaudeix d'una alta consideració.

Per als immigrants assalariats, accedir a un determinat nivell de renda és també un camí ple d'obstacles: des de l'obligatorietat de presentar un bitllet de tornada per poder entrar al país fins a la falta d'una xarxa social i familiar d'acollida, passant per la dificultat d'accedir a un habitatge, el caràcter temporal de molts dels contractes laborals, les escasses oportunitats de promoció professional o la necessitat de transferir una part dels ingressos a la seva comunitat d'origen, entre altres, molts factors fan difícil la necessària estabilitat al país.

Val la pena fer esment d'algunes peculiaritats de l'economia andorrana. En primer lloc, la pobresa és reprimida per l'Estat com una qüestió d'ordre públic. Les persones que no poden justificar una ocupació o un habitatge són expulsades directament per la policia, sense procediment judicial, en allò que s'anomena *foragitaments*. La política d'*expulsions en calent* i, en general, el tractament de la pobresa per part de les autoritats ha estat objecte de denúncies per part d'associacions de defensa dels drets humans i està sent revisada en el marc de les negociacions amb la Unió Europea per a un acord de col·laboració.

“La policia, si veu que no tens papers, fora. Aquí no veuràs a una persona demanant calés al carrer, ni tocant al carrer... perquè la policia els fa fora. Jo quan vaig a Barcelona veus gent demanant al carrer. No estem acostumats.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

Per una altra banda, l'enriquiment de molts andorrans arran de la venda de terrenys i del negoci immobiliari ha fet que una part significativa de nacionals hagi deixat de treballar per viure dels lloguers que genera aquest negoci o bé de les rendes ocasionades per la venda d'habitatges. Aquest sector presenta un nivell de renda alt que no prové de l'activitat laboral.

“Cobro 500 euros de pensió i és *lo* que tinc. Si no tingués quatre pisets que em reporten *algo*, no...” (Antoni, 81, andorrà)

Finalment, un altre sector de residents passius amb un alt nivell de renda és el que s'instal·la a Andorra per beneficiar-se del tracte fiscal, que exigeix pocs impostos a les grans fortunes.

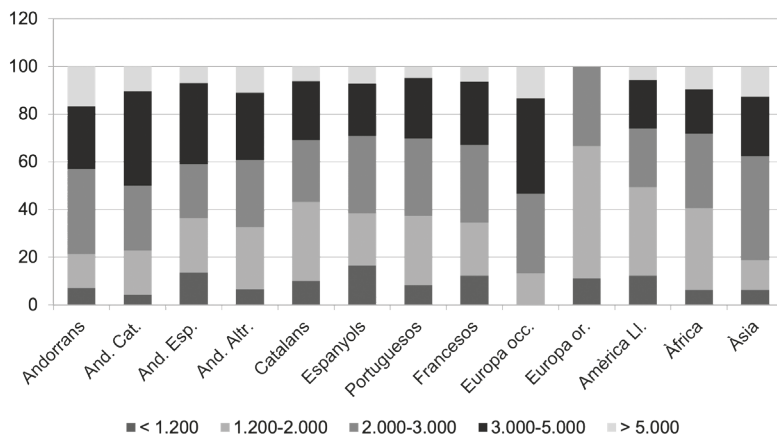
El gràfic 5.1 mostra els nivells de renda mitjans de cada grup etnolingüístic. Per valorar les rendes que predominen a cada grup, s'ha establert com a referència una zona “mitjana” d'ingressos entre 2.000 i 3.000 euros mensuals, que es mostra homogènia en el conjunt dels grups, entre el 20 i el 30% a cada grup. A partir d'aquí, s'han marcat les franges (“més o menys” del bloc de

referència) predominants a cada grup. D'aquesta manera es pot observar cap a quines franges d'ingressos tendeix cada grup.

Gràfic 5.1. Renda familiar i grups etnolingüístics

S'han tingut en compte només les persones que han declarat alguna renda, el 87% del total.

Font: enquesta pròpia / ARI



Les respostes a aquesta pregunta poden estar fàcilment distorsionades o falsejades. Per exemple, confessar un baix nivell de renda pot significar per a molts migrants admetre un fracàs en el seu projecte vital. En aquest sentit, les declaracions de ciutadans asiàtics semblen més fiables en el cas de ciutadans indis, que solen regentar els seus propis negocis, que en el cas de filipins, que solen treballar com a assalariats en la restauració o bé cuidant gent gran. A més, el fet que el Govern exigeixi una garantia d'ingressos mínims alts per aprovar un procés de reagrupament familiar pot induir alguns enquestats a declarar ingressos més elevats que els reals. D'altra banda, reconèixer uns ingressos molt alts pot semblar a alguns una mostra d'ostentació indecorosa. En el cas de residents de l'Europa de l'Est, hi ha constància de ciutadans russos amb rendes molt altes que decideixen residir a Andorra

pels avantatges fiscals, però a l'enquesta no apareixen. Cal, doncs, relativitzar les dades d'aquest apartat i considerar l'alt nombre d'enquestats que no volen contestar, que normalment s'inscriuen en els grups de renda més alta.

La pregunta fa referència als ingressos totals de la unitat de convivència ("tots els membres de la llar"). Les dades, doncs, s'han de valorar en relació amb les dimensions de la família. D'altra banda, convé tenir en compte que, en molts casos, els ingressos provenen d'una doble ocupació, en què el treballador busca una segona feina, normalment a jornada parcial, que complementi uns ingressos limitats.

Entre les rendes "mitjanes-altes" hi ha les d'andorrans, francesos, europeus occidentals i asiàtics. La posició dels andorrans s'explica pel seu control del patrimoni territorial, que els ha donat accés a la propietat de terrenys i a la construcció urbanística, d'una banda, i a la direcció dels negocis d'hostaleria més antics i consolidats, de l'altra. Europeus occidentals i francesos pertanyen, en bona part, a les anomenades "migracions del nord", persones de renda alta que s'estableixen a Andorra pels avantatges fiscals o bé residents passius, com els jubilats, que s'hi instal·len per gaudir d'una renda ja adquirida als seus països d'origen. Els asiàtics, per la seva banda, concentren una renda relativament alta fruit de l'estalvi i del treball constant en empreses que solen ser del seu mateix grup ètnic, *ingroups* laborals en què participa tota la família. El fet de formar grups familiars extensos provoca també que la renda familiar sigui més o menys elevada.

Al gràfic es fan evidents les fluctuacions de renda a cada grup etnolingüístic. Les rendes baixes superen el 40% entre els catalans, els europeus orientals (amb les observacions esmentades), els llatinoamericans i els africans. Les rendes altes, per la seva banda, superen el 40% entre andorrans i europeus occidentals, mentre que entre els immigrants de segona generació oscil·len entre el 34 i el 43%. Els nivells de renda molt baixos són notables entre espanyols i els seus fills, llatinoamericans i europeus de l'est.

Per la seva banda, els immigrants de segona generació, nascuts i formats a Andorra, accedeixen a un nivell de renda força més alt que el dels seus progenitors i passen d'un nivell "mitjà-baix" a un nivell "mitjà-alt". El motiu s'hauria de buscar en la formació, més alta que la generació anterior, i en la joventut d'aquests grups (la majoria dels seus pares tenen entre 45 i 65 anys), que fa que en molts casos l'esforç per a l'adquisició d'un habitatge ja hagi estat fet pels progenitors.

Una qüestió diferent és si la renda adquirida és suficient per tenir una qualitat de vida digna a Andorra. Molts informants qüestionen el valor d'aquesta renda tenint en compte els preus vigents, especialment els de l'habitatge. Per a molts, els ingressos no compensen les despeses.

"Andorra no pot donar un salari interessant perquè la gent de fora de les nostres fronteres vulguin venir a treballar. La *vivenda és inalcançable*. Ara aquí estem a salaris de 1.200 i a Espanya són 14 pagues i són 14.000 l'any. Qui ha de vindre a treballar a Andorra?" (Andreu, 56, andorrà fill d'espanyols)

"No m'estranya que la gent se'n vagi a comprar al Mercadona de la Seu." (Sara, 51, andorrana filla d'estrangers)

"Andorra s'ha convertit en una economia tipus Xina. Volen inversió, que la gent vingui, però sacrificant el treballador, amb salaris molt baixos i condicions precàries. S'ha convertit en un país com Espanya. Abans no era així. A nivell legal s'han arreglat moltes coses, però les condicions dels treballadors han empitjorat enormement. La gent ve a treballar per 1.200 euros, que és el preu del lloguer del pis. Ni amb dues persones que cobrin això es pot viure." (Vittorio, 62, brasiler)

Una bona part de les queixes se centren en la migradesa de les pensions de jubilació, que fan restar poder adquisitiu a molts residents:

“Sí que la pensió és baixa. Quan baixem els caps de setmana, moltes coses les compro a baix [a Catalunya].” (Dolors, 61, catalana)

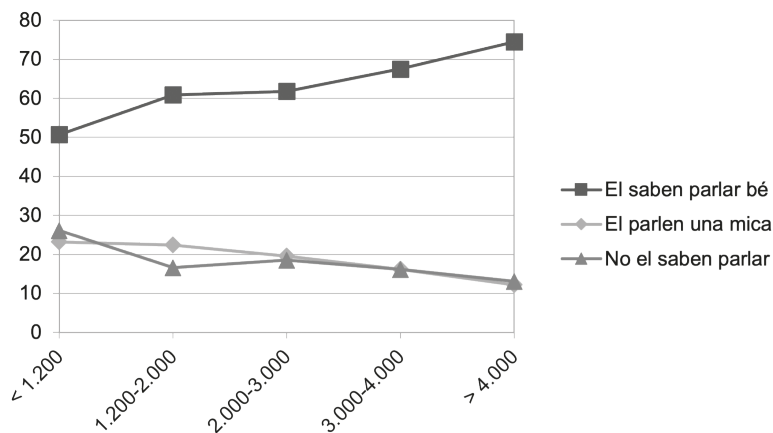
“Si tienes una jubilación de 500 euros o 600 euros y tienes que pagar un piso de 800 euros... La gente mayor ha levantado el país, necesitamos una jubilación un poco digna.” (Carmen, 60, espanyola)

Els coneixements de català no asseguren ni determinen una renda més alta, com es pot comprovar en el fet que el grup de “catalans” no tenen més ingressos que els “espanyols” o els “portuguesos”. Tanmateix, és interessant comparar les respostes dels dos grups d’immigrants de segona generació: tot i que en principi tenen les mateixes oportunitats perquè tots dos han nascut a Andorra i s’hi han criat, els fills de catalans acaben tenint un nivell de renda més alt que els fills d’espanyols o portuguesos. En aquest fet hi pot tenir rellevància el factor lingüístic.

Gràfic 5.2. Coneixements de català i nivell de renda familiar

Font: enquesta pròpia / ARI

Renda valorada en euros mensuals per unitat familiar.



Com es veu al gràfic, el factor lingüístic incideix en els nivells de renda. Els percentatges més alts de competència oral en català es corresponen amb els nivells més alts de renda, i la competència més baixa es troba en els nivells de renda més baixos. De fet, els nivells de coneixement de la llengua del país van augmentant de manera lineal a mesura que augmenta la renda i, de manera inversament proporcional, les competències limitades es van reduint quan la renda creix.

En aquestes línies evolutives hi ha alguns casos excepcionals: rendes altes que presenten nivells de comprensió del català relativament baixos. El percentatge de persones que no entenen el català arriba a ser un 7% entre les rendes superiors a 6.000 euros mensuals. Entenem que són nínxols de residents passius, entre els quals alguns britànics i altres europeus, persones que viuen a Andorra però no hi fan vida social, i probablement també alguns asiàtics que han aconseguit un bon nivell econòmic però s'han mantingut dins el seu *ingroup*, al marge de l'activitat de la societat andorrana.

5.2. EL BENESTAR SOCIAL

La renda i l'habitatge són factors que incideixen altament en la qualitat de vida i, per tant, en la satisfacció dels residents dins la societat andorrana. Però no són pas els únics. La ciutadania també valora les prestacions socials de l'Estat, per exemple, com un fet important per a les seves condicions de vida. La majoria dels entrevistats considera que les prestacions són poques, especialment si es compara amb Espanya o França, i no els ajuden gaire a resoldre dificultats.

“Estar sense treballar és complicadíssim perquè els subsidis són molt restringits. Aquesta concepció que tenim els que venim d'Espanya, de poder cobrar el *paro* sense pensar, aquí no funciona així. Sí que hi ha ajudes per pagar, per exemple, el lloguer la gent que està jubilada, o que té una patologia i estan prejubilats...” (Sonia, 49, espanyola)

D'altres andorrrans, en canvi, creuen que l'Estat ja participa prou en l'ajuda a persones necessitades, i fins i tot que cobreix en excés demandes socials que entenen que són injustificades:

“Andorra és un estat que té massa subsidis, al meu entendre. Hi ha dret a l'atur, hi ha drets per famílies nombroses, per ajut a l'habitatge, prestacions per la seguretat social... Tot això genera subsidis que per mi són massa extensos i poc controlats. El típic cas de qui està treballant, ho cobra tot en efectiu, que no vol declarar perquè sap que si ho declara li trauran la prestació de desocupació i li embargaran el salari perquè sap que no paga la pensió dels fills... i entrem en aquest cercle viciós de picaresca. [...] La crisi vindrà segur, però és que la crisi forma part del cicle de l'economia, són fases cícliques. Perquè es pugui continuar, sobreviure, s'han de tancar les aixetes a nivell d'autoritzacions de residència de baixa qualitat i a nivell de prestacions. S'haurien de restringir les autoritzacions de reagrupaments. Un reagrupament no s'hauria d'autoritzar si la persona que reagrupa no pot assumir les despeses de totes les persones que vindran. Els barems que es demanen actualment per reagrupament són ridículs: dos cops el salari mig, per reagrupar tres persones. És ridícul, 2.400 euros tres persones [el salari brut mitjà és de 2.413 euros], havent de pagar un pis i tot, és evident que no s'aguanta, és evident que seran tributaris de prestacions.” (Jèssica, 42, andorrrana)

Una de les principals queixes recollides és la falta de conciliació entre els horaris laborals i la vida familiar. En un país que viu sobretot del turisme, l'hostaleria i el comerç, els horaris solen ser inconvenients; sovint cal treballar els caps de setmana i fins a altes hores de la nit. En aquestes condicions, es fa difícil desenvolupar projectes familiars i atendre els fills de manera adequada.

“Antes, los supermercados cerraban a las ocho; ahora cierran a las nueve. Ahora es más difícil todavía. De hecho, [los jóvenes] ya no tienen tantos hijos como antes. No pue-

den conciliar la vida familiar y laboral. A veces tienen que dejar el trabajo de lo suyo para poder conciliar, poder descansar el fin de semana.” (Teresa, 53, gallega)

“Antes llevaba un negocio con mi compañero en Pas de la Casa y eso era sin librar ni un día y empezar a las nueve. Bueno, salir de acá a las ocho, ir al Pas de la Casa, abrir a las nueve el local, cerrar a las diez-once y volver... No da tiempo ni para familia ni para nada...” (Andrei, 40, bielorús)

La precarietat laboral és un tema recurrent que apareix sovint en les converses amb els informants. Molts d'ells consideren que els seus drets com a treballadors no són prou respectats, i en culpen en part la inactivitat dels sindicats i la perversió del sistema econòmic.

“Ahora se aprovechan, nos exigen más. Supongo que se aprovechan que tenemos miedo de perder estabilidad. Es difícil encontrar trabajo que respete los días que necesito para los médicos de mi hijo.” (Vera, 31, portuguesa)

“Aquí da la sensación de cierta libertad de elegir, porque en el momento de que algo no te gusta, puedes cambiar, porque hay trabajo. Pero en realidad no estamos consiguiendo nada, yo me voy y viene otro en mi lugar, que acepta o no las condiciones que hay o sigue rulando. No hay transformación. Somos completamente prescindibles y eso no cambia las cosas.” (Sandra, 38, gallega)

Alguns altres al·ludeixen a una inestabilitat familiar com a causa d'insatisfacció, que per a alguns prové d'una crisi de valors i per a d'altres té les seves causes en el sistema polític i social andorrà, influït per les actituds del bisbat, que entre altres coses prohibeix l'avortament i restringeix el dret al divorci.

“La pobreza està en els pisos. El problema més gran que hi ha que produeix pobresa és el trencament familiar. Si estan units, s'ajuden. Si no estan units, s'ho gasten en advocats.

Hi ha una pobresa de falta de fidelitat, d'estabilitat. També el jovent es gasta, a les nits, en cerveses *lo* que tu gastes en menjar tot el dia." (Ramon, 83, català)

"Jo no estic casada per l'Església. Aquí a Andorra, tu no pots divorciar-te. Primer t'has de separar i al cap de tres anys, pots demanar el divorci. Saps *a lo* que Espanya es diu «el divorci exprés?». Aquí això encara no existeix." (Sara, 51, andorrana filla d'estrangers i Toni, 61, andorrà fill de catalans)

En general, si fem cas de l'enquesta, s'observa que els estrangers residents a Andorra mostren un grau de satisfacció molt alt en la seva situació personal respecte a la que tenien abans d'arribar. Un 80% considera que ha millorat des que viu al Principat, i només un 17,5% valora negativament la seva experiència. Els més negatius són els africans, els francesos i els europeus, i en menor mesura els espanyols. Curiosament, els asiàtics són els més entusiastes a l'hora d'avaluar la seva experiència personal al país, seguits dels portuguesos i els llatinoamericans. En aquestes valoracions no només hi intervé l'experiència andorrana, sinó sobretot la comparació amb la situació viscuda al seu país d'origen.

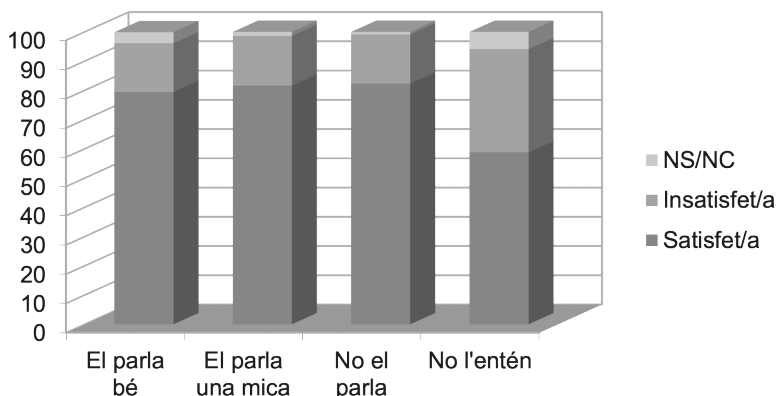
El nivell de satisfacció amb la situació personal des que es viu a Andorra és molt uniforme independentment del nivell de coneixement del català de l'informant; aparentment, doncs, un coneixement més gran de la llengua del país no genera més satisfacció personal per si mateix. L'excepció són les persones que no entenen el català, un percentatge escàs del total. En aquest petit sector, la insatisfacció és molt més gran i representa més el doble que la dels altres sectors. És en aquest punt en què es pot afirmar que la desconexió absoluta respecte al català pot crear un cert grau d'insatisfacció personal en els projectes de vida, potser perquè la relació social és percebuda com a incompleta. Cal suposar, a més, que aquesta situació no es produeix en els primers moments del procés migratori, en què és plausible tenir poques competències lingüístiques però encara no se solen produir sentiments d'insa-

tisfacció, sinó que correspon a una fase més avançada i consolidada de la residència a Andorra.

Gràfic 5.3. Satisfacció personal i coneixements de català

Font: enquesta pròpia / ARI

Persones que declaren sentir-se “satisfetes”/“insatisfetes” des que viuen a Andorra i nivell de competència oral en català declarat per les mateixes persones.



5.3. L'ÀMBIT LABORAL

Andorra és un país abocat al turisme. Gairebé la meitat de la població treballa en els sectors de comerç i hostaleria, i els altres sectors graviten en bona part al voltant dels dos primers. És significatiu el poc pes que tenen sectors com la indústria o els serveis (informàtica, laboratoris, tecnologia...). Tanmateix, el turisme, l'hostaleria i el comerç són sectors molt estacionals, que depenen en gran mesura de la temporada i dels dies festius. Això genera una gran mobilitat en termes de personal i de dedicacions complementàries per cobrir necessitats puntuals de feina. Tot plegat dona lloc a un escenari amb un gran pes dels immigrants temporers que transiten d'un país a l'altre sense instal·lar-se en lloc durant el temps suficient per crear vincles socials i familiars.

Per exemple, s'observen molts casos de treballadors del comerç o l'hostaleria que durant l'estiu tenen ocupació a la costa catalana o a les illes Balears i a l'hivern pugen a treballar a Andorra, o de persones argentines que a l'hivern treballen a les estacions d'esquí andorranes i a l'estiu tornen al seu país perquè a l'Argentina és hivern i poden continuar treballant al sector. En aquests casos, i davant la inseguretat del procés d'integració per desconeixement del medi i falta de xarxes socials, és freqüent aferrar-se a la identitat del grup d'origen com a refugi relacional.

Sectors econòmics

Tots els grups tenen una dedicació important al comerç, entre el 18 i el 26%. Al marge d'aquest sector, les dades mostren que els portuguesos i els immigrants de segona generació fills de portuguesos s'han especialitzat també en la indústria i construcció, i en menor mesura els catalans, mentre que la segona generació filla de catalans s'orienta cap a les professions liberals. La migració té un biaix econòmic, si observem en quins sectors es concentra la població nascuda a Andorra i on van a treballar els immigrants.

Quadre 5.1. Sectors econòmics i grups etnolingüístics

En gris, sector principal en cada grup. Subratllat, segon sector en importància en cada grup.

	Indústria/ Construcció		Hoteleria/ Restaur.		Profess. liberals	Admin. pública	Altres*
		Comerç		Serveis			
10. Andorrans	8,8%	20,6%	5,8%	5,8%	11,7%	35,3%	11,7%
21. A. Pares cat.	9,5%	19,0%	9,5%	11,9%	14,2%	23,8%	11,9%
22. A. Pares esp.	8,3%	20,8%	12,5%	14,6%	10,4%	27,1%	6,2%
23. A. Pares altr.	17,7%	28,9%	11,1%	11,1%	2,2%	13,3%	15,5%
30. Catalans	12,7%	21,4%	15,7%	10,0%	7,1%	18,5%	12,9%
40. Espanyols	4,3%	23,6%	34,4%	10,7%	5,3%	9,6%	11,8%
50. Portuguesos	22,5%	23,7%	21,2%	11,2%	2,5%	3,7%	15,0%
60. Francesos	2,0%	22,0%	40,0%	8,0%	8,0%	6,0%	14,0%
70. Europeus	4,1%	20,8%	41,6%	12,5%	8,3%	4,1%	8,3%
80. Amèrica Ll.	10,9%	26,0%	41,1%	6,8%	5,4%	0,0%	9,6%
91. Àfrica	4,3%	26,1%	26,1%	8,7%	4,3%	8,7%	21,7%
92. Àsia	4,5%	18,2%	63,6%	9,1%	0,0%	0,0%	4,5%
MITJANA	10,3%	21,3%	26,0%	10,1%	6,5%	11,9%	11,9%

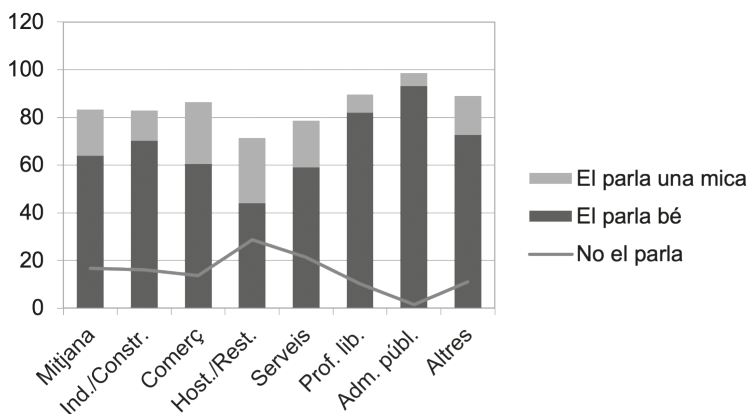
Font: enquesta pròpia / ARI

La resta de grups estan dedicats molt majoritàriament al comerç i l'hostaleria. Dos terços (66,6%) dels treballadors al sector del comerç són estrangers que no tenen com a llengua pròpia el català. No és estrany, doncs, trobar-hi situacions en què el català és poc o gens utilitzat.

Els grups catalanoparlants es concentren força en l'Administració pública; el 60% de places al sector públic són ocupades per nacionals andorrans. Aquest sector atorga prioritat als ciutadans nacionalitzats andorrans, i els catalans s'hi incorporen per la seva capacitat lingüística. Curiosament, els “nous andorrans” fills d’“altres” (de portuguesos, especialment) ocupen molt poc l'àmbit de l'Administració pública, fins i tot menys que els catalans, tot i que tenen la capacitat lingüística suficient i la nacionalitat andorrana, que els dona preferència per accedir-hi. Fora d'aquests grups, la presència d'estrangers entre el funcionariat és molt minoritària.

Gràfic 5.4. Coneixements de català per sector de treball

Font: enquesta pròpia / ARI



El gràfic 5.4 ens ajuda a situar els sectors econòmics en què el català té una presència més gran i més escassa. El sector de l'hosteleria i restauració, ocupat molt majoritàriament per estrangers,

és el que presenta una situació més anòmla: només el 44% dels treballadors està en condicions de parlar correctament el català. El 28,6% no el sap parlar, i el 7,6% ni tan sols l'entén. És un sector molt estacional i enfocat principalment al turisme estranger, per la qual cosa probablement els requisits lingüístics per treballar-hi són molt més baixos. La temporalitat laboral d'aquest sector fa que els treballadors ocupats tinguin sovint un fort desconeixement del medi, la llengua i la cultura andorranes. Al sector de serveis (tècnics, operaris, perruqueries, etc.) la situació del català també està per sota de la mitjana, més que al comerç, tot i que no és tan evident perquè una bona part dels treballadors del sector no actuen de cara al públic.

A l'altre extrem, el 93% dels treballadors del sector públic tenen bona competència oral en català. Aquesta dada, però, no deixa de ser relativament preocupant, ja que normativament tothom ha d'acreditar un bon nivell de català per accedir a la funció pública; un 1,4% dels funcionaris declara que no és capaç de parlar en català, i un altre 5,5% només el sap parlar "una mica". És una petita irregularitat, però indica una certa falta de rigor lingüístic en el sector.

El sector de la indústria i la construcció presenta dades més positives respecte a l'ús del català que el comerç i l'hostaleria. Al sector industrial hi ha un nivell de competència oral més alt (84,0%) que a la construcció (62,1%), que tot i així té un índex més alt que al comerç, l'hostaleria i els serveis. La dada pot sorprendre si tenim en compte la imatge que tradicionalment han tingut aquests sectors, que és associada a obrers estrangers (especialment portuguesos) que no treballen de cara al públic. Cal recordar, però, que al sector industrial hi ha una notable presència de catalans i dels seus fills.

Nivells d'ocupació

La distribució dels diferents grups etnolingüístics en els nivells d'ocupació —amb la seva repercussió salarial— revela fins a quin

punt la migració té un biaix socioeconòmic: els llocs de treball més valorats socialment i més ben retribuïts (professionals, tècnics, administratius...) són en mans, sobretot, de nacionals andorrans i catalans; els de menys consideració social i més mal pagats (treballadors de comerços, hotels, restaurants, servei domèstic, obrers industrials i de la construcció, treballs no qualificats...) són ocupats per immigrants d'Àfrica, Àsia, Amèrica Llatina i Portugal. El nivell directiu –que inclou propietaris de negocis i comandaments intermedis– s'ha d'analitzar separatament: d'una banda, els andorrans hi ocupen un petit segment, cosa que desmentiria el mite del “cim de la piràmide” que se'ls sol aplicar –tot i que els andorrans engreixen un sospitós apartat d’“altres” que fa pensar en activitats vinculades al patrimoni–; d'altra banda, s'hi distingeixen immigrants d'origen francès i europeu que actuen com a empresaris –i tenen nul·la presència en els sectors poc o gens qualificats–; finalment, entre africans i asiàtics un segment important és propietari de negocis de comerç o restauració.

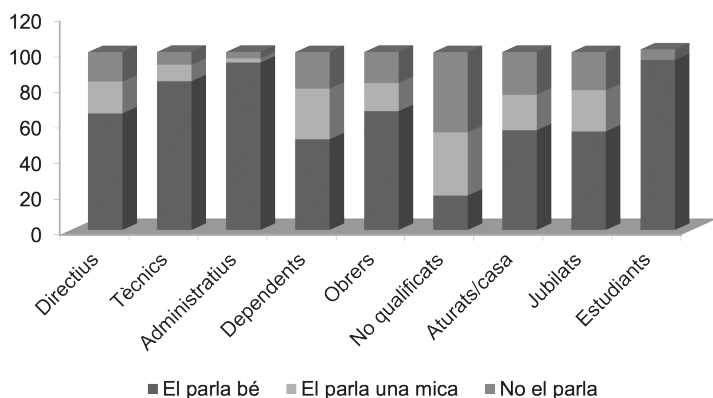
Hi ha també unes bosses importants de jubilats entre les migracions més antigues (espanyols i catalans, i actualment també els seus fills) i entre “immigrants de lleure” francesos i europeus. En el grup d'africans, els jubilats poden provenir d'antigues migracions, però també de reagrupaments familiars, atès que en aquest grup hi figura un nombre important d’“altres” que es pot associar a mestresses de casa o residents passius, mentre que els asiàtics desenvolupen altres estratègies i, pel que sembla, es plantegen el retorn al país d'origen en el moment de la jubilació.

Si analitzem el coneixement de català per ocupacions laborals, es poden detectar clarament les ubicacions en què el català pot tenir més o menys ús. Com més alt és el nivell d'ocupació, més alta és la competència lingüística en català (n'exceptuem els estudiants). Entre directius i entre jubilats, però, hi ha unes bosses considerables de persones totalment alienes al coneixement del català; cal suposar que són residents estrangers, jubilats recents o negociants, poc relacionats amb la població local.

Els nivells més baixos de competència oral en català es troben, sobretot, entre els treballadors no qualificats; un 45% no pot expressar-se en català i menys d'un 20% és capaç de parlar-lo sense problemes. En segon lloc, hi ha el personal dedicat al comerç, l'hostaleria i els serveis, en què la meitat dels treballadors no tenen bona competència oral en català; el fet és particularment greu perquè aquest grup sol treballar de cara al públic i genera situacions de conflicte lingüístic amb clients i usuaris. Un 3,5% d'aquests treballadors no entén la llengua del país.

Gràfic 5.5. Coneixements de català per ocupació

Font: enquesta pròpia / ARI



Relacions laborals amb altres grups

L'entorn laboral constitueix un àmbit de socialització important. Les persones hi passen moltes hores i es relacionen amb un ampli ventall de conciutadans: coneguts i no coneguts; companys, clients o usuaris i proveïdors; en situacions d'igualtat jeràrquica, de superioritat o d'inferioritat. En molts casos l'entorn de la feina constitueix un endogrup amb normes pròpies de funcionament i de relació, en què les diferents llengües tenen un espai i una funció acordats segons negociacions de poder.

El quadre 5.2 mostra una relació entre l'adscripció a un grup etnolingüístic i l'empresa on es treballa. La majoria de la població (més del 70% en tots els grups, excepte entre africans i europeus, que és un grup heterogeni) treballa en els mateixos entorns laboral i ètnic: és el cas dels catalans, els portuguesos, els francesos, els llatinoamericans i els asiàtics. La pertinença a un grup ètnic determina en molts casos, doncs, la vida laboral de l'individu.

Les relacions laborals amb catalans són molt predominants en els grups catalanoparlants (10, 21, 22 i 23). En els altres grups, van descendint fins a ocupar la segona o la tercera posició. Novament, la competència lingüística influeix clarament en les relacions laborals. Igualment, llatinoamericans i espanyols comparteixen idioma i també molts entorns laborals.

És interessant observar el grup d'immigrants de segona generació ("altres"), que es relaciona pràcticament amb tots els altres grups de manera equitativa i multilingüe, tot i que predomina l'adscripció al grup dels progenitors. Al contrari, els nous andorrans fills de catalans prioritzen la seva relació amb catalans i, en segona instància, amb espanyols.

En el context laboral, la llengua esdevé un instrument essencial per a la connexió amb l'entorn en el sentit més extens, i més enllà del seu valor com a instrument comunicatiu adquireix tot el sentit de *capital social* que s'aplica per negociar i obtenir beneficis en la relació amb els altres. Així, per exemple, l'ús del català pot estar connotat d'una aura d'oficialitat o d'"autenticitat" en relació amb el país, el castellà pot ser associat a un desig d'informalitat o de "complicitat", el francès es vincula sovint a una idea de "prestigi" o formalitat i el portuguès és percebut en certs contextos com una "llengua secreta" per ocultar missatges. L'entorn laboral actua, a més, com una xarxa de relacions socials que condiciona les pràctiques lingüístiques. És significatiu veure com la majoria de la població declara que treballa amb persones del seu mateix grup etnolingüístic.

Quadre 5.2. Relacions de feina amb altres grups d'estrangers

Resposta múltiple; els resultats poden superar el 100%.

S'han omès els grups poc nombrosos del quadre de respostes: "europeus orientals", "resta d'Àfrica" o "indis". Igualment, les respostes "gallecs" i "andalusos" s'han integrat dins la resposta més general "espanyols".

En gris, el grup propi. En negreta i subratllat, valors superiors a la mitjana total.

	Cat.	Esp.	Port.	Fr.	E. occ.	Am. Ll.	Magr.	Filip.
10. Andorrans	82%	52%	42%	44%	8%	22%	10%	12%
21. A. Pares cat.	82%	58%	49%	34%	7%	32%	14%	18%
22. A. Pares esp.	73%	72%	60%	30%	11%	44%	19%	31%
23. A. Pares altr.	78%	71%	79%	49%	16%	48%	18%	33%
30. Catalans	73%	49%	49%	35%	19%	30%	8%	18%
40. Espanyols	71%	72%	59%	33%	12%	38%	17%	22%
50. Portuguesos	67%	78%	81%	49%	18%	33%	28%	26%
60. Francesos	57%	52%	52%	69%	27%	35%	34%	26%
70. Europeus	67%	67%	56%	47%	41%	50%	20%	20%
80. Amèrica Ll.	62%	61%	61%	41%	22%	71%	20%	29%
91. Àfrica	50%	40%	50%	34%	3%	40%	43%	18%
92. Àsia	52%	35%	35%	13%	21%	35%	8%	78%
MITJANA	70%	62%	58%	41%	17%	40%	20%	23%

Font: enquesta pròpia / ARI

Novament, els criteris d'ús lingüístic a l'empresa poden ser els adoptats formalment per la direcció, per una qüestió de vinculació al país, de filosofia empresarial de cara als clients o d'assimilació al castellà per falta de recursos lingüístics dels treballadors. Un criteri àmpliament utilitzat és l'adaptació a la llengua del client, però aquest criteri no s'aplica quan el treballador té escassos coneixements de català.

"Soc gerent d'una petita empresa. Tinc un empleat i a l'hivern, dos. Ens relacionem en català. Com a gerent poso un criteri lingüístic. La meua companya és portuguesa, ha viscut sempre aquí i parla portuguès. Jo sempre li dic que amb els clients hem de parlar català. Abans no passava, ara sí. Jo a la feina vull que parlin català." (Rosa, 51, andorrana filla de gallega)

"Trabajo en un centro comercial, en electrónica. Al principio dicen que es importante hablar idiomas. Están hacien-

do un cursillo de francés on line. Apoyan que utilicemos el idioma del cliente. Si hay una persona que le cuesta hablar no la ponen de cara al público. Saber idiomas ayuda a promocionar.” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

“A Pyrénées ens deien que intentéssim parlar en l’idioma de la persona, però molta gent atén en castellà i també en francès.” (Sonia, 49, espanyola)

“[En el trabajo] utilizo el inglés porque ahí está la directora de Impuls-Emoció [una empresa britànica] y son una comunidad de ingleses bastante cerrados y me obligó a mí a hablar inglés. Era imprescindible. Aprendí.” (Emmanuel, 45, argentí)

Hi ha, però, empresaris que renunciïn a exigir coneixements de català als treballadors perquè creuen que hi ha falta de disponibilitat d’operaris o bé perquè ho consideren una exigència excessiva ateses les condicions laborals que ofereixen.

“Els treballadors s’integren igualment a l’empresa sense parlar català perquè al final el que es busca és la rapidesa en la gestió, la immediatesa. [...] A mi em passen les comandes en anglès i al final tens un negoci i vols que funcioni i ho fas en anglès.” (Jordi, comerciant, andorrà)

De vegades, l’empresa considera que entre la clientela del sector o a la zona on treballa no predomina el català i prefereix establir el requisit de conèixer altres idiomes abans que el català, o bé que als clients catalanoparlants se’ls pot parlar en castellà.

“Li diré la veritat, nosaltres som comerciants de tota la vida i sempre hem mirat pel client. Dintre del client espanyol, un alt percentatge és catalanovalencià. A les nostres empreses hem valorat més una persona, i em sap greu dir-ho, jo preferia que [els treballadors] parlessin castellà i francès que només català, perquè, si no, el client francès no el sabíem atendre’l. El català, ja el valoràvem, però valoràvem més que tingués

castellà, francès, anglès... Se'ls motivava perquè aprenguessin el català." (Andreu, 57, andorrà fill d'espanyols)

"En la empresa, con los compañeros de trabajo, hablamos español. El jefe no quiere que hablemos portugués, dice que es una falta de respeto. Pero el idioma oficial del país es el catalán. Si vas a hacer una entrevista, la mayoría te las hacen en español." (Vera, 31, portuguesa)

"Penso que hauríem d'exigir més. Ens hem trobat a gent del Pas [de la Casa] que s'han apuntat abans a classes de francès que a classes de català i a l'empresa hem pagat abans classes de francès que de català. Veuen que pel Pas és més necessari el francès que el català." (Dolors, 61, catalana)

Quan no hi ha un criteri establert per l'empresa, l'actitud lingüística del treballador varia en funció de la situació i de la categorització de l'interlocutor. En la decisió hi intervenen tant el factor de representació social esmentat com el repertori lingüístic que tingui el treballador i la quantitat i qualitat de les xarxes socials de relació que tingui establertes.

"El client quan entra per la porta, d'alguna manera, a menys que es pronuncii ell abans que tu, et dirigeixes en català, no sé, és una tendència, potser perquè és la llengua materna, no? Llavors quan ja sents les primeres paraules, *pos* et dirigeixes en l'idioma de la persona que està interactuant amb tu." (Lluís, 62, andorrà fill de catalans)

"Amb els companys de feina parlo sempre francès, tots ells són francesos. Ells no aprenen català perquè s'estan una temporada i se'n tornen a França." (Meritxell, 55, andorrana filla de catalans)

"A la feina parlem castellà. Amb els clients: francès, català, castellà. El meu *jefe* és portuguès i la plantilla, ara mateix, portuguesos tots menys un tècnic que és de València; amb ell parlo català. Parlo castellà perquè jo no tinc un nivell

de parla portuguesa molt fluid, solament parlo portuguès amb els meus pares.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

En molts casos no hi ha establert cap criteri d’ús lingüístic, ni per part de l’empresa ni per part del treballador. Els codis de comunicació que s’adopten en situacions així solen ser improvisats, no planificats ni acordats; amb aquesta falta de criteri pot passar que s’imposi la llengua pròpia, l’assimilació a la llengua del client, que s’adopti una llengua “global” o *mainstream* o bé que es negociï implícitament cas per cas la llengua d’interlocució.

“La empresa [gestiona un equipament públic per concessió del Comú] no me ha pedido si sabía hablar catalán. Me dijeron que estuviera tranquilo, que aquí se habla lo que sea.” (Manuel Ángel, 69, gallec)

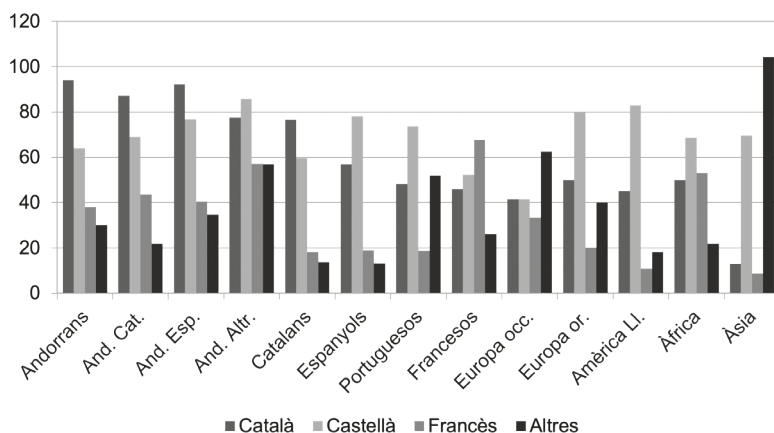
“A la residència [privada Clara Rabassa] on treballava, pocs parlaven el català, a part de la direcció. Els empleats de la resi, la majoria portuguesos. Aquestes portuguesos, amb els residents, parlaven castellà.” (Conxita, 70, catalana)

“En la empresa hablamos mezclado: unos en francés, en catalán, en español... Depende de con quién hables, de fuera o de dentro. La empresa no tiene un criterio lingüístico. Los documentos son en catalán, depende también del cliente. En otra empresa me miraban y me decían que solo me podían hablar en español. Hay mucha gente que lo hace. En medio de la frase, cambian de un idioma a otro. Yo quiero que me hablen en catalán.” (Filipe, 43, portuguès)

Gràfic 5.6. Usos lingüístics a l'entorn laboral

“Quina o quines llengües utilitza habitualment a la feina o en els estudis?”

Font: enquesta pròpia / ARI



En els àmbits secundaris de socialització (més enllà de l'àmbit personal i familiar, i sense arribar a l'àmbit institucional), on s'inscriuen els entorns laborals, el castellà és la llengua predominant. El català només el supera entre els grups de llengua materna catalana. Tot i això, cal destacar la prevalença de l'ús del català entre els andorrans fills d'espanyols (més que entre els catalans), que tenen el castellà com a llengua materna però han estat escolaritzats a Andorra. Aquest canvi d'hàbit no es produeix encara entre els andorrans fills de portuguesos o de persones d'altres països, que usen majoritàriament el castellà malgrat que la seva llengua materna és, sobretot, el portuguès. Andorrans i immigrants de segona generació presenten també un alt grau de multilingüisme actiu.

El francès, a més de ser, òbviament, la llengua més usada pels francesos, presenta percentatges alts d'ús entre els africans (per la relació històrica colonial i neocolonial), entre els immigrants de segona generació (que l'han après en el procés d'escolarització) i entre els mateixos andorrans.

L'anglès ja ocupa un lloc destacat en gairebé tots els grups (excepte els africans). És el més usat per europeus occidentals i asiàtics (excolònies britàniques o nord-americanes), però també té un ús d'un 20% entre andorrans, immigrants de segona generació i francesos.

Valoració de l'ús del català a l'àmbit laboral

Recentment, amb la nova Llei de la llengua pròpia i oficial (2024) s'ha introduït l'obligació d'acreditar uns coneixements bàsics de català (nivell A1) per poder renovar el permís de residència a Andorra. La mesura, però, ha estat valorada de diferents maneres pels diversos grups etnolingüístics.

De l'enquesta feta a Andorra entre 2022 i 2023 es deriva que tots els grups són favorables a exigir coneixements de català per poder treballar a Andorra, ja sigui parcialment ("només en alguns sectors") com totalment. Més del 91% hi estan a favor. L'opció de no exigir en cap cas el català és residual en tots els grups excepte entre els asiàtics, que són els que presenten un nivell més baix de coneixements del català.

En el debat entre si cal exigir-ho en tots els casos o només en alguns sectors, els grups catalanoparlants es posicionen en l'obligatorietat total. S'hi afegeix el grup d'"espanyols" perquè el seu coneixement del català és majoritari.

La diferència entre el coneixement del català i el grau d'exigència "total" per treballar és molt més gran en els grups de catalanoparlants. Dit d'una altra manera, hi ha un percentatge gran de catalanoparlants (grups 10, 20 i 30), que oscil·la entre el 32 i el 48%, que dominen l'idioma però no consideren que s'hagi d'exigir sempre. De fet, al grup més exigent, el dels andorrans, els partidaris de l'obligatorietat "total" no superen el 68%. Aquesta exigència, doncs, hauria de ser matisada.

Com més alt és el nivell laboral, més predisposició hi ha a establir el requisit lingüístic. El 100% dels estudiants estan a favor

de l'obligatorietat (68% en tots els casos i 32% només en certs sectors) i després d'ells, administratius (molts d'ells treballadors de l'Administració pública i ja sotmesos, per tant, a aquests requisits) i directius o propietaris.

Tècnics, jubilats, aturats i mestresses de casa reparteixen les seves opinions a parts iguals entre exigir el català en tots els sectors i exigir-lo només en alguns casos. Els més contraris al requisit lingüístic són els nivells laborals baixos: personal no qualificat, obrers i dependents o cambrers. Aquests sectors ocupacionals són també els que presenten un nivell més baix de coneixements del català, cosa que fa pensar en una relació directa entre tots dos factors. L'excepció són els obrers de la indústria i la construcció, que tenen una competència oral força alta però no estan d'acord amb la possibilitat que aquest coneixement sigui obligatori a tot arreu.

Quadre 5.3. “Hauria de ser obligatori el coneixement del català per treballar a Andorra?”

En gris, competència oral en català.

En negreta i subratllat, valors superiors en un 10% a la mitjana.

	<i>El parla bé</i>	<i>Sí, arreu</i>	<i>Només en certs sectors</i>	<i>No, enlloc</i>
10. Andorrans	100%	68,0%	32,0%	0,0%
21. A. Pares cat.	100%	63,6%	34,5%	1,8%
22. A. Pares esp.	96,1%	57,7%	34,6%	7,7%
23. A. Pares altr.	91,8%	34,7%	53,0%	12,2%
30. Catalans	98,9%	65,9%	31,9%	2,1%
40. Espanyols	53,6%	47,4%	41,6%	10,9%
50. Portuguesos	41,7%	37,4%	48,3%	14,3%
60. Francesos	41,5%	29,2%	64,6%	6,1%
70. Europeus	29,4%	35,3%	61,7%	2,9%
80. Amèrica Ll.	35,3%	34,1%	53,6%	2,2%
91. Àfrica	31,2%	21,9%	62,5%	15,6%
92. Àsia	13,0%	13,0%	56,5%	30,4%
MITJANA	63,3%	45,3%	45,8%	8,9%

Font: enquesta pròpia / ARI

L'oposició total a l'exigència del català enlloc és molt minoritària en tots els nivells d'ocupació. És el 16,1% entre el personal no qua-

lificat, el 12,3% en el cas dels obrers i el 12% entre treballadors no retribuïts.

“El català ajuda a promocionar. Potser no és necessari a tot arreu, més que res on falta mà d’obra, però en igualtat de condicions, el català, evidentment, és un condicionant positiu.” (Clara, 36, catalana)

“A vegades es diu que a l’obra no et fa falta el català, però estem en un país que la llengua oficial és el català i és el que hem de parlar, encara que sigui millor o pitjor però has de fer l’esforç per parlar, perquè si vas a França has de parlar francès perquè si no, ningú t’entén. La mà d’obra, sobretot a l’obra, és portuguesa; quan vols pujar de *puesto*, el català és imprescindible. És importantíssim.” (Jorge, 39, portuguès)

“La gent que és pencaire i és bona per la feina, prospera i si parles català, millor.” (Jorge, 38, xilè)

5.4. RELACIONS DE CONSUM

L’enquesta del Servei de Política Lingüística d’Andorra de 2022 indicava que hi havia un descens dels metges especialistes que atenien en català (del 54% l’any 2018 al 52%), als restaurants (del 23% al 22%), a les botigues (del 40% al 37%) i als bars i discoteques (del 16% al 15%). En canvi, augmentaven els que trobaven que els atenien tant en català com en castellà. El cert és que hi ha una percepció força estesa que cada cop hi ha menys possibilitats de ser atès en català als establiments comercials i d’hostaleria d’Andorra.

Llocs web d’empreses de serveis a Andorra

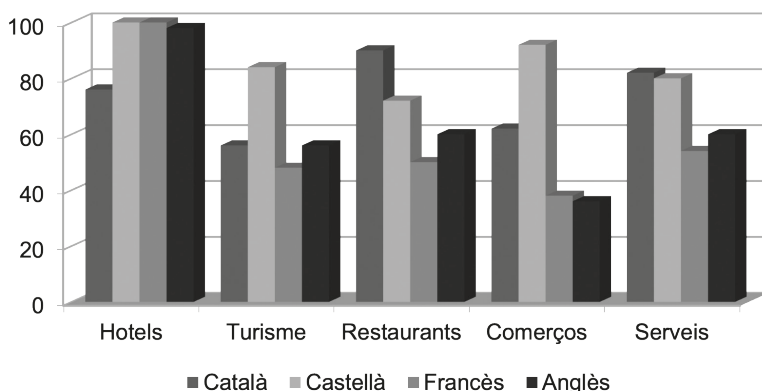
Per a aquesta observació s’han seleccionat 250 webs d’empreses radicades a Andorra, 50 de cada sector indicat. Els webs han estat triats a l’atzar en guies turístiques d’Andorra durant el mes

d'octubre de 2023. S'han descartat les pàgines de Facebook o d'Instagram, que sovint estan prefigurades o bé donen poques opcions de tria d'idioma. En restaurants, s'ha consultat la carta però no el menú diari, que no sempre forma part de l'oferta i sovint està desactualitzat.

La fórmula preferent és oferir els webs en quatre idiomes: català, castellà, anglès i francès. Així ho fa el 32,4% de les empreses consultades, sobretot hotels, restaurants i empreses de turisme. Un altre 9,6% hi afegeix alguna llengua més, sobretot alemany, portuguès, italià o rus.

Gràfic 5.7. Usos lingüístics en webs empresarials a Andorra

Font: investigació pròpia



- * *Turisme: estacions d'esquí, centres d'activitats, lloguer de cotxes/apartaments, agències de viatges...*
- ** *Comerços: alimentació, roba, electrònica, mobles, decoració, joieries, regals, farmàcies, sabateries...*
- *** *Serveis: bancs, assessories, gestories, immobiliàries, màrqueting, disseny, arquitectura, acadèmies...*

En hoteleria, com s'observa, és més fàcil consultar un web d'hotel a Andorra en anglès o en francès que en català. Curiosament,

tots els hotels que no inclouen el català entre les seves opcions sí que hi inclouen altres llengües; en algun cas, fins a disset altres llengües diferents excepte el català. No hi ha cap hotel a Andorra que tingui el seu lloc web només en català o només en català i castellà. L'opció de consultar el web en castellà és present en el 100% dels casos.

Els webs de les empreses turístiques són el terreny on el català té menys presència. El castellà el depassa clarament i fins i tot l'anglès té tanta presència com la llengua del país. L'orientació del sector cap als usuaris estrangers és, sens dubte, un dels factors d'aquest menysteniment, possiblement sense tenir en compte que la majoria de turistes que pernocten a Andorra provenen de Catalunya i del País Valencià.

El sector dels restaurants és on el predomini del català és més clar, possiblement perquè s'associa més a la cultura local o perquè un percentatge considerable de clients són autòctons. Un 17% dels restaurants observats tenen el web únicament en català, un 12% en català i castellà i un 7% en català i una altra llengua (anglès o francès). Només un 5% ofereix al web els seus serveis exclusivament en castellà. La fórmula preferida, novament, és la d'utilitzar el català, el castellà, l'anglès i el francès (45% dels restaurants consultats), però aquí hi ha més varietat d'opcions. L'oferta de serveis en altres llengües és molt escassa.

Els webs de comerços són, molts cops (28,8%), en català i castellà o bé en les quatre llengües esmentades (22,2%). Sovint el web és el central d'una companyia multinacional que ignora la llengua catalana malgrat que indica les referències de les seves botigues a Andorra. El 8% dels comerços tenen el web exclusivament en català, i el 18% el tenen únicament en castellà. Alguns webs no inclouen el català però sí altres llengües molt poc parlades a Andorra (neerlandès o romanès, per exemple), cosa que indica que no és una qüestió tècnica, sinó de política empresarial. De vegades el web és escrit parcialment en català i parcialment en un altre idioma.

Finalment, a les empreses de serveis*** el català és predominant, per poc, per sobre del castellà. És el sector més orientat als usuaris locals i inclou empreses com els bancs o les agències financeres, que treballen directament amb l'Administració pública, per la qual cosa l'ús del català hi esdevé més necessari. Tot i això, el multilingüisme també hi predomina àmpliament.

Quadre 5.4. Quina llengua fa servir quan va a comprar?

Resposta múltiple; la suma pot superar el 100%.

En gris, valor majoritari en cada grup.

	<i>Coneixements de català*</i>	<i>Llengua utilitzada en les compres</i>			
		<i>Català</i>	<i>Castellà</i>	<i>Francès</i>	<i>Altres/NP**</i>
10. Andorrans	100%	96,0%	60,0%	2,0%	0,0%
21. A. Pares cat.	100%	87,2%	52,7%	1,8%	0,0%
22. A. Pares esp.	96,1%	82,7%	78,8%	5,8%	1,9%
23. A. Pares altr.	91,8%	87,7%	79,6%	14,3%	8,2%
30. Catalans	98,9%	91,5%	53,2%	0,0%	2,1%
40. Espanyols	53,6%	57,6%	78,8%	4,3%	0,0%
50. Portuguesos	41,7%	32,9%	87,9%	2,2%	20,8%
60. Francesos	41,5%	56,9%	61,5%	53,8%	9,2%
70. Europeus	41,6%	52,9%	70,6%	8,8%	5,8%
80. Amèrica Ll.	35,3%	39,0%	89,0%	4,8%	1,2%
91. Àfrica	31,2%	43,7%	75,0%	25,0%	3,1%
92. Àsia	13,0%	17,4%	95,6%	0,0%	21,7%
MITJANA	63,3%	63,1%	73,3%	9,1%	5,5%

Font: enquesta pròpia / ARI

En general, la majoria de ciutadans andorrans utilitzen el català en les seves relacions comercials, però encara més el castellà, que li passa al davant i esdevé la llengua més usada en aquest àmbit. El seu ús és majoritari en tots els grups d'estrangers, cosa que indica una hegemonia assumida per tothom com a llengua de relació en aquest àmbit. Fins i tot la majoria d'andorrans (60%) utilitzen el castellà, un percentatge superior al dels catalans que ho fan.

Com en altres aspectes, els catalanoparlants fan un ús majoritari del català en les situacions de compra, però no exclusivament; de fet, la majoria també utilitzen el castellà. En aquest sentit, cata-

lans i fills de catalans no recorren tant al castellà com els mateixos andorrans. Els fills d'espanyols reproduïxen l'ús del castellà que fan els seus pares, malgrat que tenen un coneixement del català molt superior i l'incorporen a les seves relacions de compra. Els fills de portuguesos, curiosament, fan servir més el castellà que els fills d'espanyols, malgrat que no és la seva llengua materna, i abandonen força l'ús del portuguès, en part perquè sovint no els ha estat transmès amb fluïdesa pels seus progenitors.

Tret dels portuguesos, la resta de grups estrangers fan un ús del català en les relacions comercials superior a la seva competència oral completa en català. Això significa que un petit percentatge fa compres en català encara que no en tingui un bon domini, alternant català i una altra llengua. En canvi, els catalanoparlants no arriben a utilitzar el català tant com podrien fer-ho per les seves competències lingüístiques.

A les entrevistes, els informants expliquen com afronten el multilingüisme en les situacions de compravenda i les estratègies que adopten per evitar el conflicte. Entre catalanoparlants, una actitud freqüent és el manteniment de la llengua encara que la persona interlocutora, cambrera o dependent, no els correspongui en el mateix idioma.

“A les botigues, si la dependent no m'entén, jo segueixo en català. Si no, demano algú que em pugui atendre. Intento que ho facin. Soc una mica *tiquismiquis*.” (Isabel, 56, andorrana)

“A mi, si ve algú de fora i no em parla el meu idioma, no em molesta. Em molesta si vaig a una botiga i [que] no m'atenguin en català, ni m'entenguin. Si no t'entenen, no els posis de cara al públic.” (Maria Teresa, 79, andorrana)

De vegades, si la incomunicació és evident, el catalanoparlant acaba transigint i canvia d'idioma per evitar el conflicte, o bé renuncia a la comunicació. És una negociació implícita entre dues identitats en la resolució de la qual hi ha un sentiment d'enquadrament identitari més o menys trivialitzat.

“Empipa que les dependentes no t’entenguin quan parles català. Jo començo amb català i si m’entenen no canvio, si em diuen que no m’entenen sí que canvio.” (Dolors, 61, catalana)

“[Si m’atenen en castellà] intento respondre en català i si veig que els hi costa molt, canvio. Si veig que fan l’esforç i m’entenen, segueixo en català, que penso que els hi va bé, que necessiten practicar-ho. Però si veig que els hi costa molt i he dit tres vegades un cafè amb llet, canvio.” (Natàlia, andorrana filla d’estrangers)

Naturalment, la negociació pot presentar també facetes de recerca mútua d’un acord: l’esforç d’una part es veu compensat per la facilitació de l’altra part.

“Home, a mi m’agradaria que anés als llocs i em parlessin en català. La llengua oficial és el català i tothom té dret a ser atès i correspost en català. He canviat l’actitud. Abans potser era com més de parlar en castellà, i ara jo començo en català i dic: «Si no t’importa...» i aleshores em diuen «Ai, que bé, així l’aprendré». Però sí que m’ha generat... Demanar «A quina hora tanqueu?» i dir-me: «No la entiendo.» Sí que m’ha generat un sentiment... Hi ha una certa «catalanofòbia».” (Anna, 51, andorrana filla de catalans)

“Si el client és català, ja sé que no parlo tan bé. Intento, però *puedo* fallar en algunes coses. La gent ajuda.” (Rajid, 52, indi)

L’actitud de manteniment de l’idioma, però, no és la majoritària a Andorra. Molts clients renuncien a l’ús del català com a estratègia d’evitació del conflicte, en benefici d’altres objectius percebuts com a més importants, com ara l’obtenció del producte o servei desitjat en un temps raonable. El debat i la reflexió podrien ser, en aquest cas, la valorització de la llengua com a representació social; per a molts andorrans, insistir en el caràcter simbòlic de la llengua, en allò que la vincula a la identitat, no és del tot rellevant perquè la identitat ja està preservada per l’Estat, que vetlla per-

què sigui l'única llengua oficial. L'actitud d'assimilació lingüística de molts andorrans contrasta amb la vehemència amb què molts catalans mantenen sovint la llengua pròpia; en aquest cas, el parlant té una consciència clara del capital simbòlic que té l'ús de la llengua i el defensa perquè percep que està en joc el marc identitari en què es produeix la interacció.

“Al final acabo adaptant la llengua. És una batalla perduda. Hi ha dependents que ni t'atenen ni en català ni en castellà, t'atenen en portuguès. Jo ja passo. Al principi, potser m'enfadava, no fan ni tan sols l'esforç, però ara ja vull ser pragmàtica, vull que em cobris o vull demanar-te un dubte, doncs és igual, ja m'adaptaré jo i et parlaré en castellà i arribarem a entendre'ns. Em sembla més important arribar al meu objectiu, que em vengui o em serveixi o el que sigui. No et vindré a fer la lliçó de moral *de* que has d'aprendre el català perquè portes quinze anys aquí.” (Nuri, 34, andorrana)

“Normalment, si vaig a comprar i em parlen en espanyol o francès, jo també.” (Ernest, andorrà)

“El català s'està perdent. No obliguen. Atenen en portuguès o en castellà. Les classes de català són gratuïtes però els hi costa. Saben que parlant castellà els entenem i aleshores, ja no fan l'esforç. Al final, cedeixes, per educació o respecte, acabes parlant el castellà com ells.” (Rosor, 70, andorrana filla de catalans)

És precisament quan la llengua resta desproveïda de referència simbòlica que la negociació se circumscriu a un àmbit comunicatiu i no representatiu; en certa manera és aquí on la llengua catalana, reduïda al seu estatus oficial i normatiu innegable, es desvincula més clarament de la identitat social i cultural.

“Sí que l'idioma oficial és el català. T'haurien de saber parlar tots el català, però al final som un país de moltes nacionalitats... Entenc que la gent s'enfadi, però no *comparto*. Si hi ha gent que no sap parlar català, per què no pot treballar a

Andorra? Sí que és l'idioma oficial, però estàs en un bar...” (Hodei, 21, andorrà fill d'espanyols)

“Trabajo en una pastelería. No he tenido nunca ningún problema con la lengua. La empresa nos dice de hablar el catalán porque es la lengua oficial de Andorra. En el trabajo, con los compañeros hablo español. Con los clientes, depende. Si me entran clientes franceses, les hablo en francés aunque no lo hable perfectamente. También si me hablan árabe. Yo aplico mi sentido común porque es el correcto, y hablo en la lengua que me hablan.” (Bea, 51, marroquina)

Alguns informants reflexionen sobre aquestes situacions de conflicte, les causes i les possibles solucions. En moltes converses apareixen de manera recurrent tant l'acció sancionadora del Govern⁸ com l'actitud personal del consumidor; alguns informants consideren que en les mateixes situacions, a Catalunya l'actitud del consumidor és més bel·ligerant (o “conflictiva”, a parer d'alguns) en el manteniment de la llengua pròpia.

“Aquesta gent [els dependents] treballa a 1.200 euros al mes. No els *hi* pots exigir parlar català; cap andorrà vol treballar per aquest preu. Jo quan vaig a comprar, parlo català, la gent em contesta en castellà, jo torno a utilitzar el català i, així, aquesta gent potser acaba aprenent. Però no puc exigir a una dona del sud d'Espanya i que cobra 1.200 euros que parli en català.” (Jean-François, 73, occità)

“Si per exemple, com avui, anem a una botiga i no ens atenen en català, podem trucar a Govern i Govern obre un expedient, però clar, no es dona a l'abast. Els andorrans no ho fan, ho fan més els catalans.” (Alfred, 53, andorrà)

8. El 2022, es van formular 88 denúncies sobre discriminació lingüística en l'àmbit del comerç. El Govern no va aplicar cap sanció econòmica, i va preferir assessorar les empreses afectades per resoldre els problemes concrets d'ús de les llengües.

“Està tan naturalitzat d’anar a qualsevol botiga i que t’atenguin en castellà... Suposo que el Departament de Política Lingüística té un problema de recursos. Quants inspectors farien falta per poder controlar el tema de l’ús del català? [...] L’andorrà no és gaire de queixar-se i plantar-se, perquè estem molt acostumats. Potser és una cosa que hauríem d’aprendre dels catalans. [...] A Pyrénées, els empleats tenen banderetes de les llengües que parlen; molts tenen la primera la bandereta d’Andorra i no t’atenen en català. Jo començo en el meu idioma i si veig que li costa molt, miro d’ensenyar-li la paraula i si no hi ha més remei, ja canvio. Però també és culpa nostra que quan veiem que som atesos en castellà ja fem directament el canvi d’idioma i no reivindicuem la llengua oficial del país. I una cosa que em molesta és que quan vas a una cafeteria i demanes «Un tallat», et diuen: «¿Un cortado?» Si m’has entès, per què carai m’ho respons en castellà? És com si et forcessin a parlar el castellà. Solament que et diguin quatre paraules en català estàs agraït. Potser ens hauríem d’atrevir més els d’aquí i dir que no sabem parlar castellà.” (Guillem, 36, andorrà)

6. LLENGUA I ESTAT

Hem vist en apartats anteriors com l'estat nació es construeix a si mateix com a entitat jurídica, legal i administrativa i, a més, busca dotar-se d'elements que li confereixin carta de naturalesa i el distingeixin i legitimin davant dels altres estats i davant dels ciutadans. Cerca, aleshores, constructes històrics, culturals, lingüístics i físics en l'ideari de la nació i prova d'assimilar-los a la seva essència. Elabora un discurs en què la història, la cultura i la llengua són úniques per a tots els ciutadans; si al territori hi ha diversos grups nacionals, en fa prevaldre un, normalment el dels “fundadors” de l'Estat, amb la seva cultura i la seva llengua, que adopta el caràcter de “grup oficial”. Els altres grups ètnics o nacionals, si n'hi ha, són arraconats i minoritzats. A Europa, poques vegades la identitat d'un estat és una identitat plural, de cooperació entre grups nacionals iguals.

Aquesta idea, però, xoca actualment amb una realitat derivada de la globalització: els estats europeus s'omplen d'immigrants de tot el món, de múltiples grups ètnics, nacionals i lingüístics, que contradiuen l'esperit unitari de l'Estat. El diàleg entre les dues realitats de configuració lingüística de l'espai comú i els seus aspectes ideològics, representacionals i emocionals genera ideologies lingüístiques, ja que “és en aquest nivell on els parlants, amb les seves interaccions i pràctiques diàries, es fan significativa la realitat del seu voltant” (Soler 2012). Les ideologies lingüístiques

són definides així per Woolard (1998:3): “*Representations, whether explicit or implicit, that construe the intersection of language and human beings in a social world are what we mean by «language ideology». [...] Ideologies of language are not about language alone. Rather, they envision and enact ties of language to identity, to aesthetics, to morality and to epistemology.*”

Així, doncs, un dels reptes dels estats europeus moderns és conciliar les dues dimensions ideològiques del fet lingüístic: les llengües com a representacions d’una identitat “oficial” i com a expressions d’una identitat “del carrer”. Gal & Woolard (2001) distingeixen aquestes ideologies com la de l’“Anonimat” i la de l’“Autenticitat”. L’Anonimat és definit com “un fonament ideològic de l’autoritat política del públic modern (Habermas 1989). En les societats modernes occidentals, el «públic» suposadament inclou tothom, però no com a individus, sinó més aviat com una abstracció” (Woolard 2008). L’Autenticitat, en canvi, consisteix en “l’expressió genuïna i essencial d’una entitat o d’un «jo». [...] Quan l’autenticitat és la ideologia que legitima una llengua, la qualitat de marca és valorada. L’accent importa sempre dins de la ideologia de l’autenticitat, perquè es considera la projecció de la persona mateixa” (Woolard 2008).

6.1. NACIONALITAT

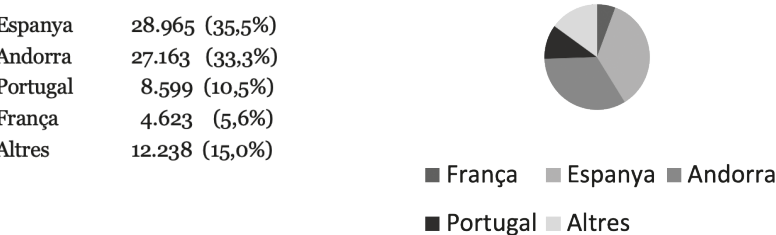
A Andorra, la població que hi conflueix manté la seva identitat o adopta l’andorrana, en les condicions que veurem més endavant. La majoria (51%) conserva la nacionalitat que tenia en arribar –que pot ser d’origen o adoptada, al seu torn. La nacionalitat que ha augmentat més és l’andorrana a causa de les noves condicions per accedir-hi, que permeten la nacionalitat als fills d’estrangers que han nascut i s’han escolaritzat a Andorra. Tanmateix, la condició de “nacional” no té una relació directa amb la identitat etnolingüística.

Quadre 6.1. Nacionalitats superiors al 0,1% de la població i evolució 2012-2022
 En gris, les dotze nacionalitats amb més població a Andorra actualment (més del 0,5%).

Nacionalitat	2022	%	2012	%	Variació (2022-2012)	
ANDORRA	38.867	47,64	34.205	49,03	+4.662	-1,39%
EUROPA OCCIDENTAL:						
Espanya	20.216	24,78	17.139	24,57	+3.077	+0,21%
Portugal	8.777	10,75	9.956	14,27	-1.179	-3,52%
França	3.665	4,49	2.728	3,91	+937	+0,58%
Gran Bretanya	776	0,95	698	1,00	+78	-0,05%
Itàlia*	603	0,74	322	0,46	+281	+0,28%
Alemanya	242	0,29	185	0,26	+57	+0,03%
Bèlgica	217	0,26	122	0,17	+95	+0,09%
Països Baixos	211	0,25	159	0,22	+52	+0,03%
EUROPA ORIENTAL:						
Rússia	757	0,93	301	0,43	+456	+0,50%
Ucraïna	214	0,26	15	0,02	+199	+0,24%
Romania	100	0,12	44	0,06	+56	+0,06%
AMÈRICA:						
Argentina	1.374	1,68	543	0,78	+831	+0,90%
Colòmbia	475	0,58	118	0,17	+357	+0,41%
Brasil	456	0,56	257	0,37	+199	+0,19%
Perú	377	0,46	150	0,21	+227	+0,25%
Xile	320	0,39	173	0,25	+147	+0,14%
Mèxic	151	0,18	51	0,07	+100	+0,11%
Cuba	144	0,17	87	0,12	+57	+0,05%
Veneçuela	134	0,16	34	0,05	+100	+0,11%
Estats Units	128	0,15	63	0,09	+65	+0,06%
Rep. Dominicana	117	0,14	80	0,11	+37	+0,03%
Uruguai	93	0, 11	80	0,11	+13	=
RESTA DEL MÓN:						
Filipines	538	0,66	371	0,53	+167	+0,13%
Marroc	420	0,51	394	0,56	+26	-0,15%
Xina	110	0,13	12	0,01	+98	+0,12%
ALTRES PAÏSOS	2.116	2,53	1.471	2,08	+645	+0,45%
TOTAL	81.588	100,00	69.758	100,00	+11.830	=

* Cal tenir en compte que molts ciutadans italians tenen la doble nacionalitat argentina.
 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Dept. d'Estadística del Govern d'Andorra

Quadre 6.2, gràfic 6.1. Lloc de naixement de la població andorrana (2022)

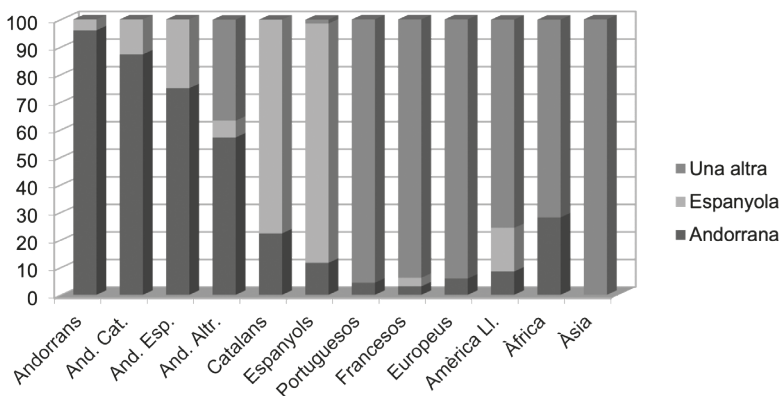


Les diferències entre el lloc de naixement i la nacionalitat s'expliquen pels processos d'adquisició de la nacionalitat per residència: més d'11.000 andorrans han nascut a l'estranger (sobretot a Espanya) i s'han nacionalitzat després. De tota manera, segons dades de l'observatori del CRES, s'observa que el 72% de les persones residents a Andorra de fa 20 o més anys a Andorra i que tenen dret a l'accés a la nacionalitat no han adquirit la nacionalitat andorrana (Micó 2014).

El gràfic 2 mostra que la nacionalitat andorrana és molt restringida als nascuts a Andorra. En un país en què més del 90% de la població té els dos progenitors estrangers, això suposa un greu obstacle per a l'accés a la ciutadania. Portuguesos, francesos, europeus i asiàtics no obtenen pràcticament la nacionalitat andorrana i això els priva, entre d'altres coses, de participar en la presa de decisions locals i generals.

Gràfic 6.2. Nacionalitat per grups etnolingüístics

Font: enquesta pròpia / ARI



El 79% dels majors d'edat nascuts a Andorra tenen la nacionalitat andorrana. Hi ha un percentatge relativament important, doncs, d'andorrans que renuncien a aquest passaport i mantenen la nacionalitat d'algun dels seus progenitors. Això es produeix especial-

ment en els fills d'“altres” (majoritàriament fills de portuguesos), en què gairebé la meitat dels seus membres té una nacionalitat diferent de l'andorrana, sobretot portuguesa i francesa, i no tant en els fills de catalans. Cal recordar que els nacionals portuguesos no poden recuperar la nacionalitat si hi renuncien, i això fa que es resisteixin més a abandonar-la.

“Jo podria tenir la nacionalitat andorrana, però no la necessito. Sí que evitaria renovar cada deu anys la *tarja*, però jo tinc un cognom *a tope* de portuguès. Jo sí pogués tenir la doble nacionalitat, no tindria cap problema de tenir el passaport andorrà. Al meu nen no li he fet el passaport portuguès.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

“*Tengo la nacionalidad andorrana*. Els meus pares són portuguesos. Quan vaig tenir 18 anys vaig escollir. Ells tenen la portuguesa. Porten tota la vida aquí, 30-31 anys visquent aquí. Aquí també conec *a gent* que té doble nacionalitat.” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

L'Estat andorrà, com els altres estats nació d'Europa, es reserva el dret d'atorgar la ciutadania legal, jurídica i administrativa a aquells residents que reuneixin una sèrie de condicions i acreditin una vinculació més o menys estreta amb el país. S'erigeix així en el reconeixedor i validador de la identitat dels ciutadans, que hauran de reconèixer al seu torn l'autoritat de l'Estat i la validesa de les seves normes per poder gaudir de drets com l'elecció de representants al Govern mitjançant eleccions locals i regionals o l'accés a determinats patrimonis o activitats econòmiques.

L'obtenció de la nacionalitat andorrana es basa en l'aplicació del *ius sanguini* (“dret de sang”). Abans de la proclamació de la Constitució, el 1993, l'accés a la ciutadania era molt restringit a antecedents familiars i matrimonis. Els qui gaudien de la nacionalitat andorrana tenien també clars privilegis en la compra d'habitatge, en la constitució de societats, en l'obertura de negocis i en

l'exercici de determinades professions, mentre que els estrangers trobaven molts obstacles per desenvolupar projectes en aquests camps. Les fortes limitacions a la nacionalitat i els privilegis que es podien obtenir ocasionaven pràctiques fraudulentes com l'establiment de *prestanoms* (testaferros andorrans que actuen en nom d'una persona estrangera) o fomentaven matrimonis més o menys interessats.

“Després hi ha «els andorrans de bragueta». Són els que es casen amb la pubilla i es fan andorrans. Però és que jo he viscut això, no fa gaires anys.” (Sara, 51, andorrana filla d'estrangers)

Ara les condicions són més flexibles i s'hi ha incorporat algun concepte de *ius soli* (“dret de residència”). D'acord amb la Llei qualificada de la nacionalitat, de 1995, l'accés a la nacionalitat s'obté en algun dels supòsits següents:

* **Nascuts a Andorra:** si almenys un dels progenitors és andorrà o bé nascut i resident al país; també si els dos progenitors són estrangers però un d'ells ha residit al país els deu anys anteriors al naixement.

* **Nascuts a l'estranger:** si almenys un dels progenitors és andorrà i nascut a Andorra.

* **Per adquisició:** per matrimoni amb una persona andorrana, per naturalització (després de 20 anys de residència principal i continuada al país), per haver fet tota l'educació obligatòria a Andorra o bé per la nacionalitat d'un dels progenitors.

“Tinc nacionalitat andorrana per matrimoni, que són tres anys, o abans de contraure el matrimoni i que portés tres anys de residència ininterrompuda o bé que fossin tres anys després del casament. Jo ja tenia tres anys de residència i demanava la nacionalitat perquè treballava a l'Administració i m'interessava la nacionalitat andorrana pels edictes.” (Sonia, 49, espanyola)

“Quan a mi em van donar la nacionalitat andorrana, jo vaig considerar que era de justícia *de* que em fessin andorrà, perquè jo soc andorrà. Al principi de tot, era passaport anual, després cada tres anys...” (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

Quan s'accedeix a la nacionalitat andorrana per matrimoni o 20 anys de residència, el sol·licitant s'ha de sotmetre a un examen “per provar la seva integració”. Aquest examen és sempre en català, però no inclou qüestions de llengua; està format essencialment per preguntes sobre el coneixement de la geografia i el medi natural d'Andorra, la seva història i el funcionament de les institucions del país. La persona sol·licitant, però, pot estalviar-se haver de fer l'examen si assisteix a un curs de 30 hores “de formació andorrana” al Centre de Formació al Llarg de la Vida (escola d'adults), que expedeix un certificat vàlid per al moment en què es reuneixen els altres requisits per sol·licitar la nacionalitat. Una jurista del Ministeri de Justícia i Interior ens explica el funcionament de la prova d'integració:

“Jo formo part de la comissió d'examinadors per passar la prova de nacionalitat. Parlar el català és el primer que es demana (que es pugui entendre i respondre, no cal que estigui perfecte). La prova és bastant senzilla. Nosaltres avaluem coneixements del país. No avaluem llengua; no hi ha una prova específica de llengua, però sí que es demanen 65 hores [sic] al centre de formació d'adults. Es demana «coneixement i comprensió de la llengua catalana», i se suposa que la persona és capaç d'entendre la llengua catalana si és capaç d'entendre les preguntes de l'apartat següent i «respondre en català». Hi ha gent que té molta dificultat per passar la prova (per exemple, la gent del Marroc). En canvi, la gent que ha fet l'educació aquí, encara que tingui la nacionalitat marroquina, està molt ben adaptada. Hi ha gent que porta anys i panys aquí i no parlen el català; parlen francès o la seva llengua materna. Als paquistanesos i als filipins també els hi costa bastant si és que no han fet la formació aquí.” (Sonia, jurista)

Andorra no admet la doble nacionalitat, per la qual cosa les persones que sol·liciten la nacionalitat andorrana han de renunciar a la que tenien. Això provoca que la majoria de persones amb dret a obtenir la ciutadania andorrana hi renunciïn per no perdre la seva nacionalitat original, bé per raons identitàries o bé per la utilitat de disposar d'un passaport de la Unió Europea, que els facilita la mobilitat per bona part del continent.⁹ Tanmateix, a Andorra és molt estesa una picaresca consistent a renunciar a la ciutadania espanyola (o, en menor mesura, la francesa) per adquirir la nacionalitat andorrana i, posteriorment, tornar a sol·licitar l'espanyola. Aquesta pràctica és expressament prohibida per la legislació andorrana i comporta la pèrdua de la nacionalitat andorrana, però a la pràctica els controls són escassos i hi ha poques sancions per aquest concepte.

“Molts et diran que agafen la nacionalitat andorrana, i després, quan vagin a estudiar [a Catalunya], com ningú els controlarà, agafaran la doble nacionalitat.” (Jessica, 42, andorrana)

La nacionalitat andorrana atrau també molts esportistes d'elit, que veuen que poden competir internacionalment si aconseguixen el passaport andorrà. Sembla que en alguns casos d'aquest sector el Govern andorrà pot oferir facilitats.

“Jo, als 18 anys, com vaig fer tots els estudis a Andorra, vaig demanar el passaport andorrà. Ho necessitava també per competir, jo feia atletisme. Van accelerar els tràmits, jo tenia dret a ser-ho però tardava dos o tres mesos i en quinze dies ho vaig obtenir.” (Natàlia, 42, andorrana filla d'estrangers)

Valoració de la nacionalitat andorrana

Les dificultats per obtenir la nacionalitat andorrana fan que aquest tràmit sigui vist amb distància i recel per part dels resi-

9. https://www.ara.ad/1_4aa93e?utm_source=Redes-Sociales.

dents, no només els estrangers sinó també els nascuts i nacionalitzats andorrans. Per a molts, l'“oficialització” del seu estatus no és un acte prioritari; no dona privilegis especials, tret de poder votar, ni atorga un estatus real d'“andorranitat”, que, en general, es considera adquirit pel fet d'haver viscut a Andorra durant molts anys, haver-hi pagat impostos o haver-hi establert vincles personals, familiars o professionals sòlids.

Molts informants consideren la nacionalitat andorrana com un simple reconeixement oficial d'una realitat evident. El fet d'haver de renunciar a la nacionalitat d'origen és una dificultat que fa desdir-se a molts possibles sol·licitants; no únicament pel trencament d'una relació d'identitat, sinó per una qüestió pràctica: els passaports de països de la Unió Europea són més ben valorats que l'andorrà perquè permeten més mobilitat.

Tot i que les valoracions són molt diferents, per als enquestats obtenir la nacionalitat andorrana té, en general, “poca” importància de cara a la integració dels immigrants. Les opcions “poca” i “gens” reuneixen el 57,4% de les opinions, davant del 42,4% que pensa que té “molta” o “força” importància. De fet, comunicar-se habitualment en català és considerat més important per a la integració per part de tots els grups. El 80,2% dels enquestats ho consideren “molt” o “força” important en aquest objectiu. Tenir amistats de nacionalitat andorrana també és més ben valorat per a la integració: el 62% ho troben “molt” o “força” important.

Molts estrangers, però, veuen amb optimisme el procés per obtenir la nacionalitat andorrana. Per a ells, és l'oportunitat per poder participar i exercir la ciutadania d'una manera activa. La nacionalitat és vista com un vincle definitiu, una àncora que subjepta l'individu a la societat que ja ha fet seva. En alguns casos, la renúncia al passaport original és també un al·licient; algunes informants russes i ucraïneses, per exemple, han mostrat així el seu disgust per les decisions polítiques dels seus respectius governs.

“A mi m’agradaria [tenir la nacionalitat] per formar una part del poble andorrà, poder votar i fer el millor país per als meus fills. [...] Segueixo molt la política andorrana, *veo* cada dia *los* diaris, m’agrada molt llegir i estar al dia de tot.” (Masha, 48, russa)

“Soc de la Seu d’Urgell. Voldria tenir la nacionalitat andorrana per poder votar i integrar-me a la societat andorrana.” (Imma, 48, catalana)

“Tinc ganes de desempallegar-me del passaport espanyol.” (Ramon, 61, català)

Entre els avantatges de tenir la nacionalitat andorrana, la majoria dels entrevistats esmenten la possibilitat d’ascendir socialment a través dels “edictes”, les convocatòries de places a l’Administració pública, que normalment donen preferència als nacionals andorrans.

“Si no ets d’aquí no pots accedir igualment als mateixos llocs que un andorrà, sobretot a l’Administració, Crec que l’ascensor social passa per tenir la nacionalitat. El portuguès que ha nascut aquí i té la nacionalitat andorrana, crec que té les mateixes oportunitats. La clau és tenir la nacionalitat. Abans, la gent no podia comprar propietats si no eren andorrans. Estic parlant de fa molts anys, de l’època dels *prestanoms*.” (Anna, 51, andorrana filla de catalans)

“*Bueno*, acabo de treure el passaport. [...] Perquè tinc família aquí. Tenim clar que ens quedarem aquí i és lògic tenir el passaport amb la nacionalitat del país on vius. A nivell de feina, pels edictes, tens la primera convocatòria per a andorrans, després per a espanyols, francesos... i després, «els altres».” (Natàlia, 40, russa)

Tanmateix, alguns manifesten escepticisme i expressen dubtes sobre la conveniència d’obtenir la nacionalitat. Hi ha immigrants que es troben en la difícil posició d’haver de triar un passaport.

En aquests casos, se solen avaluar els efectes pràctics d'un pasaport o un altre, els avantatges i els inconvenients, més que no l'adscripció a un determinat grup ètnic o cultural; sembla clar que el fet administratiu no anul·la la identitat ètnica i cultural de cadascú, però la pertinença a un grup ètnic determinat sí que condiciona la identitat oficial si el procés comporta una renúncia. El camí de la nacionalitat i el camí de la integració social són diferents i es troben força separats.

“Yo podría optar a la nacionalidad, pero... ¿Qué ventajas tengo? Tengo las mismas ventajas. A la hora de jubilarme me va a pasar lo mismo siendo andorrana que siendo española.” (Carmen, 60, espanyola)

“No encuentro ventajas de tener el pasaporte andorrano.” (Dini, 70, holandesa)

La prova d'integració és un repte per a molts estrangers residents que voldrien obtenir la nacionalitat andorrana, i alguns la perceben com un obstacle que dificulta aquest procés. La major part dels entrevistats tenen clar que el coneixement de la llengua és un requisit ineludible per a l'obtenció de la nacionalitat, i de vegades aquest és el motiu per aprendre la llengua del país.

“J'aimerais bien avoir la nationalité andorrane, mais je ne parle pas bien le catalan. Il y a une épreuve. C'est pour ça que je vais aux cours de catalan, car j'aimerais devenir andorrane. C'est mon idée. Mon mari non, il restera breton.” (Christine, 73, francesa)

“Me gustaría pedir la nacionalidad andorrana, pero como tengo 60 años... Si quieres tener el pasaporte andorrano, tienes que hacer un examen, tenemos que estudiar la lengua catalana.” (Telma, 60, filipina)

Un passaport andorrà també presenta inconvenients per a molta gent. El principal, el fet que no existeixi la doble nacionalitat i haver de renunciar al passaport propi. Per a moltes persones, això

significa renunciar a uns drets adquirits al seu país, però també a una identitat ètnica formalitzada.

“Jo, si no hagués de renunciar, em faria andorrana perquè aquest país m’ha tractat bé en tots els nivells.” (Marisa, 63, espanyola)

“Dans aucun cas je ne renoncerais pas à ma nationalité. Je sais qu’ici il y a des français qui ont renoncé à sa nationalité pour être andorrans. Moi, je ne pourrais pas renoncer à ma nationalité.” (Audrey, 30, francesa)

Finalment, hi ha residents que expressen el seu malestar pel procés d’obtenció de la nacionalitat, que consideren massa llarg i costós. Alguns consideren que, molt abans que es pugui formalitzar la identitat andorrana, ja s’han integrat plenament al país i es consideren totalment andorrans.

“Em considero naturalitzat, però tornar a Immigració després de tants anys, trobar-te amb gent que està donant el seu primer pas a Andorra, no poder votar... Veig que no es considera el meu temps a Andorra: quinze anys, i he fet aquí família.” (Francisco, 37, espanyol)

“Jo no he volgut tenir la nacionalitat andorrana perquè és una qüestió de *puntillo*. Amb la nacionalitat espanyola, membre de la Comunitat Europea, si després de cinc anys de residir en un país de la Unió, hauria pogut tenir la nacionalitat del país, aquí em demanaven vint anys! Això no em va agradar. Si als deu anys ja tenia tots els drets econòmics, la nacionalitat per què no? Hem sigut família molt viatgera i amb el passaport de la Comunitat vas per tot arreu.” (Josefina, 72, espanyola)

6.2. PARTICIPACIÓ POLÍTICA I RELACIONS DE PODER

L'exercici de la ciutadania implica la participació de l'individu en la vida política i social de la comunitat. La identitat, com ja s'ha dit abans, és un fet relacional i la tria de llengua s'hi troba directament vinculada. Palou (2012), en un estudi sobre la integració de joves magribins a Catalunya, distingeix entre la ciutadania com a estatus legal i la ciutadania com a procés: *“Se entiende la ciudadanía como una construcción social en la que el ser ciudadano o ciudadana no sería una cualidad ligada meramente al nacimiento o a la adquisición legal, sino al desarrollo de un sentimiento de pertenencia a una colectividad, con la que se identifican y que les impulsa a actuar en los asuntos públicos que les concierne. El desarrollo de esta dimensión se posibilita a través de diferentes elementos como son las competencias ciudadanas, la participación, la convivencia entre iguales y la identidad cívico-cultural a la vez que se conserva una identidad étnico-cultural.”* Defensa així, més enllà de la identitat ètnica, cultural i lingüística, l'existència d'una identitat col·lectiva, “cívico-cultural”, que els ciutadans han de poder exercir a través de la participació efectiva. En la mesura que els ciutadans puguin tenir accés a la identitat “cívico-cultural”, accediran també a les construccions socials que hi estan associades: els mecanismes democràtics i de participació, els valors ciutadans col·lectius (com ara la llengua relacional o pública), la gestió de la diversitat, etc.

Participació política

El sufragi universal és efectiu a Andorra des de la promulgació de la Constitució, el 1993. Fins aleshores, es considerava Andorra un estat semifeudal on el poder era exercit pels dos coprínceps, tot i que, per pressions populars, havien delegat una part de la sobirania en el Consell General, un organisme similar a un parlament amb poders executius i que era designat, principalment, per votacions dels *caps de casa* o patriarques familiars. El 1933,

arran d'un moviment revolucionari, els coprínceps van concedir el sufragi universal masculí, que va quedar fixat el 1945 després de certes tensions entre el bisbe d'Urgell i el copríncep Charles De Gaulle. El 1970, els coprínceps van reconèixer el dret de vot de les dones. El 2011, les electes femenines van superar els masculins per primer cop.

A Andorra la participació en les eleccions comunals (municipals) i generals és restringida a les persones que tenen la nacionalitat andorrana. El 2023, el cens electoral era de 30.290 votants, un 47% dels residents majors d'edat.¹⁰ D'aquests, a les eleccions comunals del desembre de 2023 només en va votar el 54,75%, és a dir, 16.644 dels 89.787 residents registrats. Ateses les dificultats per obtenir la nacionalitat andorrana, no és difícil arribar a la conclusió que l'elecció de representants, i la consegüent formació de govern, es veu reduïda a determinats sectors dels quals queden exclosos certs grups etnolingüístics amb escàs accés als drets de participació. Cal recordar que el percentatge de nacionals andorrans és nul entre residents europeus de l'est i asiàtics, i inferior al 10% en portuguesos, francesos, europeus occidentals i llatinoamericans. Tanmateix, cal ressenyar que els estrangers poden afiliar-se a partits polítics i associacions de caràcter social, i poden intervenir en l'elaboració de propostes polítiques, tant en l'àmbit local com general.

La reclamació del dret de vot per a residents de llarga durada és una constant des de fa molts anys per part de sectors rellevants de la immigració. A Espanya, per exemple, tenen dret de vot a les eleccions municipals els estrangers residents que siguin ciutadans de la Unió Europea i els nacionals de països en conveni amb Espanya (actualment són deu països extracomunitaris).¹¹ Zapata (2020) ha investigat les inclinacions polítiques d'andorrans i

10. https://www.diariandorra.ad/noticies/parroquies/2023/11/08/els_votants_capital_augmenten_des_del_2019_231075_1126.html.

11. <https://www.juntaelectoralcentral.es/cs/jec/informacion>.

estrangers en una enquesta feta a 1.004 residents i conclou que hi ha diferències significatives de comportament polític en uns i altres: els estrangers tendeixen a reduir el vot a formacions tradicionals andorranes i afavoreixen formacions més progressistes i ecologistes.

Quadre 6.3. Comportaments electorals dels andorranos i dels estrangers

Intenció de vot dels que esmenten un partit polític, 2018.

En gris, valors superiors al total en més d'un punt.

<i>Formació</i>	<i>Estrangers</i>	<i>Andorranos</i>	<i>Total</i>
Partit Socialdemòcrata (PS)	24,0%	28,6%	26,2%
Partit Liberal (L'A)	25,0%	24,3%	24,7%
Demòcrates d'Andorra (DA)	16,5%	25,9%	21,1%
Els Verds d'Andorra	19,0%	11,1%	15,2%
Podem Andorra	8,0%	5,3%	6,7%
Socialdemocràcia i Progrés (SDP)	7,5%	4,8%	6,2%

Font: ZAPATA, V. *Diferències en el comportament electoral entre andorranos i residents estrangers a Andorra*. Universitat Oberta de Catalunya: TFM, 2020

Naturalment, l'única intenció de vot que ha tingut transcendència a les urnes ha estat la dels andorranos. Deixant de banda l'actualitat de les dades, el cert és que reflecteixen diferències en les opcions polítiques d'andorranos i d'estrangers (l'estudi no desgrana els "tipus" d'estrangers ni els grups etnolingüístics), que són de més de dos punts percentuals en totes les opcions polítiques excepte en el cas del Partit Liberal, que recull un nombre d'adhesions similar en els dos grups. Per a Zapata, una de les explicacions d'aquestes diferències és el factor ideològic, però els altres factors analitzats (edat, sexe, nivell d'estudis, renda, religió) no aporten modificacions substancials. Segurament caldria incloure dins la categoria "ideologia" el concepte més concret d'"identitat": als ulls dels possibles electors, és evident que alguns partits incorporen als seus missatges uns valors d'"andorranitat", "tradició" o "cultura pròpia" (és el cas de DA o el PS), mentre que altres fan més èmfasi en valors com "solidaritat", "universalitat" o "internacionalisme" (cas dels Verds, Podem i SDP). No sembla

casual que les diferències de comportament electoral coincideixin amb aquestes diferències de valors associats als missatges polítics i electorals. En qualsevol cas, l'autor de l'estudi afirma, en les seves conclusions, que "la població estrangera, que representa la majoria de la població total adulta, votaria diferent dels que tenen dret a vot i, per tant, més de la meitat de la població total adulta no veu reflectides ni representades les seves preferències a les institucions polítiques, amb tots els problemes socials que això pot comportar". Heus aquí, doncs, en aquestes diferències de comportament polític no resoltes, una possible font de conflictes socials en el futur.

Pel que fa a les comunals, el 77% es mostra favorable a permetre la participació dels estrangers. L'opció guanya en tots els grups etnolingüístics. Els andorrans en són els més reticents, però ho aproven per més d'un 60%. Curiosament, els immigrants de segona generació fills d'espanyols i de portuguesos són els més entusiastes sobre la possibilitat, encara que ells són gairebé tots andorrans; aquesta opció, si s'aproves, no els afectaria directament, però potser familiars directes seus, sí. La idea també recull un suport superior al 80% entre portuguesos, llatinoamericans, africans i asiàtics, que són els grups que tenen un índex més baix de nacionalitzacions. Francesos i europeus, que també tenen pocs nacionalitzats, són més escèptics i tenen opinions contràries relativament elevades.

En les eleccions generals, els criteris varien a la baixa. L'aprovació és general, però baixa 20 punts, del 77 al 57%, mentre que el vot negatiu també puja 19 punts, del 18,4 al 37,6%. Alguns grups (andorrans, francesos i europeus) en són més contraris que favorables, i els que hi estan a favor no arriben en cap cas al 70%. Els més favorables són novament els que tenen un percentatge de nacionalitzats més baix. El cas dels portuguesos és una mica especial perquè hi ha pocs nacionals entre els seus membres, però no acullen la idea amb excessiu entusiasme; els seus fills, en canvi, ja nacionalitzats, en són molt més partidaris.

En les entrevistes, els informants amb dret de vot ens donen la seva opinió sobre els processos electorals a Andorra. La majoria en destaquen la proximitat dels candidats i el vot a la persona, en un país petit on és difícil no ensopegar amb un polític en actiu. Malgrat la joventut de l'actual sistema electoral andorrà, molts no veuen grans diferències entre les diferents opcions polítiques que es presenten.

“Jo voto. No hi ha molta diferència entre els partits. Quasi votes més per qui et cau millor que pel programa electoral. Aquí els coneixem molt personalment. Els caps de Govern coneixen els andorrans.” (Guillem, 57, català)

“Hi ha un partit socialista que potser és el que més... com d'esquerres: després hi ha els Demòcrates, els Liberals, que *de lunes a martes*.” (Sara, 51, andorrana filla d'estrangers)

Hi ha, però, una part considerable de ciutadans que són crítics amb l'actual sistema polític i creuen que les eleccions no serveixen per facilitar cap canvi significatiu al Govern. Alguns fan referència a l'antiga tradició de restringir el vot als *caps de casa*, els patriarques de les poques famílies “genuïnament andorranes”. En aquell sistema, el vot del *cap de casa* representava tota la família; els candidats negociaven directament amb ells i, segons la creença popular, moltes vegades s'obtenien vots a canvi de favors.

“Això és sagrat pels andorrans: els caps de casa. Els caps de casa són els que gaudeixen de la possibilitat de tenir armes.” (Sonia, 49, espanyola)

“Un dia, una gran amiga meva, més jove que jo, de la parròquia d'Ordino, em va dir que es volia presentar a eleccions per ser cònsol. Li vaig dir: «No et presentis perquè et donaràs una patacada. Perquè tu, encara que visquis a Ordino, has vingut nova... A Escaldes o a Andorra [la Vella] no et dic que no, però a Ordino, no.» Es va presentar i va caure tan baix que mai més va entrar a la política.” (Maria Teresa, 79, andorrana)

Els qui no tenen dret a votar es miren de lluny el món de la política i les eleccions, i es queixen de no poder participar plenament en la societat. L'esperança que els queda és la renovació generacional, en què els fills dels immigrants assoleixen la nacionalitat andorrana i poden introduir canvis en les dinàmiques de poder. De fet, l'any 2023 ja es van produir canvis significatius arran de les eleccions generals de l'abril, quan un partit nou es va situar en segon lloc i en va desplaçar d'altres de tradicionals, i a les comunals del desembre, que van veure com es capgiraven els governs locals d'algunes parròquies, com la capital, en benefici de candidats joves i progressistes.

“Penso que la veu del resident s’hauria de tenir en compte i no es pot votar, queda reduït a una minoria i aquí, els residents són la majoria. Falta més debat i dinamisme.” (Jorge, 38, xilè)

“El fet *de* que voten tan pocs de la població... Jo entenc que vulguin protegir la sobirania del país, però manen aquests grups, aquests andorrans, només es poden presentar al Consell aquests andorrans i només voten les famílies de tota la vida. Sí que hi ha gent que s’ha fet andorrana i podria ser que això canviaria perquè a la que molta gent es fa andorrana i pugui votar, jo crec que el Consell pot canviar molt en els propers anys.” (Julie, 56, irlandesa)

Relacions de poder

Al marge d'eleccions i governs, a Andorra hi ha una estratificació social sobre una base ètnica i lingüística que ningú no nega; tots els entrevistats, sense excepció, hi han estat d'acord. Segons l'esquema prevalent simplificat, la societat andorrana presentaria l'aspecte d'una piràmide, al cim de la qual hi hauria el grup d'andorrans que controlen propietats i negocis. Just en un graó inferior se situarien els catalans, assimilats als andorrans pel que fa a llengua i cultura però sense el pedigrí necessari per formar part de l'elit. Més avall hi hauria els espanyols, relegats majorità-

riament a ocupacions vinculades a l'atenció al públic: dependents i cambrers, sobretot. Per sota es trobarien els portuguesos, que per qüestions idiomàtiques i de formació farien feines poc qualificades a la construcció i la indústria (ells) i la neteja d'hotels (elles). Més avall hi hauria la resta d'estrangers extracomunitaris: llatinoamericans, africans i asiàtics, ocupats en feines subalternes a les estacions d'esquí (els argentins), a la construcció (els peruans), al servei domèstic i les cuines dels restaurants (els filipins), etc. Les colònies índia i paquistanesa, en aquesta imatge, estarien dedicades gairebé del tot al comerç d'electrònica. Per la seva part, europeus i francesos se situarien lleugerament fora de la piràmide en la mesura que s'autoorganitzen, actuen de manera més individualista i s'interrelacionen poc amb la resta de grups. Hi ha matisos, però, a l'esquema: sembla que amb els immigrants de segona generació les coses comencen a canviar i ja hi hauria membres de certs grups etnolingüístics que escaparien d'aquest encasellament social.

Un dels aspectes d'aquesta "piràmide" més compartits és l'existència d'una elit d'andorrans al cim de la societat que controla bona part de l'activitat econòmica, social i política del país, i que es mostra hermètica a noves incorporacions i a innovacions en les dinàmiques que gestionen. La situació és percebuda, en general, com a nociva i poc democràtica per al conjunt d'Andorra perquè es considera que no permet la participació ni la solidaritat i que, al contrari, provoca l'acumulació de poder en una minoria molt raquítica.

"Los andorranos sí que se nota que son los que controlan, pero es normal, es su país." (Filipe, 43, portuguès)

"Yo, en los años que estoy aquí, he visto que hay cuatro familias poderosas y todo gira alrededor de esas cuatro familias, y por mucho que alguno se quiera salir, siempre se va a hacer lo que digan esas cuatro familias, que son las que mandan. Que cambie esto es muuuy complicado." (Teresa, 53, gallega)

“En els últims deu anys ha canviat molt, la societat andorrana. Aquesta punta piramidal que diem potser era certa fa uns 40 anys, però mica en mica tots aquests i els andorrans que s’han nacionalitzat entre l’any 80 i 2020, fills d’immigrants, de segona generació o tercera, estan en totes les seccions; a baix de tot, no tant.” (Clara, 36, catalana)

La concentració de poder en mans de poques persones provoca, a parer d’alguns, anomalies en el funcionament de l’Estat, i en concret una intervenció excessiva del tracte personal en la gestió d’assumptes públics. Gairebé ningú no afirma que hi hagi corrupció al Govern (tret d’algun cas puntual), però és força estesa la creença en pràctiques anòmales com l’amiguisme i el nepotisme per part de polítics als governs general i comunal.

“Veig que si no tens els telèfons de determinades persones hi ha coses que costen de fer, però no dic que no sigui possible. S’obren portes perquè és més fàcil quan truques a dalt que trucar a un timbre i pujar 1.000 pisos. És una escala ràpida.” (Clara, 36, catalana)

“Bien sûr, si vous demandez un permis de construire, il faut faire comme ça, comme ça et comme ça... Si vous êtes le ministre, bon! Mais ça c’est partout. En France c’est pareil.” (Christine, 73, francesa)

6.3. POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Gestió governamental

El 1988, el Govern andorrà va crear el Servei de Política Lingüística (en un primer moment, com a Assessorament Lingüístic),¹² que amb el temps ha anat guanyant àmbits de competència

12. <https://www.andorradifusio.ad/programes/parlem-llengua/parlem-llengua-programa-badia-ganyet-25-05-2021/parlem-llengua-programa-2-25-05-2021-130520219>.

i obrint el seu camp d'activitat. Actualment, segons la memòria corresponent al 2022,¹³ el Servei té un pressupost anual per a activitats superior als 130.000 euros (exclosos el personal i el cost dels equipaments) i presta els serveis següents:

* **Assessorament lingüístic:** revisió de textos (15.874 pàgines corregides per als diferents ministeris del Govern, especialment Cultura, Educació, Medi Ambient i Justícia); consultes lingüístiques (1.676 consultes ateses l'any 2022); col·laboració amb institucions com l'Institut d'Estudis Catalans o el Centre de Terminologia Termcat; impuls d'iniciatives de suport a la Viquipèdia, etc.

* **Formació:** organització de cursos de català gratuïts, presencials i en línia, a través de l'Àrea de Llengua Catalana. El setembre de 2023 s'oferia un total de 40 cursos:

A1: 13 cursos B1: 6 cursos C1: 4 cursos

A2: 7 cursos B2: 7 cursos C2: 1 curs

Indeterminats: 2 cursos

A més, s'ofereixen altres cursos virtuals en la modalitat d'auto-aprenentatge i mòduls de català per a professionals, en conveni amb les empreses que ho sol·liciten. La formació es complementa amb el programa de Voluntariat per la llengua (formació de parelles de catalanoparlant i aprenent per millorar la fluïdesa oral; el 2022 es van crear 74 parelles) i sessions de formació a les escoles.

* **Impuls de l'ús:** campanya de promoció del català al cinema (bonificació de l'entrada a projeccions en català), publicacions de promoció de l'ús, Dictat nacional, inspecció i dinamització a empreses (88 actuacions el 2022), etc.

* **Investigació i difusió:** enquestes a la població sobre coneixement i ús, presència a xarxes socials i mitjans de comu-

13. Cerca - Transparència - Govern d'Andorra (transparencia.ad).

nicació (incloent-hi un espai propi de ràdio), participació en congressos i jornades, ajut Lúdia Armengol a la recerca en el terreny de la llengua, etc.

Gestió del multilingüisme

Pel que fa a les altres llengües presents al Principat, no consta cap programa específic d'actuacions per part del Govern andorrà orientat al coneixement i la difusió de llengües diferents del català, més enllà dels espais de què disposen en els diferents sistemes educatius del país.

Andorra és membre de l'Assemblea de la Francofonia (com Catalunya), com a país amb una notable presència del francès,¹⁴ i històricament ha atorgat una importància especial al coneixement de la llengua francesa. La Universitat d'Andorra organitza cursos de francès per a millorar el nivell competencial d'estudiants i del personal de l'UdA, i el Centre de Formació al Llarg de la Vida ofereix classes de francès per a adults dels nivells A1 i A2. La promoció i difusió de la llengua i la cultura franceses a Andorra sol ser a càrrec de l'Ambaixada francesa a Andorra la Vella, que programa temporades culturals molt completes.¹⁵ No hi ha, en canvi, associacions culturals de residents francesos que facin activitats.

L'Ambaixada espanyola, per la seva banda, no té cap conselleria de cultura ni fa una programació d'activitats de difusió de la llengua castellana o de les cultures d'Espanya.¹⁶ Sí que hi ha, en canvi, associacions culturals de diferents nacions d'Espanya que fan difusió de les llengües i cultures d'origen, especialment del folklore. L'Ambaixada, a través de l'Instituto Cervantes, fa la certificació oficial dels estudis de castellà fets als sistemes educatius andorrà, francès i britànic, d'acord amb el Marc europeu de refe-

14. <https://www.elperiodic.ad/editorial/2025/historia-de-la-francofonia-andorrana>.

15. <https://ad.ambafrance.org/-Saison-2023-2024>.

16. <https://www.exteriores.gob.es/Embajadas/andorra/es/Paginas/index.aspx>.

rència de les llengües. El Centre de Formació al Llarg de la Vida, oficial, ofereix classes de castellà per a adults dels nivells A1 i A2.

Portugal no té representació diplomàtica permanent a Andorra. El Consolat Honorari no hi té cap programació cultural permanent, però canalitza actuacions de l'Institut Camões, que hi du a terme activitats culturals puntuals. El mateix institut oficial ofereix classes de portuguès extraescolars a les escoles que ho sol·liciten. La Universitat d'Andorra ofereix dos cursos de portuguès, de nivells A1 i A2, en conveni amb l'Institut Camões i oberts a alumnes de més de 16 anys. L'any 2022, un total de 220 persones estudiaven portuguès a Andorra. Hi ha també diverses entitats culturals portugueses que fan activitats continuades de difusió de la cultura d'origen.

L'anglès, a banda dels centres escolars privats i dels estudis com a assignatura als diferents sistemes educatius, se sol estudiar en acadèmies privades. Hi ha cursos oberts dels nivells A1 i A2 al Centre de Formació al Llarg de la Vida, oficial, i a la Universitat d'Andorra com a extensió per a estudiants i per al personal de l'UdA. La comunitat anglòfona organitza força activitats en anglès per als membres de la colònia.

Quant a les altres llengües presents a Andorra, no hi ha pràcticament cap suport oficial per aprendre-les i difondre-les. La Universitat d'Andorra ofereix quatre cursos oberts de xinès, dels nivells A1, A2, B1 i B2.¹⁷ Al Liceu Comte de Foix es fan esporàdicament classes d'àrab als alumnes com a activitat extraescolar. Algunes associacions d'immigrants, com la russa, la filipina o l'índia, intenten organitzar de manera irregular classes dels idiomes respectius, adreçades sobretot a nens i joves de la seva pròpia comunitat per mirar d'assegurar la transmissió lingüística generacional.

Com es veu, doncs, no hi ha una estructuració consolidada per a l'estudi i la difusió de les múltiples llengües presents a Andorra.

17. <https://www.bondia.ad/societat/tres-nivells-de-portugues-i-quatre-de-xines-luda>.

No hi ha cap escola oficial d'idiomes, i els aprenentatges que es poden fer en l'àmbit públic són parcials i pràcticament es redueixen als nivells A1 i A2 per al castellà, el francès i l'anglès al Centre de Formació al Llarg de la Vida i a la Universitat d'Andorra, a part de les actuacions més informals que fan les diverses associacions d'immigrants.

Requisits lingüístics oficials

El català, ja s'ha dit, és l'única llengua oficial a Andorra. Amb la nova Llei 6/2024 de la llengua pròpia i oficial, s'exigeix un coneixement mínim de català per renovar el permís de residència i treball. També existeix un requisit de coneixements de català per adquirir la nacionalitat andorrana, i és una matèria obligatòria en l'ensenyament reglat. Convé tenir present que a Catalunya està establert des del 2014 el requisit de coneixements bàsics de la llengua catalana i la castellana (i l'occità, a la Vall d'Aran) per poder obtenir l'autorització de residència temporal per un any per part dels estrangers no residents i per renovar-la.¹⁸

A l'apartat anterior ("Llengua i condicions de vida") s'exposaven els resultats de preguntar a una mostra de la població si hauria de ser obligatori conèixer el català per treballar a Andorra. El 91% dels enquestats es mostrava favorable a establir el requisit

18. A Catalunya, en principi, per signar un contracte de treball cal tenir autorització de residència i treball i targeta d'identificació d'estrangers (TIE). Quan l'autorització és sol·licitada pel treballador estranger, cal aportar un certificat d'arrelament que inclou l'acreditació de coneixements de català de nivell A1 (Reial Decret 557/2011, art. 124, desplegat per la Instrucció DGI/BSF/1/2014). Aquest requisit no és necessari quan la sol·licitud d'autorització inicial és presentada per l'empresari; en aquest cas, ha d'aportar el contracte de treball, l'encaix de l'oferta de treball dins la llista oficial d'ocupacions de difícil cobertura i una justificació de no haver pogut cobrir la plaça amb treballadors nacionals, entre altres coses; és a dir, per motius d'urgència i necessitat. Per a la renovació del permís de residència i treball, cal acreditar coneixements de català (RD 557/2011, art. 71.6), que es concreten en un nivell A2.

lingüístic, tot i que la meitat d'aquest sector creia que “només en alguns sectors”. El suport a una obligació general és majoritari entre andorrans, catalans i andorrans fills de catalans, i els que més s'oposen a qualsevol requisit lingüístic són els asiàtics, africans i portuguesos, els grups amb menys competències en català.

En les entrevistes dutes a terme durant el treball de camp d'aquest estudi ha aparegut el debat sobre la necessitat d'obligar treballadors i empreses a conèixer i usar la llengua catalana. Tal com apareix a l'enquesta, hi ha diversitat d'opinions entre els informants, però la majoria es mostra d'acord a exigir uns coneixements de català als treballadors, especialment als que operen de cara al públic. En general es reconeix que, com a llengua oficial, ha de ser coneguda per tots els residents, però que aquesta exigència s'ha d'aplicar amb criteris de conciliació per al treballador i, paradoxalment, sense que pugui semblar una imposició.

Els catalanoparlants, i els andorrans en particular, es mostren clarament favorables al requisit lingüístic. Hi ha diferències, però, a l'hora de concretar com s'hauria d'aplicar aquesta exigència: el nivell que cal demanar, el termini per acreditar-lo, el procediment per aconseguir l'objectiu desitjat...

“Per accedir al permís de residència s'hauria d'exigir un nivell mínim de català. És l'únic país del món que pots sobreviure sense parlar ni una sola paraula de la llengua oficial.” (Jèssica, 42, andorrana)

“Un A2 l'has de tenir. Els temporers que venen un any, si venen un segon any demanar-los un mínim de nivell, l'esforç mínim d'intentar aprendre la llengua, no crec que sigui tan descabellat.” (Nuri, 42, andorrana)

“Quan es renoven els permisos de feina després de dos anys, s'hauria d'exigir que el treballador parlés català. Seria la política més eficaç: «Vols continuar treballant aquí? Parla català.»” (Jordi, comerciant, andorrà)

Alguns dels que es mostren a favor del requisit lingüístic hi introdueixen matisos després de reflexionar sobre les maneres en què es podria fer possible.

“El fet de fer-ho obligatori per la gent que ha de treballar de cara al públic, em sembla bé. Govern els hauria de formar amb un mínim d’hores i que no impliqui despesa a l’empresari. Però hi ha molts sectors que hi ha problemes per trobar personal. Per exemple, a la restauració els hi costa molt trobar gent qualificada i si, a més a més, els hi fiquem l’entrebanc de que han de fer no sé quantes hores de català, seria lògic per mi, però costaria encara més trobar gent. Però estaria bé, al final és el nostre idioma oficial.” (Natàlia, andorrana filla d’estrangers)

“Penso que *hi* hauria d’haver-hi uns requisits, el català és l’idioma oficial. Abans s’aplicava més. No sé si és perquè les empreses no han trobat personal i ho deixen córrer, no hi ha motivació. Abans s’adaptaven. S’hauria de motivar el personal a fer-ho, amb un plus: tenir uns horaris per aprendre, dins la feina, ja que, si no, no ho fan.” (Rosa, 51, andorrana filla de gallega)

D’altres persones matisen aquest requisit o bé exposen dificultats per a aplicar-lo, sobretot per falta de mà d’obra.

“Que el Govern exigeixi [saber català] per entrar al servei, ho trobo perfecte, o els comuns o aquestes coses. Però en altres llocs, exigir que parlin en català quan potser la persona és d’origen anglès o francès i que ve a treballar durant una temporada... Els limitaria molt les possibilitats de contractació.” (Josefina, 72, espanyola)

“A Immigració parlen català i no fan l’esforç de parlar el castellà quan la persona no ho entén quan acaba d’arribar. A una persona que fa la renovació se li podria exigir, però una persona que acaba d’arribar... No sé, crec que podrien tenir una mica d’adaptació.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

Finalment, alguns entrevistats es mostren clarament contraris a l'establiment d'un requisit lingüístic. Hi ha qui ho associa a una imposició innecessària al treballador.

“Yo entiendo a los andorranos que les gustaría que todos hablasen el catalán. Pero hay mucha gente, que lo he vivido, que están exigiendo que ya lo hablen y [aún] están aprendiendo y esto les retrae. [...] Esto se puede arreglar que, al estar en Andorra tirar más del catalán, pero de la otra parte tener en cuenta que uno está aprendiendo. Un poco de las dos partes.” (Gianina, 22, paraguaiana)

“Ha habido medidas sobre el idioma catalán. Yo me acuerdo trabajar, llegar el inspector y decir, «habla catalán» y habían multas. El catalán no puede ser, a mi modo de ver, una imposición, porque la imposición causa rechazo. Debe inducirse y maneras, deben haber miles, miles.” (Lorenzo, 56, peruà)

Com es veu, les opinions estan força polaritzades entre els catalanoparlants, que en bona part defensen la prevalença del català en tots els àmbits, i els parlants d'altres llengües, que veuen amb recel aquest pretès predomini de la llengua oficial perquè, malgrat que no en qüestionen la legitimitat, hi veuen una amenaça a l'ús de la seva llengua.

6.4. LA LLENGUA USADA AMB L'ADMINISTRACIÓ

El català és l'única llengua oficial a Andorra i, per tant, totes les comunicacions amb l'Administració pública haurien de ser en català. Tot i això, només ho són el 63,3% (el 78,7% si hi afegim les comunicacions bilingües). En alguns casos (europeus orientals, llatinoamericans i asiàtics) ni tan sols és la llengua principal en aquest àmbit de relació.

El percentatge de comunicacions en català amb l'Administració es correspon exactament amb el percentatge de persones que

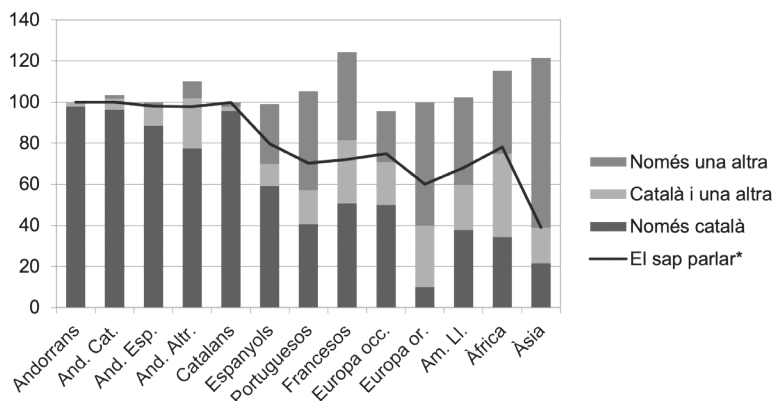
declaren parlar el català “bé”: 63,3%. Els ciutadans que s’hi comuniquen en altres llengües (40,7%) es poden relacionar amb el percentatge de persones que no parlen “bé” el català (36,6%). Hi ha una relació molt clara, doncs, entre la llengua usada amb l’Administració i el nivell de coneixements de català. En altres paraules, es pot dir que, en general, els residents a Andorra es comuniquen amb les institucions en català si tenen la competència per fer-ho; el percentatge dels qui no ho fan tenint les habilitats lingüístiques necessàries és força baix.

Gràfic 6.3. Usos lingüístics davant l’Administració pública

Persones que declaren que utilitzen només el català, el català i una altra llengua o només una altra llengua davant l’Administració i les institucions oficials.

Font: enquesta pròpia / ARI

* La línia fosca indica el nivell de competència oral (saben parlar “bé” o “una mica” el català).



El manteniment del català com a llengua única de relació amb les institucions és molt clar (superior al 95%) en els grups d'andorrans, catalans i fills de catalans, i una mica més tebi (83%) en el cas dels fills d'espanyols i portuguesos. En els altres grups, aquesta opció cau sobtadament, des del 60% en el cas dels espanyols fins al 20% per als asiàtics.

Entre els grups catalanoparlants s'observa que l'ús "oficial" del català, tot i que és molt alt, és inferior a la seva competència lingüística. Una part de la població d'aquests grups tria una altra llengua; el fet és clar en el cas dels andorrans fills d'"altres", en què només el 77,5% es relaciona exclusivament en català amb l'Administració. És a dir, que podrien fer-ho, però no ho fan. D'una manera més àmplia, el conjunt de ciutadans que fan servir el català amb les institucions, sol o amb altres llengües, és del 79,1%, i a prop del 82,3% es poden expressar "bé" o "una mica" en català. Si s'observa grup per grup, aquesta equivalència entre competència oral del català i ús únic amb l'Administració és molt notable.

Per un altre costat, el 23% de la població no fa servir mai el català en les revés relacions amb l'Administració, tot i que el percentatge de persones que no poden fer-ho perquè no parlen català o no l'entenen és només d'un 17,7%. Hi ha un percentatge ressenyable d'espanyols, portuguesos, europeus de l'est i llatinoamericans que no fan servir mai el català amb l'Administració malgrat que podrien fer-ho perquè tenen les capacitats lingüístiques necessàries, si més no parcialment. Sembla que hi ha, doncs, un factor no estrictament comunicatiu en la tria de la llengua davant l'Administració i que podríem associar a una voluntat identitària.

L'any 2022, el Govern d'Andorra va haver de cridar a l'ordre el conjunt dels funcionaris davant l'actitud freqüent de canviar d'idioma quan s'adreçaven als ciutadans i fins i tot en comunicacions internes.¹⁹ La Llei de la llengua pròpia i oficial estableix (art. 8) que "el català és la llengua emprada per totes les institucions públiques d'Andorra d'acord amb l'ordenament jurídic" i que, per tant, és la llengua "de l'atenció oral als ciutadans i de les converses entre treballadors d'organismes públics quan exerceixen les seves funcions professionals. Amb aquesta finalitat, el personal de les administracions públiques saluda i manté les converses en català i només canvia de llengua si l'interlocutor no entén

19. https://www.diariandorra.ad/noticies/nacional/2022/05/19/govern_insta_els_funcionaris_atendre_public_catala_200745_1125.html.

el català”. El Servei de Política Lingüística havia observat que “massa sovint i de manera inconscient es canvia d’idioma abans que l’interlocutor mostri dificultats de comprensió”. En la nota, feia constar que “si l’administrat afirma que no entén la llengua catalana, el treballador de l’organisme públic pot adreçar-se-li en la llengua de l’administrat o una altra llengua que entengui”.

L’actitud a què fa referència el Govern és la que molts treballadors anomenen “adaptar-se” a l’administrat, és a dir, canviar de llengua i subordinar l’idioma del funcionari a la llengua del ciutadà, sense considerar si aquell ciutadà entén el català o no. L’actitud reflecteix un intent d’evitació del conflicte lingüístic mitjançant la submissió *avant la lettre* a les condicions comunicatives de l’interlocutor, encara que això impliqui vulnerar la normativa del seu estatus de treballador públic. La llengua, en aquests escenaris, esdevé un simple instrument comunicatiu i perd el seu capital social, el valor simbòlic que té, i que és especialment alt tenint en compte que el gest prové de qui en aquell moment representa l’Estat. Al mateix temps que desposseeix la llengua de la seva representació social, l’empleat públic es lleva a si mateix els seus atributs com a funcionari.

“Jo estic de cara al públic [en un equipament comunal]. El que haig de fer és que la gent es senti acollida. [...] Sempre he tingut la idea, potser és una idea equivocada, que jo tinc la sort de saber parlar tres idiomes, com que al final, parlar és per comunicar-se, els *hi* parlo en la seva llengua. Però en canvi, en anglès, parlo 4 paraules.” (Toni, 61, andorrà fill de catalans)

“La llengua de treball és el català. Amb els usuaris [de Serveis Socials], depèn d’ells, m’adapto.” (Mercè, 45, catalana)

“A la feina [Govern], inicio la conversa en català i després m’adapto a la llengua de l’usuari.” (Rubén, 42, andorrà fill d’espanyols)

En la fase d’entrevistes d’aquest estudi han aparegut molts comentaris de ciutadans sobre aquest fet. Especialment, infor-

mants catalanoparlants es queixen de l'abandonament del català per part de funcionaris. En molts casos, la queixa és per l'ús intern del castellà entre empleats públics. El malestar prové de la percepció que els funcionaris usen el castellà no per deferència a la falta de recursos expressius de l'usuari, sinó com a llengua pròpia; en certa manera, es crea la sensació que el castellà passa a ser llengua oficial de l'Estat atès que és la llengua usada inicialment pels empleats públics.

“M'he trobat funcionaris, entre ells, parlant castellà, o el Cos de Policia entre ells parlant castellà quan estan patrullant. No m'agrada.” (Sara, 51, andorrana filla d'espanyols)

“Un problema amb uns *inquilinos* que van marxar; la dona parla en català a la policia i la policia que parlava castellà. I ella feia la denúncia per telèfon, ella en català i el *tio* aquell en castellà. I és policia, eh?” (Antoni, 81, andorrà)

Les queixes també es produeixen entre residents no catalanoparlants. Malgrat que reconeixen que ells poden ser atesos en la seva llengua, i per tant no hi ha un problema d'incomunicació, creuen que l'Estat hauria d'usar sempre el català per una qüestió d'identitat col·lectiva. Hi ha una percepció que l'abandó de la llengua catalana per part dels funcionaris desacredita la política lingüística del Govern.

“C'est dommage pour un interview concernant en Andorre de ne pas parler le catalan. D'aller au Gouvernement et pas parler le catalan, je sais que la personne me fait cette faveur, mais... c'est un petit peu dommage, parce que c'est une administration andorrane, la langue c'est le catalan, voilà!” (Bahia, 45, algeriana)

“Te digo, yo me voy al gobierno a hacer algunos trámites, te están hablando en catalán, todo perfecto y yo no puedo, y directamente te contestan en español, pero entender sí que entiendo.” (Andrei, 40, bielorrús)

Més enllà de l'atenció al públic, l'actuació del Govern en política lingüística també genera certa controvèrsia entre els informants. Un dels temes de debat durant l'any ha estat l'ús de l'anglès en esdeveniments organitzats o avalats pel Govern; un altre, l'ús de llengües diferents del català en la retolació de comerços. Algunes persones veuen en el Govern un guardià de la identitat, i quan falla en les seves funcions (com el control dels usos lingüístics), es perd identitat.

“Jo vaig fer un article criticant quan es va fer el Shopping Mile Avenue (avinguda que va agafar Meritxell, Carlemany i Feners). En primer lloc, a Andorra no anem amb milles, anem amb quilòmetres. Per què collons em fots la milla? I després, en anglès. Tanta diferència hi ha de posar-ho en català o en anglès? Et deixaran de venir turistes perquè l'avinguda aquella es digui avinguda Carlemany? I ara el Shopping Festival, el Music Mountain, no sé què... A l'Administració no es dona un bon exemple.” (Guillem, 36, andorrà)

“Govern no fa un control dels usos lingüístics.” (Pere Joan, 52, català)

El català també és requisit per accedir a la funció pública. És el mecanisme conegut com a *edicte* (convocatòria pública per a l'Administració). Fins fa poc temps, els edictes eren adreçats en primer lloc a andorrans (en promoció interna o externa) i després s'obrien a persones d'altres nacionalitats. Actualment, els andorrans continuen tenint preferència, però no accés restringit, i persones d'algunes nacionalitats (espanyols, francesos, portuguesos) tenen prioritat sobre altres ciutadans, per convenis dels respectius països.

“Jo he arribat a passar edicte amb el passaport rus, entrant en tercera convocatòria. Jo crec que és normal que passin primer els andorrans. Crec que haurien d'haver aquests filtres en tots els nivells.” (Natàlia, 40, russa)

7. INTEGRACIÓ I IDENTITAT

L'antropologia social sol remarcar la diferència entre *immigració*, com a moviment dinàmic, sovint de caràcter temporal, que es distingeix més per la forma en què es desplaça una persona i una identitat determinada, i *població establerta de fa temps* (*long-settled population*), de caràcter estàtic i vocació de permanència, que esdevé part integrada de la comunitat local alhora que manté el contacte amb la cultura d'origen (Riera 2017). Alguns estudiosos, de manera provocadora, afirmen que “la immigració no existeix” en la mesura que és una condició purament factual, de trànsit eventual entre dues situacions més o menys estables, la d'origen i la de destinació, i sotmesa per tant a la mobilitat.

Tanmateix, perquè pugui existir una situació final, de destinació, s'ha de produir la integració política i social de l'immigrant, és a dir, la plena integració de la ciutadania. Fernández i Terrén (2008) sostenen que aquesta integració significa “*el reconocimiento de su pertenencia y de su singularidad, de su identidad colectiva y de su particularidad individual, de su particular cultura comunitaria como elemento constitutivo (el etnos) y su derecho a integrarse en la sociedad global (el demos) con independencia de cualquier adscripción, de su origen dado e innegable y de su destino abierto e irrenunciable*”. Els autors conclouen: “*Sólo le quedan al inmigrante dos posibilidades: convertirse en ciudadano o convertirse en minoría.*”

En espais com la societat andorrana es formen, doncs, grups ètnics, culturals i lingüístics que, sobre la base del seu assentament territorial i les seves necessitats comunicatives i identitàries, estableixen i fan fluctuar vincles entre les seves comunitats d'origen i la de residència. Recordem que la territorialitat forma part de la ideologia de l'estat nació: la sobirania implica “desplegar formes de poder i control sobre un territori en el context del qual promet garantir seguretat als qui reconeix com a ciutadans plens, a la vegada que es preocupa de mantenir l'ordre a partir d'un marc legal” (Bauman 2002). Però “mentre la territorialitat justifica la legitimitat i el poder de l'Estat, la nació (els subjectes de ciutadania) es produeix i reconeix per altres realitats com la llengua, la raça o la religió” (Apàgadurai 1999). Avui dia, amb la globalització, les fronteres territorials han estat superades i la mobilitat de capitals i persones qüestiona el control territorial i el converteix en poc més que una ficció, al mateix temps que el món cada vegada sembla menys organitzat sobre la base d'unitats territorials perfectament delimitades. Per a Bauman (2002), “cap estat nació és autosuficient en l'esfera militar, econòmica i cultural, i la societat com a totalitat tancada es revela més que mai com una ficció”. En aquest món actual, “les tecnologies digitals de comunicació –i en particular les xarxes– han ofert denses vies per a reforçar sentiments de comunitat ètnica en què el llenguatge de l'alteritat ha trobat expressió i difusió, en reforçar la consciència de la diferència” (Abélès 2008, citat per Moncusí 2016).

En el cas d'Andorra, d'altra banda, caldria reflexionar sobre el concepte de “societat d'acollida”. Segurament per a bona part de la població autòctona la “identitat” andorrana és la del grup de poder, la de l'Estat (i d'aquí certa insistència en la “llengua oficial”), la de la comunitat primigènia. Però és perfectament possible que per a molts immigrants, que observen l'Estat com un poder llunyà i amenaçador i per als quals la cultura i la llengua pròpies passen molt desapercebudes, la percepció de la societat d'acollida sigui la de l'entorn més immediat, el de la família, el veïnat o l'empresa, que normalment presenta una identitat

múltiple, multicultural i plurilingüística. En aquest context, les relacions no s'estableixen tant entre l'immigrant i el grup etnolingüístic d'acollida, sinó entre els diversos grups d'immigrants que comparteixen l'espai i que conformen una altra comunitat, distingida de l'"oficial" i més propera a l'individu que arriba. Ens interessa, per tant, observar com es produeixen les relacions entre els diferents grups, quines són les afinitats i els vincles que s'estableixen entre ells, com es construeix aquesta altra societat multicultural i quina és finalment la visió que tenen els immigrants d'Andorra i com es dona o s'hauria de donar un procés d'integració general.

7.1. RELACIONS INTERGRUPALS

Visions de la multiculturalitat

La diversitat cultural és un dels fets més ben valorats pels residents a Andorra. En general, les persones entrevistades es mostren còmodes amb aquesta situació, que consideren estimulants i enriquidora.

“La multiculturalitat és bona perquè pots conèixer altres cultures i idiomes.” (Pol, 13, andorrà fill d'espanyols)

“A vegades que agafo el bus i sempre m'ha sobtat molt que la canalla que agafa el bus parla indistintament a la vegada francès, castellà, català. Canvien contínuament. L'idioma que guanya, o el castellà o el portuguès. I el francès també.” (Sonia, 49, espanyola)

La multiculturalitat, però, no és exempta de crítiques i d'obstacles. Per a alguns, hi ha una separació evident entre grups etnolingüístics que atomitza la societat en cercles autònoms o “bombolles”. La sensació pot ser de falta de cohesió i d'integració. Hi ha qui opina que la multiculturalitat porta problemes a la societat andorrana.

“A Andorra hi ha bombolles: la bombolla portuguesa, la bombolla francesa, la bombolla espanyola... Això es va diluint amb el temps, ja que et vas integrant.” (Pere Joan, 52, català)

“Jo estic a la bombolla andorrana. Jo vinc d'un lloc on no he estat a la bombolla i ho he vist clarament, que jo aquí estava a dalt. N'he tingut sempre consciència, però quan vas a un lloc on no ets la filla de, la cosina de, parles una altra llengua... te n'adones.” (Anna, 51, andorrana filla de catalans)

Afinitats entre grups

Un espai de convivència compartit registra, naturalment, friccions i atraccions entre els individus que hi participen. Al llarg del temps es creen xarxes de relacions que prioritzen uns camins i en descarten d'altres. En aquesta construcció relacional hi intervenen múltiples factors: la proximitat lingüística, la coincidència d'objectius i interessos, l'adscripció social d'uns i altres, l'atracció personal... A l'altra banda, els prejudicis racials, l'estigmatització de determinats col·lectius, les distàncies culturals o fins i tot els conflictes polítics als països d'origen poden marcar esquerdes en la relació intergrup. És el que Castells (2004) anomena *proximitat conflictiva*, “xarxes basades en la convergència, el parentiu, l'amistat i el suport però també, de vegades simultàniament, la divergència, la rivalitat, l'odi i el recel”.

Lògicament, cada grup situa en el primer lloc de les seves simpaties el seu mateix grup, excepte els francesos, que troben més afinitat amb els andorrans i amb els espanyols que amb els mateixos compatriotes. Els immigrants de segona generació opten pels grups d'origen dels seus pares en perjudici dels andorrans, tot i que la gran majoria de membres d'aquests dos grups tenen la nacionalitat andorrana. Els fills de portuguesos es decanten per Espanya com a grup més afí, fins i tot més que els mateixos fills d'espanyols, i releguen el país dels seus pares a un segon lloc. Aquest transvasament d'identitat, de la portuguesa a l'andorra-

na i, sobretot, l'espanyola, és un fenomen que mereix una anàlisi aprofundida. Andorra és la zona que més simpaties genera després del grup propi, amb percentatges alts excepte entre africans i asiàtics. Tanmateix, entre els mateixos andorrans la preferència no supera el 84%, un percentatge similar al grau de simpatia que genera el grup propi entre els immigrants. Val la pena observar que Andorra provoca més simpaties entre europeus i espanyols que entre catalans.

Espanya actua com a grup de referència per a llatinoamericans quan aquests busquen afinitats en altres grups. Els espanyols també troben més afinitats en europeus i africans que en catalans, segurament a causa de conflictes polítics i nacionals; en canvi, per un estret marge, als andorrans els generen més simpaties els espanyols que no pas els catalans, potser també a causa de rivalitats històriques.

Els francesos presenten un comportament una mica anòmal en aquest àmbit. Són l'únic grup que no es valora a si mateix en primer lloc, cosa que desmentiria en certa manera el mite del xovinisme que se'ls sol atribuir. De fet, ells mateixos se situen en quart lloc en les seves preferències. La dada es podria vincular amb el fet que a Andorra no hi ha associacions culturals franceses que agrupin els expatriats i que tenen una relativa imatge entre els altres residents d'actuar molt individualment sense recórrer al seu endogrup etnolingüístic.

En les entrevistes, els informants parlen del seu propi grup etnolingüístic i dels altres, i sovint fan comparacions en què apareixen les afinitats i les desavinences. Són impressions construïdes des de les experiències personals, en què de vegades el coneixement de pocs casos o persones condueix a una generalització excessiva.

“Els catalans estan millor posicionats en l'escala social; per la llengua, han pogut entrar en l'Administració pública.”
(Nuri, 34, andorrana)

“Molts portuguesos, quan les coses han anat malament, allà tenen la seva casa. Una altra cosa són els fills d’aquests portuguesos que ja han nascut aquí i no se’n volen anar. Crec que aquests fills de portuguesos, la majoria parlen català, s’han fet andorrans.” (Conxita, 70, catalana)

“Ens fan falta els *andorranos* als portuguesos i els *hi* fan falta els portuguesos als andorrans. Però la piràmide es nota perquè els andorrans estan més a dalt. Però crec que el portuguès, fins ara era potser la immigració que estava menys acceptada que potser un espanyol, però l’han d’acceptar perquè has de tenir la mà d’obra i al portuguès li agrada venir a treballar. Als andorrans si li demanes: «Vols un portuguès o un altre?», segurament et dirà que prefereix un portuguès, per la mentalitat treballadora.” (Jorge, 39, portuguès)

“El francès que ha vingut ha sigut amb diners i per jubilar-se. Diríem que eren els primers residents passius. Són gent d’un nivell molt més alt. Molts d’ells ni han vingut a treballar. Es relacionen poc, porten 40 anys aquí i segueixen parlant amb l’accent francès, no han canviat res.” (Alfred, 53, andorrà)

“Els anglesos s’ajunten en *lo* seu i això sí que ho tenen. No van ni a la llar [de gent gran]; al principi sí que vingueren, però com tot se fa en català, *pues* tampoc, i al final s’ajuntaren i ells tenen una espècie de club.” (Pepe, 73, valencià)

“He treballat amb gent que són del Marroc i són correctes, però no entraré en amistat. Tampoc amb un argentí, colombià... Amb un espanyol m’obro una mica més.” (Rosor, 70, andorrana filla de catalans)

“Jo soc xilè però estic integrat. Als argentins els *hi* costa més. També pel tema de la identitat. Per ells, la feina és l’eina per anar per vacances a Europa. Jo vull la feina per establir-me a Andorra, tinc una altra conducta, una altra disciplina. Ells, la majoria, són temporals. [...] No veig en els argentins un desig d’establir-se permanentment i tampoc veig un tema

d'identitat (cedir per adaptar-se). També conec a algunes noies que busquen andorrans per anar per la via ràpida tenir la vida solucionada.” (Jorge, 38, xilè)

“Els *filipinos* és difícil que els vegis prendre *algo* en una terrassa. Són gent molt treballadora, molt discrets, poc conflictiva. Però aquests sí que és difícil que es relacionin amb un portuguès, o amb un... Ells sí que van de bombolla, no sé si perquè els *hi* costa més o per l'idioma... No sé. Amb 20 anys, *filipinos* conec un o dos i no tinc molta relació i amb els altres és més fàcil.” (Jorge, 39, portuguès)

A banda de les afinitats o les simpaties manifestes, entre els diferents grups etnolingüístics també hi ha actituds de rebuig o de recel. Un 24,6% dels ciutadans d'Andorra consultats expressen algun tipus de rebuig a un o més d'un dels grups amb què conviuen. És un percentatge elevat (Vilà *et al.* 2012 trobaven que un 13% dels adolescents catalans enquestats manifestava que “no m'agrada que al meu barri hi visquin persones de diferents cultures a la meva”), tot i que cal tenir en compte que Andorra és una societat altament complexa, amb molta diversitat cultural i lingüística, en la qual alguns immigrants poden veure els membres d'altres grups com a competidors en el mercat laboral o en la promoció social. Les distàncies culturals, amb la incomprensió inherent, poden fer augmentar els recels davant d'allò que és desconegut.

Els andorrans i els fills d'espanyols i de catalans són els que expressen més rebuig envers altres col·lectius. Especialment els andorrans fills d'espanyols manifesten un nivell de prejudicis preocupant, de gairebé la meitat del grup. Als altres grups, la mala relació intergrupala no supera el 30%, i és notablement baixa en el cas d'africans i asiàtics, que pràcticament no troben problemes per conviure amb altres grups.

El Magrib és l'àrea geogràfica que concentra més rebuig. És superior al 30% entre andorrans fills d'espanyols, i entre el 15 i el 20%

entre francesos, catalans, fills de catalans i andorrans. En canvi, no genera cap antipatia entre asiàtics. L'Amèrica Llatina recull valoracions negatives entre espanyols i els seus fills, malgrat que comparteixen idioma, i també troba rebuig entre andorrans fills de catalans i entre andorrans.

Portugal figura com una de les comunitats que genera més afinitats; aquí veiem que també és una de les que generen més desavinences, fins i tot per part d'alguns portuguesos (dins el fenomen esmentat de transvasament d'identitat). Andorrans, immigrants de segona generació i europeus són els que més disgust hi mostren, tot i que en percentatges baixos.

En alguns casos, el rebuig és envers el mateix grup. En aquest sentit, un 2% dels llatinoamericans i dels portuguesos manifesten que prefereixen no tenir de veïns membres del seu grup. En el cas d'Àfrica, s'entén que el rebuig és d'un petit sector de magribins contra individus de l'Àfrica negra. Entre espanyols també s'observa algun rebuig menor contra algunes regions, però no especialment contra Catalunya, malgrat certes polèmiques polítiques.

El 15,7% dels enquestats creu que cal limitar l'entrada d'alguns grups etnolingüístics; la llista coincideix força amb la de les cultures que no són acceptades com a veïnes: magribins, llatinoamericans, europeus de l'est, etc. Els col·lectius més intolerants, novament, són els països occidentals i, en particular, Espanya, Catalunya, els fills d'espanyols i de catalans, andorrans i francesos. Val la pena observar dades curioses, com que alguns llatinoamericans restringirien l'entrada als mateixos llatinoamericans; això és degut al fet que les respostes es poden especificar en països, i apareixen argentins que limitarien l'accés a peruans i xilens, per exemple, o a la inversa. Alguns ucraïnesos també proposen restringir l'entrada als russos, i força magribins demanen la limitació de permisos als israelians.

És interessant observar que les opinions de les persones entrevistades no són proporcionals a aquesta escala d'intolerància.

Parlant amb informants, les queixes sobre magribins no es concreten en acusacions concretes, perquè és un col·lectiu petit i els contactes directes amb la resta de grups són escassos; el rebuig és més enfocat a una imatge estereotipada o una comunitat imaginada que no a actuacions concretes. En general, hi ha percepcions clares d'actituds de rebuig, no només per part d'andorrans, sinó també per part d'altres grups.

“Sí que es verdad que los andorranos se sienten mejor con la gente del país. No hay rechazo, pero no te dan tanto la oportunidad. No todos, pero la gran parte. Es normal. Son peores los que vienen de fuera que los andorranos, que son buena gente.” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

“Els refugiats [ucraïnesos] que acaben d'arribar no entenen com els ucraïnesos es poden relacionar amb els russos. A alguns els hi costarà ajuntar-nos. És llàstima perquè cada any fem la festa de Cap d'Any rus, és la festa més gran que fem, tenim 120-150 persones, és una festa oberta per tothom. Li dic a la presidenta de l'associació d'ucraïnesos i em diu que ells organitzen una festa on no podem anar. [...] Tenim un xat conjunt, però els ucraïnesos tenen una part separada. Jo entenc aquestes persones, tinc empatia, tot i que algunes reaccions... Es necessita temps. Evitem de parlar d'aquests temes. Sap greu tot el que està passant. Quan eduquem els nostres fills de tolerància, empatia... no podem tornar a la història del passat, a les guerres i conflictes.” (Natàlia, 40, russa)

Una de les noves immigracions és la llatinoamericana. La novetat (o, més ben dit, l'augment recent) ha provocat reaccions de rebuig, que semblen més motivades per les situacions de precarietat o marginalitat d'aquest col·lectiu que no per aspectes culturals.

“Els de Sud-amèrica són molt bruts, venen i fan el mateix, et deixen els pisos destrossats, a les barbacoes tot tirat... Hi ha joves que també ho fan aquí [al camp]. Al confinament,

Govern els va ajudar i la van *liar* fent festes, barbacoes... Consumeixen moltes pastilles, porros...” (Ernest, 24, andorrà)

Els portuguesos, per la seva banda, són un dels col·lectius més estigmatitzats per les dificultats idiomàtiques i per la seva antiga condició de treballadors poc qualificats; el classisme, en aquest cas, té un paper principal en la percepció de la societat.

“Els portuguesos són tancats. Fa molts anys que estan aquí i no han fet l'esforç de parlar català. Hi ha alguns que no, però en general fan el seu grup i fan les seves coses culturals. Són els que menys s'integren. Tenen el desig d'anar-se'n a Portugal, on tenen la casa. Després, els fills han nascut aquí i no es volen anar.” (Rosor, 70, andorrana filla de catalans)

“La gent argentina, fins i tot els portuguesos, ho han tingut més difícil que els andorrans o els catalans i espanyols. Tenien feina, però els han considerat com «mal vistos». Als portuguesos els han encasellat molt: a les obres i a les feines de casa. Ara, suposo que com hi ha molts fills d'aquests portuguesos que estan amb estudis universitaris, ja comencen a no estar discriminats.” (Josefina, 72, espanyola)

Les actituds de rebuig no són només adreçades a les cultures llunyanes o que presenten dificultats de comunicació. Hi ha també una rivalitat entre andorrans i catalans, i fins i tot entre els mateixos andorrans segons la tendència cultural que puguin mostrar. La identitat emanada de l'estat nació és invocada com a garantia de puresa enfront d'un “enemic estranger”.

“Els catalans es pensen que per parlar el català ja són a casa seva. Nosaltres hem tingut sempre *roces*, sobretot amb la gent de la Seu d'Urgell, que són molt catalanistes i independentistes i ens han volgut obligar a que els *hi* donem la raó, en temes de catalanisme, i l'andorrà no s'ha pronunciat mai, en temes espanyols, menys en temes catalans, menys en temes bascos... Per mi és igual d'estranger (a nivell de pen-

sament, no?) un filipí que un català. Perquè no és andorrà, només per això.” (Alfred, 53, andorrà)

“A l'altra feina em van dir per què em presentava a un edicte si no soc andorrana. M'ho va dir una consellera. M'han fet sentir que no era d'aquí.” (Mercè, 45, catalana)

Una de les preguntes de l'enquesta d'Andorra Recerca i Innovació feia referència al grau d'acceptació general dels diferents grups etnolingüístics a Andorra. La pregunta demanava “Com creu que valora la societat andorrana les persones dels següents orígens?” i esmentava dotze grups diferents, incloent-hi els andorrans. Es tracta d'un exercici de reflexió global, no sobre l'opinió que cada persona pot tenir dels altres, sinó sobre allò que se suposa que pensa el conjunt de la societat sobre l'alteritat o la percepció que tenen els enquestats sobre l'opinió general.

Quadre 7.1. Grau d'acceptació dels diferents grups etnolingüístics a Andorra

“Com creu que valora la societat andorrana les persones dels següents orígens?”

	<i>Positivament</i>	<i>Negativament</i>	<i>Autopercepció*</i>
Andorrans:	69,2%	14,0%	70,0%
Catalans:	68,3%	12,4%	69,1%
Espanyols:**	62,4%	8,4%	62,0%
Francesos:	61,0%	13,3%	60,0%
Europa occidental:	51,7%	10,5%	41,7%
Filipins:	43,3%	21,6%	73,9%
Portuguesos:	41,4%	32,5%	56,0%
Indis:	33,6%	24,7%	73,9%
Llatinoamericans:	27,1%	43,3%	30,5%
Europa de l'Est:	26,2%	31,0%	70,0%
Àfrica:	18,4%	44,5%	15,6%***
Magrib:	18,3%	53,1 %	40,6 %

* Persones que pensen que el seu grup etnolingüístic és valorat positivament a Andorra.

** Mitjana de resultats entre les respostes “Galícia”, “Andalusia” i “resta d'Espanya”.

*** El grup etnolingüístic “Àfrica” inclou persones del Magrib i de l'Àfrica negra.

Font: enquesta pròpia / ARI

L'autopercepció intenta reflectir la visió que té cada grup etnolingüístic de si mateix: com creuen que són percebuts per la resta de la societat. En alguns casos sembla que hi ha una sobrevaloració de la pròpia imatge; això passa entre els col·lectius menys valorats al conjunt, que solen creure que la seva imatge davant els altres grups és positiva (més d'un 50%), però si observem la valoració general veiem que es troben per sota de la valoració positiva majoritària. Potser els més realistes són els llatinoamericans i els magribins, que ja perceben que són objecte d'una valoració poc positiva.

Hem volgut reunir, de manera simplificada i orientativa, les afinitats expressades per les persones que han contestat l'enquesta. Per a això s'han observat els grups que desperten més simpaties i els que provoquen més recels entre els altres grups, que són aquells extrems en què els enquestats es manifesten amb més claredat i convenciment, i s'han considerat quatre graus d'afinitat expressada.

Al mapa apareixen zones de baixa afinitat, com la dels països europeus entre africans i asiàtics o la dels magribins i llatinoamericans entre grups occidentals; grups que no generen gran rebuig per part dels altres, com els andorrans o els asiàtics; i alguns col·lectius que mostren més simpaties per altres grups que per a si mateixos, com els francesos o els llatinoamericans. En conjunt, apareix un diàleg constant, amb tensions i acostaments entre els diversos grups, sense que s'hi pugui apreciar una polarització o conflictivitat excessiva.

Gràfic 3. Mapa d'afinitats intergrupals a Andorra

- Percentatge de persones que sent simpatia per altres grups (puntuació de 7 a 10)

- Percentatge de persones que no voldrien tenir de veïns membres originaris d'altres zones

X: grup etnolingüístic propi.

	Simpatia:						Recel:					
	And.	Cat.	Esp.	Port.*	Fr.	Eur oc.	Eur. Est	Am. Ll.	Magrib	Àfrica	Índia	
AND	X											
A-Ca	X	X										
A-Es	X		X									
A-Al	X			X								
CAT		X										
ESP			X									
POR				X								
FRA					X							
EUR						X	X					
AML								X				
AFR									X	X		
ÀSI											X	

> 80% simpatia AFINITAT ALTA < 2% reel

65-80% simpatia AFINITAT MITJANA 2-7% reel

50-65% simpatia AFINITAT MODERADA 7-12% reel

< 50% simpatia AFINITAT BAIXA > 12% reel

Font: elaboració pròpia a partir d'enquesta pròpia / ARI

* Portugal figura entre els països que desperten més simpatia i també entre els que generen més reel. Aquí s'ha considerat només el grau de simpatia.

7.2. DISCRIMINACIÓ I RACISME

S'ha dit abans que la identitat és un fet relacional. Les relacions intergrupals poden generar solidaritat i cohesió social, i poden contribuir a configurar una identitat comuna *ad hoc*, per a les ne-

cessitats col·lectives que es determinen. Però les relacions també canalitzen estructures de poder en què uns grups se superposen a uns altres. Ja hem vist que la societat andorrana està configurada com una piràmide ètnica en la qual certs grups es troben més a prop del cim i altres grups són més a prop de la base. També hem comentat la funció de l'Estat de donar cobertura als “seus” ciutadans, els que tenen la nacionalitat i poden considerar-se legalment “andorrans”; això, naturalment, actua com un factor excloent d'aquells grups considerats “estrangers”, que tenen menys drets i no es poden relacionar de manera horitzontal, d'igual a igual, amb els grups “de dalt”.

A Andorra, la Llei 13/2019 per a la igualtat de tracte i la no-discriminació pretén garantir els drets de les persones residents a Andorra, especialment les més vulnerables. A aquests efectes, la Llei proclama que “tenen la consideració de persones en una situació de més vulnerabilitat, entre d'altres, les que integren els col·lectius següents: [...] d) Persones novvingudes”. Tanmateix, l'informe d'Amnistia Internacional corresponent a l'any 2022 recull casos de discriminació per motius ètnics o religiosos, com l'aprovació d'una llei que *“impedía a las mujeres y las niñas que decidían llevar velo ejercer sus derechos a la no discriminación, a la igualdad, a la educación, a la libertad de religión, a la libertad de expresión, a la autonomía corporal y al acceso a la vida pública”* o la comprovació que *“en contravención del derecho internacional de los derechos humanos, seguía en vigor legislación sobre difamación que penalizaba la crítica legítima a las autoridades”*.²⁰

En les converses amb ciutadans d'Andorra ha aparegut moltes vegades la qüestió de la possible discriminació de persones pel fet de formar part d'un grup considerat “estranger” o “diferent”. Alguns informants neguen que hi hagi actuacions discriminadores o racistes, ni que s'hagin format guetos o zones d'aïllament de

20. <https://www.amnesty.org/es/location/europe-and-central-asia/andorra/report-andorra/>.

persones immigrades, sobretot si es compara amb altres entorns propers com Catalunya o França.

“Abans hi havia discriminació respecte als estrangers, ara no. Es deia «andorrà de primera», «andorrà de segona»... També hi ha un canvi generacional, els fills són més oberts, tenen una altra mentalitat per la globalització.” (Vittorio, 62, brasiler)

“Com a norma general, no hi ha guetos d'espanyols. De portuguesos sí, i anglesos. No hi ha discriminació. Puntualment, la mateixa que pot haver-hi a Catalunya. Normalment, no hi ha discriminació.” (Guillem, 57, català)

D'altres informants, però, reconeixen que hi ha situacions de desigualtat, tot i que de vegades les justifiquen en l'existència d'un grup primigeni, titular de les essències de la identitat col·lectiva, que ha de conservar certs privilegis per poder continuar fent les funcions necessàries de control i preservació de la cohesió social i cultural. De vegades es treu importància a aquestes situacions de desigualtat, en considerar que no són perjudicials per al conjunt.

“Els treballadors estrangers no estan discriminats, però sí ets fill de... Hi ha famílies que s'ho han *currat*, doncs si s'ho han *currat* que ho aprofitin. A Govern passa molt. A dalt no solament [hi ha] els andorrans, també venen de Catalunya. Sí que els aparten una mica si fan competència, com els Cachafeiros [família d'empresaris d'origen gallec]. Quan estava el Punt de Trobada, que era dels Cachafeiros, no van poder fer una rotonda; ara que és de Pyrénées [andorrà], sí.” (Ernest, 24, andorrà)

“Jo ho dic moltes vegades, quan parlaven, per exemple, a Catalunya, quan hi havia tots aquests problemes... Jo ho vaig dir: «Però com us sentireu vosaltres si aquí entra un grup de portuguesos i parlen en portuguès en el Consell General d'Andorra?» Sembla que no ho han pensat mai. També, per la Casa de la Vall veig que hi ha grups de dones musulmanes

i tenen molts fills i d'aquí a uns anys, gent d'aquesta, que es faci andorrana i teniu aquesta gent... Jo crec que pensen que «no passarà perquè farem el que podrem perquè no passi». Hi ha alguns que voldrien obrir una mica el tema, però és la minoria.” (Julie, 56, irlandesa)

L'escola és un àmbit en què les relacions intergrupals són més directes i intenses, sense gaires filtres socials que esmorteixin les diferències. A Andorra, a més, els diferents sistemes escolars establerts fan que cada centre s'identifiqui amb un grup etnolingüístic i els alumnes que no hi pertanyen siguin considerats “estrangers”. Als patis, on es reproduïxen les relacions de poder que dominen la societat adulta, apareixen sovint discriminacions ètniques que poden arribar a ser traumàtiques per a qui les pateix. Els nens d'origen espanyol solen ser qualificats de “xarnegos”, els d'origen portuguès són “porrontxos” i els de pares francesos, “gavatxos”.

“Al principio, cuando era pequeño, sí que oía «porrontxo». Los españoles y los andorranos, si no les caías bien, te llamaban así. A veces también escuchas algún comentario. Como al francés «gavatxo».” (Nelson, 30, andorrà fill de portuguesos)

“Jo crec que vaig deixar de parlar portuguès perquè a mi em fotien d'hòsties, al col·le. Jo moltes vegades he tingut molts problemes. Es segueix utilitzant el terme *porrontxos*.” (Cristina, 41, andorrana filla de portuguesos)

“Un nen andorrà que anava a l'[Escola] Espanyola, li deien «espanyolet».” (Ramon, 83, català)

Molts informants adults tenen la percepció que pateixen discriminació ètnica o racisme, ells personalment o membres del seu grup. Les sensacions més esteses són el cansament i la resignació per un tractament que consideren irreformable. Els estereotips culturals, els prejudicis i també la por i la inseguretat davant realitats que no es coneixen prou bé marquen aquestes relacions.

“Més enllà de l'escola també hi ha racisme. Amb *lo* que va passar al Nadal, quan van venir tots els estrangers, els busos estaven plens d'estrangers: peruans, argentins, de tots. Deien: «Ens treuen el treball.» Moltíssima gent, he escoltat comentaris per tots els costats, que deien: «Ens venen a robar els llocs de treball, després s'aniran al seu país a treballar i tornaran per la temporada.» T'agafaran abans [en una feina] a tu, que ets andorrà, que a un estranger. Que això també està lleig.” (Hodei, 21, andorrà fill d'espanyols)

“Jo he treballat en moltes feines, moltes empreses, i m'he *donat compte* que sempre som emigrants. Sí que he treballat per persones andorranes, famílies d'aquí molt importants i sempre m'han donat a entendre que no som res. Qualsevol cosa, si no estava d'acord sempre em contestaven: «Com has vingut, pots marxar igual.» Gràcies a l'emigració ha pujat el país i està on està *ahora*, ja que estaria a la muntanya amb les vaques. Ens haurien de valorar *más*.” (Masha, 48, russa)

“Recuerdo cosas muy marcadas, como entrar alguna paciente a la farmacia y decir: «Yo no quiero que tú me atiendas» o decirle a la propietaria: «Oye, échale a este sudaca de mierda. ¿Qué hace aquí?» Pero tuve bastante el apoyo de la propietaria de la farmacia, que decía: «Es el mejor farmacéutico que tengo y no me voy a deshacer de él.»” (Lorenzo, 56, peruà)

Entre els col·lectius d'estrangers, un dels que es lamenta més de falta d'igualtat és el dels portuguesos. Els entrevistats fan la distinció generacional entre aquells immigrants que van arribar a Andorra els anys vuitanta, amb poca qualificació professional i abocats als sectors de la construcció (ells) i la neteja (elles), i la generació actual, ja nascuts a Andorra, amb estudis mitjans o superiors i especialitzats en altres sectors més ben retribuïts.

“Aquí a Andorra, la immigració portuguesa crec que no està ben vista. Sí que està ben valorada per neteja d'habitacions,

de cases, la construcció... Però potser és més perquè igual un andorrà no vol aquesta feina.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

“Abans era difícil que un portuguès es casés amb una andorrana, o estàs molt enamorada o una andorrana no es casaria amb un portuguès. Els *andorranos* volen que es casi amb un *andorrano* i si pot ser, de família bé.” (Jorge, 39, portuguès)

En altres casos, la discriminació no ve dels andorrans, sinó d’altres immigrants. Les xarxes de relacions socials inclouen, a més dels prejudicis que se solen portar del país d’origen, rivalitats entre grups que entren en competència per uns mateixos llocs a l’espai comú. La marca etnolingüística actua aleshores com un diferenciador que explica, a parer de l’immigrant, el mèrit d’un tracte millor o pitjor.

“La comunidad marroquí en Andorra es pequeña, pero cuando lees comentarios en Google de tanto racista y mala gente que hay, parece que son 20.000. En Cataluña lo puedo entender, pero aquí en Andorra, no lo entiendo. Aquí están discriminados. El que discrimina muchas veces no es el andorrano, sino el inmigrante que discrimina. Más el español que el portugués. El portugués es más rudo, pero no es discriminador.” (Bea, 51, marroquina)

“Antiguamente, eran los portugueses que tenían ayudas. Ahora, perdona la expresión, son los moros. Si tienes un apellido también te dan ayudas. Muchos árabes están en negro, hay más que los que dicen las estadísticas.” (Vera, 31, portuguesa)

7.3. VISIONS D’ANDORRA

Ens interessa també conèixer quina percepció del territori i de la societat d’Andorra tenen els seus habitants. Això ens pot donar informacions sobre els diferents processos de socialització, el re-

coneixement dels mateixos immigrants com a nous membres de la societat d'acollida i la configuració de la identitat pròpia, amb elements de la cultura d'origen i de la comunitat on viuen.

A l'enquesta s'ha demanat als residents estrangers què valoraven més d'Andorra i què valoraven menys. La llista d'aspectes positius que han declarat és poc variada, però molt compartida per la gran majoria d'enquestats. Es valora, sobretot, la seguretat, la tranquil·litat, el clima, la natura i el medi ambient, i la diversitat cultural. A l'hora d'apuntar aspectes negatius, la relació d'inconvenients es diversifica. Al costat d'un nombre important de residents que creuen que no hi ha “res” que els desagradi, la gran majoria esmenten qüestions polèmiques que viu Andorra ara mateix.

Quadre 7.2. Principals inconvenients de viure a Andorra

“Què és el que més li desagrada d'Andorra?”

01. Falta d'accés a l'habitatge, preus dels lloguers	18,7%
02. Carestia, preus massa elevats	13,5%
03. Massificació de gent, trànsit dens, cues	10,1%
04. Geografia: fred, muntanyes, neu, aïllament	8,3%
05. Gent: mentalitat tancada, poc sociable	8,1%
06. Desigualtat; discriminació; classisme; racisme	5,8%
07. Sistema polític injust i desigual; el poder del bisbat	5,6%
08. Vida social escassa; falta d'ofertes d'oci	5,2%
09. Estrès vital: falta de temps i de qualitat de vida	4,7%
10. Condicions laborals; salaris baixos	4,5%

Font: enquesta pròpia / ARI

Per als informants, el principal inconvenient de viure a Andorra, amb diferència, és la falta d'accés a un habitatge digne i els preus dels lloguers, que últimament s'han disparat. En segon lloc, els preus dels productes, percebuts com a massa cars, en contrast amb les ofertes comercials que atrauen milions de visitants. L'excessiva concentració de gent, sobretot a les parròquies baixes, juntament amb els problemes de retencions de trànsit i les cues que s'originen, ocupa el tercer lloc. Al darrere d'aquests

grans problemes, força gent es queixa de les condicions orogràfiques i climàtiques d'Andorra, una qüestió que s'intueix de difícil solució, i del caràcter de la gent, que molts estrangers consideren massa tancat i poc sociable. La llista és llarga, però val la pena observar que l'estrès vital és una preocupació força present en una societat que fins fa ben poc era rural i de muntanya: la falta de temps, la pressió laboral i social, l'escassa qualitat de vida que perceben molts residents, hauria de fer reflexionar sobre el model de vida que s'ofereix als immigrants.

En les entrevistes s'han recollit opinions de totes classes sobre el país. Per a molts, Andorra és un bon lloc per viure-hi, malgrat els inconvenients, i no hi veuen dificultats d'identificació.

“Es un buen país para vivir. Valoro la educación. La seguridad es relativa, es porque no han venido grupos. Pero la sensación de la seguridad no es por las autoridades, sino porque entre todos nos tenemos vistos. Valoro que todo está cerca.” (Mario, 48, espanyol)

“Andorra és com una bombolla. Aquí no hi ha pobres al carrer. Andorra, per mi, és un entorn molt privilegiat. Sembla que no hi hagi problemes de drogues, potser hi ha i no es veu... [...] Vaig venir i no sabia res d'Andorra. Vaig tenir una mica de por. Pensava que un país de 80.000 persones podria ser una mica... avorrit. Però de veritat, no. Es fan moltes coses. Cada cap de setmana hi ha alguna cosa. Aquí és molt turístic i sempre el Comú organitza algun esdeveniment i moltes coses són gratuïtes. A Anglaterra has de pagar, sempre fer cues...” (Emma, 38, anglesa)

D'altres, però, es mostren crítics amb l'estat actual del país. Especialment, les queixes se centren en l'excés de noves construccions, que han saturat l'espai disponible i que, novament, contrasten amb la falta d'habitatge a preus raonables.

“Crec que s'ha construït massa. Govern vol «clients de qualitat», gent que té molts calés. Abans, aquí, tenies qualitat de

vida perquè el lloguer era més baix.” (Carla Sofia, 39, andorrana filla de portuguesos)

“Andorra és un país de contrastos molt grans: vivim amb vaques al costat d'edificis de milionaris. Penso que s'ha consumit massa el territori. S'haurien d'haver fet lleis més restrictives. Quan es van fer els plans d'urbanisme als anys 2005, 2004, depèn de la parròquia, no es van tenir en compte temes de protecció del patrimoni natural perquè les lleis es van fer *a posteriori*. La Llei del patrimoni natural es va fer el 2018-19. També es va fer perquè es volia progressar i es va fer més pensant en la progressió econòmica que en la sostenibilitat.” (Clara, 36, catalana)

Als ulls d'alguns residents, Andorra és un estat de trànsit on és difícil arrelar i construir una identitat. La temporalitat de l'ocupació i les dimensions reduïdes del país fan que l'estada sigui relativament breu i costi assumir com a definitiva.

“Para los extracomunitarios, esto es una puerta de entrada a Europa. Siempre están buscando la forma de ir a otro lugar. Nunca sienten el lugar como propio. No es un lugar para establecerse.” (Sandra, 38, gallega)

“Andorra es un país de gente que viene y se va. Por un lado, la vida es dura, pero por otro, a mí me gusta que cada uno es responsable por sí mismo.” (Dini, 70, holandesa)

El caràcter de la gent d'Andorra és també motiu de queixa. En part pel seu tarannà històric de poble de muntanya tradicionalment aïllat, malfiat i poc comunicatiu, i en part pel desig de molts immigrants de trobar una acollida més càlida i comprensiva que faciliti el seu procés d'integració, per a molts residents el contacte amb els habitants autòctons resulta difícil. No hi contribueixen les diferències d'estatus jurídic i social que s'han comentat en aparats anteriors.

“Els andorrrans són macos, de voler ajudar, però és una mentalitat de muntanya.” (Laura, 27, andorrrana)

“Andorra és un país de muntanya, són més tancats, entre ells fan tot, tu aquí et sents integrat en el sentit que som coneguts, companys de feina, som veïns i ja està. És difícil entrar en els nuclis d’ells mateixos que són famílies, es coneixen de tota la vida. Tots són ells, jo ho respecto, és la seva forma de vida ancestral, que sempre han estat així. T’acullen, et donen feina i ja està.” (Manel, 60, català)

“*Fer l’andorrà...* Això ho he sentit molt, que a Catalunya es diu *fer la puta i la Ramoneta*, que se’n diu, que és una mica adaptar-se, fer una mica l’hipòcrita. A mi m’interessa anar cap a aquesta banda, *pos* aleshores donarem la raó en aquest d’aquí, i ara me’n vaig cap a l’altre costat, parlem del mateix i resulta que no estem ni posicionats ni amb una banda ni l’altra.” (Lluís, 62, andorrà fill de catalans)

Hi ha també opinions clarament negatives sobre la marxa del país, especialment l’evolució dels darrers anys. És força estesa la sensació que el territori ha estat mal gestionat i s’ha saturat el medi físic i el model econòmic, que s’ha crescut sense límits i ara es comencen a pagar les conseqüències. Emergeix també una certa impotència per les dificultats de fer els canvis estructurals que sembla que demana el país, a causa del tancament del grup dirigent.

“Andorra era un gran país que no s’ha orientat bé. És el país que va morir per no saber posar sostre a temps. Andorra fa temps que es va dir que era un país ideal per no tenir més de 50.000 habitants. Aquí, l’egoisme de quan una cosa era negoci, de posar sense control... No hi ha un país al món que tingui tantes farmàcies. És el liberalisme, i sempre manat per les famílies. Tot es fa malament, tot es fa per tapar la vanitat. I és un poble i els que som d’aquí i no pertanyem a l’equip ho veiem des de fora, i veus que s’està fent malament pels resultats.” (Andreu, 56, andorrà fill d’espanyols)

“Els andorrans de soca-rel tenim una manera de pensar i els nous andorrans tenen una altra, i com ens estan superant en número... Molts polítics que hi ha avui al Consell General, dirigint el país, no venen d’una soca-rel. [...] Començant per la llengua, entre ells parlen castellà. [...] No som d’obrir les cases. Sí que Andorra ha sigut sempre una societat patriarcal, i ho segueix sent. Una cosa és la que es veu i l’altra és la que és. Són usos i costums. Costa moltíssim canviar una manera de pensar després de centenars d’anys de tradició.” (Alfred, 53, andorrà)

El 70% dels estrangers residents a Andorra considera que la societat andorrana és “molt tancada” o “més aviat tancada”. Aquesta sensació és predominant a tots els grups, i especialment accentuada en el cas dels espanyols (74%), els europeus (76%) i els llatinoamericans (79%).

La percepció majoritària a tots els grups és que Andorra és una societat “més aviat tancada”; l’opinió suscita l’acord d’entre el 37 i el 54%, segons el grup. A partir d’aquesta sensació majoritària, hi ha diferències de matisos. Catalans, espanyols, portuguesos, francesos i asiàtics la veuen una mica més oberta que els europeus, els llatinoamericans i els africans.

A l’altra banda, molt pocs residents consideren que és una societat “molt oberta”. Els grups que més valoren l’obertura de la societat andorrana i opinen que és “molt oberta” o “més aviat oberta” són els asiàtics (43%), els portuguesos (37%) i els africans (31%).

La majoria d’enquestats (62%) considera que Andorra hauria de ser una societat multicultural i plurilingüística. El percentatge és similar al dels que consideren la societat andorrana “molt tancada” o “més aviat tancada” (69,8%). La diversitat és percebuda com un valor positiu. Els grups més incisius en aquest aspecte són els asiàtics i els africans (més del 90%).

Quadre 7.3. Com hauria de ser la societat andorrana?

En gris, l'opció majoritària en cada grup.

	Amb predomini de la cultura pròpia	Pluricultural i plurilingüística	Sense definir, ja es veurà
10. Andorrans	58,0%	26,0%	16,0%
21. A. Pares cat.	34,5%	52,7%	12,7%
22. A. Pares esp.	40,4%	44,2%	15,4%
23. A. Pares altr.	22,4%	63,3%	14,3%
30. Catalans	46,8%	45,7%	7,4%
40. Espanyols	18,2%	72,2%	9,5%
50. Portuguesos	24,1%	64,8%	10,9%
60. Francesos	20,0%	73,8%	6,1%
70. Europeus	17,6%	73,5%	8,8%
80. Amèrica Ll.	18,3%	63,4%	18,3%
91. Àfrica	3,1%	90,6%	6,2%
92. Àsia	4,3%	91,3%	4,3%
MITJANA	27,1%	61,8%	11,1%

Font: enquesta pròpia / ARI

7.4. INTEGRACIÓ, IDENTITAT I PERTINENÇA

Integració

Una part important dels estrangers consultats manifesten que s'han pogut integrar sense problemes. És més, opinen que no hi ha problemes per integrar-se a la societat andorrana. La qüestió és definir què s'entén per “integració”. Si considerem la frase ja citada de Fernández Enguita i Terrén (2008), que consideraven que “*por integración política debemos entender la plena incorporación a la ciudadanía*”, aleshores és evident que la gran majoria d'estrangers residents a Andorra no estan integrats, atès que els és vetat el dret de participació política, entre d'altres. Però també podem considerar les reflexions, citades igualment, de Paulo (2012), que considera la integració com un procés “*a través del cual una persona es parte integrante de la sociedad*”

a dos niveles: uno más objetivo referido a la participación en estructuras como las actividades profesionales, instituciones sociales y políticas y la adopción de normas comunes (modelo familiar, lengua, comportamientos sociales) y otro que es más subjetivo y toma la forma de desarrollo de un sentimiento de pertenencia a una comunidad”. En aquest cas, podem entendre que molts estrangers se sentin integrats quan estan convençuts de pertànyer a la comunitat, fins i tot si no parlen la llengua oficial, no participen en institucions o no tenen una activitat professional estable.

“Creo que [los portugueses] están bien integrados. Muchos, como mi hijo, que ha nacido aquí, son más andorranos que portugueses.” (Filipe, 43, portuguès)

“Moi, je sais que je suis bien intégrée. Je fais des efforts pour aller vers les gens, pour parler.” (Christine, 73, francesa)

“Soc una persona nouvinguda, que no parlava gairebé el català, parlava més francès que català perquè era la llengua que havia estudiat juntament amb el castellà, i al final és factible [progressar], depèn de la voluntat de la persona. Al final he pogut fer servir la meva formació de llicenciatura en dret. L'oportunitat que no em va donar el meu país d'origen, l'he tinguda aquí.” (Sonia, 49, espanyola)

Altres informants expressen dificultats per poder integrar-se, per sentir-se membres de la comunitat. El sentiment d'inadaptació no és exclusiu dels immigrants; també es pot donar entre andorrans si perceben que la societat no respon a les seves expectatives.

“No m'agrada viure a Andorra ni la societat andorrana, que és molt classista i amb prejudicis.” (Aïda, 26, andorrana)

“En general, penso que els estrangers estan ben acollits. El que no trobo bé és que si una persona vol entrar amb recursos baixos, que el facin fora. Penso que els hi haurien de

donar oportunitats. Penso que, en aquest sentit, el Govern és dur.” (Mair, 12, andorrà fill d’estrangers)

“Después del último boom que ha venido del Perú, han venido muchos compatriotas a trabajar en la construcción. Han habido un poco de abusos. Ha salido en toda la prensa. Abusos de tipo laboral. La adaptación no es solamente el que llega, sino el que recibe.” (Lorenzo, 56, peruà)

Finalment, altres informants reflexionen sobre les causes de la falta d’integració i les possibles solucions que s’hi poden aplicar. La gran majoria d’opinions en aquesta línia apunten la doble direccionalitat dels processos d’integració: de l’immigrant cap a la societat d’acollida i de la comunitat receptora cap al nouvingut. D’aquesta orientació se’n deriva la necessitat expressada de convergir en una societat plural i multicultural.

“La gent que ve de fora, hi ha alguns que no s’esforcen per conèixer la cultura i la llengua d’aquí. Fan el seu grup. Aquesta falta d’integració és perquè a ells els *hi* costa apropar-se i nosaltres a ells. Suposo. Els andorrans no ens apropem. Són els temporers, marxen i aleshores ja no ens preocupem de saber com són...” (Lucía, andorrana)

“Si Andorra vol participar a Europa ha d’obrir-se a la possibilitat de tenir una sinagoga, una mesquita..., a la llibertat de ser «més que andorrans». [...] Els joves que surten a estudiar fora d’Andorra viuen altres realitats i quan tornen porten aquest bagatge, però el Govern manté la mateixa aparença i discurs de ser monocultural. S’ha de fer una «culturització social», perquè s’han de superar socialment els prejudicis sobre altres cultures.” (Emily Rose, 23, andorrana filla d’estrangers)

Identitat

Més enllà dels processos d’integració, hi ha el sentiment d’identitat o pertinença. El diccionari defineix la identitat com a “qualitat d’idèntic”, és a dir, el sentiment de ser igual a la resta d’individus

de la comunitat. Moncusí (2016) defensa que “els nacionalistes imaginem la nació com un individu col·lectiu, una mena de superorganisme amb ànima, història i destí que el fan únic, encarnat en forma de cultura”; en la ideologia política d'un estat nació, la identitat nacional o cultural està fermament lligada a la condició legal de ciutadà. Aplicant aquest filtre, només serien andorrans aquells que tenen la nacionalitat andorrana.

La realitat, però, és que existeix un sentiment d'identitat vinculat a la cultura i al valor referencial de la llengua, i això es produeix tant en relació amb la llengua i la cultura pròpies d'Andorra com en el fet multicultural de la societat andorrana. La constatació que molts residents se senten andorrans malgrat que no tenen la nacionalitat, no coneixen el país ni parlen català ens indica que hi ha una comunitat, real o imaginada, que té Andorra com a territori però que obeeix més a les normes de les societats globalitzades i multiètniques que no a les de l'estat nació, i que genera sentiments d'identitat.

Gairebé la meitat dels ciutadans estrangers mantenen la identitat del lloc d'origen. Aquest percentatge s'incrementa en el cas d'africans i asiàtics, més distants culturalment, i minva en el cas dels catalans, entre els quals hi ha més sentiment andorrà que català. La identitat andorrana sembla que té relació amb el temps de residència; les migracions més antigues presenten un grau més alt d'identitat andorrana. La identitat andorrana atrau poc més del 26% dels enquestats; té més força entre catalans i espanyols, però molt poca entre asiàtics, europeus i llatinoamericans, que són també grups que se senten “d'un altre país” en un percentatge rellevant. Un cop més, els asiàtics criden l'atenció perquè es consideren, en més d'un 30%, “d'Andorra” o “d'un altre país i Andorra”, quan en altres apartats no mostren interès per la nacionalitat andorrana ni per la llengua catalana.

La dualitat identitària, el sentiment de pertànyer a dues comunitats alhora, té pocs adeptes (6,8%). Sembla, doncs, que resulta difícil conciliar dues identitats simultàniament –com ser de dos

equips de futbol alhora– i que els sentiments nacionals es polaritzen sense crear zones intermèdies en què les diferents identitats puguin dialogar i adoptar formes híbrides. No és un tret exclusiu d'Andorra; Barrera (1985) pregunta a emigrants espanyols a Catalunya sobre el seu sentiment d'identitat, i obté resultats igualment baixos en les respostes de doble identitat: només l'11,3% es declaren “las dos cosas” (de Catalunya i de la regió de procedència).

En un percentatge superior a la doble identitat, hi ha persones que es declaren “sense identitat” o “del món” (8,8%). Aquesta declaració s'observa més en llatinoamericans, europeus i, en menor mesura, portuguesos. Cal suposar que es tracta de persones que renuncien a la seva identitat d'origen –perquè ja fa molt de temps que van marxar o perquè no estan satisfetes amb la seva societat original– i no volen assumir la identitat de la societat d'acollida, bé per falta d'elements (coneixement del país, domini de la llengua, falta de papers...), bé perquè predomina un sentiment de provisionalitat que els determina a no vincular-se al territori on resideixen, o bé per totes dues coses.

La identitat andorrana és un concepte que no sempre és prou clar. Per a alguns, no té prou elements culturals comuns que puguin aglutinar els residents; per a d'altres, la identitat és una condició monolítica que preserva el país d'ingerències externes.

“Hi ha molta dispersió social en aquest sentit. No hi ha comunitat, sentiment de pertinença, no hi ha un factor comú que pugui tenir la gent a nivell cultural.” (Nuri, andorrana)

“L'andorrà té por al canvi. Si ja estem bé així, per què tocar-ho? Estem molt bé així. Ho maneguem nosaltres i tot el que es decideix, es decideix a casa. Ens està molt bé, tenir fronteres. Estem encantats de tenir fronteres perquè és un mur de contenció. Fronteres sí, és l'única manera de protegir-nos de les tempestes que venen del nord i del sud. [...] Això és el mal: copiar models de països, nord i sud, que no funcionen. Falta visió de futur. Som petits, ens hem de com-

parar amb els petits i hem de fer el que fan els petits. Som diferents. I sap greu que ens vulguin fer canviar la mentalitat.” (Alfred, 53, andorrà)

Per a una bona part dels entrevistats, la identitat andorrana és més un sentiment que una condició jurídica. Amb matisos, influències i connexions amb la comunitat d'origen, moltes persones han interioritzat plenament la seva vida a Andorra fins a sentir-se part del país.

“Jo em sento andorrà. Vaig venir amb 15 anys, sortia amb amics, fills d'espanyols però andorrans, i hi havia un sentiment andorrà, tot i que la majoria havien nascut a la Seu. A l'època, quan la mare estava a punt de parir, l'enviaven a la Seu.” (Guillem, 57, català)

“Em sento andorrana i a més a més aquesta sensació la tinc quan torno, tinc la sensació de tornar a casa. Abans, quan anava a Extremadura, sentia que entrava a casa. Ara ja no tinc aquesta sensació, sinó que la tinc quan creuo la frontera del riu Runer cap aquí.” (Sonia, 49, espanyola)

“Digamos que me siento orgulloso de... Me siento andorrano. Pero sí, digamos que yo soy portugués nacido allá. Me siento del mundo, pero digamos que nadie me toque la bandera, y actualmente la bandera es Andorra. Si alguien viene a hablar mal de Andorra, me ofende. Me ofendo.” (José Antonio, 40, portuguès)

El fenomen de la dualitat identitària, comentat abans, se sol resoldre amb un doble sentiment d'identitat més que no amb una identitat híbrida. Per a molts, les dues identitats poden ser compatibles. De fet, molts immigrants relaten els episodis del procés d'integració en què són considerats estrangers a Andorra i andorrans al seu país d'origen. La duplicitat pot ser transitòria, un estadi intermedi entre una identitat i l'altra, o pot ser assumida com una condició permanent a la qual s'arriba a través d'un diàleg entre les dues formes de vida. Per a alguns, la duplicitat és

causada per la contradicció entre una experiència de molts anys residint a Andorra i les dificultats per accedir a la nacionalitat.

D'altra banda, els sentiments d'identitat múltiple han estat identificats per diversos estudis recents sobre població jove migrada. Roca (2013) els observa en joves d'origen immigrant a Catalunya: "Els resultats indiquen que desenvolupen una identitat cultural flexible, oberta i múltiple que els permet afrontar situacions de discriminació per origen i classe social. Tenen una gran capacitat d'adaptació a contextos multiculturals i es vinculen amb elements de la cultura familiar i de la societat on creixen com a persones. Les situacions de discriminació, que alguns pateixen, impacten en les seves identitats i pertinences, però elaboren estratègies de superació i de resistència."

"No em sento andorrana. La meva sang és Rússia. Però quan vaig a Rússia em diuen «No eres d'aquí!» A ver, jo me sentiria andorrana quan els *andorranos* m'accepten a mi, com emigrant que ha aportat una part de la meva vida, la meva feina. *Quizás* a mitges. [...] Quan surto d'Andorra, trobo a faltar." (Masha, 48, russa)

"Ahora mismo no sé de dónde me siento. Ciudadana del mundo, pero cuando me preguntan, digo Paraguay porque al final es mi casa. Pero cuando voy allí, es muy diferente porque tengo las culturas de aquí, el acento me ha cambiado, la mentalidad." (Gianina, 36, paraguaiana)

"A mi m'agradaria ser andorrà perquè he estudiat aquí. Me sento més andorrà, la mare és de l'Índia però m'he criat a Andorra. Per a mi, la mare és la Terra i la dona és Andorra. La meva mare ha dit que després del casament, Andorra m'ha donat el pa i el vi. *Antes* de la mort, m'agradaria fer-me andorrà." (Rajid, 52, indi)

D'altres informants, en canvi, no se senten andorrans. En alguns casos perquè no han desenvolupat prou el sentiment de pertinença a la societat d'acollida; per a d'altres, el sentiment d'identitat

envers la comunitat d'origen és massa intens per renunciar-hi. Finalment, hi ha qui se sent "ciudadà del món" i es desvincula de qualsevol sentiment de pertinença a un col·lectiu. En aquest debat, les dificultats per a la integració, la discriminació i el clasisme hi tenen un paper important.

"No me siento andorrano. Si no eres, no eres. Me gusta estar aquí, vivir aquí, es como si fuera mi propio país..." (Manuel Ángel, 69, gallec)

"Jo em sento espanyola. Em van fer una entrevista i vaig dir que em sento espanyola i que em faré andorrana quan deixin la doble nacionalitat. Jo no penso renunciar a la meva nacionalitat. Jo no vull fer la picaresca [d'obtenir fraudulentament la doble nacionalitat]." (Marisa, 63, espanyola)

"No em sento andorrà, però defenso Andorra. Andorra per a mi representa un renéixer i aquí he après a estimar-me. El món en el que avui visc és un món més andorrà que xilè." (Jorge, 38, xilè)

El procés d'assumpció d'una identitat manté una correlació amb els anys de residència al país, com és lògic. En principi, la identitat andorrana augmenta amb el temps d'estada, però aquesta progressió no és lineal i, sobretot, triga molt a iniciar-se. És poc probable (13,7%) que es produeixi abans dels vint anys de residència, que és el termini establert legalment per accedir a la nacionalitat. Abans d'aquest temps, l'assumpció de la identitat andorrana només es produeix amb certa rellevància entre catalans. En el millor dels casos, després de 40 anys de residència només la meitat els estrangers se senten andorrans. És evident que existeix un conflicte de cohesió social en què la plena ciutadania no és exercida per bona part de la població.

Val la pena destacar que la gran majoria d'estrangers (80%) necessita, de mitjana, un mínim de vint anys per considerar-se andorrans, cosa que contrasta molt amb els estudis esmentats en altres apartats, que situen entre cinc i set anys el període per

assolir una bona competència oral en la llengua del país d'acollida. Vint anys és el període de residència normalment obligatori per obtenir la nacionalitat andorrana, i és força probable que molts informants associïn “identitat” amb “nacionalitat”. Tot i això, el percentatge principal d'assoliment de la identitat andorrana (50%) se situa a partir dels 40 anys de residència. D'acord amb això, els processos d'identitat a Andorra tenen lloc a una intensitat extremament baixa; convindria preguntar-se quin és el concepte d'“identitat” predominant i quina tangibilitat té per als residents. Les dades ressenyades aquí apunten un distanciament molt pronunciat entre els sentiments de pertinença a Andorra i la residència dels ciutadans.

Quadre 7.4. Identitat andorrana per temps de residència

Percentatge d'estrangers en cada tram temporal de residència que se senten andorrans.

En gris, valors superiors a la mitjana total.

	<i>0-19 anys</i>	<i>20-39 anys</i>	<i>40 anys i +</i>	<i>Total</i>
30. Catalans	27,7%	42,4%	56,0%	40,4%
40. Espanyols	10,2%	19,5%	54,9%	30,6%
50. Portuguesos	13,1%	28,8%	50,0%	24,1%
60. Francesos	11,1%	36,0%	23,0%	23,0%
70. Europeus	11,7%	26,6%	0,0%*	17,6%
80. Amèrica Ll.	14,7%	27,7%	33,3%	18,3%
91. Àfrica	0,0%	35,7%	50,0%	21,8%
92. Àsia	6,6%	0,0%	100%	13,0%
MITJANA	13,7%	29,2%	50,0%	

** Cap dels europeus enquestats ha declarat viure a Andorra des de fa més de 40 anys.*

Font: enquesta pròpia / ARI

7.5. IDENTITAT I LLENGUA CATALANA

També s'ha preguntat als enquestats sobre la influència de la immigració en el manteniment i l'ús de la llengua catalana a Andorra. La relació entre les dues preguntes és clara, ja que la llengua sol considerar-se un element essencial de la identitat. Bastardas (2007) i, més tard, Riera (2011) insisteixen en el doble vessant de

les llengües com a instruments comunicatius i com a elements d'identitat i pertinença. Fer servir la llengua o menystenir-la té uns efectes clars en la construcció de la identitat. Bastardas defineix clarament el concepte de “por identitària”, que pot portar persones i grups a revisar i modificar les seves pautes culturals i lingüístiques tenint en compte el comportament dels altres grups en societats mixtes i la possible sensació de pèrdua de la llengua i de la identitat pròpies:

“La «identitat» pròpia portarà la persona a identificar-se amb determinats models culturals, simbòlics i de conducta, que prendran un valor preeminent, i que aspirarà a conservar i desenvolupar. Si creu que aquests models poden trontollar pel fet de canvis polítics i/o poblacionals, per exemple, l'individu amb alt grau d'identitat pot emprendre accions per tal d'evitar que els canvis temuts prosperin i poder aconseguir així que sigui possible el manteniment dels elements fonamentals de la seva identificació col·lectiva. A la inversa, també pot ocórrer que, si els contextos en què la persona viu es manifesten no solament molt antagònics a les seves pressuposicions identitàries, sinó clarament difícils de poder-los canviar, sigui la persona la que faci passes cap a una revisió de les seves representacions col·lectives, amb les conseqüències corresponents en el pla dels comportaments. [...] En molts casos, doncs, la llengua pròpia prendrà una significació col·lectiva molt important, i es convertirà en objecte simbòlicament preuat i valorat, més enllà de la seva utilitat pràctica en la comunicació quotidiana. Podrà esdevenir nucli central de la configuració de la identitat grupal. [...] Els canvis identitàris i els canvis en els comportaments lingüístics poden anar, doncs, força lligats i interrelacionats. Si la identitat col·lectiva –relacional– és autopercebuda en termes negatius respecte de l'altra identitat alternativa i en conflicte, la llengua del grup pot adquirir també aquesta sociosignificació negativa i portar els membres del grup a anar-ne abandonant l'ús. Les idees i els sentiments sobre la llengua i sobre la identitat semblen anar molt sovint de bracet.”

S'ha preguntat si l'augment de la immigració farà que a Andorra es perdi la llengua catalana. La resposta majoritària és negativa, però és interessant observar com hi ha grups d'estrangers (catalans, francesos, asiàtics) més preocupats per la salut del català que els mateixos andorrans. En tot cas, s'observa que en tots els grups etnolingüístics hi ha una constatació evident, que oscil·la entre el 30 i el 60%, dels efectes negatius de l'augment migratori sobre la conservació i difusió de la llengua catalana a Andorra.

Els més preocupats per la llengua ho solen estar també per la identitat, i el grup d'andorrans concedeix la mateixa importància a totes dues qüestions. La incertesa pel futur del llengua és sempre superior a la preocupació per la possible pèrdua d'identitat andorrana. Destaca, novament, el cas dels asiàtics, que són el col·lectiu que menys parla la llengua oficial del país i, alhora, el més convençut que l'augment de la immigració suposarà la pèrdua del català a Andorra; la distància que assenyalen entre les dues qüestions fa pensar que aquest col·lectiu té un concepte de la identitat andorrana molt allunyat de la llengua catalana, tot el contrari que els andorrans.

La percepció de la llengua

Com viu la població d'Andorra el fet lingüístic en una perspectiva general? Quina salut té, a parer dels veïns? Què es pot o s'ha de fer per garantir-ne la supervivència i el seu paper com a llengua d'identitat a Andorra? En les entrevistes s'han recollit opinions en tots els sentits. De vegades la llengua és tractada com un simple fet comunicatiu, en què el més important és entendre's entre persones (per exemple, amb els clients). En altres casos, la percepció dels informants posa en evidència la vinculació existent i indissoluble entre llengua i identitat.

Per a algunes persones enquestades, el català no corre perill a Andorra. Solen basar les seves afirmacions en la constatació que “els joves el parlen” i que “el Govern protegeix la llengua”. L'augment

de la immigració o el predomini social del castellà no representen amenaces per a aquest sector. La gran majoria de persones que mantenen l'optimisme són andorranes.

“Hi ha qui diu que el català està amenaçat. Jo no ho crec. Mentre Govern el vagi mantenint i l'anem parlant, no hi ha perill. Govern fa esforços i es treballa molt en aquest tema.” (Isabel, 52, andorrana)

“Jo crec que la [llengua] majoritària és el castellà. El català no està amenaçat, però al carrer sents parlar més el castellà, sí. I això va creixent.” (Sara, 51, andorrana filla d'estrangers)

Un altre sector dels informants es mostra escèptic o indiferent respecte a l'ús de la llengua catalana a Andorra. Per a alguns, la tria de llengua no és important o bé cal adaptar-se a la llengua dels altres, especialment dels turistes. Hi ha també qui dubta de la rellevància del català o fins i tot qui veu inconvenients en el fet d'usar-lo. Novament són els andorrans els qui més es pronuncien en contra de donar un impuls al català per guanyar espais d'ús.

“A mi m'agrada que si vaig en un país i no conec l'idioma, si em parlen en un idioma que jo conec o amb el meu propi m'agradarà molt més, llavors et sents més ben rebut. I com a país que som de cara al turisme, d'entrada viure bé els que estem aquí dintre i donar moltes oportunitats als que vinguin de fora, acollir-los bé i parlar el seu idioma.” (Lluís, 62, andorrà fill de catalans)

“Lingüísticament també el català s'utilitza com una manera de separar territori (nosaltres som els d'aquí)” (Pere Joan, 52, català)

Altres informants expressen la seva preocupació pel futur del català a Andorra. Perceben un retrocés en l'ús i, sovint, una amenaça per part d'altres llengües que han incrementat la seva presència amb la immigració dels darrers anys. Els catalanoparlants

són els que més veuen el risc de pèrdua d'ús, i de vegades no comparteixen l'opinió que és la llengua utilitzada pels joves.

“Has de fomentar el català perquè si no, es perdrà. Aquí a Andorra, almenys s'està perdent. Estaria bé que tothom *tinguessi* el coneixement.” (Hodei, 21, andorrà fill d'espanyols)

“Yo diría que [en el aspecto lingüístico y cultural] iremos a peor. No olvidemos cómo va con la lengua. Por eso decía, en menos de cincuenta años, si no ponen mano, se podría perder.” (José Antonio, 40, portuguès)

Per acabar, una part important dels enquestats creu que caldria prendre mesures per revertir el retrocés en l'ús de la llengua. Entre els arguments que s'invoquen, destaca la consideració de “llengua oficial” (és a dir, amb un estatus legal) i la practicitat del català per progressar professionalment i socialment.

“On a la chance que la plupart comprend ou parle le français ou le castellano. Mais, on va pas négliger, oublier, effacer que la langue officielle est le catalan.” (Bahia, 45, algeriana)

“Jo soc castellanoparlant, però si haig de parlar català, el parlo. No està bé que no t'atenguin en català, que és la llengua oficial. El que no entenc és que quan contracten a una persona no li donen les eines per entendre. Si vens aquí a treballar i et diuen que l'idioma oficial és el català, tu mateixa, si vols conservar aquesta feina i vols seguir aquí, t'has d'activar. Si no volen aprendre, que marxin. Jo de moment, no conec a ningú que es negui. Sí que em diuen «em costa molt», «em fa vergonya»... Perquè a mi em costa parlar català *un huevo*, però què haig de fer! Si vens a un país a treballar, has de respondre.” (Marisa, 63, espanyola)

“Tendríamos que hablar en catalán y así nos entenderíamos todos.” (Carmen, 60, espanyola)

TERCERA PART

CONCLUSIONS

1. CARACTERITZACIÓ DELS GRUPS ETNOLINGÜÍSTICS A ANDORRA

En aquest estudi s'ha intentat observar la realitat sociolingüística d'Andorra prenent com a base la seva composició ètnica i lingüística, de particular importància en un país constituït molt majoritàriament per persones que tenen els dos progenitors nascuts a l'estranger. Aquest fet, i la diversitat dels orígens dels seus habitants, fa que Andorra sigui avui dia un mosaic de cultures i de llengües. "Diversos orígens" significa diversitat de processos migratoris, d'expectatives de vida, de categoritzacions socials i econòmiques, de visions del món i de la societat, d'estructures familiars, de xarxes de relacions... S'ha vist en el treball de camp que les identitats no són monolítiques, sinó que poden ser compostes, híbrides, duals, múltiples o fluctuants, en funció del context i els interessos de cada persona en cada moment, però l'observació dels diferents col·lectius ens pot ajudar a saber si hi ha patrons de conducta, herències culturals, interessos comuns o pautes grupals que orienten els diferents comportaments socials, culturals i lingüístics en una societat complexa com l'andorrana. S'indica entre parèntesis el percentatge aproximat sobre la població total, un càlcul aproximat d'elaboració pròpia fet a partir de les dades de l'enquesta pròpia / ARI, les dades estadístiques oficials sobre nacionalitat i treballs de camp d'estudis sociolingüístics fets a Andorra entre 2000 i 2010.

1.1. ANDORRANS (11%)

A efectes d'aquest estudi, s'han considerat “andorranes” les persones nascudes a Andorra amb un o els dos progenitors nascuts també a Andorra. Això vol dir que hi ha un nombre important de ciutadans amb nacionalitat andorrana que no és inclòs dins aquest grup, perquè tenen els dos progenitors estrangers o perquè han adquirit la nacionalitat per “naturalització” o matrimoni. El 96% tenen la nacionalitat andorrana, i la resta mantenen la nacionalitat espanyola d'un dels seus pares. En realitat, la immensa majoria dels “andorrans” tenen un progenitor forà i vincles familiars a l'estranger, particularment a Catalunya i a Espanya. Ponderant els resultats de l'enquesta amb les dades estadístiques oficials sobre nacionalitat i origen, es pot calcular que els membres d'aquest grup representen al voltant de l'11% de la població d'Andorra.

En el cas dels andorrans, el procés migratori és invers als de la resta de grups: hi ha un important moviment d'emigració cap a altres països. Els andorrans tenen un alt nivell de formació, el més alt de tots els grups després dels europeus de l'est. Gairebé la meitat (46%) té estudis universitaris, que, a més, ha obtingut a Catalunya o França, però en molts casos Andorra no pot oferir un lloc de treball adequat a aquesta alta qualificació, que sí que pot trobar ocupació als països veïns. D'aquesta manera es produeix una marxa de treballadors qualificats que difícilment retornaran.

És un grup de població jove; la meitat dels enquestats “andorrans” té menys de 35 anys, i també tenen menys fills que la mitjana. Com és lògic, formen famílies més extenses que els altres grups, però donen menys importància a la parella, probablement perquè ja tenen altres llaços familiars i no tenen un interès especial perquè sigui del seu mateix origen; només el 37% ho són. La seva llengua materna és el català en el 82% dels casos i el castellà en el 24%; l'ús del castellà, però, creix fins al 52% dins la família, a causa dels vincles familiars que estableixen al llarg de la vida amb membres d'altres grups. Amb els amics utilitzen el català

molt majoritàriament (94%), però també el castellà en un percentatge molt alt (82%).

El 100% dels andorrans tenen bona competència oral en català, adquirida a casa i a l'escola. La majoria ha estudiat a l'Escola Francesa; fa dècades, hi havia la creença popular que el sistema educatiu francès donava qualitat i prestigi, i l'Escola Espanyola era menyspreada pels autòctons, que la relegaven a l'àmbit dels immigrants. En segon lloc, els andorrans aposten per l'Escola Congregacional (religiosa, finançada per l'Estat), de llarga tradició al país. Aquesta és l'opció preferida per als seus fills, seguida de l'Andorrana (el sistema educatiu més jove) i la Francesa; l'Espanyola continua sense tenir poder d'atracció. Tanmateix, tot i que la preferència és l'escola en català, aquesta tria es troba per sota dels coneixements de català del grup (100%) i de l'ús del català en l'àmbit familiar (82%); només el 68% dels "andorrans" porten els seus fills a escoles en català.

Una bona part dels andorrans perceben el fet cultural andorrà com una part de la cultura catalana, sobre la base de la llengua i dels trets compartits: el calendari festiu, la gastronomia, els espais de comunicació i relació... Tot i això, hi introdueixen matisos, com algunes singularitats locals o la pertinença a un subàmbit cultural pirinenc. Malgrat que el seu nivell de coneixements del català és del 100%, el seu coneixement del país (geografia, història, institucions...) és només del 50%. Aparentment, el programa de Formació Andorrana que s'imparteix a les escoles no és suficient; a les escoles en català, el coneixement del país només és assolit per un 30-40% dels alumnes, però això només preocupa a un 40% dels andorrans. El consum cultural en català dels andorrans és inferior al dels catalans, i es diversifica força entre català, castellà, francès i anglès, amb un predomini clar del castellà; la impressió general és que els andorrans graviten a l'òrbita cultural d'Espanya.

Les rendes més altes, en general, corresponen a andorrans, juntament amb els europeus occidentals: només un 18% cobra

menys de 2.000 euros al mes (renda familiar). La majoria tenen l'habitatge en propietat, a diferència de la resta de grups. El seu sector principal d'ocupació és l'Administració pública, que fins ara ha donat preferència d'accés als nacionals andorrans, i en segon lloc el comerç. Pocs andorrans es declaren directius o propietaris, però un sospitós 16% s'inscriu a l'epígraf "altres" sense especificar, cosa que fa pensar en activitats lligades al patrimoni; en entrevistes s'ha constatat l'existència d'un segment important d'andorrans que en el seu moment va vendre terrenys a immobiliàries o comerços i ara gaudeix les rendes d'aquell capital. Els qui treballen en llocs qualificats (professionals, tècnics, administratius) són el doble que els que ocupen llocs poc o gens qualificats, cosa que situa els andorrans en un nivell socioeconòmic alt, en general.

A la feina es relacionen sobretot amb catalans, però també amb espanyols, portuguesos i francesos, i utilitzen el català, en primer lloc, i el castellà en segon lloc. El 100% dels andorrans creu que el coneixement del català hauria de ser obligatori per treballar a Andorra; dos terços opinen que en tots els llocs de treball i un terç, només en alguns sectors. Hi ha en els andorrans, en situacions de confrontació pública amb altres llengües, una pauta de comportament que incita a l'assimilació o claudicació davant els interlocutors castellanoparlants (i en menor mesura, francòfons), possiblement perquè no hi ha una percepció de perill per al valor simbòlic i referencial de la llengua pròpia, que es considera preservat per l'actuació de l'Estat; no es posa en discussió, doncs, el marc identitari en què es produeix la interacció.

Són recelosos respecte a la possible participació dels estrangers en les eleccions: mentre que la seva opinió és favorable per a les eleccions comunals, la majoria es mostra contrària a deixar que votin a les generals, possiblement perquè aquestes estan més relacionades amb la identitat nacional. Cap dels entrevistats no ha fet acusacions de corrupció al grup que ostenta el poder, però sí que són freqüents les acusacions d'amiguisme o nepotisme.

Una bona part dels andorrans entrevistats es manifesta decebuda per una situació general del país que consideren en decadència. Hi ha un cert consens a considerar que el desenvolupament del model econòmic s'ha fet sense prou garanties de sostenibilitat, que s'ha esgotat el sòl edificable i que s'estan produint aglomeracions urbanes no desitjades. Alguns també veuen en l'augment de la immigració una amenaça per a l'estabilitat d'Andorra. Respecte al futur, la majoria d'andorrans creuen que hauria de predominar la cultura pròpia i no el multiculturalisme. És l'únic grup que considera que la immigració significa una pèrdua d'identitat per a Andorra més que un enriquiment, i que pot arribar a provocar la pèrdua de la llengua catalana. Tanmateix, quan són entrevistats, els andorrans no troben que la llengua catalana estigui amenaçada, i el motiu, novament, és que "l'Estat la protegeix". Hi torna a haver una identificació entre llengua i identitat.

1.2. NOUS ANDORRANS (32%)

Els mal anomenats "immigrants de segona generació" –no han migrat mai– són aquelles persones nascudes i criades a Andorra (o arribades abans dels 3 anys d'edat) amb els dos progenitors estrangers. Per a aquest estudi tenen una importància especial, ja que configuren una identitat a mig camí entre la dels seus grups d'origen i l'andorrana; la majoria han rebut influxos de la comunitat dels pares, especialment en l'àmbit familiar, i de la comunitat andorrana durant el seu procés d'escolarització. Després de la Constitució de 1993, són la primera generació que accedeix a la nacionalitat de forma generalitzada i exerceix drets com el de vot. La seva observació, i el calibratge del seu grau d'assimilació a la nova comunitat, pot aportar orientacions sobre el model de desenvolupament futur de la ciutadania andorrana. De cara a aquesta caracterització, s'han establert tres subgrups atenent l'origen dels pares: nous andorrans d'origen català, d'origen espanyol i "altres" (el 80% dels quals són fills de portuguesos, i la resta, majoritàriament francesos).

Nous andorrans d'origen català (11%)

El 87% ja tenen la nacionalitat andorrana, que obtenen perquè han nascut a Andorra i hi han acabat l'educació obligatòria. Prop d'un 13% mantenen la nacionalitat espanyola com els seus pares, que és una opció que se'ls ofereix. La majoria (60%) considera que conèixer el català és necessari per viure a Andorra, i un percentatge similar (53%) troba important el coneixement de la llengua per a la integració dels nouvinguts. Per als fills de catalans, el català és més necessari que per als mateixos andorrans, cosa que indica un alt grau d'integració a la comunitat andorrana.

Els fills de catalans són un subgrup jove: el 23,6% dels enquestats té entre 18 i 25 anys, el mateix percentatge que tenen els més grans de 55 anys. No són, però, tan joves com els andorrans. Com en tots els andorrans, la taxa de natalitat és molt baixa i molt inferior a la d'altres grups. Un percentatge important viu amb els pares, fet lògic si es té en compte que no han estat separats de les famílies per cap procés migratori. Quan busquen parella, procuren que sigui d'origen andorrà, espanyol o català, per aquest ordre. Estableixen més vincles familiars amb catalans que amb andorrans, pels seus orígens. La seva llengua materna és el català en un percentatge més alt que els mateixos andorrans, i aquesta és també la seva primera llengua familiar, molt per sobre del castellà i el francès. Més del 90% de les seves amistats són andorrans o catalans, i amb qui tenen menys amistats són els magribins, els europeus occidentals i els filipins. Amb els amics utilitzen català i castellà gairebé a parts iguals, amb un lleu predomini del català. Per a ells, tenir amistats andorranes és “poc important” per a la integració al país. En definitiva, els fills de catalans utilitzen més el català amb la família i els amics que no amb els pares, cosa que també indicaria un nivell alt d'integració al país.

Aquest subgrup té un nivell de formació més alt que els seus pares; el 98% té cicles superiors a l'educació obligatòria, pel 83% dels seus progenitors. No arriben a tenir, però, la qualificació universitària dels andorrans. Tots ells tenen una bona competència

oral en català, adquirida a la família i a l'escola. Com els andorrans, han estudiat sobretot a l'Escola Francesa, i no han tingut tanta tendència a estudiar a la Congregacional. Per als fills també prefereixen l'Escola Francesa, seguida de la Congregacional. L'Escola Andorrana no els atreu particularment, i l'Espanyola encara menys. Tot i que el 89% utilitza el català en l'àmbit familiar, només el 45% tria una escola en català per als seus fills; tot indica que prioritzen altres criteris no vinculats a la identitat.

Només un 32% diu que té un bon coneixement de la història, la geografia i les institucions d'Andorra, malgrat que s'han educat a Andorra i han estudiat aquesta matèria durant força anys. El 22% no creu important aquest coneixement de cara a la integració al país. Per a ells, el més important per integrar-se és parlar català. Prefereixen llegir en castellà abans que en català, la seva música preferida és en castellà i en anglès, però són els que més videojocs en català consumeixen. A la televisió i a Internet, predomina el castellà per sobre del català.

Els fills de catalans tenen un nivell de renda alt, superior al dels seus progenitors i al dels mateixos andorrans. Al contrari que els andorrans, viuen de lloguer molt majoritàriament. Com la majoria dels grups catalanoparlants, treballen sobretot a l'Administració pública, i la seva dedicació al comerç està per sota de la mitjana. Una bona part són tècnics o professionals qualificats, o dependents d'hostaleria i comerç. El 70% creu que tenir la nacionalitat andorrana és "força" o "poc" important per a la integració dels immigrants, però un percentatge similar està a favor que els estrangers puguin votar a les eleccions comunals i a les generals. Amb l'Administració es relacionen sempre en català i, en casos puntuals, en català i castellà.

L'àrea geogràfica que els crea més simpatia és Catalunya, la terra dels seus pares, una mica més que Andorra i que Espanya. Molts (29%) també manifesten cert rebuig a alguns grups etnolingüístics, especialment magribins i llatinoamericans, però també negres i portuguesos. Al contrari que els seus pares, els fills de

catalans creuen majoritàriament que Andorra hauria de ser una societat multicultural i multilingüe; la gran majoria pensa que la immigració suposa un enriquiment per a Andorra, i no creuen que pugui provocar la pèrdua de la llengua catalana.

Fills d'espanyols (11%)

Són les persones nascudes i educades a Andorra (o que hi han arribat abans dels 3 anys) que tenen tots dos progenitors d'origen espanyol. S'hi inclouen també els que tenen algun progenitor nascut a Catalunya, si la seva llengua materna o paterna és el castellà. El 94% té el castellà com a llengua materna, i alguns també el català. El 75% tenen la nacionalitat andorrana, i el 25% conserven l'espanyola. Com els altres immigrants de segona generació, però de manera més accentuada, se situen a cavall de dues identitats grupals: mantenen fortes pautes culturals dels seus pares, però ja adopten actituds i comportaments propis de la ciutadania andorrana. Mantenen contactes amb la terra dels seus pares i, de fet, tendeixen a buscar la parella en el mateix grup d'espanyols o entre llatinoamericans, a part de l'entorn andorrà. Les seves relacions familiars es produeixen més en l'àmbit espanyol que en l'andorrà; en el 96% dels casos hi utilitzen el castellà, però un 44% hi incorpora el català.

Tenen edats més altes, en general, que els altres “nous andorrans”; més de la meitat tenen entre 25 i 45 anys, i només un 7% té més de 55 anys. Tenen relacions d'amistat amb catalans, espanyols i portuguesos, i no s'avenen gaire amb europeus occidentals, filipins i magrebins. Amb els amics utilitzen el castellà, més que amb la família, però també el català. La gran majoria dels fills d'espanyols tenen estudis secundaris postobligatoris, i en això superen àmpliament el perfil dels seus pares, però no arriben a tenir tanta qualificació universitària com els fills de catalans o els fills de portuguesos. El 96% sap parlar bé el català, competència adquirida a l'escola i molt poc a la família. Gairebé la meitat (48%) han estudiat a l'Escola Espanyola, però ara només el 10% hi porten els fills; la majoria emigren a l'Escola Andorrana o la

Congregacional. La deserció de l'Escola Espanyola per part del seus principals usuaris potencials és més que notable, i té a veure amb els processos d'adquisició d'identitat dins la societat d'acollida: en aquest subgrup, la tria d'escola en català (63%) supera de molt l'ús del català a l'àmbit familiar (44%).

El seu nivell de renda és similar al dels seus pares, malgrat que tenen un nivell d'estudis més alt; un 30% tenen ingressos familiars inferiors als 2.000 euros (un 35% els seus progenitors). El 71% viu en habitatges de lloguer, i la gran majoria considera l'habitatge el principal problema que tenen a Andorra, tot i que ells ja han nascut al país i han viscut a casa dels seus pares, a diferència de molts grups d'immigrants. La majoria (36%) treballen com a administratius a l'Administració, i en segon lloc com a dependents o cambrers (28%). A causa del seu enquadrament majoritari dins l'Administració pública, en l'àmbit laboral utilitzen més el català (92%) que el castellà (77%). La majoria creu que hauria de ser obligatori el coneixement del català per treballar a Andorra en qualsevol àmbit, però d'una manera més tímida que els andorrans i els catalans. Quan van a comprar, fan servir català i castellà a parts iguals (83%-79%).

Tenir la nacionalitat andorrana és poc important a l'hora d'integrar-se, segons els andorrans fills d'espanyols, però la gran majoria estan a favor que els estrangers puguin votar a les eleccions comunals i generals; en aquesta opinió coincideixen amb els altres subgrups d'immigrants de segona generació. En la seva relació amb l'Administració utilitzen el català, però en un 10% dels casos fan servir el castellà, molt menys que els seus progenitors (40%). El grup amb el qual mostren més afinitat és el dels espanyols, seguit d'andorrans i catalans; els portuguesos els desperten més simpatia que els francesos. Els fills d'espanyols són el grup que mostra més rebuig a altres col·lectius; un 44% no voldria de veí algun membre de certs grups. Amb diferència, la comunitat que més refusen és la marroquina (30%).

Andorrans fills d'“altres” (10%)

El subgrup inclou tant fills de portuguesos (75%) com fills d'immigrants d'altres nacionalitats. El 57% tenen nacionalitat andorrana; el 26%, portuguesa; el 8% francesa i el 6%, espanyola. És, dels immigrants de segona generació, el subgrup menys integrat a les pautes de comportament cultural i lingüístic dels andorrans i, alhora, el que presenta més signes de multiculturalisme i multilingüisme. Per les dades aportades a l'enquesta, constitueixen un col·lectiu singular amb una identitat molt diferenciada de la dels seus progenitors. El fet que la majoria tingui com a llengua materna el portuguès, però que també hagi après el castellà dins l'àmbit familiar i el català, el francès i l'anglès a l'escola, els ha convertit en persones molt versàtils en diferents llengües i amb una identitat distanciada tant dels seus orígens –fugint de l'estigma– com de la comunitat d'acollida –que no assimilen bé–, malgrat que encara reproduceixin certes pautes dels seus pares, com l'orientació laboral.

És el col·lectiu més jove dels enquestats: el 67% té menys de 35 anys, i només un 2% en té més de 55. Un de cada tres té parella, que en la majoria dels casos és d'Andorra o de Portugal, però no de Catalunya. El mateix passa amb les seves relacions familiars. La seva llengua familiar és el castellà o el portuguès; en aquest àmbit, utilitzen menys el català que els fills d'espanyols. Els fills de portuguesos solen patir un desarrelament lingüístic (allò que Bourdieu anomenava “violència simbòlica”) per part dels seus pares, que molt sovint prefereixen parlar-los i educar-los en castellà per habitar-los a un context social en què el portuguès és considerat irrellevant i per evitar-los l'estigmatització a què estan sotmesos molts portuguesos a Andorra; de fet, s'han observat casos en què els entrevistats oculten els seus cognoms portuguesos.

Amb els amics utilitzen més el castellà que el català, encara que el 92% té plena competència oral en català, adquirida a l'escola. El 95% té estudis postobligatoris i superiors, molt per sobre del grup dels portuguesos, però hi ha una petita bossa (8%) que no

parla bé el català malgrat que l'ha estudiat en l'etapa escolar obligatòria. La meitat dels membres d'aquest subgrup ha estudiat a l'Escola Francesa; apuntar-hi els fills era una pràctica molt comuna entre immigrants portuguesos. Ara ells continuen la mateixa pràctica amb els seus fills: el 39% els hi porten. De manera poc notable, però, les preferències per l'Escola Francesa i per l'Espanyola van perdent pes en aquest col·lectiu en benefici de l'Escola Andorrana i la Congregacional. L'opció de l'escola en català (33%) té menys adeptes que l'ús del català en família (40%).

És el col·lectiu en què apareixen més opinions que consideren “gens important” participar en la vida social andorrana per sentir-s'hi integrat, tot i que el 88% declara que assisteix a “algunes” o “moltes” festes pròpies del país i un 30% pertany a alguna associació, un dels nivells més alts de tots els grups. Són també, dels escolaritzats a Andorra, els que menys coneixements tenen del seu entorn, i els que menys importància hi donen.

El col·lectiu té un nivell de renda familiar mitjà, molt similar al dels portuguesos: el 53% se situa entre els 2.000 i els 5.000 euros/mes. La gran majoria (82%) viu en règim de lloguer. Contràriament a la resta de grups catalanoparlants, no treballen a l'Administració pública, malgrat que per nacionalitat i competències lingüístiques hi tenen preferència. És el grup més dedicat al comerç i són, sobretot (37%), dependents i cambrers –en què poden aplicar bé les seves habilitats idiomàtiques– i, en menor mesura, tècnics i professionals i també treballadors de feines poc qualificades, com els portuguesos. En l'àmbit laboral són el grup més poliglòt i arriben a parlar significativament (més d'un 25%) fins a cinc llengües, amb un predomini clar del castellà. Creuen que el català només s'hauria d'exigir en certs sectors laborals. Quan van a comprar parlen molt prioritàriament el català, però també el castellà.

El 67% creu que tenir la nacionalitat andorrana és “poc” o “gens” important de cara a la integració al país. Són el grup més partidari del dret de vot dels estrangers a les eleccions comunals

(90%), però per a les eleccions generals ja no ho veuen tan clar (63%). Quan es relacionen amb l'Administració, ho fan majoritàriament en català, però un 22% hi barreja castellà i portuguès, en diferents combinacions. Els grups que els generen més simpatia són els espanyols, els portuguesos i els andorrans, i els francesos abans que els catalans.

1.3. CATALANS (12%)

El grup inclou els residents nascuts a Catalunya o a l'àrea lingüística del català si la seva llengua materna és el català. El 77% té la nacionalitat espanyola, i el 22%, l'andorrana. És un dels grups etnolingüístics més homogenis: el 99% sap parlar català, el 94% el té com a llengua familiar i el 99% se sent integrat a Andorra. La majoria fa més de vint anys que hi viu, i el grup presenta una taxa d'envelliment molt alta: el 48% té més de 55 anys. La immigració catalana a Andorra ha arribat principalment per dues vies: d'una banda, per les relacions històriques d'Andorra amb les comarques de l'Alt Urgell, la Cerdanya i el Pallars (i, per extensió, amb el Pla de Lleida), que han fomentat multitud d'intercanvis econòmics, culturals i familiars; d'una altra banda, bona part dels catalans residents a Andorra són professionals o tècnics qualificats que han vingut atrets per una oferta de treball ben remunerada, a l'Administració pública o a l'empresa privada. La competència lingüística els ha afavorit en la seva promoció laboral. Mantenen contactes freqüents amb el país d'origen i gairebé tots hi van sempre que poden, per la proximitat. Els catalans són el grup que troba més necessari conèixer el català per viure a Andorra.

El 60% dels catalans a Andorra viu sol o amb la parella, que busca majoritàriament en el seu mateix grup, i sense fills. El 88% de les seves relacions familiars són amb catalans, però també en tenen amb espanyols i andorrans. La llengua materna de gairebé tots els membres del grup és el català, i la seva llengua familiar, també; de fet, són els que més usen el català en aquest àmbit.

Els catalans a Andorra tenen un nivell de formació alt: el 83% han fet estudis postobligatoris, i el 30% té estudis universitaris, però també hi ha un petit percentatge de catalans (2%) sense estudis, probablement de l'àmbit rural. La majoria de catalans porten els seus fills a l'Escola Andorrana, que té un model educatiu molt similar a l'escola pública catalana, o a la Congregacional (religiosa), que també té tradició a Catalunya i també és en català. No se senten atrets, en canvi, per l'Escola Espanyola ni per la Francesa.

El 84% considera “molt” o “força” important participar en la vida social d'Andorra per integrar-s'hi, però no són dels col·lectius que més assisteixen a festes pròpies d'Andorra; un 23% pertany a alguna associació, per sobre de la mitjana. Amb els andorrans viuen una relació de germanor, pels valors culturals i lingüístics compartits, i de desconfiança, pels recels i les rivalitats històriques entre els dos països. Són els que més videojocs en català consumeixen, però fan les cerques a Internet més en castellà que en català. Tot i això, és el grup que fa més consum cultural en català.

Tenen un nivell de renda mitjà-baix: el 51% se situa entre els 1.200 euros del salari mínim i els 3.000 euros mensuals de renda familiar. Malgrat això, un nombre important ha accedit a l'habitatge en propietat, segurament pels vincles antics amb Andorra, que els han facilitat un cert arrelament. Més del 80% se senten personalment satisfets de viure a Andorra. Els catalans treballen sobretot al comerç i a l'Administració pública, per les facilitats amb l'idioma. La seva principal ocupació és de dependents o cambrers, però hi ha uns importants percentatges de tècnics i administratius i una bossa considerable de jubilats (24%), resultat d'unes migracions antigues. La gran majoria creu que caldria fer obligatori el coneixement de català per a qualsevol lloc de treball. Quan van a comprar fan servir el català gairebé sempre, però de vegades el combinen amb el castellà.

La majoria de catalans a Andorra considera “molt” o “força” important la nacionalitat per a la integració; són clars partidaris de

la participació dels estrangers en les eleccions comunals, però no tant en les eleccions generals, més relacionades amb la identitat andorrana. En les comunicacions amb l'Administració només utilitzen el català. Tot i que molts andorrans marquen diferències amb els catalans, per a una bona part dels residents no hi ha diferències visibles entre uns i altres excepte l'estatus social, una mica més elevat en el cas dels andorrans. Hi ha més catalans que se senten andorrans (40%) que catalans (34%); són el grup estranger més assimilat a la identitat andorrana. Després dels andorrans, són els que més creuen que la immigració pot suposar una pèrdua de la identitat andorrana (32%) i una amenaça per a la llengua catalana (59%).

1.4. ESPANYOLS (15%)

Són els nascuts a Espanya (exclosos els “catalans”). El 87% tenen la nacionalitat espanyola, i un 11% l'han canviada per l'andorrana. El 96% tenen el castellà com a llengua materna, i el 4% restant són parlants de gallec. Bona part dels espanyols a Andorra pertanyen a migracions antigues, dels anys setanta i vuitanta: el 60% fa més de vint anys que hi viuen, i van venir per treballar al sector del comerç i del turisme, com a dependents o cambrers. El 92% mantenen contactes regulars amb el seu país, i el 75% hi van sempre que poden. Són el grup més envellit: el 55% té més de 55 anys i el 28% són jubilats. Només el 6% és més jove de 35 anys, cosa que indica que l'emigració espanyola a Andorra s'ha aturat a causa de l'equiparació de les condicions de vida entre Andorra i Espanya. Entre els espanyols que tenen bona competència oral en català, el 85% ha necessitat més de deu anys de residència a Andorra per aconseguir-ho. El 54% dels espanyols residents a Andorra parlen bé el català, i el 50% se senten “força integrats” al país. Tots ells parlen castellà amb els amics, però la meitat també hi incorporen el català, mai exclusivament. La majoria d'ells busquen la parella en el mateix grup etnolingüístic espanyol, i també entre llatinoamericans.

Els espanyols, juntament amb els portuguesos, són els que presenten un nivell més baix d'estudis: el 38% no ha anat més enllà de l'educació primària i els graduats universitaris són menys del 20%. El 80% parlen "una mica" o "bé" el català, però el 20% no el sap parlar gens. Les relacions socials són la seva principal font d'aprenentatge del català, i en segon lloc l'àmbit laboral. Només el 15% ja ha fet en algun moment un curs de català, i el 9% té intencions de continuar-hi. Els seus fills es reparteixen a parts gairebé iguals entre l'Escola Espanyola, la Francesa, l'Andorrana i la Congregacional, per aquest ordre. La tria de l'escola en català (44%) supera el percentatge d'ús del català a l'àmbit familiar (23%), però no el seu nivell de coneixements del català.

El seu nivell de renda familiar és mitjà-baix, una mica per sota del que tenen els catalans perquè hi ha una bossa important d'espanyols (15%) que tenen ingressos inferiors al salari mínim. Tot i això, el 79% creu que ha millorat la seva situació personal des que viu a Andorra. Els espanyols a Andorra es dediquen molt majoritàriament al comerç, l'hoteleria i la restauració, on fan de cambrers i dependents (el 30% d'ells), però també són el sector amb més jubilats (28%) a causa de l'antiguitat de la immigració espanyola. Una part significativa (12%) són propietaris de negocis o empreses. Són, juntament amb catalans i llatinoamericans, el col·lectiu que menys utilitza a la feina llengües diferents del català i el castellà. Els espanyols creuen que el coneixement del català hauria de ser obligatori a l'àmbit laboral, però es divideixen entre els qui pensen que ho hauria de ser en tots els llocs de treball i els qui ho limitarien a alguns sectors. Quan van a comprar, utilitzen el castellà (79%) però també el català (57%).

Per a un 63% dels espanyols, tenir la nacionalitat andorrana és "poc" o "gens" important per integrar-s'hi. De fet, només un 11% d'ells té el passaport andorrà, tot i que més del 50% podria sol·licitar-lo perquè fa més de vint anys que viu al Principat. Aquest fet s'explica en part per la percepció que és més útil un passaport de la Unió Europea per la mobilitat que possibilita, però també en part hi ha un sentiment d'adscripció identitària: per obtenir la

nacionalitat andorrana cal renunciar a l'anterior. Quan han de fer gestions a l'Administració, només el 59% s'hi adreça en català; la resta ho fa en castellà o mesclant català i castellà.

En general, els espanyols a Andorra no són tan ben acceptats com els andorrans o els catalans, però ho són més que els francesos i els portuguesos i són, en conjunt, el grup que aixeca menys opinions negatives. Són també el grup que pensa més majoritàriament que Andorra és una societat “més aviat tancada” (un 0% creu que és “molt oberta”) i una gran majoria creu que hauria de ser multicultural i plurilingüística. La majoria, però, no adquireix aquest sentiment d'identitat andorrana fins que no hi ha viscut 40 anys. El 81% creu que la immigració enriqueix la identitat d'Andorra, i el 56% està convençut que no suposa una amenaça greu per a la llengua catalana.

1.5. PORTUGUESOS (11%)

És un dels grups més homogenis: tenen pares portuguesos en el 99% dels casos i la seva llengua materna és el portuguès en el 100% dels casos. Tot i això, han fet alguns mestissatges amb gallecs per motius de proximitat geogràfica i amb francesos a causa de migracions precedents a França. Comencen a arribar a Andorra cap a la meitat dels anys vuitanta, en una època de desenvolupament econòmic i d'obertura de fronteres. La majoria provenen del nord de Portugal, de les zones de Trás-os-Montes i Alto Minho, pròximes a Espanya, per la qual cosa molts ja tenen algunes nocions de castellà –per contacte directe o a través del gallec– quan arriben a Andorra. Al contrari que altres grups, la majoria ja hi tenien família quan van arribar, de manera que s'han pogut establir en grups d'acollida. És també una migració envellida: el 58% fa més de vint anys que viu a Andorra i hi ha pocs joves, però també hi ha pocs jubilats: entre portuguesos hi ha la consigna de tornar a Portugal després de la jubilació, esperonats pels alts preus de l'habitatge i la migradesa de les pensions; de fet, solen estalviar durant tota la seva vida laboral per comprar-se una casa

al seu país. Actualment el flux migratori de Portugal a Andorra s'ha aturat per l'evolució positiva de l'economia i el benestar social a Portugal; tot plegat fa que la població portuguesa a Andorra estigui minvant.

El 60% es continuen considerant portuguesos, i únicament un 4% s'ha acollit a la nacionalitat andorrana malgrat que un 58% podia fer-ho; en el seu cas, pesa la llei portuguesa 37/1981, que impedeix la recuperació de la nacionalitat un cop s'hi ha renunciat. El 24% se sent andorrà, però només un 34% se sent “molt” integrat a Andorra, i un significatiu 6% diu que no s'hi sent “gens” integrat. El 42% té bona competència oral en català, però un tret singular de la immigració portuguesa és que cap no aconsegueix aquesta competència abans dels deu anys de residència. És un temps que solen dedicar a adquirir competències en castellà com a llengua relacional. Tendeixen a constituir famílies com a nuclis estables; el 72% té fills i el 68% viu amb la parella, que normalment també és una persona portuguesa, però de vegades espanyola o andorrana. En l'àmbit familiar, parlen portuguès en el 91% dels casos, amb un alt percentatge de presència del castellà.

Els portuguesos a Andorra tenen un nivell de renda mitjà-baix; la majoria té ingressos familiars entre els 1.200 i els 3.000 euros/mes; només un 4% guanya més de 5.000 euros i un escàs 18% té l'habitatge en propietat. Tot i això, són els que més satisfets es mostren per la millora de la seva vida des que van arribar a Andorra, després dels asiàtics. Es dediquen sobretot al comerç i a la indústria o a la construcció; el 66% són dependents o cambrers o bé obrers poc qualificats. Els portuguesos creuen que el català només hauria de ser obligatori en alguns sectors laborals. Quan van a comprar, utilitzen gairebé sempre el castellà i, a molta distància, el català i el portuguès.

Tenen un nivell d'estudis baix: el 38% té estudis primaris i només el 9% té qualificació universitària. El 79% ha après català en les xarxes de relacions socials i a la feina, però són reticents a fer cursos i al seu àmbit familiar no es parla català. Majoritàriament no

tenen intencions d'estudiar català perquè consideren que amb el castellà ja en tenen prou. Els seus fills van, sobretot i per sobre de la mitjana, a l'Escola Francesa, que és percebuda com un centre prestigiós on podran aprendre bé el francès. En segon lloc trien l'Andorrana, i molt pocs opten per les escoles catòliques. En general, la tria d'escola en català és superior al nivell d'ús del català a casa, però els seus coneixements de català els permeten seguir l'ensenyament dels fills.

Només un 4% coneix bé la geografia, la història i les institucions d'Andorra. Per a ells, el més important per integrar-se és parlar català. Segueixen els mitjans de comunicació i la televisió de Portugal, però encara més l'espanyola. Són els que més confessen que no llegeixen (27%), i quan ho fan és en castellà més que no en portuguès. El col·lectiu de portuguesos està molt d'acord a participar en les eleccions comunals i generals a Andorra, malgrat que molt pocs han sol·licitat la nacionalitat andorrana. Les seves simpaties principals són per a Andorra, Espanya i França, per aquest ordre; Catalunya queda en un cinquè lloc si hi comptem el seu país, Portugal. A Andorra, els portuguesos recullen força opinions positives (41%) com a col·lectiu, però també força de negatives (32%).

1.6. FRANCESOS (5%)

És un altre dels grups més homogenis pel que fa a la identitat; el 92% conserva la nacionalitat francesa i el 54% se sent francès, però molt heterogeni pel que fa a interessos. Hi ha un segment que prové de mobilitats històriques entre l'Arieja –i, en un sentit més extens, Occitània– i Andorra, un àmbit de relacions comercials que encara es manté; una bona part parla occità, però es tendeix a ocultar en públic per l'estigmatització a què està sotmesa aquesta llengua a França. Una altra part són empresaris i emprenedors que proven de fer negocis a Andorra pel seu compte; la majoria s'instal·len al Pas de la Casa, on hi ha centres comercials molt orientats al públic francès. Un segment important

són els jubilats que s'estableixen a Andorra cercant tranquil·litat i qualitat de vida. Un altre sector són els mestres i professors de l'Escola Francesa, que també constitueixen un col·lectiu important. Els darrers anys s'ha produït un corrent migratori que fuig de França pel deteriorament del benestar social al seu país (seguretat, sanitat, problemes ecològics, cohesió social...). Aquesta diversitat d'interessos genera fluxos regulars d'immigració.

Molts ja tenien amics quan van arribar a Andorra, però molt pocs hi tenien familiars. Com els espanyols, tenen tendència a mantenir actituds monolingües, i a Andorra es veuen afavorits pel fet que la majoria d'autòctons té competència oral en francès, ja que s'estudia a totes les escoles. Els francesos creuen que comunicar-se en català és "força important" per integrar-se, però que el català només és necessari en alguns àmbits. Un 41% se sent integrat a Andorra, i un 6% no s'hi sent gens, el percentatge més alt de tots els grups. També com els espanyols, triguen molt a adquirir un bon coneixement de català: els que hi viuen des de fa més de 20 anys el parlen bé en més d'un 70%, però en els períodes anteriors només un 10% arriba a tenir competència oral.

És un col·lectiu envellit: el 47% té més de 55 anys, i només el 12% té de 18 a 35 anys. Els francesos a Andorra no tenen associacions que els agrupin per fer activitats comunes; la difusió de la cultura francesa és sempre a càrrec de l'Ambaixada francesa, que fa una programació anual d'actes culturals en francès força completa. De fet, a Andorra els francesos són considerats molt individualistes i poc propensos a establir relacions entre ells per l'heterogeneïtat del col·lectiu.

El seu nivell educatiu és molt alt: el 95% té estudis postobligatoris i un 29% –com els catalans– és graduat universitari. El 72% parla "bé" o "una mica" el català; l'han après en les seves relacions socials, a la feina o en cursos. Els francesos són el col·lectiu més favorable a seguir cursos de català per a adults. Lògicament, donen prioritat a l'Escola Francesa en la tria educativa per als fills,

però una part important es decanta per l'Escola Andorrana; els altres models educatius no els susciten interès.

Tenen un nivell de renda mitjà-alt, situat entre els 2.000 i els 5.000 euros de renda familiar mensual, i un 37% té l'habitatge en propietat, un percentatge important a Andorra, però són un dels col·lectius més insatsfets de la seva experiència personal a Andorra: un 25% creu que no ha millorat personalment des que va arribar. La seva dedicació principal, de manera destacada, és als sectors de l'hoteleria i restauració i al comerç. La majoria són dependents o cambrers, però també és el grup que té més directius i propietaris de negocis. A la feina utilitzen el francès en el 68% dels casos, cosa que indica un alt grau de manteniment de la llengua, i també el castellà i el català, per aquest ordre. Els francesos creuen que el català només hauria de ser obligatori en certs sectors. Quan van a comprar, utilitzen en primer lloc el francès, i després el castellà i el català.

La majoria de francesos considera poc important tenir la nacionalitat andorrana per sentir-se integrat a Andorra. Aproven la participació dels estrangers en les eleccions comunals, però no en les generals, possiblement perquè aquest àmbit afecta elements identitaris al voltant de la pertinença al país que per a ells són molt importants. Quan es relacionen amb l'Administració pública, en la meitat dels casos ho fan en català; en l'altra meitat, en francès (14%), castellà o una barreja de llengües.

El territori pel qual mostren més simpaties és Andorra, i després Catalunya. Curiosament, França ocupa el quart lloc en les seves preferències. És un grup que expressa força rebuig a altres pobles, sobretot pel Magrib i l'Àfrica negra. La seva autopercepció com a grup etnolingüístic es veu superada per l'acceptació real que li dispensen els altres grups; és un dels col·lectius més ben valorats.

1.7. EUROPEUS (5%)

És un grup heterogeni constituït per ciutadans dels estats europeus tret de França, Espanya, Portugal i, és clar, Andorra. En aquest estudi, quan ha estat necessari perquè oferien dades substancialment diferents, s'ha separat en dos subgrups: europeus occidentals, en què la majoria són britànics però també hi ha italians, alemanys, suecs, neerlandesos, noruecs, danesos, etc., i europeus orientals, en què la majoria són russos però també ucraïnesos, bielorrussos, polonesos, romanesos i moldaus, etc.

Les migracions d'Europa occidental són prolongades en el temps, i la majoria tenen de 20 a 35 anys de residència; un 29% tenen més de 65 anys d'edat. Les de l'Europa de l'Est, en canvi, són molt recents; el 70% tenen menys de 10 anys de residència i no n'hi ha cap de més de 20 anys. En un percentatge notable han vingut buscant qualitat de vida i en molts casos, atrets pels avantatges fiscals que concedeix el Govern. Són una migració de primera generació: són el grup que menys persones coneixia quan van arribar i el que menys familiars hi tenia. Mantenen contactes amb els seus països d'origen, però només la meitat (56%) hi va sempre que pot; un 21% encara no té expectatives creades sobre la seva permanència al país. En definitiva, la majoria tenen projectes migratoris poc consolidats.

El 59% viuen sols o amb la parella; més de la meitat no té fills. Un 44% té parella, però són el grup que menys s'aparella amb persones del seu mateix origen (26%); la majoria de les parelles són d'altres països europeus, de manera que és freqüent que visquin en ambients familiars bilingües. Les seves llengües familiars són, a parts iguals, la pròpia del seu país, el castellà i l'anglès –en europeus orientals, sempre és la del seu país, amb una forta presència del castellà. El català és molt poc present en l'àmbit familiar i amb les amistats. A l'hora de fer amics, són els menys fidels al grup i es relacionen molt amb altres grups, especialment catalans, espanyols i també francesos (els occidentals) o portuguesos (els orientals).

Els europeus residents a Andorra tenen un nivell de formació molt alt; tots tenen estudis postobligatoris, i el 70% dels orientals tenen grau universitari. Tot i això, la majoria (56%) coneixen “poc” o “gens” la geografia, la història i les institucions d'Andorra, i tenen poca competència oral en català; només el 33% dels occidentals i el 20% dels orientals el saben parlar bé. La gran majoria (79%) l'aprenen en les seves relacions socials o a la feina. En l'educació dels seus fills, es decanten per l'Escola Andorrana i la Francesa; l'Espanyola no els atrau gens i la religiosa, poc. Una part considerable dels britànics establerts a Andorra duen els seus fills al British College (privat, considerat d'elit) i alguns, a internats anglesos durant tot el curs.

Participen poc en la vida cultural d'Andorra; el 82% només assisteixen a “alguna” o “cap” festa pròpia del país. Tenen, però, un alt grau d'associacionisme; molts formen part d'associacions d'immigrants, especialment anglòfones o russòfones. Precisament britànics i russos són mal vistos per una part de la població andorrana per les seves reticències a participar en la vida social (molts són teletreballadors) i perquè alguns prefereixen recloure's en cercles tancats de compatriotes. Els europeus a Andorra són el grup que més segueix els mitjans de comunicació del seu país (73%). Llegeixen molt en anglès (els occidentals) i en “altres llengües” (eslaves) els orientals, i poc en català o en castellà.

Els europeus occidentals tenen un nivell de renda mitjà-alt; cap no declara ingressos inferiors al salari mínim i un 8% està per sobre dels 5.000 euros mensuals de renda familiar. Els orientals, en canvi, presenten una renda mitjana-baixa: el 10% se situen per sota dels 1.200 euros mensuals i cap no declara guanys per sobre dels 3.000 euros. De tota manera, cal posar en qüestió aquestes dades; en les entrevistes s'ha pogut comprovar que una part dels europeus orientals instal·lats a Andorra es dediquen a les finances o a negocis d'inversió i es beneficien del tracte fiscal del país. El 100% dels orientals i el 67% dels occidentals viuen en règim de lloguer. La majoria (62%) creu que el català només hauria de ser obligatori en determinats sectors.

Molt pocs europeus residents a Andorra tenen la nacionalitat andorrana: només un 8% dels occidentals i cap dels orientals; de fet, entre el 61 i el 68% ho consideren “poc” o “gens” important per integrar-se. Els occidentals intenten adreçar-se a l'Administració pública en català en un 70% dels casos, però el 25% ho fa en castellà i el 5% en altres llengües (anglès, sobretot); els orientals utilitzen el castellà en el 90% dels casos i només el 10% s'hi adreça únicament en català, malgrat que el 20% hi té bona competència oral.

Ni els occidentals ni els orientals són dels grups més ben considerats, però especialment els orientals reben una acceptació molt baixa, molt per sota de la seva autopercepció. Per les informacions obtingudes en entrevistes, els motius són diversos: el fet de ser una migració nova amb una llengua i cultura distants i sovint inaccessible; la identificació estereotipada que fan algunes persones dels europeus orientals com a negociants implicats en negocis tèrbols; l'associació, també estereotipada i obsoleta, dels països de l'Est amb el comunisme; i, darrerament, el conflicte bèl·lic a Ucraïna, que ha suscitat reaccions contra els ciutadans russos. El 86% dels europeus consideren que Andorra és una societat “molt tancada” o “més aviat tancada”, i són dels que menys creuen que hauria de ser una societat “amb predomini de la cultura pròpia”. Molt pocs europeus se senten andorrans (17%); en canvi, un significatiu 14% es considera “ciutadà del món”.

En resum, els ciutadans europeus a Andorra són un col·lectiu poc integrat en la societat d'acollida. Això és degut en part al fet que els seus interessos són molt particularitzats: molts són emprenedors autònoms que treballen a casa, d'altres són jubilats que busquen un retir “daurat”, d'altres són inversors o assessors més connectats amb el seu país que amb Andorra... En part, sobretot entre britànics, hi ha una tendència a adoptar actituds monolingües en anglès a causa de l'hegemonia mundial de la cultura anglosaxona. En el cas dels europeus de l'est, moltes vegades no veuen reconeguda la seva qualificació acadèmica i han d'acceptar feines per sota del seu nivell professional. Això i les dificultats

idiomàtiques fan que es creï una distància entre autòctons i ciutadans europeus, distància que alimenta encara més els recels entre uns grups i uns altres. Tant els britànics com els russos estableixen xarxes de relació en endogrups que parlen el seu idioma i cultiven les cultures dels països d'origen. No pateixen una discriminació ètnica o econòmica, però les relacions amb els altres grups són poc empàtiques i fluides. Com a conseqüència, el seu sentiment de pertinença a una identitat andorrana és feble.

1.8. LLATINOAMERICANS

El grup inclou tots els immigrants provinents de l'Amèrica Llatina, excepte els brasilers (que per llengua hem considerat portuguesos). Entre els llatinoamericans destaquen, per nombre, els argentins (1.374) i, a molta distància, els colombians (475), els peruans (377) i els xilens (320). Les primeres migracions van ser d'argentins de la zona de Bariloche (gran estació hivernal), que combinaven la feina a les estacions d'esquí de l'Argentina i d'Andorra, aprofitant l'alternança dels hiverns. Amb el temps, s'ha consolidat una colònia argentina i els darrers anys s'hi ha incorporat un corrent migratori del Perú, de treballadors contractats en origen per al sector de la construcció, vist l'estancament de les migracions portuguesa i espanyola.

Només el 8% dels immigrants llatinoamericans té la nacionalitat andorrana; cal tenir en compte, però, que un percentatge important tenen passaport comunitari europeu perquè han al·legat antecedents familiars italians o espanyols. Una bona part de la migració llatinoamericana fuig d'una situació de precarietat extrema al seu país; en molts casos, l'estada a Andorra és temporal com a pas previ a altres destinacions europees. El 88% creu que saber català és necessari per viure a Andorra, i el 84% ho troba "molt" o "força" important.

Són un grup relativament jove; el 50% té entre 25 i 45 anys. És el grup que viu més en solitud, per les característiques temporals

de la seva migració, el que menys viu en parella i el que més viu “amb altres persones”, tret dels asiàtics. La seva agrupació típica és la convivència de compatriotes en un pis compartit mentre dura la temporada. Quan tenen parella, és també llatinoamericana o, a molta distància, d'origen andorrà. Hi ha força associacions d'immigrants llatinoamericans, molt actives, que funcionen com a centres de suport mutu per trobar habitatge o feines complementàries o compartir recursos.

Contràriament al que indica la seva baixa qualificació laboral, els llatinoamericans a Andorra tenen un alt nivell de formació; pràcticament tots tenen estudis postobligatoris i el 34% tenen un grau universitari. El 35% té bona competència oral en català, que ha après a la seva xarxa de relacions socials, a la feina i en cursos de català per a adults. La seva disposició a continuar estudiant català és més alta que la d'europèus, francesos, portuguesos i espanyols. Per als fills, l'escola preferida és l'Andorrana, seguida a molta distància de l'Espanyola. La majoria (56%) coneix “poc” o “gens” l'entorn geogràfic, històric i institucional d'Andorra, però això només els sembla important a un 28%. Segueixen més els mitjans de comunicació d'Espanya que els del seu país.

El nivell de renda dels llatinoamericans a Andorra és baix-mitjà, el més baix després declarat pels europeus de l'est; el 65% té ingressos familiars inferiors als 3.000 euros/mes. Pràcticament tots viuen en règim de lloguer. Tot i això, el 83% creu que la seva situació personal ha millorat des que viu a Andorra. La majoria es dedica a l'hostaleria i al comerç. Són dependents, cambrers, recepcionistes d'hotel o treballadors de pistes d'esquí, i hi ha petits percentatges de tècnics i d'obrers poc qualificats. En general, per al conjunt de residents, els llatinoamericans són percebuts més negativament que positivament. Entre els motius hi pot haver l'alta temporalitat de la seva residència a Andorra, que genera una falta de flux relacional amb els altres grups i d'implicació amb la identitat andorrana. Per a ells (79%), la societat andorrana és “molt tancada” o “més aviat tancada”.

1.9. RESTA DEL MÓN

Africans (4%)

El grup està format majoritàriament per magribins (marroquins i, en força menys quantitat, algerians i tunisians), a més d'algunes persones originàries de l'Àfrica negra (Senegal i d'altres). Alguns han migrat a Andorra amb una etapa prèvia a Catalunya, i d'altres han viscut abans a França. Una part d'aquest grup va constituir una migració antiga, els anys vuitanta, i avui dia és un col·lectiu consolidat a Andorra. Per això el 50% fa més de 20 anys que viu a Andorra. És l'únic grup que no declara els motius laborals com la principal causa de la seva vinguda a Andorra; per a la majoria, el primer motiu és la família. Els africans, i especialment els magribins, desenvolupen estratègies de migració centrades en la família, que els permet construir àmbits de relació en què troben seguretat, solidaritat i cooperació. El reagrupament familiar és un recurs molt utilitzat; el 50% ja tenen familiars a Andorra quan arriben, però també són el grup que més declara conèixer “altres” persones a l'arribada. Gairebé tots mantenen contactes amb el país d'origen i el 90% hi va sempre que pot, la xifra més alta de tots els grups excepte els asiàtics. És el col·lectiu amb la percepció més alta d'estar integrat, després dels catalans; un 56% es considera “molt integrat” al país.

La majoria (59%) se situa a la franja entre 35 i 55 anys, com correspon a una migració fluida, sense batzegades. És el col·lectiu amb més paternitat: el 81% té fills i molt pocs viuen sols. La seva parella és gairebé sempre (78%) del seu mateix país, i també les relacions familiars que estableixen. La seva llengua materna és, majoritàriament, l'àrab, però també hi ha una part (28%) que declara el francès per mestissatges amb ciutadans de l'antiga metròpoli i per processos de substitució lingüística. En qualsevol cas, en l'àmbit familiar utilitzen molt més el castellà que el català.

El nivell d'estudis és força alt; un 25% té formació universitària i el 78% parla “bé” o “una mica” el català, un percentatge més alt

que la majoria de col·lectius estrangers. La majoria l'ha après en les seves relacions socials, però una part considerable ha assistit a cursos de català per a adults. De fet, és el grup etnolingüístic que més clarament es pronuncia a favor de continuar estudiant català (50%). També és el grup que més clarament (73%) es decanta per l'Escola Francesa, ja que segueix els models pedagògics que s'apliquen als països del Magrib i l'Àfrica Occidental i és en una llengua coneguda. Conèixer el país, adaptar-se a l'estil de vida d'Andorra i participar en la vida social són aspectes considerats més importants que aprendre el català. Segueixen els mitjans de comunicació d'Andorra i també els francesos i els de la seva òrbita cultural. Llegeixen en castellà i en francès, molt més que en català o en àrab.

El nivell de renda dels africans a Andorra és baix-mitjà, una mica superior al dels llatinoamericans i molt similar al dels espanyols; el 65% se situa entre els 1.200 i els 3.000 euros/mes de renda familiar. Un 16% té habitatge en propietat, un percentatge similar al dels portuguesos. Els africans són el grup que es mostra més insatisfet de la seva experiència a Andorra; el 28% creu que la seva situació no ha millorat des que va arribar. La majoria es dedica al comerç, l'hoteleria i la restauració; són dependents i formen part del personal poc qualificat. Un 12% és propietari del seu negoci, i hi ha un percentatge significatiu (18%) de jubilats, atesa la prolongació dels seus fluxos migratoris. Quan van a comprar fan servir el castellà, però de vegades (44%) el català i, menys, el francès.

És el col·lectiu estranger amb un percentatge més alt (28%) de nacionalitzats andorrans, més que els catalans; en part, per la relativa antiguitat de les migracions, que fa que hi hagi molts residents de llarga durada; en part, perquè renunciar al seu passaport original no els resulta un inconvenient excessiu tenint en compte que no és de la Unió Europea i que és una pràctica molt habitual entre la multitud de marroquins, algerians i senegalesos que han emigrat a Europa. De fet, l'obtenció d'un passaport europeu és vist sovint per la comunitat com una demostració d'èxit

en l'aventura migratòria; un 41% considera “molt important” la nacionalitat andorrana.

És el grup que menys rebuig expressa per altres col·lectius i el que més rebuig desperta entre la resta. En la fase d'entrevistes no hem pogut recollir cap queixa concreta contra cap magribí, cosa que fa pensar en un cúmul d'estereotips i de discriminacions basades en la distància cultural i el desconeixement, com passa en altres països respecte a aquest col·lectiu. Ells consideren que la societat andorrana és “més aviat tancada” i, decididament (91%), creuen que hauria de ser multicultural i plurilingüística.

Asiàtics (2%)

És el grup en què més pes tenen les motivacions laborals en la decisió de fer la migració; de fet, en alguns països asiàtics com les Filipines la pràctica de migrar i enviar remeses de divises a les famílies en origen està institucionalitzada i és fomentada per l'Estat com una part rellevant de la seva economia. Les migracions d'asiàtics a Andorra, que mai no han estat massives, es van iniciar els anys vuitanta amb el desenvolupament del turisme. És el col·lectiu que més destaca la “millor assistència sanitària” en relació amb el país d'origen. És també el grup que tenia més gent coneguda quan va arribar, el 83%, i el que hi tenia més familiars. No és, doncs, una migració improvisada, sinó que segueix determinades estratègies d'arribada i instal·lació, tot i que consta l'existència d'empreses de col·locació especialitzades en mà d'obra asiàtica. Tots ells mantenen el contacte amb el seu país d'origen i hi van sempre que poden, normalment una vegada a l'any. Els asiàtics són el grup etnolingüístic més refractari al reconeixement del català com a llengua societària: el 35% creu que no és “necessari” i el 52% considera que no és “important”. També és el grup que se sent menys integrat a Andorra: només el 26% s'hi sent “molt integrat”.

La gran majoria (83%) té entre 25 i 55 anys; hi ha molt poca gent jove i pocs jubilats, que prefereixen tornar al país d'origen. Molt

pocs viuen sols o amb la parella; la majoria té fills i viu amb ells o amb els pares, i un percentatge important (30%) amb “altres”, la qual cosa fa pensar en xarxes socials, dins el mateix grup, d’acollida i ajuda mútua i també en personal de servei domèstic que viu a casa de la família amb qui treballa. En gairebé tots els casos la parella és del mateix grup ètnic, igual que les seves relacions familiars; molt poques vegades estableixen vincles familiars amb andorrans o espanyols. Un 43% declara que la seva llengua materna és l’anglès, fruit de les relacions colonials o neocolonials amb el Regne Unit i els Estats Units, però la dada resulta poc creïble i sembla més aviat una declaració d’habilitats lingüístiques i un afany per posicionar-se en el quadre de les llengües globals o *mainstream*. En qualsevol cas, és el grup que menys utilitza el català en l’àmbit familiar. Quan es relacionen amb amics, fan servir la seva llengua pròpia o bé el castellà o l’anglès, i pràcticament mai el català. En conjunt, el català té una presència pràcticament nul·la en l’àmbit endogrupal dels asiàtics residents a Andorra.

El col·lectiu té un nivell d’estudis mitjà, més alt que els portuguesos i més baix que els magribins. Només el 13% parla bé el català i un 35% no l’entén, el percentatge més alt de tots els grups. Hi ha, clarament, una desconexió entre els grups asiàtics i la llengua catalana, que no és percebuda com a necessària ni com a important. Tot indica que la principal estratègia adoptada per aquest grup és la de mantenir distàncies amb la societat andorrana en evitació de conflictes; la no integració és assumida i defensada pels membres del grup per mantenir la seva identitat. És el grup que més es decanta per l’Escola Andorrana per als seus fills, seguida de la Francesa; l’Espanyola i la Congregacional no els atrauen gens. La tria d’escola en català és gairebé total en aquest grup, que paradoxalment és el que utilitza menys el català en l’àmbit familiar. Assisteixen força a les festes pròpies d’Andorra, tot i que no s’involucren a organitzar-les. El 83% coneix “poc” o “gens” l’entorn geogràfic, històric i institucional d’Andorra. Llegeixen en anglès, i una mica en castellà. La música que escolten és gairebé tota en anglès o en castellà.

El seu nivell de renda és mitjà-alt, entre 2.000 i 5.000 euros mensuals de renda familiar, força similar al dels andorrans, encara que les seves famílies són més nombroses. Només un 12% declara ingressos inferiors als 2.000 euros, tot i que hi ha un percentatge significatiu (30%) que prefereix no declarar els ingressos que té. Malgrat que el 26% té ingressos superiors als 3.000 euros, el nombre de propietaris de l'habitatge propi no arriba al 9%. El 100% dels asiàtics residents a Andorra considera que la seva situació personal ha millorat des que viuen al Principat. El 82% treballa als sectors de l'hostaleria, la restauració i el comerç. Són, sobretot, dependents, cambrers i treballadors de serveis personals o formen part del personal poc qualificat, i un 17% són propietaris dels seus negocis, el percentatge més alt després dels francesos. Així com els indis s'han especialitzat en el comerç de productes electrònics, els filipins es concentren en treballs a les cuines dels restaurants, per dificultats idiomàtiques, i en el servei domèstic. A la feina es relacionen amb persones del seu mateix grup ètnic i també amb catalans, però principalment parlen en castellà i en anglès. És el grup que es mostra més contrari a l'obligatorietat de conèixer el català per treballar a Andorra: només el 13% hi està a favor, mentre que el 30% no l'exigiria enlloc. Quan van a comprar, gairebé sempre utilitzen el castellà.

Cap asiàtic no s'ha acollit a la nacionalitat andorrana, malgrat que el 37% podria fer-ho perquè fa més de 20 anys que viu a Andorra i el 26% se sent "molt integrat" a la societat andorrana. Més enllà d'efectes pràctics o d'inconvenients per la pèrdua de la nacionalitat (el 69% té intenció de quedar-se per sempre), tot indica que hi ha una voluntat molt determinada de mantenir la identitat d'origen i no substituir-la per una identitat andorrana. El 22% utilitza només el català en les seves relacions amb l'Administració, i el 65% només el castellà. Filipins (43%) i indis (34%) reben bons percentatges d'acceptació per part dels altres grups, i poques opinions negatives (22% i 25%, respectivament). La gran majoria (83%) se sent del país d'origen o bé d'Andorra i el país d'origen. Són el col·lectiu menys identificat amb Andorra, i quan això succeeix (13% dels casos) és només després de 40 anys de residència.

2. ESPAIS ETNOLINGÜÍSTICS DE RELACIÓ

Andorra s'ha configurat com una comunitat multicultural i plurilingüe. S'hi han comptabilitzat 79 llengües vives, que podrien arribar al centenar. Al mateix temps, aquest estudi ha identificat tretze grups i subgrups etnolingüístics diferents, alguns dels quals són heterogenis i inclouen diverses comunitats ètniques i lingüístiques. Una singularitat de la societat andorrana és que no hi ha cap etnogrup que superi el 20% de la població i que tingui, doncs, un predomini net sobre els altres. En un context així, la negociació en el terreny de les relacions culturals i lingüístiques intergrupals esdevé un element clau per definir la llengua societària –o les llengües societàries– i la identitat d'Andorra.

L'estudi parteix del concepte que llengua i identitat es troben íntimament associades. La identitat o sentiment de pertinença (*belonging*) fa que l'individu es reconegui en determinats models culturals, simbòlics i de conducta, que prendran un valor preeminent i que aspirarà a conservar i desenvolupar (Bastardas 2007). Però la identitat es configura com a fet relacional, és a dir, com a representació significativa de la realitat autoconstruïda en un context de relacions grupals: *"Identities and their conditions of existence are inseparable. There is no identity outside of its context: Identity depends on conditions of existence which are contingent; its relationship with them is absolutely necessary"* (Keith i Pile 1993:28). La llengua no només expressa

aquesta identitat cognitiva: en forma part com a element simbòlic i representatiu. Sovint, la llengua pròpia pren una significació col·lectiva important i es converteix en objecte valorat simbòlicament, més enllà de la seva utilitat pràctica en la comunicació quotidiana. Per a Bastardas (2007), “[la llengua] podrà esdevenir nucli central de la configuració de la identitat grupal”. En aquest sentit, la llengua tant pot ser un mitjà d’empoderament, resistència i revitalització com una eina per a la dominació cultural i l’exclusió social.

En la mesura que podem establir diferents tipus de relacions segons el context o la finalitat, i les podem jerarquitzar, la identitat també és fluctuant: pot ser múltiple, híbrida, canviant... En una societat complexa com l’andorrana, això dependrà de les negociacions que estableixin els membres dels diferents grups en cada espai de relació. “*«Belonging» and «identity» are not cut in rock. [...] They are not secured by a life-long guarantee. [...] They are eminently negotiable and revocable*” (Bauman 2004:11). Els usos lingüístics, evidentment, estan sotmesos a aquests mateixos canvis. Avui dia no es pot pensar en societats monolingües ni en usos lingüístics monolítics; tots estan empeltats per les experiències vitals, els repertoris que s’han anat construint, les relacions que s’han establert... fins a configurar unes formes lingüístiques que podem anomenar translectes (*translanguaging*), més basades en repertoris que no en codis lingüístics.

A Andorra existeixen diversos espais culturals i lingüístics de relació entre individus i grups en els quals es construeixen diferents identitats en funció dels tipus de relació que s’hi estableixen i dels interessos que hi convergeixen. Aquestes esferes identitàries són com a mínim tres: la creada per l’estat nació, l’endogrupal pròpia de cada grup etnolingüístic i l’esfera central, un escenari social compartit per tothom. En la construcció d’aquests espais hi intervenen les ideologies lingüístiques dels diferents grups i institucions, que distingeixen entre usos “normals” i “adequats” del llenguatge i els usos “desviats” (Blommaert 2010). Alguns grups

o llengües poden ser eliminats ideològicament de determinats espais, cosa que evidencia el poder de les llengües en la construcció d'espais socials (Irvine i Gal 2000, Iveson 2019).

2.1. L'ESPAI INSTITUCIONAL

L'Estat d'Andorra, com els altres estats nació europeus, ha construït la seva identitat a partir del concepte nacionalista que el defineix mitjançant un territori, unes fronteres, una estructura legislativa, jurídica i executiva i uns símbols identificadors, com la bandera, la cultura i la llengua. L'adopció d'una cultura i una llengua “úniques” per al país és l'intent de “naturalitzar” l'Estat –que no deixa de ser un artefacte ideològic– dotant-lo d'elements “nacionals” que pertanyen al patrimoni popular. La llengua “nacional” és adoptada per l'Estat seguint la ideologia lingüística herderiana,²¹ segons la qual cada llengua caracteritza un grup humà i un territori concrets, i ha d'estar ben codificada –amb normes de correcció, literatura i escriptura– per poder ser considerada llengua de ple dret, amb un estatus determinat.

En el cas d'Andorra, s'ha adoptat com a única llengua oficial la catalana, pròpia del grup humà més antic que es coneix al territori, és a dir, atorgant a la llengua un valor simbòlic fundacional. Actualment, el català és l'únic idioma en què s'estableixen les relacions entre individus i grups i l'Administració pública, i l'Estat regula els usos lingüístics en públic a través de polítiques lingüístiques que intenten reforçar el caràcter “legítim” i col·lectiu del català com a llengua de l'Estat i element vertebrador de la identitat nacional.

Tanmateix, la concepció monolingüe de l'estat nació andorrà xoca amb la contradicció que suposa la globalització i el seu trànsit continu de persones, capitals i informacions. En una situació com l'actual, en què la majoria de la població d'Andorra és estrangera

21. Johan Gottfried Herder (1772): *Tractat sobre l'origen de la llengua*.

i molta hi té una residència temporal de pocs mesos, és impensable que tothom faci un canvi lingüístic profund i adopti la llengua de l'Estat en les seves relacions socials. Actualment el català és la llengua materna del 40% de la població i té moltes dificultats per imposar la seva hegemonia en tots els espais públics de relació. Fins i tot a l'hora de relacionar-se amb l'Administració, espai reservat a l'única llengua oficial, només el 63% ho fa exclusivament en català. La qüestió, doncs, és repensar el multiculturalisme i el multilingüisme de la societat, i el paper que hi ha de tenir la llengua de l'Estat. L'estandardització lingüística no crea uniformitat, sinó una jerarquia de formes lingüístiques (Gal 2006).

En aquesta funció del català com a llengua relacional hi té molt a veure el concepte de la identitat que aplica l'Estat. D'acord amb els criteris de l'estat nació que hem esmentat, l'Estat concep el català com a "llengua oficial", però no tan intensament com a "llengua pròpia". De fet, els discursos governamentals sobre la llengua solen refermar aquest caràcter "oficial"; quan l'enquesta d'aquest estudi ha preguntat als ciutadans pels motius que els podrien moure a estudiar català, la resposta "perquè és la llengua oficial" supera de molt la resposta "perquè és la llengua del país". Percebre el català com a llengua oficial més que no llengua pròpia condueix a considerar la identitat andorrana com un estatus jurídic i legal i no exactament un fet social.

Una identitat andorrana vinculada a l'obtenció de la nacionalitat és un concepte problemàtic perquè és lluny de l'abast de la majoria dels estrangers que viuen a Andorra. En la majoria dels casos es necessita una residència ininterrompuda de 20 anys, la superació d'una prova (en català) de coneixements del país i la renúncia a la nacionalitat d'origen. En aquestes circumstàncies, la nacionalitat andorrana és una condició no acceptada per molts residents; un 66% dels que podrien obtenir-la la refusen.²² Si ser andorrà, pertànyer al grup dels andorrans, ha de voler dir su-

22. https://www.ara.ad/societat/tres-residents-mes-20-anys-andorra-no-demanen-nacionalitat_1_4892990.html.

perar tots aquests obstacles, molts residents decideixen no identificar-se com a andorrans. Exceptuant els catalans, el nombre d'estrangers residents que se senten andorrans no supera el 25%, i l'assumpció de la identitat andorrana abans dels 20 anys de residència és només del 13%.

És evident també que en l'establiment d'aquestes barreres a la identitat andorrana hi ha la intervenció deliberada del grup etnolingüístic andorrà, que controla tots els mecanismes del poder i dificulta al màxim l'entrada de nous membres al seu grup, més per la defensa de privilegis socials i econòmics que per un hipotètic supremacisme cultural. Segurament també per aquest motiu el Govern no ha invertit excessius esforços a englobar la població immigrada dins els paràmetres de la identitat cultural, en la qual el català no actua com a llengua de l'Estat sinó com a llengua pròpia del país, societària, amb un valor relacional dins els espais socials.

Aquest estudi ha volgut observar de prop, entre altres, un fenomen sociolingüístic que crida l'atenció a les persones que tenen un cert coneixement dels usos lingüístics a Catalunya. Al país veí és freqüent l'actitud del manteniment lingüístic, la continuació en català d'una conversa malgrat que l'interlocutor no parli l'idioma; no resulta estrany, en aplicació d'aquest criteri, assistir a converses bilingües en què cada interlocutor parla el seu propi idioma sempre que s'hagin assegurat la comprensió mútua. A Andorra aquesta actitud és molt menys freqüent, i les converses bilingües també; l'actitud majoritària dels andorrans és canviar de llengua i assimilar el seu discurs a la llengua de l'interlocutor, habitualment el castellà però també el francès.

Com a exemple, andorrans i catalans solen reaccionar de manera diferent davant un interlocutor castellanoparlant. A Catalunya, on hi ha un conflicte social de legitimitats lingüístiques, mantenir el català en aquestes situacions no és tant un acte comunicatiu com simbòlic: una reafirmació de la identitat i una negació de l'assimilació, un pronunciament a favor de l'establiment d'un

marc d'interrelació en el qual el català tingui valor referencial. A Andorra, en les mateixes situacions, molt sovint el parlant andorrà no percep la necessitat de reafirmar la identitat; per a ell/a, la identitat ja està preservada per l'Estat, que ha declarat el català llengua oficial, i no està amenaçada perquè el Govern vetlla i actua perquè es mantingui. Atès que la identitat no està en discussió, la situació queda deslliurada de tota càrrega simbòlica i l'ús de la llengua se sol reconduir cap a la seva funció comunicativa.

Tot indica, doncs, que a Andorra l'Estat té dificultats per estendre l'ús del català d'un àmbit institucional a un àmbit societari. Això es produeix, com veurem més endavant, per la confrontació amb una societat globalitzada que no segueix ideologies monolingües ni identitats uniformes, però passa també per la incapacitat –o la falta de voluntat de l'Estat– per construir una identitat comuna per a tots els ciutadans centrada en la llengua, la cultura i les formes de vida pròpies. Aquests elements no són refusats pels estrangers, que els consideren “molt” o “força” importants per integrar-se al país, en percentatges que oscil·len entre el 80 i el 90%, però el cert és que encara constitueixen un discurs feble per part de l'Estat. Un dels motius és la incomoditat política d'encaixar el fet cultural i lingüístic andorrà dins el marc general de la llengua i la cultura catalanes, un marc del qual certs sectors del grup en el poder insisteixen a desmarcar-se per evitar la comparació d'espais i valors.

Les ideologies de l'estat nació aprofundeixen en l'alteritat per reafirmar la identitat; tot sovint els grups es defineixen per oposició. Portada a cert extrem, la ideologia de l'estat nació acull i protegeix la ciutadania que sent la pressió de la globalització i cerca la seguretat d'una autoritat local. Hi ha també un cert discurs que clama contra la suposada amenaça exterior, el furt de llocs de treball o la intromissió de capitalistes estrangers (Calhoun 2016). Però en una democràcia occidental, un sentiment col·lectiu de pertinença és bàsic per construir institucions compartides i crear cohesió social. En aquest marc general, és important l'establiment d'un codi lingüístic compartit que pugui superar les barreres endo-

grupals de les diferents comunitats etnolingüístiques i erigir-se en llengua societària d'intercomunicació i de símbol d'identitat col·lectiva, en convivència amb el conjunt de llengües presents al país.

2.2. L'ESPAI ENDOGRUPAL

Hem comentat abans la profusió de llengües i de grups etnolingüístics presents a Andorra. Els individus migrats solen relacionar-se amb els del seu mateix grup ètnic i lingüístic, amb els quals comparteixen identitat. De fet, els estudis etnogràfics solen fer la distinció entre “immigrants” i “grups de població estable en el temps”; la primera categoria fa referència al fet de migrar, a un col·lectiu que es caracteritza per la mobilitat, la temporalitat i la falta de consolidació al territori; la segona categoria es refereix a aquells col·lectius ja instal·lats al territori que desenvolupen un projecte de vida vinculat a l'espai on viuen. Són aquests darrers grups els que interessen especialment en aquest estudi.

El primer condicionant per a aquests grups que viuen a Andorra es troba a la frontera. Les normatives actuals imposen durs controls i requisits d'entrada, entre els quals hi ha l'exigència d'un certificat d'antecedents penals, la possibilitat de ser sotmès a controls mèdics o la necessitat de presentar un bitllet de tornada al propi país o demostrar la possessió de quantitats de diners. Tots aquests controls han estat denunciats per la Unió Europea, que en reclama la relaxació per poder accedir a l'estatus d'estat associat, o per organitzacions de drets humans. Els motius al·legats pel Govern són la preservació de l'ordre públic i l'evitació del conflicte social, però els filtres d'accés generen determinades composicions socials en els grups d'immigrants i poden forçar separacions de persones en grups familiars o locals.

Les dades indiquen que, contràriament al que es pugui pensar, les migracions a Andorra no es fan espontàniament ni amb un sentit d'aventura, sinó que dos de cada tres migrants ja coneixien

algú quan van arribar, sobretot amics i familiars, especialment les migracions de països més llunyans. Això posa en relleu la forta presència de xarxes socials de l'endogrup, que acull i ofereix assistència a l'immigrant i li facilita el desenvolupament de sentiments identitaris. A més, la gran majoria mantenen contactes amb el país d'origen i hi van sempre que poden. D'altra banda, els avenços tecnològics lligats a la globalització permeten el manteniment d'àmplies comunitats virtuals que connecten els immigrants amb les seves comunitats d'origen, en la seva llengua pròpia, de manera que la identitat es pot mantenir amb vitalitat més enllà de les fronteres físiques.

El manteniment de les llengües pròpies en el seu *ingroup* o la transició cap al català o el castellà depenen, en bona part, del procés d'integració que segueixi l'individu, i aquest procés dependrà al seu torn de l'horitzó que s'albiri al final: una possibilitat real d'integració, de pertinença a la comunitat andorrana, facilitarà sens dubte el canvi lingüístic a la llengua societària. En canvi, una dificultat evident d'accedir a la ciutadania plena sol provocar el refús de la persona migrada i el tancament en àmbits d'identitat en què pugui trobar satisfacció a les seves necessitats funcionals, emotives i cognitives de relació social.

La construcció del nucli familiar també reforça la identitat grupal. La composició familiar sol estar vinculada a la tipologia dels processos migratoris. Així, els llatinoamericans, que en molts casos fan una migració temporal d'uns quants mesos, són els que amb més freqüència (37%) viuen sols; els portuguesos i els magribins tendeixen a construir àmbits familiars extensos (38%), amb molta filiació; i francesos i europeus, amb migracions més individuals, són els que estableixen nuclis familiars més reduïts. La gran majoria d'immigrants busca la parella dins el mateix grup etnolingüístic, i estableix les relacions familiars molt preferentment en el seu idioma i dins l'endogrup. Els mestissatges són molt poc freqüents en estrangers a Andorra, excepte en el cas dels immigrants de segona generació.

A part de la llengua pròpia, el castellà s'introdueix com a llengua familiar de col·lectius estrangers en percentatges que van des del 25% en el cas dels francesos fins al 56% en famílies d'origen africà. El català, en canvi, hi té una presència molt menor, entre el 12,2% en contextos llatinoamericans i el 44% en fills d'espanyols, i és inapreciable en nuclis familiars d'uropeus, africans i asiàtics. El castellà té una presència important fins i tot en famílies d'andorrans, de catalans i dels seus fills, i supera l'ús de la llengua materna en andorrans fills d'"altres" (portuguesos, principalment). El català aconsegueix augmentar la seva presència com a llengua d'identitat per sobre de la consideració de llengua inicial: del 25% de persones que la tenen com a llengua materna es passa al 40% de població que la té com a llengua familiar (no exclusiva). Però en aquesta incidència, el castellà hi passa per sobre: del 43% de ciutadans amb llengua materna castellana es passa al 68% que la tenen com a llengua familiar. Els increments en l'ús del català són especialment notables en andorrans fills d'estrangers, escolaritzats a Andorra, en què l'ús creix més d'un 30%; però els increments en l'ús del castellà encara són més notables, superiors al 40% en la majoria de col·lectius estrangers. Les dades evidencien que, en la majoria de col·lectius estrangers, el castellà és percebut com una llengua més relacional que el català, que sol estar indexat com a llengua institucional i pròpia d'un sector socioeconòmic allunyat de l'estatus de la majoria d'estrangers.

Les relacions amb els membres del mateix grup etnolingüístic, a través d'associacions d'immigrants, es poden considerar també dins de l'*ingroup* i proporcionen a l'individu una xarxa pròpia, amb les seves pròpies normes i els seus codis, que serveix per a reforçar la identitat. Solen prendre una dimensió cultural, mantenint i transmetent formes del patrimoni propi, com per exemple el folklore o les festivitats del cicle anual, o bé una dimensió funcional, donant ajut als membres que ho sol·liciten i fomentant l'intercanvi d'experiències i contactes per desenvolupar-se en la societat d'acollida. És a dir, actuen com un refugi davant d'una realitat social de vegades inaccessible, però també com una pa-

lanca que pot facilitar la integració. Ocupen un lloc central en les estratègies d'adaptació dels immigrants, si tenim en compte que la majoria, entre el 40% i el 80% segons el grup, treballen amb membres del seu mateix grup etnolingüístic. En general, aquestes comunitats serveixen de contrapès a la comunitat d'acollida a la qual l'immigrant no té sentiment de pertinença (*belonging*); en la mesura que es vagi integrant a la nova societat, els lligams amb la comunitat d'origen a través d'aquests col·lectius no li seran necessaris i s'aniran fent més febles o més esporàdics. En aquest sentit, i en la mesura que les seves xarxes de relacions s'amplien, són també indicadors del manteniment de les llengües pròpies i de la transició cap a nous codis lingüístics relacionals.

La percepció de discriminació o de restriccions a la seva integració pot condicionar el comportament lingüístic de molts immigrants. En el treball de camp s'ha procurat observar les relacions entre immigrants i autòctons per si podien aportar informacions sobre el procés de canvi lingüístic dels nouvinguts. Una de les dades més rellevants és la falta d'identificació o sentiment de pertinença de molts residents estrangers respecte a Andorra. Malgrat que el 64% dels estrangers residents a Andorra s'hi vol quedar per sempre i el 85% se sent “molt” o “força” integrat, només el 25% se sent andorrà i, d'aquests, el 80% triga més de 20 anys a sentir-s'hi. La majoria (70%) troba que la societat andorrana és “molt” o “força” tancada, i que hauria de ser multicultural sense prevalença de cap cultura. Tan sols el 20% dels estrangers assisteix a “molts” actes culturals andorrans, i menys del 5% participa en l'organització d'activitats pròpies del país; més del 60% coneix “poc” o “gens” la geografia, la història i les institucions andorranes. Aquests dos darrers aspectes –cultura i coneixement del medi– són considerats “molt importants” per una minoria (menys d'un 30%) dels estrangers residents. Hi ha, doncs, una bretxa considerable en la percepció del país com a comunitat pròpia. A això hi contribueixen, sens dubte, la temporalitat de l'activitat laboral i les dificultats per accedir a la plena ciutadania andorrana.

Pel que fa a la llengua, el 41% dels estrangers sap parlar bé el català, però, d'aquests, el 61% ha necessitat més de 20 anys per assolir-ne competències bàsiques i només el 14% les ha adquirides els deu primers anys de residència. Més del 60% troben “poc” o “gens” important parlar català per sentir-se integrat a Andorra; només el 25% té intencions d'estudiar català i menys del 40% consumeix productes culturals en català. La percepció general en la majoria de grups és que el català és un capital social de poc pes; és valorat com a instrument que contribueix a la promoció social i és necessari tenir-ne coneixements si més no en determinats sectors, però és poc important per desenvolupar funcions socials i professionals al país.

El distanciament en la percepció del català com a llengua societària té relació amb la representació social que s'atorga a la llengua. En el cas d'Andorra, predomina la percepció que és la llengua oficial, és a dir, de l'Estat, que és vist com un ens extern a la realitat quotidiana dels individus i associat a valors percebuts com a negatius per molta gent, com el control, l'ordre públic, la norma, la llei, els impostos i els permisos i les restriccions. Sota aquesta representació, les accions polítiques o de planificació lingüística en favor del català poden ser vistes com a “abusives” o “impositives” d'un determinat model oficialment monolingüe que no reconeix prou les altres identitats (Soler 2012) i pot propiciar l'aparició d'unes “identitats de resistència”, com les anomena Castells (2003 citat a Bastardas 2007): “Aquelles en què els col·lectius humans, en sentir-se rebutjats culturalment o marginats socialment o políticament, reaccionen construint amb els materials de la seva història formes d'autoidentificació que permetin resistir davant de l'assimilació a un sistema en què la seva situació seria estructuralment subordinada.” L'ús del català, a més, està indexat com una marca que distingeix cert sector socioeconòmic restringit considerat l'elit de la societat o el cim de la piràmide social, vinculat a l'exercici del poder polític i econòmic i, per tant, allunyat de les classes socials a què pertany la majoria dels estrangers residents a Andorra.

El sentiment de marginació que pateixen certs col·lectius d'estrangers residents a Andorra, i la constatació que determinades llengües pròpies d'aquests col·lectius no poden ser utilitzades com a llengües de relació social ni dins unes estructures de promoció social, pot condicionar l'adopció de diverses estratègies de comportament lingüístic per evitar l'exclusió social. Cada grup etnolingüístic, i cada individu, fa la seva valoració de la situació en què es troba dins la societat i quins són els camins més adequats per assolir els seus objectius personals, professionals i socials. D'aquestes valoracions en sorgeixen diferents estratègies:

a) Integració formal. De vegades l'individu o el grup té un fort sentiment de discriminació per part dels altres grups i busca refugi en la identitat institucional, que, com correspon a un estat de dret, ofereix protecció contra la desigualtat. Aquest pot ser el cas, per exemple, de la comunitat magribina –una de les migracions més antigues–, que ocupa el primer lloc en l'escala de rebuig social que genera (18% d'acceptació); la comunitat és mal vista per una bona part de la societat, un sector de la qual fins i tot demana que li sigui restringit l'accés al país. En contrapartida, els magribins perceben que poden rebre un tracte igualitari per part de l'Estat en aspectes com la matriculació escolar, la percepció d'ajuts socials, l'accés a la cultura, etc. Li interessa, doncs, acollir-se a la identitat institucional. Dels col·lectius estrangers, els africans són els que més interès tenen a estudiar català (50%, el doble de la mitjana), els que menys l'han après a la feina (25%), els que tenen més coneixements del medi geogràfic i històric i els que consideren més important participar en la vida social, malgrat que són els que més se senten del seu país d'origen (66%).

b) Evitació social. L'individu –i sovint, per extensió, el grup– decideix distanciar-se d'un *habitus* en el qual li resulta molt difícil integrar-se, per distància idiomàtica i/o cultural o bé per l'esmentat sentiment de marginació. Aquest darrer cas pot ser el de molts ciutadans d'origen asiàtic, com els filipins o els indis –uns col·lectius amb baix nivell d'acceptació social–, que mostren un

gran desinterès per la llengua i la societat d'Andorra (només el 13% sap parlar bé el català, i més del 80% coneixen “poc” o “gens” el país). Únicament el 13% se sent andorrà, i cap d'ells no ha sol·licitat la nacionalitat andorrana. Solen viure reclosos en l'àmbit del seu endogrup, on han construït xarxes molt espesses de solidaritat i ajuda mútua; naturalment, la llengua catalana queda molt lluny dels seus objectius. Els ciutadans britànics són també un cas d'evitació social, sovint volguda pels mateixos membres del grup, molts dels quals tenen poc contacte amb la població perquè són treballadors virtuals o bé inversors o jubilats. Els britànics, que no són discriminats pel seu aspecte físic però sí per la llengua, han format contextos endogrupsals hermètics en què no és permès l'accés de persones no anglòfones i en què no es parla català ni castellà. Les estratègies d'evitació social poden ser útils per prevenir situacions de conflictivitat per falta d'empatia amb altres grups, però també poden alimentar el rebuig social; els britànics, per exemple, estableixen poques amistats amb membres d'altres grups.

c) Concentració de les relacions. Una estratègia per evitar ser exclòs o marginat socialment és integrar-se en contextos en què la identitat pròpia no sigui minoritària ni residual, més enllà dels cercles d'immigrants. És en aquesta estratègia en què molts estrangers “s'especialitzen” en un ofici o sector professional. Pot ser el cas de molts filipins, dedicats a les cuines de restaurants –ells– i el servei domèstic –elles–, o el de molts portuguesos, centrats en la construcció –ells– i la neteja d'hotels –elles. El fet de concentrar-se en sectors determinats els permet accedir a entorns on no pateixen desigualtats per part dels companys per motius ètnics o lingüístics i on poden establir relacions més coherents amb les seves identitats d'origen. Les xarxes endogrupsals faciliten molts contactes per poder densificar-se en entorns laborals molt concrets. També són part d'aquesta línia d'actuació la formació de col·lectius –des d'equips esportius fins a colles informals d'amics a determinats bars– restringits en principi a membres del grup etnolingüístic.

d) Modificació de pautes lingüístiques. Una de les causes d'exclusió social pot ser la llengua o l'accent, que marca una diferència respecte a altres grups més enllà dels trets físics. És el cas ja esmentat dels britànics, però també, i sobretot, dels portuguesos, que perceben que la seva llengua no és compresa ni valorada per la resta de grups i que els crea un estigma que se suma als estereotips que vinculen els portuguesos amb un baix nivell d'estudis o de qualificació professional. Normalment, la manera de distingir un ciutadà portuguès és la llengua, i per això sovint es procura canviar aquest tret diferencial i discriminador.

Els immigrants portuguesos a Andorra solen practicar l'abandonament de la seva llengua (“violència simbòlica”, en termes de Bourdieu) fora de l'àmbit familiar i sovint fins i tot dintre, en la seva relació amb els fills. Molts portuguesos se senten víctimes d'una discriminació envers el seu grup que no reben altres grups, com els espanyols o els francesos. Tal com observaven Kershen (2017) i Walter (2017) respecte als immigrants irlandesos a Londres, hi ha un estigma consistent en la “racialització de les veus”, no vinculat a cossos físicament diferents, sinó a llengües o accents “no normatius”. Com hem vist, les estratègies d'evitació i resistència per protegir-se de l'exclusió social inclouen mantenir-se en silenci (llocs de treball allunyats del públic), recloure's en àmbits del mateix grup (com les associacions d'immigrants o els bars) o també modificar les pautes lingüístiques per no semblar que s'és d'on s'és. En el cas dels portuguesos a Andorra, aquesta modificació implica convertir-se en castellanoparlants, un canvi molt més fàcil per a ells que adquirir el català, que en els seus àmbits de relació és minoritari. Walter constata que la discriminació lingüística que pateixen els irlandesos a Londres és causa de la seva baixa mobilitat social, i Kershen adverteix que l'ocultació de la llengua porta a l'ocultació de la identitat, de manera que aquesta perd tota rellevància pública.

La renda també pot ser un factor de canvi lingüístic en col·lectius d'immigrants. S'ha pogut comprovar com les rendes més altes presenten uns nivells de coneixement del català més alts i, pro-

porcionadament, minva el percentatge de persones que no entenen el català. A Catalunya, diversos estudis (Vila, Oller i Fresquet 2008; Oller i Vila 2010) indiquen que els fills de pares de classe socioeconòmica més alta tenen millors puntuacions en català que els fills de famílies de classe socioeconòmica baixa. Alarcón (2011) apunta que els pares de classes mitjanes-altes intenten transmetre uns capitals culturals alts als seus fills per la via de la formació o a través de les tries lingüístiques i socials, i en aquesta estratègia hi sol haver una apreciació pel català: *“Una vez se consigue una mejora socioeconómica se persigue un mayor reconocimiento social a través de la adquisición de la lengua catalana como símbolo de estatus”* (Alarcón, 2011).

Finalment, els col·lectius de fills d'estrangers nascuts i educats a Andorra presenten característiques pròpies que mereixen una consideració a part. Són col·lectius que se situen a cavall entre la identitat dels seus progenitors i la identitat andorrana; atès que aquesta generació ja opta a la nacionalitat andorrana, suposen el futur de la composició social andorrana i constitueixen la renovació del grup etnolingüístic que ha retingut els mecanismes de poder fins ara. Aquesta renovació ja s'ha començat a veure en l'àmbit polític en les eleccions generals i comunals del 2023, en què partits nous amb candidats joves, provinents en bona part d'aquests col·lectius d'immigrants de segona generació, han irromput a l'escena electoral i han aconseguit ocupar espais importants de representació, tot i que encara no han arribat a desplaçar les estructures de poder existents.

Els membres d'aquests subgrups són exemples d'identitats múltiples formades per les diferents variables que han convergit en ells. En bona part segueixen les pautes culturals i lingüístiques dels seus progenitors, i fins i tot reconeixen les comunitats originals dels pares com a territori propi; per un altre costat, s'han sotmès a un procés de socialització centrat –però no circumscrit– en l'escola, que els ha dotat d'una identitat “andorrana” amb més o menys intensitat. No són únicament persones bilingües, ja que la majoria són multilingües i, sobretot, trenquen les visions

monolingües que poden tenir tant els andorrans “de pota peluda” com els seus pares immigrants. En el seu món de relacions hi ocupen espais importants no només el castellà (majoritari) i el català, sinó també el francès i l’anglès, i fins i tot el portuguès. És un entorn multilingüe que anticipa com serà, molt probablement, l’Andorra del futur.

Malgrat que té un alt nivell de coneixements del català, aquest grup utilitza majoritàriament el castellà. Els fills d’espanyols perquè és la seva llengua materna; els fills de catalans per la influència social i cultural del castellà, i els fills de portuguesos (i altres) perquè participen en l’estratègia dels seus progenitors de desvincular-se de la llengua portuguesa; molts d’ells ja han estat criats pels pares en castellà i tenen poques nocions de portuguès. Els fills d’“altres” són els que més distància presenten respecte a la identitat dels progenitors i a la identitat andorrana, i comencen a configurar una identitat pròpia, “de frontera”, amb elements prestats d’un context i un altre.

Fins i tot el sistema de definició identitària és diferent per a la segona generació que per als seus pares. Aquests es van ubicar aviat en certs sectors de l’estratificació social i en certa manera van vincular la seva identitat ètnica amb la seva identitat social. Per als seus fills, la definició de classe no és tan determinant; sovint han assolit uns nivells de qualificació acadèmica o professional i uns nivells d’ingressos equiparables als dels “andorrans”, mentre que immigrants d’altres parts del món ocupen els llocs més mal pagats. Per explicar la seva ubicació social serien més apropiats els conceptes d’*espai social* i d’*habitus* que utilitza Pierre Bourdieu. El seu comportament social no està tan definit pel seu estatus econòmic o el seu nivell d’instrucció com per les actuacions conformades en el seu espai, que els diferencia d’altres grups: aficions, activitats de lleure, llocs de trobada... Es mantenen dins l’àmbit de relacions dels seus nuclis familiars estrangers, però no assumeixen la identitat de la comunitat dels seus pares, i encara menys la identificació amb el món rural. Tot i que saben parlar català, l’utilitzen poc perquè no els és necessari; així van perdent

competència lingüística i minven encara més les possibilitats de fer-lo servir, però en canvi es prodiguen en usos multilingües com a tret característic de la seva identitat.

2.3. L'ESPAI PÚBLIC

Entre l'esfera institucional i l'esfera endogrupal se situa l'esfera pública, exogrup o *habitus* social, en què tenen lloc les relacions que no pertanyen a l'àmbit oficial ni a l'àmbit personal, sinó a l'arena pública d'intercanvis lingüístics i socials. És l'espai de les relacions laborals amb companys, supervisors, proveïdors i clients; de les relacions de consum i compravenda; de la participació social i cultural en activitats i organitzacions obertes a la ciutadania. L'escena pública és l'espai on es troben les altres dues esferes, la institucional i la personal.

Woolard (2016) proposa un marc conceptual amb dos conceptes ideològics que sustenten l'autoritat lingüística: l'*anonimat* i l'*autenticitat*. L'anonimat és la ideologia que atribueix a la llengua un valor col·lectiu: no és pròpia dels ciutadans, sinó del territori, i està capacitada per actuar com a vehicle neutral de comunicació al marge del seu valor simbòlic. L'autenticitat es fonamenta en la idea que la llengua pertany als parlants, i són ells els que decideixen l'àmbit d'aplicació de cada llengua en la mesura que forma part de la identitat del grup; l'autenticitat parteix de la tradició i distingeix entre parlants nadius i "novinguts". D'altra banda, en el debat sobre la llengua a l'escena pública subjau el concepte d'identitat que cal aplicar. Mentre que la visió institucional considera aquest espai social com a part de la identitat andorrana, una part considerable dels residents percep l'Estat com un organisme extern a la ciutadania i, per tant, a l'esfera social en què tenen lloc les seves relacions; per a molts d'ells, la identitat andorrana és inaccessible i la llengua catalana, un instrument aliè. Es configura així una identitat ocasional, fluctuant i sotmesa a múltiples vectors, que acabaran determinant els usos lingüístics en l'espai social.

Diversos autors (Ballarín 2006, Querol 2006) recorren a un esquema consolidat en sociolingüística per explicar els factors que determinen la tria d'una llengua en un context determinat:

- Les representacions socials de cadascuna de les llengües presents al territori (és a dir, la valoració que es fa de l'autoritat i el prestigi de cada llengua, de l'efectivitat del seu ús i l'adequació a l'entorn);
- Els repertoris lingüístics de què es disposa (no només el vocabulari, sinó també l'assumpció de la norma i el domini dels diversos registres);
- Les xarxes interpersonals de comunicació dels subjectes en aquell ecosistema.

En l'escena social andorrana, aquests factors fan decantar els usos lingüístics cap al castellà. La llengua catalana és valorada com a llengua oficial i és considerada més o menys important per a la promoció social, però la percepció és que els mecanismes d'aquesta promoció social no funcionen adequadament i l'augment de l'estatus és inaccessible per a la majoria. El capital social que aporta el coneixement del català no es pot invertir en mobilitat social si no és, en la majoria dels casos, a través d'un edicte o convocatòria pública d'ocupació. És més, bona part de la població associa el català a la identitat de certs grups amb un estatus socioeconòmic situat lluny de les possibilitats de molts i a uns instruments de poder (controls, permisos, ordre públic, restriccions...) que són valorats negativament. El castellà, en aquest plànol, pot ser percebut com un codi més informal, "autèntic", planer i col·loquial, no sotmès a normes ni decrets. I, a més, amb una aurèola de "llengua internacional" que li atorga prestigi entre els diversos col·lectius com a llengua intergrupala.

La indústria cultural aporta als castellanoparlants molt més repertori lingüístic que no la del català, més migrada i d'abast limitat fora d'algunes escoles. L'hegemonia lingüística del castellà en la televisió, el cinema, la música, Internet o la producció editorial

és aclaparadora a Andorra i no dona opció al català per fer-se un lloc entre les referències dels parlants. El sistema educatiu tampoc no és una garantia d'obtenció del repertori lingüístic necessari en aquest àmbit. Tot i que els alumnes assoleixen bona competència oral bàsica en català al final de l'escolarització, en dos dels tres sistemes educatius el català no és llengua vehicular, sinó una simple assignatura; d'aquesta manera, no sempre el parlant adquireix prou repertori específic en català en les diferents disciplines humanístiques, tècniques, socials i científiques i es pot trobar, doncs, en desavantatge en determinades relacions socials.

Pel que fa a les xarxes de relació, el decantament cap al català o el castellà té més a veure amb l'entorn sociolingüístic immediat de l'individu, una variable que també s'anomena "condició lingüística de l'entorn" (Comajoan *et al.* 2013), i les ideologies lingüístiques. Les dades d'aquest estudi indiquen que els individus catalanoparlants són poc presents en certs àmbits socials i professionals. En sectors com la construcció, l'hoteleria, la restauració o els serveis personals hi ha un predomini clar de castellanoparlants, mentre que els catalanoparlants es concentren més en l'Administració pública o les professions liberals, sectors vinculats a l'oficialitat de la llengua. Per ocupacions, els catalanoparlants són clara minoria entre dependents, cambrers, recepcionistes, personal de neteja, servei domèstic o obrers poc qualificats, i són més presents entre tècnics qualificats i administratius. Novament, l'ensenyament no propicia prou la formació de xarxes de relació en català, si més no per part de les escoles francesa, espanyola i britànica. Les relacions de lleure es donen, en la majoria dels casos, dins el mateix endogrup en la seva llengua pròpia. Quan les xarxes de relació són virtuals a través de la tecnologia, l'hegemonia de les indústries espanyoles de la comunicació –i de l'anglès– restringeix molt les possibilitats d'ús real del català.

En el fenomen ja comentat de l'abandó de la llengua per part dels portuguesos per acollir-se a la comunitat castellanoparlant, els informants aporten els motius de la seva tria lingüística: és la llengua més parlada en l'esfera social i té una funció comunicati-

va desproveïda d'indexació simbòlica identitària; possibilita una xarxa de relacions socials més àmplies; és una llengua més assequible per als portuguesos, que solen procedir de zones del nord del país limítrofes amb Espanya i ja en tenen certs coneixements; es considera més útil com a llengua internacional i aplicable en més entorns geogràfics i socials –fins i tot en cas de nova migració–; i, finalment, hi ha la sensació que els catalanoparlants entenen perfectament el castellà, però no passa el mateix a la inversa. Pel que fa als immigrants africans i asiàtics, són conscients que les seves llengües no tenen difusió ni prestigi a Andorra i que, per tant, manquen de valor instrumental i simbòlic. La percepció que els andorrans s'adapten a la llengua castellana o francesa de l'interlocutor perquè són poliglots és essencial en la idea d'alguns grups d'immigrants que no cal aprendre català. En definitiva, tots aquests són factors que afavoreixen el castellà davant del català en l'esfera social.

Els usos lingüístics, però, no estan exempts de components simbòlics. En l'esfera social, l'ús del castellà com a llengua intergruppal vertebrava una identitat polièdrica formada per castellanoparlants i per parlants d'altres llengües. En certa manera, el castellà esdevé “llengua de la immigració”, si més no en determinats nivells socioeconòmics, i l'afiliació al castellà sol implicar l'exclusió d'altres identitats. És en aquest context que el català es pot considerar una llengua minoritzada i exclosa, amb una presència molt inferior al castellà, i sorgeixen queixes d'individus catalanoparlants que veuen com l'ús del català en aquest escenari social és, de vegades, rebutjat. Una investigació feta dins aquest estudi evidencia que el 27% dels llocs web d'empreses de serveis a Andorra no té informació en català, malgrat que les empreses hi estan obligades per llei, però que les que exclouen el castellà són només el 14%.

La minorització del català empeny el Govern andorrà a fer campanyes de sensibilització i de dinamització lingüístiques en el seu mateix territori per difondre la idea que el català no és únicament llengua de referència social com a idioma oficial de l'Estat, sinó

també llengua pròpia i societària en l'àmbit públic. No és prou clar, tanmateix, que el grup etnolingüístic que controla el Govern d'Andorra tingui intencions reals d'ampliar l'abast de la identitat andorrana –la pertinença a la comunitat– als grups d'immigrants que ocupen els nivells socioeconòmics més baixos, entre altres coses perquè això suposaria compartir un estatus que, fins ara, ha estat exclusiu i restringit. Sense una vinculació simbòlica de pertinença a la identitat andorrana i sense una hegemonia demogràfica, és difícil que el català pugui exercir la funció de llengua societària que li correspondria per garantir la igualtat i la cohesió socials.

Convé observar que, en aquestes relacions intergrupals, la llengua té unes característiques pròpies que no s'ajusten a un concepte monolític de les llengües. D'acord amb Canagarajah (2013), en aquests contextos la comunicació transcendeix llengües individuals i involucra diversos recursos semiòtics; les llengües en contacte s'influencien mútuament i seria més adequat parlar de repertoris lingüístics o de pràctiques transllengües que de llengües separades. Ofelia Garcia (2009) proposa el concepte de translecte (*translanguage*) per definir l'ús flexible de recursos lingüístics per parlants bilingües. Les llengües s'usen d'una manera dinàmica i funcionalment integrada per organitzar i integrar la comprensió, la parla, l'aprenentatge i l'alfabetització. Per a Garcia i Li Wei (2014), el translecte no és únicament la síntesi o hibridació de dues o més llengües, sinó que fa referència a noves pràctiques lingüístiques flexibles que visibilitzen la complexitat dels intercanvis lingüístics i, per tant, ens poden donar informació per analitzar la interacció entre els diferents contextos socials i semiòtics en un conjunt complex de parlants.

En un context proper a Andorra, Lagarde (1996) analitza el parlar *melandjao* (del verb francès *melanger*, conjugat col·loquialment en castellà) utilitzat per immigrants espanyols a Perpinyà, producte del contacte amb catalans en experiències anteriors a Catalunya, amb francesos en el context urbà de Perpinyà i amb altres col·lectius estrangers de la perifèria urbana. En les conclu-

sions de l'estudi, Lagarde remarca que el *melandjao* és una modalitat pragmàtica, una eina lingüística necessària per a l'exercici quotidià de l'acte de comunicació, però el seu ús no és exempt d'indexació simbòlica com a part de la seva identitat cultural original: *“L’habileté, la débrouillardise, y compris sur le plan linguistique, sont des atouts pour l’immigré qui se meut dans un univers étranger et hostile, où il n’a pas a priori sa place. L’efficacité du mélange supàgose certes, de sa part, des concessions à la société réceptrice, mais il conserve avec lui une part de ce qui est sien: sa langue première. C’est pour l’allogène une source de satisfaction et de fierté que de n’avoir pas, en fin de compte, abdiqué ce qui relève de son identité culturelle.”*

Sabaté (2013) analitzava el castellà que es feia servir en comunitats estrangeres a Barcelona i l'identificava com a no estàndard, híbrid, flexible i fluid amb marques transcòdiques i traces d'oralitat. “Amb l'ús d'aquest «castellà de cadascú», les persones migrades del context s'han apropiat i han transformat el castellà estàndard per als seus propis fins i com a part del seu repertori lingüístic, amb almenys dos objectius. En primer lloc, aquesta llengua franca sorgeix de la necessitat de comunicar-se intergrupalmment i de transcodificar, és a dir, de fer accessibles els significats socials i les indicialitats i informacions necessàries per organitzar-se pel barri. En segon lloc, l'ús d'aquest llenguatge és una manera de mostrar la seva capacitat de desenvolupar expertesa i domini dels règims comunicatius contemporanis per als seus propis fins de fer sentir la seva veu i de combatre la marginació lingüística a través de la circulació d'un codi híbrid, no normatiu, i, de fet, antihegemònic clarament legítimat en el locutori, però deslegítimat per l'estat nació: una parla del tombant de segle que transgredeix els fonaments ideològics del «parlant natiu» (Pennycook 2007: 36).” El translecte se sustenta en el multilingüisme i recolza l'habilitat dels migrants de tenir identitats múltiples.

En correspondència amb aquests contextos, el castellà usat a l'esfera social d'Andorra és un translecte més que una llengua usada, una plataforma dinàmica i transitòria on entren i surten

recursos lingüístics provinents d'altres llengües i d'altres codis semiòtics i que els parlants adopten i abandonen en funció dels seus interessos comunicatius. Hi és habitual, per exemple, l'ús de mots catalans en certs camps terminològics com l'Administració: *comú*, *batllia*, *govern* (sense article, tal com se sol dir a Andorra), però també poden aparèixer expressions manllevades al francès o a l'anglès per la influència que exerceixen les diferents llengües. Però més enllà de la funció comunicativa, l'ús del castellà és també un referent simbòlic de la identitat original, que molts individus defensen davant un entorn hostil que no els obre fàcilment les portes a la integració i, més específicament, és una actitud ideològica no normativa davant l'estructura monolingüe de l'estat nació.

En la lluita pel control lingüístic de l'espai social a Andorra hi ha un darrer element que convé tenir en compte. Fins a cert punt, visitants i residents que provenen de Catalunya i d'Espanya reprodueixen a Andorra el conflicte per la legitimitat lingüística –i identitària– que es viu a Catalunya entre el català i el castellà. En part perquè es tracta d'un debat sobre els mateixos idiomes, en part perquè hi ha immigrants que conceben Andorra com una extensió del territori espanyol (s'han recollit força declaracions d'informants que es mostren convençuts que el castellà és llengua oficial a Andorra), s'observen actituds de manteniment lingüístic tant per part de catalans com d'espanyols que estan vinculades a una vindicació de la identitat més que no a problemes de comunicació, en els mateixos termes en què el debat es produeix a Catalunya.

3. ORIENTACIONS PER A UNA ACTUACIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA

Aquest estudi se centra en les relacions entre llengües i identitats a Andorra. Una de les primeres observacions que s'hi han formulat, que és també objecte d'estudi en l'antropologia lingüística els darrers anys, és la contradicció entre la identitat construïda per l'estat nació, que inclou el concepte de llengua oficial, i la realitat de la globalització, que aporta al país grans contingents de persones d'arreu del món amb les seves llengües i identitats respectives. Tots dos fets són realitats inqüestionables que han de conviure amb garanties d'igualtat. L'Estat andorrà n'és ben conscient, com van demostrar el 1993 les paraules de l'aleshores cap de Govern, Òscar Ribas, en el discurs d'ingrés a les Nacions Unides: "Tenim ben clar que per fer coses i per comunicar-les cal ser cosmopolites i poliglots, però també que cal aprofundir en les pròpies arrels. I les nostres són les de la cultura catalana."

Mentre la identitat oficial coincideix amb la identitat nacional (o etnolingüística), la llengua oficial és també la llengua comuna i no hi ha conflicte lingüístic. Els darrers 50 anys, però, diferents corrents migratoris han portat a Andorra nombroses persones de procedències molt diverses i sense un estat referent, fins al punt que avui dia superen en nombre els autòctons i posen en qüestió la identitat nacional o, més ben dit, evidencien la multiplicitat d'identitats que conviuen en un mateix espai. El paper del català com a llengua comuna és qüestionat seriosament, no només

per factors demogràfics sinó també com a capital social i element simbòlic vertebrador d'una identitat (entesa com a *pertinença*) per accedir a la qual molts immigrants troben obstacles o impediments excessius. I “un sentiment col·lectiu de pertinença és bàsic per a invertir en institucions compartides i en benestar social” (Calhoun 2016).

L'Estat, doncs, necessita articular una llengua comuna, no només per a les seves relacions amb la ciutadania, sinó com a llengua *societària* de relació intergrup al. Elvira Riera (2017) valora la necessitat d'aquesta eina de comunicació, tant si se'n fa un ús instrumental com si és identitari: “Des d'un punt de vista *democràtic*, una llengua comuna facilita la participació ciutadana i l'existència d'una opinió pública comuna: crea una esfera per a l'intercanvi, la deliberació, el debat, la resolució de conflictes i la presa de decisions, on es forma la voluntat col·lectiva. Des d'un punt de vista liberal, una llengua comuna es vincula a valors de justícia social i de racionalitat pragmàtica: d'una banda, afavoreix la mobilitat i les oportunitats per als ciutadans i facilita la redistribució. És, a més, la base de la solidaritat i el sentiment de grup, i obre la porta al coneixement i la confiança mutus, així com a una idea compartida de la justícia. D'altra banda, facilita l'eficiència, l'estabilitat i la unitat. Atès que la possessió d'una llengua comuna es concep en el marc estatal i es tendeix a oposar al manteniment de la diversitat lingüística, l'assimilació en la llengua majoritària se sol considerar justa.” Aquesta llengua comuna ha de ser establerta per l'Estat a partir de consensos socials amb la finalitat del benestar col·lectiu: “La llengua és el factor estructurador de la identitat i si està fortament amenaçada el que està en perill, perceptivament, és la pròpia supervivència col·lectiva. [...] Atesa la impossibilitat d'una neutralitat liberal en relació amb la llengua, tota actuació governamental acabarà prenent partit, encara que sigui de forma implícita” (Alcalde 2014).

L'establiment d'una llengua comuna d'interrelació no hauria de reemplaçar el codi propi en les funcions “internes” habituals i normals de cada col·lectiu present a la societat. Fins i tot es pot

produir una insatisfacció dels altres grups lingüístics en no veure's reconeguts en el pla de les institucions comunes oficials o, simplement, en constatar que el model monolingüe de l'estat nació contrasta amb el model multilingüe de les societats mixtes. Per a comunitats migrants, la llengua pot ser un mitjà de construcció i reconstrucció de noves identitats, però també pot ser un mitjà d'estigmatització i discriminació (Kershen 2017). D'altra banda, com a capital social, la llengua està vinculada directament a la identitat de l'Estat; si el ciutadà no sent reconeguda formalment la seva identitat, pot generar un sentiment de rebuig envers la llengua "comuna". "En la mesura que se senten orfes de l'Estat com a instrument de representació i de sentit, en la mesura que no es poden aferrar a les institucions de l'Estat com a element de construcció de les seves vides, tendeixen a reconstruir-ne el sentit a partir de qui són històricament. I en aquest punt apareix i emergeix la identitat" (Castells 2003).

En aquesta confluència de vectors, correspon a l'Estat gestionar el multilingüisme existent i articular mecanismes per assegurar els codis lingüístics en què es poden produir les relacions intergrupals, tenint en compte el respecte a la diversitat lingüística i el dret a la diferència –i també el dret a la "indiferència", a no ser tractat com a diferent– i, alhora, l'establiment d'una llengua comuna, especialment en l'esfera social, que és on es produeixen conflictes i desviacions. La realitat, però, és que ara per ara el català no ocupa plenament aquesta posició com a llengua societària i intergrup al i es veu desplaçat i minoritzat pel castellà, tal com s'ha comprovat al treball de camp d'aquest estudi.

3.1. L'ACCÉS A LA CIUTADANIA

Una de les premisses d'aquest estudi és que els usos lingüístics es troben íntimament vinculats a la identitat dels parlants, i que la regulació de la identitat té unes repercussions clares en els actes de tria lingüística. Convé, doncs, observar quin és el tractament de la identitat que s'aplica actualment a Andorra i si són possibles

altres visions de la ciutadania per part de l'Estat i de la societat. Específicament, interessen els models d'integració, ja que Andorra és majoritàriament un país d'immigrants, i els seus vincles amb les llengües.

Investigadors com Regout (2011) distingeixen diferents models històrics d'integració als països europeus i occidentals. D'una banda, l'assimilacionisme que caracteritza les polítiques franceses; d'una altra, la multiculturalitat que han aplicat estats com el Regne Unit o els Països Baixos. L'assimilació suposa la completa adaptació dels immigrants a la societat de recepció, de manera que els seus descendents no poden ser diferenciats de la resta de la població, i requereix l'abandonament de la identitat prèvia. Demostrar el domini de la llengua "nacional" és la principal forma d'adaptació a la societat d'immigració. Per altra banda, la multiculturalitat afirma que les minories poden integrar-se amb èxit si es reconeix que la cultura de cada minoria ètnica té el mateix valor que la cultura dominant, i permet la coexistència entre cultures, religions i valors. Regout argumenta que, tot i que els models d'integració d'aquests països són històricament diferents, han evolucionat recentment cap a una convergència més gran en el context de la Unió Europea i l'adopció de controls de la immigració cada cop més estrictes. França inicialment va adoptar una posició assimilacionista, negant el reconeixement de l'existència de minories ètniques, però amb el temps i després de períodes de conflictivitat social el concepte d'assimilació ha estat reemplaçat pel d'integració. Per la seva banda, Holanda i el Regne Unit han anat abandonant l'ideal multicultural i han evolucionat cap a polítiques més assimilacionistes i coercitives, exigint el domini de la llengua i el deure d'adaptar-se als valors culturals dominants (Geddes 2003).

El dret a la nacionalitat

Andorra ha adoptat, clarament, el model assimilacionista, seguint l'exemple francès. No admet la doble nacionalitat, de manera que els immigrants que aspiren a la ciutadania andorrana

han de renunciar expressament a la nacionalitat prèvia. Aquesta pràctica dissuadeix molts possibles sol·licitants, que no volen renunciar a la seva identitat d'origen, i a més és constantment vulnerada per pràctiques fraudulentos que acaben atorgant dos passaports diferents a molts ciutadans d'Andorra. Igualment, per accedir a la nacionalitat andorrana cal demostrar coneixements suficients de llengua catalana i de geografia, història i institucions del país en un examen davant un tribunal qualificador. D'altra banda, l'Estat aplica moltes restriccions a l'obtenció de la nacionalitat, que segueix una combinació dels principis jurídics del *ius soli* (ciutadania per naixement) i *ius sanguinis* (ciutadania per filiació). La ciutadania per naturalització requereix un mínim de 20 anys ininterromputs de residència excepte en cas de matrimoni, a diferència dels estats francès i espanyol, que exigeixen als immigrants cinc anys i deu anys de residència, respectivament (dos anys en el cas espanyol per a llatinoamericans, filipins i sefardites).

En l'objectiu d'assolir amb efectivitat una llengua comuna per al conjunt de la ciutadania, és imprescindible que aquesta ciutadania pugui ser exercida pels membres de la comunitat d'una manera àmplia, no restrictiva, de manera que el sentiment de pertinença sigui realment inclussiu i el coneixement i l'ús de la llengua societària sigui un capital social que proporcioni beneficis a tots els ciutadans. És àmpliament compartida, en antropologia i en sociologia, la idea que els processos d'integració són bidireccionals, voluntaris i dinàmics; l'immigrant necessita adaptar-se a les formes de vida de la societat receptora i aquesta societat ha d'apropar-se al nou ciutadà per oferir-li l'acollida i interessar-se per les seves necessitats, en una actuació empàtica que suposa el reconeixement de valors de cada part i la construcció d'una identitat comuna (Vilà *et al.* 2012). El procés d'integració ha de significar una obertura de l'Estat i les seves condicions envers els residents nous, però també un canvi de paradigma per passar de concebre's com un país de cultura uniforme a un de culturalment divers, format per persones de distintes procedències, ple-

nament acceptades i integrades socioeconòmicament (Bastardas 2007). Aquesta reformulació identitària sembla el camí seguit, per exemple, per societats com la canadenca, que han revisat les seves polítiques assimilacionistes i han apostat per veure “*the varied origins of their immigrants as a potential resource, and the maintenance of the linguistic and cultural traditions as an opportunity rather than a threat*” (Wright 2004).

A Andorra encara existeix, en les disposicions normatives governamentals, una sensació de temor pel gran nombre d'immigrants residents, però aquests temors no s'estan traduint en conflictes ressenyables: “Hi ha [en els textos normatius analitzats], a part de la percepció dels problemes d'infraestructura i possibles tensions socials com a conseqüència del ràpid increment de la població, una consideració de la immigració com a amenaça per a la conservació de la identitat nacional (per a la integritat cultural de la nació). El gran nombre d'immigrants residents a Andorra justificaria aquests temors, però d'altra banda, malgrat que la desproporció entre població autòctona i població immigrada situa els nacionals com una minoria al seu propi país –de manera que el nombre de residents estrangers superaria el *llindar de tolerància* (proporció d'immigració per sobre de la qual es produiria un augment dels conflictes socials i de la xenofòbia)–, a Andorra no s'han produït grans conflictes entre les diferents comunitats nacionals” (Micó 2014). A l'enquesta feta paral·lelament a aquest estudi, la gran majoria de la població es mostra a favor del multiculturalisme: el 76% pensa que la immigració és un enriquiment per a la identitat andorrana (més que fa deu anys); el 79% troba bé que els immigrants mantinguin els costums de les seves cultures d'origen, i el 62% aposta pel multiculturalisme de la societat andorrana contra el 27% que prefereix l'assimilacionisme (essencialment, andorrans i catalans).

Per fer efectiu aquest canvi de paradigma de manera inclusiva cal una sèrie de reformes de caràcter jurídic i legislatiu, tal com ja han avisat de manera reiterada diversos observadors qualificats i organismes internacionals. D'una banda, caldria flexibilit-

zar certes mesures de restricció d'accés al país, com les quotes d'ocupació (l'anomenat *cupo*) o l'obligació de presentar certificats d'antecedents penals –que solen comportar l'aplicació de valors ètics i morals– per treballar al país, mesures que limiten molt la llibertat de moviments i la condició i l'estatus de residents i ciutadans. Convé, sobretot, modificar la Llei qualificada de la nacionalitat per tal que permeti la naturalització dels immigrants amb deu anys de residència (com s'aplica a Espanya), l'accés a la nacionalitat dels nats a Andorra per aplicació directa del *ius soli* i l'aprovació de la doble nacionalitat per evitar que els sol·licitants de nacionalitat hagin de renunciar a la seva identitat d'origen. Cal recordar que la Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància (ECRI) ha emès quatre informes sobre Andorra, en els quals alerta del perill de les segmentacions socials del país i aconsella que es faciliti el dret a obtenir la nacionalitat andorrana als residents de més de quinze anys al país com a pas previ a rebaixar-lo als deu anys (Micó 2014). La Direcció General de Justícia, Llibertat i Seguretat de la Unió Europea també aconsella la reducció del temps de residència per obtenir la nacionalitat, especialment en el cas dels més joves: *“Cuanto más joven sea un nuevo ciudadano, mayor será la rentabilidad de la inversión, ya que acumulará beneficios a lo largo de toda una vida de desarrollo personal y profesional. Por el contrario, cuanto más tiempo tenga que esperar un niño para convertirse en ciudadano pleno, más probable será que su condición de extranjero implique desventajas en su etapa de formación que sean difíciles de reparar más adelante en la vida”* (Manual sobre la integración para responsables de la formulación de políticas y profesionales, 2010).

També és necessari un increment de drets per als estrangers establerts des de fa un cert temps, com ara el dret de vot a les eleccions comunals; en l'enquesta d'aquest estudi, tots els grups etnolingüístics presents a Andorra i el 77% del conjunt de la població es mostren a favor del vot dels residents a les eleccions comunals. Per a la igualtat en drets dels ciutadans, caldria també que l'Estat

fes avenços significatius en el compliment dels drets humans que diverses institucions, com el Comitè de Drets Socials Europeu i, en alguns casos, Amnistia Internacional, l'Observatori per a la Protecció dels Defensors dels Drets Humans i Reporters Sense Fronteres han observat que no es compleixen o són restringits: el dret a l'avortament, al divorci, al matrimoni homosexual, a la llibertat d'expressió, al respecte a les conviccions religioses, a un salari adequat i a un habitatge digne en condicions d'accessibilitat. Una societat inclusiva i igualitària no es pot entendre sense el respecte als drets dels seus ciutadans, i els drets lingüístics tampoc no es poden deslligar del conjunt de drets que regeixen una societat democràtica.

Societat i economia

Òbviamment, la integració –i la consegüent assumpció d'identitat o pertinença– no és possible si la societat receptora no ofereix les condicions que la facin possible. Un dels aspectes que convé revisar amb urgència és el model econòmic andorrà, que actualment es fonamenta en el monocultiu del turisme, cosa que crea grans desequilibris en termes de cohesió social i d'exercici de la ciutadania. Per un costat, el turisme comporta un alt grau de precarietat i de temporalitat, cosa que dificulta la conversió de l'immigrant en resident establert (*long-settled population*) i la seva plena integració a la societat dins un procés que ja hem vist que pot durar generacions. Conscient del problema, el Govern andorrà està intentant els darrers anys estendre l'estacionalitat de les activitats turístiques per aconseguir una continuïtat al llarg de l'any, però de moment els resultats són poc visibles.

De la mateixa manera, és necessari diversificar l'economia; actualment a Andorra hi ha sectors que tenen molt poc pes, com la indústria (incloent-hi la química o l'agroalimentària), les activitats tecnològiques i determinats serveis professionals qualificats. El panorama socioeconòmic és el d'una piràmide que no té ascensors socials perquè no hi ha estadis intermedis, corresponents a la classe mitjana, tret de l'Administració pública. En aquestes

condicions, els immigrants no poden progressar, i encara menys si els requisits de nacionalitat els barren l'accés a la funció pública, i es veuen relegats a la base de la piràmide, aquella en què la majoria de treballadors cobren un salari mínim per fer feines assalariades en el comerç, l'hostaleria o la restauració. Aquest model econòmic, però, condemna també la joventut andorrana, hipertitulada (el 46% té graduació universitària), que no troba al país llocs de treball per a la seva especialitat i es veu abocada a explorar futurs professionals a Catalunya, França o altres països, amb poques perspectives de retornar a Andorra. D'altra banda, tot apunta que en entorns laborals i professionals qualificats es generen dinàmiques favorables a l'ús del català (DGPL Generalitat de Catalunya, 2015) i, per tant, convé estimular-los.

L'estructura ocupacional es veu influïda pel lloc d'origen del treballador, i s'ha produït una segmentació que divideix els sectors professionals i laborals en funció de la identitat etnolingüística de l'immigrant. Així, s'ha relegat bona part dels portuguesos al sector de la construcció o com a obrers poc qualificats; la majoria de catalans, espanyols i francesos, al comerç; els andorrans, a l'Administració pública, etc. La indexalitat, en aquest cas laboral, de la identitat pot provocar situacions de discriminació i d'exclusió social, com s'ha comprovat en aquest estudi. En aquesta segmentació hi ha tingut un paper important la normativa feta i aplicada des de les institucions públiques, com les restriccions d'accés a la funció pública a determinades nacionalitats o les quotes d'immigració. A Andorra és freqüent associar *a priori* certs orígens ètnics amb determinades professions, fet que contribueix a encasellar els grups etnolingüístics en espais socials concrets i dificultar-los l'accés a altres posicions dins la societat.

L'urbanisme i l'habitatge són àmbits que també s'haurien de revisar en la perspectiva d'una societat igualitària i inclusiva. A Andorra no s'han constituït guetos físics que aïllin grups ètnics o socials, però s'ha obert una gran bretxa socioeconòmica en relació amb l'accés a l'habitatge. Les dificultats per optar a un habitatge digne, considerat un dret bàsic de la ciutadania, estan provocant

múltiples efectes socials de fragmentació i d'exclusió. Un d'ells és el desplaçament de població que es veu obligada a traslladar-se a l'Alt Urgell, a Catalunya, i convertir-se en treballadors transfronterers que cada dia creuen la frontera hispanoandorrana per anar a la feina; com a residents empadronats a Espanya, es veuen privats de serveis i prestacions de l'Estat andorrà. Un altre efecte és l'augment de la provisionalitat residencial per part d'immigrants que no poden assumir a llarg termini el cost d'un habitatge sense un sou que el cobreixi; és el cas de molts jubilats que han d'emigrar fora del país. O l'acumulació de persones en un habitatge, per la impossibilitat d'adquirir-ne per a cada membre del grup, i la consegüent destrucció dels entorns íntims i personals que podrien propiciar l'establiment de nuclis familiars. L'escassa diferència entre el sou mínim i el preu d'un lloguer mensual aboca molts immigrants a una doble ocupació que els consumeix tot el temps lliure. Andorra té un indicador conjuntural de fecunditat de 0,97 fills per dona (2021), és a dir, la taxa de natalitat més baixa del món després de Corea del Sud. Les escoles del país ja han començat a tancar aules per l'escassa demanda, i la continuïtat generacional es fa difícil. Amb índexs molt baixos de natalitat, caldrà continuar recorrent a la immigració, com ha passat a Espanya els darrers 20 anys, i el percentatge de catalanoparlants minvarà, un fenomen que ja s'ha produït a Catalunya.

La construcció és, aquests darrers anys, un altre dels pilars de l'economia andorrana. El país s'ha especialitzat en residències de luxe per a inversors estrangers amb grans recursos econòmics, però això ha provocat una falta greu d'habitatges socials i un consum excessiu del territori que està afectant negativament la seva valoració paisatgística i, en conseqüència, el seu posicionament com a destinació de turisme natural. Per altra banda, l'urbanisme està accentuant cada vegada més la separació entre les parròquies altes, dedicades al turisme de neu, i les parròquies baixes, on es concentra l'activitat urbana i, alhora, l'habitatge de les classes més populars i de menys capacitat econòmica, en una nova segmentació social associada amb els grups etnolingüístics i les seves vinculacions laborals. Quan s'ha preguntat en enquesta so-

bre els problemes més greus d'Andorra, el més destacat ha estat la dificultat d'accés a l'habitatge, i entre els deu primers figuren la massificació urbanística i els problemes de trànsit que se'n deriven, i l'"estrès vital": una angoixa produïda per la falta de temps i de qualitat de vida. Per a la cohesió social, és important que Andorra recuperi l'equilibri entre activitat econòmica i veïnatge, i entre natura i activitat urbana.

La identitat cultural

Finalment, unes polítiques integradores han de poder oferir a la ciutadania un marc cultural d'identitat que sigui complet i que tingui prou força perquè pugui ser utilitzat amb amplitud de recursos per construir un discurs simbòlic efectiu. Andorra, com a estat nació, invoca una sèrie d'elements històrics, culturals i lingüístics que li són propis, i amb ells articula el discurs de la identitat. Tanmateix, en aquest estudi s'ha vist la distinció entre la identitat "oficial", la institucional de l'Estat, i la identitat ètnica i lingüística, de pertinença a un grup cultural. La distinció és oportuna perquè totes dues, sent compatibles, tenen característiques diferents. És evident que la identitat cultural d'Andorra s'inscriu en un marc més general que és la cultura catalana. Aquesta identificació ha estat i és objecte de polèmica, entre altres motius per una certa voluntat del grup etnolingüístic andorrà de marcar diferències amb Catalunya per evitar ser assimilats o, més simplement, per no haver de compartir amb grups externs a Andorra l'espai social, polític i econòmic que controla. Les connexions amb altres territoris de cultura catalana ja hi són –no més cal recordar que Andorra pertany al bisbat d'Urgell–, però són febles i poc fluides en la majoria de sectors. En el marc de la cultura catalana, compartit amb altres territoris, Andorra hi pot tenir un paper preponderant perquè té recursos i capacitats que altres territoris no tenen, com ara les eines que dona el fet de gestionar un estat. D'altra banda, l'augment de la compartició de recursos culturals com són xarxes de teatre o de cinema, producció editorial, mitjans de comunicació i canals de televi-

sió, col·laboració educativa o elements de promoció patrimonial, d'espais naturals o fins i tot d'infraestructures turístiques, entre molts altres, pot reforçar significativament el discurs de la identitat a Andorra i fer-la més assequible a la nova ciutadania, que hi té pocs referents en comparació amb els productes i serveis que generen les indústries culturals espanyola i francesa.

Una opció que s'ha recollit en la fase d'entrevistes del treball apunta la possibilitat d'aplicar, en l'obtenció de la identitat andorrana, un tracte preferent a les persones provinents de territoris de llengua i cultura catalanes, atesa la identificació que ja es produeix avui dia en aquests àmbits cultural i lingüístic –i en molts casos els llaços familiars– i atès que el seu procés d'assimilació a la societat andorrana pot ser més breu i fluid que el d'altres immigrants. De fet, una mesura molt similar s'aplica a Espanya per a la concessió de la nacionalitat espanyola per residència, que s'escurça de deu a dos anys per als immigrants provinents dels països iberoamericans, d'Andorra, de les Filipines, de Guinea Equatorial, de Portugal o de famílies sefardites, en reconeixement dels vincles històrics, culturals i lingüístics d'aquestes comunitats amb Espanya. S'ha de tenir en compte que la llei considera “països iberoamericans” aquells en què la llengua oficial és el castellà o el portuguès; això, per exemple, inclou Puerto Rico i exclou Jamaica, Haití, Trinidad i Tobago, etc. Hi ha, doncs, un fort component lingüístic en aquest criteri legislatiu. Espanya concedeix la doble nacionalitat als originaris d'aquells mateixos països, “*como tributo a la honda realidad social derivada de la peculiar condición de la persona por pertenecer a la comunidad de los pueblos iberoamericanos y filipino y en fortalecimiento de sus vínculos*” (RD 24 de juliol de 1889). No semblaria, doncs, desencertat que Andorra apliqués el mateix criteri que s'aplica als seus mateixos ciutadans i atorgués preferència en l'obtenció de la nacionalitat –o de la doble nacionalitat– a les persones que comparteixen amb els andorrans una unitat de llengua i cultura, fonaments de la identitat.

3.2. LLENGUA I EDUCACIÓ

Com una forma d'interpretar el món i preparar l'alumne per integrar-s'hi, l'escola dona els elements i les tècniques per construir la identitat de l'alumne dins una identitat col·lectiva. És funció de l'Estat ensenyar els valors, les normes i els continguts d'aquesta identitat "nacional", però no pot oblidar que els alumnes, com a individus, ja posseeixen una identitat etnolingüística (o diverses), que han de fer compatible amb la identitat comuna. El dret a l'autorealització personal de cada noi o noia requereix una combinació de reconeixement de la seva pertinença i la seva singularitat, de la seva identitat col·lectiva i de la seva personalitat individual, de la seva cultura comunitària com a element constitutiu (l'*etnos*) i el seu dret a integrar-se en la societat global (el *demos*), amb independència de qualsevol adscripció, del seu origen donat i innegable i del seu destí obert i irrenunciable. Aquest és el terreny gens fàcil en què les institucions educatives han de desenvolupar un projecte intercultural d'acceptació de la diversitat i alhora de construcció de la comunitat (Fernández i Terrén 2008).

L'educació a Andorra

Actualment a Andorra s'apliquen tres (de fet, quatre) sistemes educatius públics diferents, amb diferents llengües vehiculars: un sistema andorrà, amb el català com a llengua vehicular; un sistema espanyol, subdividit entre l'espanyol estricte (amb el castellà com a llengua vehicular) i el congregacional o religiós (amb el català i castellà com a llengües vehiculars); el sistema francès, amb el francès com a llengua vehicular, i l'escola privada britànica, amb l'anglès com a llengua vehicular. Als centres externs al sistema educatiu andorrà s'aplica el Programa de Formació Andorrana del Govern, consistent a impartir unes hores lectives (entre dues i quatre hores setmanals, segons el centre i l'etapa educativa) de coneixement de la llengua i del medi (geografia, història i institucions andorranes). Cadascun dels sistemes actua de manera independent dels altres, amb el seu propi currículum,

les seves titulacions oficials i els seus itineraris, que orienten els estudiants cap a estudis superiors a Andorra, França o Espanya. De les informacions recollides entre mestres de l'Escola Andorrana, el Ministeri d'Educació, l'Ambaixada espanyola i la Delegació de l'Ensenyament Francès a Andorra es desprèn que no hi ha mecanismes efectius de coordinació ni de compartició de continguts pedagògics o metodologies entre els diferents sistemes educatius, tret d'algunes activitats puntuals extraacadèmiques (concursos literaris, competicions esportives, etc.). Els professors del Programa de Formació Andorrana són pagats pel Govern i, per tant, són treballadors externs als centres; la seva participació en els claustres depèn dels criteris de cada centre.

La pluralitat dels sistemes educatius a Andorra, força insòlita en el context europeu, és el resultat de diversos processos històrics que cal entendre; també de les pressions exercides pels estats de França i Espanya i fins i tot de criteris econòmics, atès que les despeses són assumides pels diferents estats. En les entrevistes fetes, els informants solen mostrar-se satisfets d'aquesta pluralitat perquè “permet triar” la llengua vehicular de l'ensenyament. La tria, però, no depèn només de la llengua en què es fa l'ensenyament, sinó també d'elements simbòlics de representació de les llengües. L'associació d'un determinat sistema a imatges de prestigi, d'inclusió social, de qualitat metodològica, de selecció d'alumnes o de valors ètics o religiosos condiciona en bona manera la inscripció a un centre o a un altre. D'altra banda, la “lliure elecció de centre” als països on s'aplica és observada amb preocupació per la Unió Europea, que hi veu possibles elements de segregació escolar, ja que la població autòctona pot tendir a evitar centres amb una alta concentració de població immigrada, un fenomen que es coneix com a “fugida dels blancs”: *“Algunos alumnos consiguen acceder a centros de calidad situados fuera de su barrio gracias a programas de «libre elección de centro escolar» que dan a los progenitores una mayor libertad de elección. Ahora bien, muchos de estos programas no favorecen a las familias de origen inmigrante o con una posición socioeconómica más baja. Las familias nativas hacen un mayor uso de esa*

libertad de elección y abandonan los centros con una elevada proporción de inmigrantes” (DG de Justícia, Llibertat i Seguretat de la UE 2010).

La situació del sistema educatiu a Andorra no sembla causada per cap política deliberada de segregació o discriminació, sinó per l'evolució històrica de les actuacions dels diferents estats i les demandes de la població. Tanmateix, la realitat actual no respon al concepte de construcció de la identitat comunitària que hauria de regir el disseny de les polítiques educatives. L'Escola Francesa busca formar ciutadans francesos; l'Espanyola malda per educar ciutadans espanyols (des de la perspectiva centralista de l'Estat espanyol, i això exclou la catalanitat), i l'Escola Andorrana intenta inculcar els valors de l'andorranitat tot obrint les portes al plurilingüisme amb assignatures i reforços en castellà, francès i anglès. Entre els tres sistemes hi ha ideologies diferents i diferents conceptes de la identitat col·lectiva que no contribueixen a la construcció d'una identitat comuna.

En qualsevol cas, l'ensenyament a Andorra es pot considerar segregador en la mesura que, de manera pública, separa els alumnes en centres diferents, amb assignatures diferents i en llengües diferents. Òbviament, processos educatius substancialment diferents generaran diferents classes de ciutadans, amb competències lingüístiques diferents, amb continguts diferents, amb identitats diferents i amb valors diferents. Ja s'ha dit que l'escola té una forta càrrega simbòlica i política: construeix la identitat dels alumnes a partir d'uns patrons i unes directrius que ha dissenyat l'Estat corresponent, i té com a funció transmetre uns valors socials que poden ser diferents en cada país.

Propostes

Segons la Unió Europea, un dels principis bàsics comuns per a les polítiques d'integració dels immigrants és que *“un conocimiento básico del idioma, la historia y las instituciones de la sociedad de acogida es indispensable para la integración; permitir a los*

inmigrantes adquirir ese conocimiento básico es esencial para que la integración tenga éxito” (DG Justícia, Llibertat i Seguretat de la UE 2010). A Andorra, aquest objectiu es duu a terme en els processos d’escolarització a través d’un ensenyament en què la llengua vehicular és el català o bé a través del Programa de Formació Andorrana als centres que tenen altres llengües vehiculars. Ara bé, en aquest estudi s’ha demostrat que el programa no és suficient per garantir uns coneixements adequats de la llengua, la geografia, la història i les institucions d’Andorra. D’una banda, s’ha vist que només un 30% dels escolaritzats a Andorra declara que té “molt” coneixement del medi, i un 19% afirma que té “poc” o “gens” coneixement de la geografia, la història i les institucions andorranes, després de deu anys d’escolarització. El dèficit de coneixements en aquest àmbit és força més acusat en els centres educatius on la llengua vehicular no és el català.

D’altra banda, el Programa de Formació Andorrana facilita unes competències lingüístiques bàsiques, però no extenses ni específiques; en molts casos el nivell assolit no és suficient per afrontar situacions comunicatives complexes. En paraules d’una mestra andorrana, “els nois i les noies saben els números en català, però no saben fer operacions matemàtiques en català”. Un coneixement extens de l’idioma, equivalent a un nivell C1 en el Marc europeu comú de referència per a les llengües (inferior al nivell de coneixements atribuït a un natiu), es pot assolir a l’escola quan l’aprenentatge i l’ús de la llengua són transversals a totes les assignatures i el català és la llengua vehicular de l’ensenyament, tant en l’esfera lectiva com en l’administrativa del centre i en l’entorn de l’escola. *“Se produce [entonces] un aprendizaje del idioma en todas las clases ordinarias, ya sea en la asignatura de literatura, álgebra o química”* (DG Justícia, Llibertat i Seguretat de la UE 2010).

Els centres escolars andorrans de tots els sistemes educatius que no tenen el català com a llengua vehicular tendeixen a tractar els alumnes com si la seva llengua materna fos la de l’escola, quan en molts casos no és així. El British College of Andorra, per exem-

ple, ho reconeix en el seu document de política lingüística: “*Teaching at BCA reflects the fact that the majority of students do not speak English as their first language. Teachers are flexible and reflective and work hard to create an inclusive and nurturing environment in their classroom*” (British College of Andorra 2022). Fins i tot s’han registrat casos a l’Escola Francesa en què els responsables del centre suggereixen a la família que el seu fill abandoni l’escola perquè el seu ritme d’aprenentatge de la llengua francesa no es correspon amb el que s’aplica de manera vehicular al centre, i això li pot causar dèficits o trastorns d’aprenentatge. A l’Escola Andorrana, el model pedagògic fa que s’hi inscrivin molts alumnes que no tenen el català com a llengua materna, i això pot ser causa de dificultats en l’adquisició d’habilitats si no es fa un procés acurat de control i detecció de característiques etno-lingüístiques per part dels centres, que no sempre tenen les competències ni els recursos necessaris per a aquesta tasca. Tampoc no resulta comprensible, en aquest enfocament lingüístic, que l’Escola Congregacional (religiosa) depengui del sistema educatiu espanyol i no de l’andorrà.

Davant d’aquestes disparitats, i amb l’objectiu d’estendre a tots els alumnes uns coneixements iguals de la llengua i el medi d’Andorra, d’acord amb els criteris esmentats de la Unió Europea i per a propiciar l’accés a la ciutadania en igualtat de condicions per a tothom, el criteri més raonable és el d’unificar tots els ensenyaments primaris i secundaris obligatoris en un únic sistema educatiu nacional andorrà que apliqui a tots els centres el mateix disseny curricular i que utilitzi el català com a llengua vehicular. Aquest sistema educatiu ha de ser obert a la realitat multilingüe del país; ha de poder atendre, si més no en l’educació infantil i la primera ensenyança, la diversitat lingüística amb reconeixement i respecte i ha d’oferir ensenyaments per assolir una competència suficient i igualitària, al final de l’etapa educativa obligatòria, en castellà, francès i anglès, les segones llengües majoritàries del país. D’altra banda, Riera (2017), citant McAndrew, suggereix que “en el cas específic de les societats mixtes, un sistema edu-

catiu orientat a capacitar equitativament tots els ciutadans en les llengües societàries que no separi els alumnes segons les seves llengües inicials és un model adequat. En aquests contextos, una escolarització comuna pot afavorir la igualtat d'oportunitats i la cohesió social, sense amenaçar necessàriament la vitalitat d'un grup lingüístic". Aquest sistema, tanmateix, no pot excloure la presència d'escoles estrangeres, en altres idiomes vehiculars, que atenguin les necessitats dels compatriotes de la diàspora.

Bastardas (2002) analitza el cas del Quebec, un territori en què el francès com a llengua pròpia es veu amenaçat per l'hegemonia de l'anglès i les autoritats quebequeses han decidit intervenir en els aspectes lingüístics derivats de les noves migracions. Entre altres mesures, la Llei 101 obliga els immigrants a dur els fills a escoles francòfones, amb el francès com a llengua vehicular, i reserva la xarxa pública en anglès a la població resident anglòfona. El resultat és que, actualment, en les escoles primàries de Montreal, "entre un 67% i un 100% de les converses a fora de les classes entre infants d'origen no francòfon es fan en francès. En els patis i els passadissos de les escoles secundàries la utilització del francès és igualment majoritària i sobrepassa l'ús de l'anglès i de les altres llengües reunits". L'impacte d'aquestes mesures educatives és força reduït, quant a canvi lingüístic, en la població que arriba al país amb 16 anys o més i ja no s'escolaritza, però "aquesta política sí que té una influència decisiva en la substitució lingüística entre els al·loglots que van arribar a Quebec a l'edat escolar o preescolar, fet que demostra una vegada més la importància de prendre en consideració també els factors biopsicològics dels individus en el disseny i en la comprensió dels resultats de les polítiques lingüístiques. Així, un ampli 80% del canvi lingüístic intergeneracional entre els al·loglots que tenien menys de 15 anys quan van arribar a Quebec es produeix cap al francès, i només un 20% cap a l'anglès" (Bastardas 2002).

La unificació dels sistemes educatius en un de sol no respon només a criteris d'aprenentatge lingüístic. L'escola, com a centre de socialització, esculpeix la identitat col·lectiva dels nous ciuta-

dans. Amb el model actual s'ha vist que no hi ha prou garanties que els alumnes incorporin adequadament als seus coneixements els elements propis de la identitat andorrana, tant els continguts històrics, culturals i institucionals com els valors ètics i socials que han de ser comuns a la ciutadania i que han de permetre la cohesió social i la participació en les diferents esferes de la societat en igualtat de condicions, sense distincions de tractament per raons ètniques o lingüístiques. La Unió Europea, en el document esmentat, també recomana que es redueixin els tipus d'escola existents per facilitar la integració de la població immigrada: *“Los inmigrantes suelen obtener mejores resultados en los sistemas educativos con menos tipos de escuelas.”*

En l'àmbit universitari també convé un control dels usos lingüístics si l'objectiu és la vertebració d'una identitat col·lectiva al voltant de la llengua i la cultura catalanes. Tres dels quatre centres universitaris del país ignoren el català i fan els ensenyaments en castellà amb alguns continguts en anglès o francès. Novament, la llei, de 2018, no estableix cap règim lingüístic efectiu per a les universitats.

Ensenyament multicultural

Els centres educatius, d'altra banda, han de ser receptius a la diversitat cultural i lingüística de l'alumnat i rendibilitzar-la per aconseguir comparticions i transferències de coneixements. Cal allunyar-se de models monolingües i integrar les diferències lingüístiques a l'escola sense refusar-les. Els centres educatius necessiten competències interculturals, capacitat de gestió de les diferències culturals a l'aula, capacitats per a la resolució de conflictes, capacitats diagnòstiques per poder distingir els problemes amb l'idioma de les deficiències en l'aprenentatge, i capacitats per crear instruments didàctics i estratègies d'aprenentatge a partir de la diversitat. Igualment, s'ha de procurar evitar etiquetar l'infant o l'adolescent per l'origen o pel seu entorn cultural, fixant-lo en una identitat problemàtica o estigmatitzada, ja que aquest eti-

quetatge tindrà una gran incidència negativa en la seva autoestima (Ballestín 2016).

Cada alumne arriba a l'escola integrat i socialitzat en formes culturals i lingüístiques específiques de coneixement i aprenentatge des de la seva família, comunitat i cultura, igual que ho fan els mestres. Tanmateix, no totes les cultures, comunitats i famílies tenen el mateix estatus en un entorn particular com l'escola, ni tampoc les llengües que parlen. Els processos d'aprenentatge dins de les aules estan modelats per les polítiques, ideologies i pràctiques del sistema educatiu i de l'Estat, i tenen impactes diferenciats en les identitats emergents dels alumnes i en la seva capacitat d'assolir un alt rendiment acadèmic. L'escola no només té un biaix monolingüe de superioritat, sinó que també es construeix sobre estereotips i visions monoculturals que rebaixen i denigren les realitats culturals i lingüístiques dels alumnes.

La renúncia a la pròpia cultura és dolorosa i no afavoreix la integració en una cultura nova, sinó al contrari: el desarrelament genera conflicte. El respecte per la cultura dels individus suscita la seva lleialtat, els dota de la confiança i el valor necessaris per interactuar amb altres cultures i facilita seva la integració en una societat més extensa (Riera 2008).

En l'objectiu d'assolir uns nivells acceptables de cohesió social i de construir models de ciutadania igualitària, és convenient introduir en l'educació primària i secundària iniciatives de ciutadania activa: participació social i política, intercanvi dels "fons de coneixements" que els alumnes reben dels seus grups etnolingüístics, ètica, educació cívica, etc. *"Las iniciativas de ciudadanía activa y su inclusión en la enseñanza obligatoria promueven el ejercicio de los derechos y las responsabilidades que se derivan de la nacionalidad, con lo que favorecen un sentimiento común de pertenencia en una sociedad diversa"* (DG Justícia, Llibertat i Seguretat de la UE 2010).

3.3. POLÍTIQUES LINGÜÍSTIQUES

Les polítiques lingüístiques emergeixen a partir de les contradiccions entre les ideologies monolingües i les pràctiques multilingües i, alhora, contribueixen a aquestes contradiccions. Responen a la tensió entre el marc estàtic nacional i les formes fluïdes transnacionals. És a dir, les contradiccions entre la persistència de la concepció herderiana de la nació monoglota i les constel·lacions multilingüístiques constantment canviants dels estats europeus.

La retòrica de les polítiques lingüístiques formulades pel Consell d'Europa promou simbòlicament la diversitat a escala supranacional, en consonància amb el futur d'Europa previst en la proposta de Constitució de la Unió Europea, mentre que en l'àmbit nacional les polítiques lingüístiques promouen l'homogeneïtzació i l'estandardització. La ideologia lingüística dominant a Europa és la de la "llengua estàndard", que simultàniament dona forma a les pràctiques dels parlants i les amaga, especialment dels parlants minoritaris i els migrants (Gal 2006a).

A Andorra, per a la construcció d'una identitat "nacional", l'estat nació ha recorregut a la llengua catalana com a element de distinció el coneixement del qual és imprescindible per formar part de la comunitat, si més no formalment. Aquesta característica, però, entra en conflicte amb la realitat de la globalització i el multilingüisme de la societat andorrana actual. Per resoldre aquest conflicte, l'Estat articula una sèrie de polítiques lingüístiques amb l'objectiu d'estendre el coneixement i l'ús de la llengua catalana més enllà de l'esfera oficial –i del grup etnolingüístic que controla els mecanismes de poder– i fer-la extensiva a l'esfera social, com a instrument de comunicació però també com a capital social amb valor simbòlic i efectivitat en la configuració d'una identitat col·lectiva. No resulten tan evidents, en canvi, les polítiques governamentals de reconeixement i protecció del multilingüisme, més enllà de les declaracions formals de respecte i consideració que figuren a les normatives governamentals. Precisament

el marc normatiu referent a les llengües del país és l'anomenada "Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial" (ara "Llei de la llengua pròpia i oficial"), cosa que ja indica la prioritat de l'Estat.

La defensa del català

La política lingüística del Govern d'Andorra té, doncs, dos vessants: la defensa del català com a llengua oficial i la promoció del català com a llengua del país. La distinció és oportuna perquè els dos conceptes tenen càrregues simbòliques o de representació diferents. Del caràcter de llengua oficial se'n deriven drets i obligacions, requisits i oportunitats en determinats àmbits. El fet que sigui llengua pròpia, societària o comuna té àmplies repercussions en la cohesió social, les relacions intergrupals i la construcció d'una identitat col·lectiva.

En l'esfera oficial, el català a Andorra no pateix conflictes greus de legitimitat. La idea que és l'única llengua oficial és força clara en el conjunt de la població, malgrat que resta un percentatge de residents que pensa que el castellà i, en menor mesura, el francès són també oficials. La documentació oficial es fa en català i en instàncies oficials, com la justícia o les oficines administratives, l'ús del català és general, però hi ha queixes que no sempre l'atenció al ciutadà es fa en la llengua oficial; de fet, prop d'un 30% dels ciutadans no utilitza mai el català en les seves relacions amb l'Administració, i alguns sectors concrets de l'Administració són acusats de no fer servir sempre el català. Hi ha una certa polèmica sobre si els al·loglots han de ser atesos a les oficines oficials en català o si s'ha de procurar atendre'ls en la seva llengua o en alguna llengua franca internacional. Si el català és la llengua de l'Estat, les altres llengües són les pròpies dels diferents grups; una atenció adequada a la realitat multicultural i multilingüe del país hauria de garantir que la documentació, els expedients i la informació de l'Administració fossin en català com a llengua oficial, però que l'atenció personal i individual al ciutadà poguessin adaptar-se a les diferents llengües parlades o, si més no, les principals.

El 90% de la població, segons l'enquesta, troba bé exigir un cert nivell de català als nouvinguts per expedir el permís de residència i treball, tal com estableix la nova Llei 6/2024 per a la renovació del permís de residència, encara que la meitat només el requerria per a determinats sectors laborals. En realitat, la Generalitat de Catalunya ja exigeix un nivell A2 de català per donar aquest permís; sense el requisit lingüístic, en principi, cap immigrant no pot formalitzar cap contracte de treball. La mesura no ha generat cap mena de controvèrsia entre la població catalana, que ho ha assumit amb total normalitat.

La intervenció de l'Estat a través de les seves polítiques lingüístiques no es limita a les actuacions governamentals, sinó que legisla sobre un ampli ventall de relacions considerades “públiques” perquè es produeixen en l'esfera social o exogrup: la Llei de la llengua pròpia i oficial dedica tres títols a l'ús social i públic, a l'educació i l'esport i als mitjans de comunicació i les indústries culturals. Tanmateix, l'actuació de l'Estat en matèria lingüística en aquests àmbits no és del tot rigorosa i es pot qualificar de tèbia o poc efectiva: els mitjans de comunicació són, majoritàriament, en altres llengües perquè no hi ha restriccions a la difusió de mitjans, especialment de televisió; l'ensenyament és, majoritàriament, en altres llengües perquè els convenis internacionals permeten la lliure actuació d'escoles estrangeres que són considerades públiques i gratuïtes; i els usos socials i públics, sobretot en l'àmbit socioeconòmic, es fan majoritàriament en altres llengües (per exemple, en l'etiquetatge de productes).

Estudis recents qüestionen la viabilitat d'una política lingüística “de dalt a baix” (*top-bottom*, Tonkin i Reagan 2003) i opten per una visió des de la perspectiva de l'elecció lingüística del consumidor (*bottom-up*), que, recordem-ho, és multilingüe. D'altra banda, en aquest estudi ja s'ha insistit en la necessitat de considerar, en el disseny de polítiques lingüístiques, el capital social de la llengua catalana com a element simbòlic estructurador d'una identitat col·lectiva. Per a Elvira Riera, subdirectora general de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, “cal fer políti-

ca lingüística tenint present el que representen les llengües com a instrument de comunicació i el que representen com a element d'identitat i pertinença. [...] Si assumim que cal fer política *de baix a dalt*, esdevé fonamental escoltar i atendre la voluntat dels ciutadans expressada democràticament” (Riera 2011).

La visió de la llengua catalana com a element cohesionador i intercomunicador (llengua “comuna” o “societària”) implica assumir el seu valor com a llengua pròpia de la comunitat, no únicament de l'Estat. Aquesta percepció no està encara prou desenvolupada en la població d'Andorra, bona part de la qual la considera més “oficial” que “pròpia” i més “necessària” que “important”. Convé, doncs, dissenyar estratègies perquè el capital social que representa la llengua (prestigi i promoció socioeconòmica, però també igualtat i cohesió social) adquireixi valor per a la ciutadania. A Catalunya, una bona part de l'èxit de l'escola en català es deu a l'estratègia de presentar el català com a llengua pròpia, més que llengua oficial.

El caràcter de llengua pròpia que té el català a Andorra no és exclusiu ni singular. Altres territoris també tenen el català com a llengua pròpia, i comparteixen amb Andorra valors lingüístics i problemàtiques lingüístiques, i en alguns casos també recursos i col·laboracions. Probablement un disseny compartit d'estratègies sota la mateixa perspectiva de llengua pròpia o societària tindria efectes molt més grans que la compartimentació de polítiques per qüestions legals o jurídiques. El camp de possibles actuacions conjuntes, que ja és obert, és molt extens i pot ser molt fructífer si es deixen de banda recels de veïnatge i interessos polítics particulars. Per posar només un exemple, malgrat que l'actuació es redueixi a una declaració formal, pot ser significatiu que l'Estat d'Andorra signi –i ratifiqui– la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries del Consell d'Europa (STCE núm. 148), que no té una afectació directa immediata al Principat però té un gran valor per a la comunitat lingüística catalana.

No es pot ignorar, com hem dit abans, que fora de l'esfera oficial el català a Andorra es troba en una situació de minorització i ne-

cessita actuacions que el retornin a una situació de normalitat en l'ús. La promoció dels usos lingüístics en català a través de la sensibilització i la posada en marxa de recursos específics que facilitin l'aprenentatge són polítiques que haurien de tenir en compte, a més de la seva funció comunicativa, el caràcter simbòlic de la llengua en la construcció d'una identitat comuna. Valors com la igualtat (compatible amb la diferència), la solidaritat, la justícia, la col·lectivitat, el progrés, la cohesió social i la participació es poden associar clarament amb la llengua comuna o societària per a establir relacions intergrupals i comunitàries.

Una societat multilingüe

Ja s'ha advertit de l'error de considerar que la societat és o ha de ser monolingüe, o fins i tot de pensar que el bilingüisme és una suma de monolingüismes. Alguns autors han proposat que els parlants d'una segona llengua han de ser considerats parlants multicompetents de llengües, més que parlants nadius deficients (Cook 1999). Com assenyalen Geraghty i Conacher (2014), les polítiques lingüístiques del Consell d'Europa aspiren al plurilingüisme per als ciutadans europeus; és a dir, que els ciutadans puguin tenir un repertori de llengües amb diferents nivells de competències.

Aquest estudi ha comptabilitzat la presència activa a Andorra de 71 llengües, xifra que pot arribar a 100 si es tenen en compte les llengües no declarades. La diversitat lingüística d'Andorra, però, no sol sortir a la llum i queda reclosa a l'àmbit endogrupal de la família, els amics, el grup etnolingüístic o les comunitats virtuals. Que no surtin a l'escena social no significa que no siguin rellevants: en molts casos són les úniques llengües que tenen els alumnes quan comencen l'escolarització, i en molts altres casos tenen un vincle estret amb la cultura de l'individu, els seus coneixements adquirits en origen o en l'àmbit familiar i la seva forma d'entendre el món.

Unes polítiques lingüístiques *bottom-up* haurien de tenir en compte aquest mosaic de llengües i cultures i protegir-les, si més

no com a elements patrimonials i fonts de coneixements. En la transició de la llar al món que representa l'escola, les diferents llengües no poden ser silenciades i arraconades, sinó que han de canalitzar les aportacions que fan els alumnes mentre adquireixen els coneixements necessaris de la llengua societària i intergrupar. Refusar-les, amb l'argument que no són importants, seria allò que Pierre Bourdieu anomena "violència simbòlica" (Garrido 2013). Per altra banda, diferents estudis avalen que les persones solen tenir millors habilitats lingüístiques en les seves llengües inicials que en les llengües apreses després.

En una societat mixta com és l'andorrana, la situació ideal seria que els ciutadans fossin competents en diverses llengües (si més no les principals, ja que la capacitat d'incorporar llengües és limitada) i que la societat pogués valorar les aportacions que la diversitat lingüística i cultural pot fer a la comunitat, tot això canalitzat a través d'una llengua comuna que, alhora, representa la identitat col·lectiva. El multilingüisme ha de ser compatible amb la construcció d'aquesta identitat col·lectiva, entesa com a pertinença (*belonging*) a una comunitat com és l'andorrana, amb uns codis comuns que permetin la convivència i la cohesió social, entre els quals l'ús d'una llengua comuna per a les relacions intergrupals a més de la pròpia de l'etnogrups. Però si molts membres d'un grup lingüístic dominant (com és el castellà, per exemple) es mantenen monolingües, no poden existir condicions contextuais equitatives per a la tria lingüística (Riera 2017). Bastardas (2007) ho descriu en una reflexió sobre polítiques lingüístiques i globalització: "Els moviments migratoris poden tenir un potencial efecte desorganitzador des del punt de vista lingüístic i identitari, sobretot en societats demogràficament no gaire grans i de llengües poc esteses. [...] Si es dona el cas que aquestes societats reben migracions en molt alt nombre, i, en especial, procedents d'un mateix lloc, i parlants d'alguna de les grans llengües que també poden haver après els receptors, la situació pot evolucionar de manera incerta per a l'idioma de la població receptora, que pot perdre funcions intergrupals i socials i provocar [...] inquietud identitària. En aquests casos, i encara que en un període transitori es pu-

gui usar una interllengua que permeti la comunicació fluida entre autòctons i immigrants, tot fa pensar que la situació fora menys conflictiva si la seva evolució pogués portar a una adaptació gradual dels immigrants a l'ús *també* del codi de la societat receptora, que permetés la plenitud d'usos socials d'aquest."

Fora de l'àmbit de l'ensenyament reglat, la formació en les diferents llengües parlades a Andorra està molt atomitzada en diversos centres i institucions. A l'Àrea de Llengua Catalana del Govern d'Andorra es pot aprendre català en tots els nivells; al Centre de Formació al Llarg de la Vida (Escola d'Adults) es fan cursos de català inicial i de castellà inicial; a la Universitat d'Andorra s'imparteixen cursos oberts de llengua i cultura portugueses i xineses, i cursos d'anglès i francès restringits al seu personal. A part, òbviament, hi ha acadèmies i professionals de caràcter privat que ofereixen formació lingüística en anglès, francès i altres idiomes. No hi ha cap escola oficial d'idiomes ni cap centre públic que centralitzi i coordini l'ensenyament d'idiomes. D'altra banda, el Govern d'Andorra té habitualment necessitat de traductors i d'interprets en els àmbits de la justícia, l'educació, els serveis socials, etc. El multilingüisme és una realitat que cal atendre de manera planificada i proporcionada des de les institucions; avui dia esdevé necessària la creació d'una oficina de multilingüisme que vetlli per cobrir les necessitats que comporta la coexistència de múltiples llengües en una societat plural.

En un marc més ampli, el multiculturalisme hauria de ser objecte d'un tracte respectuós i, encara més, objecte de coneixement i de difusió. Actualment hi ha registrades a Andorra 33 entitats de caràcter immigrant, que agrupen una dotzena llarga de grups etnolingüístics. Cadascuna d'aquestes entitats fa les seves activitats pròpies i es troben puntualment en dues activitats que organitzen les institucions: la Festa de la diversitat, al maig, i la Fira d'Andorra, a l'octubre. Fora d'aquestes comparticions d'espai, els diferents grups no es coordinen entre si –malgrat algun intent recent– ni hi ha cap oficina governamental d'atenció a la diversitat etnolingüística. En els objectius assenyalats en aquest estudi, és absolu-

tament necessària la creació d'una oficina de multiculturalitat (o diversitat), que pot estar vinculada a l'oficina de multilingüisme suggerida abans. L'oficina hauria de coordinar les accions del Govern adreçades a les diferents comunitats culturals i oferir eines i recursos perquè els grups etnolingüístics poguessin desenvolupar amb normalitat les seves activitats i coordinar-se entre ells. Igualment, les institucions haurien de promoure el coneixement de les diverses cultures presents al país, i atorgar-los dignitat i presència pública com a cultures dels ciutadans d'Andorra.

Finalment, convé remarcar que Andorra viu una situació privilegiada amb la seva realitat multilingüe. Malgrat les tensions, les mancances i les desigualtats, que s'han de resoldre, no hi ha conflictes greus en la convivència de molts grups humans molt diferents en una comunitat petita i complexa. Andorra és un mosaic extraordinari de llengües i cultures en un espai reduït. Aquesta situació de privilegi hauria de poder permetre a Andorra desenvolupar línies de treball en el camp del multilingüisme que poden esdevenir oportunitats d'innovació en la recerca i en l'economia, com ha passat a Montreal i en altres indrets. El multilingüisme i la diversitat cultural són, si se sap aprofitar, una oportunitat per al desenvolupament.

RESUM DE LES CONCLUSIONS

1. CARACTERITZACIÓ DE GRUPS ETNOLINGÜÍSTICS

1. La societat andorrana està formada per una multiplicitat de grups etnolingüístics, cap dels quals no és hegemònic perquè no té un pes demogràfic superior al 20%. Aquest estudi ha identificat tretze grups diferents (alguns pluriètnics), cadascun d'ells amb característiques pròpies.
2. Qualsevol política lingüística a Andorra hauria de tenir en compte la composició ètnica i lingüística de la societat i les característiques de cada grup etnolingüístic.
3. Cal tenir sempre present que la llengua, a més de ser una eina de comunicació, té un fort valor simbòlic que en condiciona el coneixement i l'ús. El valor identitari de la llengua és un capital social que els individus utilitzen en les seves trajectòries socials i en les seves relacions.

2. LLENGUA I IDENTITAT A ANDORRA

4. Molts comportaments lingüístics deriven del valor simbòlic de la llengua. Per exemple, el manteniment del català en una conversa bilingüe o l'abandonament de la llengua pròpia per part d'immigrants portuguesos són actituds vinculades amb la identitat.

5. La identitat ètnica i lingüística no ha de ser necessàriament monolítica. Pot ser fluctuant, híbrida, múltiple... La identitat respon als interessos de l'individu.
6. La identitat establerta per l'estat nació, l'"oficial", monolingüe, entra en contradicció amb la realitat de la globalització, multilingüe. La confrontació genera tensions i lluites per l'esfera social, aquell espai intermedi entre l'Estat i l'endogrup. El català és percebut més com la llengua oficial que com la llengua del país.
7. Assumir el català com a llengua identitària és problemàtic per als immigrants per les dificultats d'accedir a la ciutadania andorrana, i hi ha la impressió que el grup etnolingüístic andorrà, que controla els mecanismes de l'Estat, no hi posa facilitats.
8. La societat receptora pot veure en la immigració massiva una amenaça per a la seva identitat. Un sentiment col·lectiu de pertinença, amb una llengua comuna, és bàsic per construir institucions compartides i crear cohesió social.
9. La immigració a Andorra és un conjunt de processos no traumàtics: el viatge no s'improvisa, hi ha grups d'acollida i no es formen guetos físics que aïllin els nouvinguts. Les famílies i les comunitats virtuals tenen una gran importància com a xarxes d'acollida, suport i refugi.
10. Alguns col·lectius immigrants adopten estratègies per evitar l'exclusió social, que poden consistir en la reclusió en àmbits laborals o socials on no siguin discriminats o en la modificació de les pràctiques lingüístiques, abandonant l'ús social de les seves llengües pròpies.
11. El canvi lingüístic i l'assumpció d'una identitat col·lectiva depenen en bona part de les perspectives que ofereix el país en les trajectòries vitals. A Andorra, les perspectives a llarg termini són molt improbables per les condicions laborals i socials.
12. El distanciament en la percepció del català com a llengua societària té relació amb la representació social que s'atorga a la

llengua. En el cas d'Andorra, predomina la percepció que el català és la llengua oficial, és a dir, de l'Estat, que és vist com un ens extern a la realitat quotidiana dels individus. També s'associa a un grup etnolingüístic hermètic, elitista, d'un nivell socioeconòmic distant de la realitat dels treballadors immigrants.

13. Les segones generacions d'immigrants, joves a cavall entre les identitats dels seus pares i l'andorrana, tendeixen fortament a configurar-se una identitat múltiple i fluctuant, amb trets de totes les influències que reben i inclinats al multilingüisme, en una identitat "de frontera" marcada per la identitat global i l'esperit urbà, que els allunya de les comunitats d'origen.

14. En l'espai social, la tria lingüística depèn sobretot de tres factors: la representació social de la llengua, el repertori lingüístic de què es disposa i la xarxa de relacions personals (incloses les laborals) o els contextos per aplicar els coneixements. A Andorra, tots aquests factors fan decantar els usos lingüístics en favor del castellà, que esdevé la llengua "de la immigració".

15. El català passa, doncs, a situar-se en una posició de minorització en l'esfera social, dominada per l'ús del castellà tant en les funcions comunicatives com simbòliques, en què apareix una actitud "de resistència" identitària d'alguns grups, informal i no normativa, contra l'ús oficial i "extern" del català.

16. En aquest àmbit, l'ús del castellà està força diluït en un translecte format per expressions i recursos de diverses llengües, que canvia en funció de les situacions i els interessos dels individus.

17. De vegades, residents catalans i espanyols (i també alguns andorrans i llatinoamericans) reproduïxen a Andorra els conflictes per la legitimitat lingüística que es viuen a Catalunya, que no sempre són oportuns però que responen a una percepció de minorització per part dels catalanoparlants. Els andorrans mostren tendència a l'adaptació lingüística en contrast amb el manteniment dels catalans, perquè a Andorra no es percep cap amenaça per a la identitat vinculada a la llengua.

3. ORIENTACIONS PER A UNA ACTUACIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA A ANDORRA

L'accés a la ciutadania

18. Andorra segueix un model assimilacionista (com França) en la integració de la immigració, amb l'exigència de renunciar a la identitat original, model que ara per ara es troba en qüestió davant la proliferació del multilingüisme.

19. Els obstacles per accedir a la nacionalitat (excessiu temps de residència, negació de la doble nacionalitat, exàmens d'identitat...) dificulten l'assumpció de la identitat andorrana i el sentiment de pertinença per part dels immigrants, cosa que afecta les pràctiques lingüístiques.

20. Per facilitar el sentiment de pertinença i inclusió, convindria ampliar els drets dels residents (per exemple, permetent el vot a les eleccions comunals) i respectar els drets humans, l'incompliment dels quals genera desigualtat i percepcions d'injustícia social.

21. La majoria dels informants consultats a l'enquesta i les entrevistes es mostren partidaris d'una societat multicultural i multilingüe, favorable al dret de vot dels residents, i estan convençuts que la immigració és una riquesa i no una amenaça per a la identitat andorrana.

22. La integració, en les diferents dimensions objectives i subjectives i entesa com un procés bidireccional, és essencial per a la cohesió social i per evitar la fragmentació.

23. Per a la cohesió social i la construcció d'una identitat col·lectiva, l'Estat andorrà ha de modificar el model econòmic basat en el monocultiu del turisme, que provoca precarietat i temporalitat i dificulta l'estabilitat de la població.

24. Igualment, ha de diversificar l'economia per poder crear ascensors socials, la musculació de la classe mitjana i l'evitació de l'emigració de joves talents andorrans que no troben col·locació al país.

25. A Andorra hi ha una segmentació ocupacional de la població per motius d'origen ètnic i lingüístic, fet que provoca discriminacions, estigmatitzacions i estereotips que no beneficien la integració ni la cohesió social.

26. Les dificultats d'accés a l'habitatge causen desplaçaments de població que es converteixen en treballadors transfronterers, desvinculats de la societat, i, juntament amb les condicions laborals, una crisi de natalitat que perjudica el sistema educatiu i determina la dependència de fluxos migratoris, lluny de l'estabilitat poblacional necessària.

27. L'urbanisme poc regulat provoca concentracions de les classes socials més baixes en nuclis urbans de les parròquies baixes, una aproximació preocupant a la formació de guetos.

28. És important que l'Estat se situï apropiadament en el marc cultural dels territoris de parla catalana, superant recels i dificultats polítiques, legals i jurídiques. Un marc general cohesionat i fort té moltes més garanties d'arribar a la ciutadania en un món globalitzat sotmès a les grans indústries culturals.

29. Una opció susceptible de ser considerada és l'establiment de preferències en l'obtenció de la nacionalitat per a les persones provinents dels territoris de llengua i cultura catalanes. Una mesura molt similar és aplicada per Espanya respecte als andorrans i als llatinoamericans.

L'educació

30. Andorra té un sistema educatiu insòlit a Europa, fruit de la seva evolució històrica, amb tres models públics diferents que apliquen diferents llengües vehiculars (algunes no oficials) i que

actuen de manera independent, amb poca coordinació entre ells i en competència.

31. Aquest sistema educatiu és segregador, ja que separa els alumnes en aules i centres diferents, amb continguts i metodologies diferents i en llengües diferents. No garanteix la igualtat entre els futurs ciutadans ni la configuració d'una identitat col·lectiva andorrana.

32. Malgrat l'aplicació del Programa de Formació Andorrana per dotar tots els alumnes de coneixements de llengua catalana i del medi andorrà, els resultats són baixos, especialment en coneixement del medi i en els centres que no tenen el català com a llengua vehicular.

33. Perquè els alumnes assolissin competències lingüístiques plenes, caldria que tot l'ensenyament fos en català, i no únicament una assignatura. També caldria deixar de considerar que tots els alumnes tenen com a llengua materna la llengua de l'escola.

34. Sistemes educatius diferents generen també ciutadans diferents, amb coneixements diferents i valors diferents. Nombrosos estudis i organismes aconsellen no diversificar els tipus d'escola.

35. El model que sembla més adequat és un sistema educatiu nacional únic, amb el català com a llengua vehicular i amb garanties d'assoliment de competències en francès, castellà i anglès. Això no ha d'excloure l'existència d'escoles estrangeres per als seus ciutadans expatriats.

36. Diversos estudis indiquen que aquest model únic amb una llengua vehicular és el que assegura més competències en la llengua nacional i més habilitats lingüístiques en general. També facilita la integració i la participació de la població immigrada.

37. L'aprenentatge del català a l'escola per part dels nens sol arrossegat les famílies a aprendre'l, com demostra l'experiència educativa a Catalunya.

38. Les pràctiques lingüístiques a les escoles bressol queden sovint fora del control governamental i en mans dels mateixos centres, que a la pràctica tendeixen a adaptar-se a la llengua de les famílies. Convé també més regulació en les universitats andorranes, que presenten uns índexs d'ús del català molt baixos; de fet, només és garantit en un dels quatre centres universitaris.

39. L'educació ha de ser receptiva a la diversitat cultural i no pot ignorar el bagatge lingüístic dels alumnes. Igualment, ha d'evitar pràctiques supremacistes i colonials que menystenien les cultures no europees.

Les polítiques lingüístiques

40. En les polítiques lingüístiques a Andorra, cal distingir entre la regulació social de la llengua oficial i la defensa del català com a llengua societària. La distinció fa referència a la consideració de “llengua de l'Estat” o “llengua del país”.

41. Com a llengua de l'Estat, el català no pateix conflictes greus perquè la seva declaració com a única llengua oficial és clara. Hi ha queixes, però, pel poc ús del català per part dels funcionaris en l'atenció al públic o en sectors concrets.

42. En canvi, l'actuació de l'Estat és feble quan intervé sobre els àmbits socials que vol regular. En alguns àmbits, com l'atenció al públic, l'etiquetatge de productes o la regulació dels mitjans de comunicació i les noves tecnologies el català té una presència secundària i es troba en situació de minorització. La nova Llei 6/2024 permet actuacions més aprofundides en aquests sectors, però encara no sembla una garantia d'ús plenament normalitzat.

43. Establir el requisit de demostrar cert nivell de català per renovar el permís de residència, tal com estableix la nova Llei de la llengua pròpia i oficial del 2024, és una opció que té l'acceptació de la gran majoria de la població, especialment dels nacionals andorrans, i pot contribuir a fomentar l'ús del català i a evitar situacions de conflicte lingüístic.

44. Per a l'esfera social, els organismes de política lingüística haurien de dissenyar estratègies centrades en el caràcter simbòlic i identitari de la llengua, associat a valors com la igualtat, la cooperació, la cohesió social o la pertinença, entre d'altres.

45. És recomanable estrènyer vincles amb els altres territoris de llengua catalana per al disseny de polítiques lingüístiques, que compartides tindrien molt més efecte que no compartimentades.

46. En qualsevol cas, les polítiques lingüístiques haurien d'evitar aplicar principis ideològics centrats en el monolingüisme. La societat andorrana és multilingüe i utilitza les llengües en funció dels interessos dels seus membres.

47. La realitat multilingüe ha de ser reconeguda i respectada, fins i tot si les llengües són invisibilitzades o recloses dins l'àmbit familiar. El reconeixement és essencial en l'educació infantil, en què sovint aquella llengua és l'única que té l'alumne.

48. Les llengües presents a Andorra mereixen ser conegudes i difoses. És necessària la creació d'una oficina del multilingüisme que també pugui actuar com a escola oficial d'idiomes i organisme de serveis lingüístics.

49. Igualment, les diferents cultures han de ser visibilitzades i valorades adequadament. Caldria habilitar una oficina governamental per a l'atenció a la diversitat cultural.

50. Andorra té un gran potencial en innovació i activitat acadèmica i professional al voltant del seu multilingüisme, que la converteix en un cas singular de convivència de múltiples realitats lingüístiques i culturals en un espai reduït. El multilingüisme és una oportunitat que convé aprofitar.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- Alarcón, A.; Garzón, L. (2011). "Social integration of migrants, language and the second generation". Alarcón, Amado; Garzón, Luis (ed). *Language, Migration and Social Mobility in Catalonia*. Leiden and Boston: Brill, pàg. 15-31.
- Alcalde, X. (2014). "Sobre la necessitat d'un índex de justícia lingüística". A: *Per la pau* núm. 21. Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau.
- Almeida, P.C.; Barros, M.O.; Ferreira, J. (2015). "Obstacles to Portuguese immigrant entrepreneurship in Andorra". *Handbook of Research on Internationalization of Entrepreneurial Innovation in the Global Economy*. Portugal: Universidade de Évora.
- Anglada, M. (1983). *Andorra, nació pirinenca*. Andorra: Ed. Filfon.
- Antequera, J.; Bastida, C.; Nicolau, M. (2010). *Model sistèmic de l'evolució de l'ús del català a Andorra*. Andorra: Grup de Recerca en Llengua Catalana, Universitat d'Andorra.
- Apàgaurai, A. (2001). *La modernidad desbordada. Dimensiones culturales de la globalización*. Buenos Aires: FCE.
- Arendt, H. (2016). *Entre el pasado y el futuro*. Barcelona: Ed. Península.
- Aspach, O.; Clots, I.; Costa, J.; Masella, P. (2008). "Compulsory Language Educational Policies and Identity Formation". A: *Journal of the European Economic Association* 6 (2-3), pàg. 434-444.

- Badia, M. (2010). "Polítiques d'integració". A: Lluelles, M.J. (coord.). *Impacte de la immigració a Andorra*. Andorra: Govern d'Andorra.
- Bages, N.S. (2014). *La llengua catalana a Andorra: aproximació sociolingüística*. Barcelona: Brúfol, 2.
- Bailey, B. (2012). "Heteroglossia". A: Martin-Jones, M.; Blackledge, A.; Creese, A. (ed.). *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London: Routledge, pàg. 499-507.
- Ballarín, J.M. (2006). "Identitats culturals i usos lingüístics a Andorra". A: *Treballs de sociolingüística catalana*_núm. 19, pàg. 183-220.
- Ballestín, B. (2016). *Infants i joves d'origen immigrant a Catalunya. Un estat de la qüestió socioeducativa*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Baró Solà, L. (2010). "El sistema institucional i la immigració". A: Lluelles, M. J. (coord.). *Impacte de la immigració a Andorra*. Andorra: Govern d'Andorra.
- Barrera, A. (1985). *La dialéctica de la identidad en Cataluña. Un estudio de antropología social*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Bastardas, A. (2002). "Llengua i noves migracions: les experiències canadenques i la situació a Catalunya". A: *Revista de Llengua i Dret* núm. 37, pàg. 153-168.
- Bastardas, A. (2007). *Les polítiques de la llengua i la identitat a l'era "glocal"*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Autònomic.
- Bastida, C. (2012). "Un projecte de prospectiva sociolingüística: el model sistèmic de l'evolució de l'ús del català a Andorra". A: *Llengua i Ús* núm. 51. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Batalla, J.; Casals, M.; Micó, J.R. (2004). *La immigració a Andorra*. Andorra: Institut d'Estudis Andorrans.
- Bauman, Z. (2002). *La sociedad sitiada*. Mèxic: FCE.
- Bauman, Z. (2004). *Identity*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Becat, J. (1997). "Les Portugais seront-ils les meilleurs Andorrans? Réflexions sur l'évolution de la société et de l'identité

- andorrane". A: *Revue européenne des migrations internationales*, 13, 3, pàg. 135-156.
- Bennett, S. (2018). *Constructions of Migrant Integration in British Public Discourse: Becoming British*. London: Bloomsbury.
- Blackledge, A.; Creese, A. (2014) "Heteroglossia as Practice and Pedagogy". A: Blackledge, A.; Creese, A. (ed.). *Heteroglossia as Practice and Pedagogy*. London: Springer, pàg. 1-20.
- Blackledge, A.; Creese, A. (2017). "Translanguaging in Mobility?". A: Canagarajah, S. (ed.). *The Routledge Handbook of Migration and Language*. London: Routledge, pàg. 31-46.
- Blommaert, J. (2006). "Language Ideology". A: Bron, K. (ed.). *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2nd ed. Oxford: Elsevier, pàg. 510-522.
- Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. (2014). "Learning a Supervernacular: Texspeak in a South African Township".
- Boix, E.; Farràs, J. (1994). "Les llengües, les identitats i els joves d'Andorra". A: *Treballs de Sociolingüística Catalana* núm. 12. Barcelona: Societat Catalana de Sociolingüística, pàg. 91-106.
- Boix, E.; Farràs, J. (1994). "Ideologies, coneixements i usos lingüístics dels estudiants de secundària d'Andorra". A: *Annals*, pàg. 103-133.
- Boswell, C. (2003). *European Migration Policies in Flux: Changing Patterns of Inclusion and Exclusion*. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1992). *Réponses: pour une anthropologie réflexive*. Paris: Éditions du Seuil.
- Cairat, M.T. (2006). "Plantejament lingüístic de l'Escola Andorrana". A: *Treballs de Sociolingüística Catalana* núm. 19, pàg. 53-69.
- Calhoun, C. (2016). "La importància de Comunitats imaginades i de Benedict Anderson". A: *Debats, revista de cultura, poder i societat*, vol. 130: *Comunitats imaginades al segle XXI*. Ho-

- menatge a Benedict Anderson*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Canagarajah, S. (2013). *Translingual Practice. Global Englishes and Cosmopolitan Relations*. London: Routledge.
- Canagarajah, S. (2020). *The Routledge Handbook of Migration and Language*. London: Routledge.
- Capstick, T. (2021). *Language and Migration*. London and New York: Routledge.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. 1. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK: Blackwell.
- Castells, M. (1997). *The power of identity*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2003). *The Internet Galaxy: reflexions on the internet, business and society*. Oxford: UP.
- Castles, S.; De Haas, H.; Miller, M.J. (2013). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Oxford: Macmillan International Higher Education.
- Cavero, P. (2006). "El Principat d'Andorra i el català". A: *Treballs de sociolingüística catalana* núm. 19. Barcelona, pàg. 101-114.
- Centre de Recerca Sociològica (2011). *Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra: situació actual i evolució (1995-2009)*. Andorra: Institut d'Estudis Andorrans.
- Chávez, S. (2016). *Border Lives: Fronterizos, Transnational Migrants and Commuters in Tijuana*. Oxford: Oxford University Press.
- Chin, C. (2019). The Concept of Belonging: Critical, Normative and Multicultural. *Ethnicities* 19 (5), pàg. 715-739.
- Chiswick, B.R.; Miller, P.W. (1994). "Language Choice among Immigrants in a Multi-lingual Destination". A: *Journal of Population Economics*, núm. 7 (2), pàg. 119-131.
- Codó, E. (2008). *Immigration and Bureaucratic Control: Language Practices i Public Administration*. Berlin: Mouton de Gruyter. 13).
- Comajoan, Ll.; Vila, F.X.; Bretxa, V.; Sorolla, N.; Tenorio, X.; Melià, J. (2013). "Els usos lingüístics en família i amb amics de l'alumnat autòcton i al·lòcton de sisè de primària a Catalunya,

- Mallorca i la Franja". A: Vila, F.X.; Salvat, E. (ed.). *Noves immigracions i llengües*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Comas d'Argemir, D.; Pujadas, J.J. (1999). "Living in/on the frontier: Migration, identities and citizenship in Andorra". A: *Social Anthropology*, núm. 7 (3), pàg. 253-264.
- Comelles, P.; Junyent, M.C.; Cortés-Colomé, M.; Barrieras, M.; Monrós, E.; Fidalgo, M. (2018). "Què hem de fer amb les llengües dels alumnes a l'escola? Un estudi de representacions lingüístiques a l'Anoia". A: *Quaderns per a l'anàlisi* núm. 38. Barcelona: Horsori Ed.
- Cook, V. (1999). "Going beyond the native speaker in Language teaching", a *TESOL Quarterly*, Vol. 33, núm. 2.
- Coulmas, F. (2013). *Sociolinguistics. The study of speaker's choice*. Cambridge: UP.
- Creese, A.; Blackledge, A. (2010). "Translanguaging in the Bilingual Classroom: A Pedagogy for Learning and Teaching?". A: *Modern Language Journal* 94, pàg. 103-115.
- Crowley, J. (1999). "The Politics of Belonging: Some Theoretical Considerations". A: Favell, A.; Geddes, A. (ed.). *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*. Sydney: Ashgate Publishing, pàg. 15-41.
- Cummins, J. (1981). "Age on arrival and immigrant second language learning in Canada: A reassessment". A: *Applied Linguistics*, vol. 2, núm. 2, pàg. 132-149.
- Datta, K. (2023). "Linguistic Anthropology: Language Ideologies and their Implications". A: *Anthropology* 11, pàg. 306.
- Del Percio, A.; Wong Sze Wan, V. (2020). "Resetting minds and souls: Language, employability and the making of neoliberal subjects". A: Martin Rojo, L.; Del Percio, A. (ed.). *Language and Neoliberal Governmentality*. London and New York: Routledge, pàg. 190-210.
- De Schutter, H. (2011). "The Linguistic Territoriality Principle: Heterogeneity and Freedom Problems". A: De Grauwe, P.; Van Parijs, P. *The Linguistic Territoriality Principle. Right Violation or Parity of Esteem?*. Brussel·les: University Foundation, pàg. 22-27.

- Díaz-Torrent, J.M. (2006). "El multilingüismo y el multiculturalismo en la Escola Andorrana". A: *Cultura y Educación*, núm. 18, 2, pàg. 173-183.
- Domingo, A.; Pinyol-Jiménez, G.; Zapata-Barrero, R. (2020). "Spain: Multiple-governance and Integration Policies in Diverse Socio-Demographic Contexts". A: Duszczyk, M.; Pachocka, M.; Pszczolkowska, D. (ed.). *Relations between Immigration and Integration Policies in Europe: Challenges, Opportunities and Perspectives in Selected EU Member States*. London: Routledge, pàg. 125-145.
- Favell, A.; Geddes, A. (ed.) (1999). *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*. Adershot: Ashgate.
- Fernández, M.; Terrén, E. (2008). "De inmigrantes a minorías: temas y problemas de la multiculturalidad". A: *Revista de Educación* núm. 345. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia.
- Ferreira, J.R.; Barros, M.O.; Almeida, P.C. (2015). "Obstacles to Portuguese Immigrant Entrepreneurship in Andorra". A: Cagica, L. (ed.). *Handbook of Research on Internationalization of Entrepreneurial Innovation in the Global Economy*. Portugal: Ed. IGI Global.
- Fischer, Ronald (2009). "Where is Culture in Cross Cultural Research? An Outline of a Multilevel Research Process for Measuring Culture as a Shared Meaning System". A: *International Journal of Cross-Cultural Management* 9(1), pàg. 25-49.
- Fishman, J. (1972). *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers.
- Flors-Mas, A.; Vila, F.X. (2014). "Justificant les preferències. Com argumenten les opcions lingüístiques els adolescents catalans". A: *Treballs de Sociolingüística Catalana* núm. 24. Societat Catalana de Sociolingüística, pàg. 173-199.
- Flors-Mas, A. (2017). "Usos lingüístics i identitats socials entre adolescents catalans i valencians". A: *Tesi doctoral*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General.

- Gal, S.; Woolard, K. (2001). *Languages and Publics: the making of Authority*. Routledge.
- Gal, S. (2006a). "Contradictions of Standard Language in Europe: Implications for the Study of Practices and Publics". A: *Social Anthropology* 14 (2), pàg. 163-181.
- Gal, S. (2006b). "Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe". A: Mar-Molinero, C. (ed.). *Language Ideologies, Policies and Practices: Language and the Future of Europe*. New York: Palgrave Macmillan, pàg. 13-27.
- Galindo, M. (2005). *Les llengües a l'hora del pati: usos lingüístics en les converses dels infants de primària a Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- García, O. (2009). *Bilingual Education in the 21st Century*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Garcia, O.; Li Wei (2014). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. London: Palgrave.
- García, O.; Li Wei (2018). *Language, Bilingualism and Education*. Basingstoke, UK. Palgrave Macmillan.
- Garrido, M.R. (2010). "*If you Slept in Catalunya You Know That Here It's a Paradise*": *Multilingual Practices and Ideologies in a Residential Project for Migrants*. Unpublished MA thesis, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Garrido, M.R. (2013). "La gestió del multilingüisme en els serveis d'acollida de les ONG: un estudi de cas". A: Vila, F.X.; Salvat, E. (ed.). *Noves immigracions i llengües*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Geddes, A. (2003). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London: SAGE.
- Generalitat de Catalunya. Direcció General de Política Lingüística (ed.) (2015). *L'enquesta d'usos lingüístics de la població 2013. Resum dels factors clau*. Barcelona: DGPL.
- Geraghty, B.; Conacher, J. (2014). "Introduction: Apàproaching Migration, Intercultural Contact and Language Learning". A: Geraghty, B.; Conacher, J. (ed.). *Intercultural Contact, Language Learning and Migration*. London and New York: Bloomsbury Publishing, pàg. 1-18.

- Glick Schiller, N.; Faist, T. (2010). *Migration, Development and Transnationalization. A Critical Stance*. New York: Bergham Books.
- Gogolin, I. (2002). *Linguistic Diversity and New Minorities in Europe. Guide for the Development of Language Education Policies in Europe: From Linguistic Diversity to Plurilingual Education*. Strasbourg: Council of Europe. Language Division Policy, Directorate of School, Out-of-School and Higher Education.
- Govern d'Andorra (1994). *Llei d'ordenament del sistema educatiu andorrà*. Andorra: BOPA.
- Govern d'Andorra. Servei de Política Lingüística (2005). *Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra. Situació actual i evolució (1995-2004)*. Andorra: Ministeri d'Afers Exteriors, Cultura i Cooperació.
- Govern d'Andorra (2007). *Llei qualificada de la nacionalitat*. Andorra: BOPA.
- Greschiere, P. (2009). *The Perils of Belonging: Autochthony, Citizenship, and Exclusion in Africa and Europe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Habermas, J. (1989). *The public sphere. An inquiry into a category of Bourgeois society*. P. Press.
- Häkli, L. (2001). "The politics of belonging: Complexities of identity in the Catalan borderlands". A: *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* núm. 83 (3), pàg. 11-119.
- Hakuta, K.; Butler, Y.G.; Witt, D. (2000). *How long does it take english learnersto attain proficiency?*. Santa Barbara: University of California. Linguistic Minority Research Institute.
- Hawkins, M.; Cannon, A. (2017). "Mobility, Language, and Schooling". A: Canagarajah, S. (ed.). *The Routledge Handbook of Migration and Language*. London and New York: Routledge, pàg. 519-539.
- Heller, M. (2007). "Distributed Knowledge, Distributed Power: A Sociolinguistics of Structuration". A: *Text & Talk* 27 (5-6), pàg. 633-653.
- Heller, M. (2010). "The Commodification of Language". A: *Annual Review of Anthropology* 39, pàg. 101-114.

- Hill, J.H. (1998). "Language, Race, and White Public Space". A: *American Anthropologist* 100(3), pàg. 680-689.
- Hoerder, D. (2006). "Historians and their data: The Complex Shift from Nation-state Apàgroaches to the Study of People's Trans-cultural Lives". A: *Journal of American Ethnic History* 25(4), pàg. 85-96.
- Hogan-Brun, G.; Mar-Molinero, C.; Stevenson, P. (ed.) (2009). *Discourses on Language and Integration: Critical Perspectives on Language Testing Regimes in Europe*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Irvine, J. (1989). "When Talk isn't Cheap: Language and Political Economy". A: *American Ethnologist* 16 (2), pàg. 248-267.
- Irvine, J.; Gal, S. (2000). "Language Ideology and Linguistic Differentiation". A: Kroskrity, P. (ed.). *Regimes of Language*. Santa Fe: School for American Research, pàg. 35-84.
- Iveson, M. (2020). *Language Attitudes, National Identity and Migration in Catalonia: What the Women Have to Say*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Karimzad, F.; Catedreal, L. (2021). *Chronotopes and Migration: Language, Social Imagination and Behaviour*. London: Routledge.
- Keith, M.; Pile, S., ed. (1993). *Place and the politics of identity*. Routledge.
- Kershen, A. (ed.) (2017 [2000]). *Language, Labour and Migration*. London and New York: Routledge.
- Lagarde, C. (1996). *Le parler "melandjao" des immigrants de langue espagnole en Roussillon*. Perpinyà: Centre de Recherches Ibériques et Latino-Américaines de l'Université de Perpignan.
- Lapresta, C. et al. (2011). *Realitat i imatge: visions endògenes i exògenes sobre la realitat identitària, cultural i lingüística de la zona catalanoparlant d'Aragó*. Osca: Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- Lewis, G.; Bryn, J.; Colin, B. (2012). "Translanguaging: Developing its Conceptualization and Contextualization". *Educational Research and Evaluation* 18 (7), pàg. 655-670.

- Lluelles, M.J. (coord.) (2010). *Impacte de la immigració a Andorra*. Andorra: Ministeri d'Educació i Cultura.
- Margarit, E.; Monné, A. (2010). *Joves i llengües d'Andorra*. Andorra: Servei de Política Lingüística.
- Martín Díaz, E. (1998). "Andalusos a Catalunya: cultures, relacions interètniques i organització social". A: *L'Avenç: Revista d'història i cultura* núm. 226, pàg. 55-59.
- Martin-Rojo, L.; Del Percio, A. (2020). *Language and Neoliberal Governmentality*. New York: Routledge.
- Masegosa, F.S. (2022). *Festes i tradicions andorranes*. Andorra: Ed. i Acadèmia Masegosa.
- Mc Andrew, M. (2001). *Immigration et diversité à l'école. Le débat québécois dans une perspective comparative*. Montréal: Les Presses de l'Université Laval.
- McElhinny, B. (2010). "The Audacity of Affect: Gender, Race and History in Linguistic Accounts of Legitimacy and Belonging". A: *Annual Review of Anthropology* 39, pàg. 309-328.
- Micó, J.R.; Margarit, E.; Monné, A. (2009). "La interrelació entre la identitat cultural de la població andorrana i els seus usos lingüístics". A: Societat Andorrana de Ciències. *Recull de conferències*. Ed. Govern d'Andorra.
- Micó, J. (2014). "Dades al voltant de la nacionalitat andorrana". A: Societat Andorrana de Ciències (ed.). *La nacionalitat andorrana*, pàg. 215-228.
- Moll, L. (1992). "Bilingual Classroom Studies and Community Analysis: Some Recent Trends". A: *Educational Researcher* 21(2), pàg. 20-24.
- Molla, G. (2001). *El català a Andorra: tota una lluita*. Girona: Universitat de Girona.
- Moncusí, A. (2016). "Comunitats imaginades a contracorrent? Límits, sobirania i pertinences, en qüestió". A: *Comunitats imaginades al segle XXI. Homenatge a Benedict Anderson. Debats, revista de cultura, poder i societat*, vol. 130. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Monné, A. (2015). *Factors psicosocials implicats en la construcció de la identitat nacional: un estudi empíric en el context*

- del Principat d'Andorra (tesi doctoral)*. Girona: Universitat de Girona.
- Moore, E.; Bradley, J.; Simpson, J. (ed.) (2020). *Translanguaging as Transformation: The Collaborative Construction of New Linguistic Realities*. Bristol: Multilingual Matters.
- Noels, K.; Clément, R. (1996). "Language, identity and adjustment: the role of linguistic self-confidence in the acculturation process", a *Journal of Language and Social Psychology*, núm. 15.
- Obiols-Llandrich, J. (2020). "Migrants in Spain and Andorra. Some Thoughts After the French Events". A: *World Cultural Psychiatry Research Review*, pàg. 89-94.
- Ortega, D. (2020). "El uso de las lenguas en el ámbito laboral, social y familiar de Andorra". A: *Ianua. Revista Philologica Romanica*, vol. 20.
- Pajo, E. (2008). *International Migration, Social Demotion, and Imagined Advancement. An Ethnography of Socioglobal Mobility*. New York: Springer.
- Palou, B. (2012). "Análisis de los elementos configurativos de la ciudadanía como condición para la integración de la juventud de origen magrebí en Cataluña". A: *Revista de Investigación Educativa*, vol. 30, núm. 1. Murcia: Asociación Interuniversitaria de Investigación Pedagógica, pàg. 181-195.
- Pampalona, J. (2020). "Porta't bé amb els teus veïns. Xarxes personals dels emprenedors immigrants a Andorra". A: *Recull de conferències 2018 / Debats de Recerca*. Andorra: Societat Andorrana de Ciències.
- Park, Joseph Sung-Yul (2011). "The Promise of English: Linguistic Capital and the Neoliberal Worker in the South Korean Job Market". A: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 14(4), pàg. 443-455.
- Pérez Milans, M. (2006). "Spanish Education and Chinese Immigrants in a New Multicultural Context: Cross-cultural and Interactive Perspectives in the Study of Language and Teaching Methods". A: *Journal of Multicultural Discourses* 1(1), pàg. 60-85.

- Pijpers, R. (2006). “«Help! The Poles are coming»: Narrating a contemporary moral panic”. A: *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography* 88(1), pàg. 91-103.
- Portes, A.; Zhou, M. (1993). “The New Second Generation: Segmented Assimilation and its Variants”. A: *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530, pàg. 74-96.
- Portes, A.; Hao, L. (1998). “E Pluribus Unum: Bilingualism and Loss of Language in the Second Generation”. A: *Sociology of Education* 71(4), pàg. 269-294.
- Pratt, M.L. (1991). “Arts of the Contact Zone”. A: *Profession*, pàg. 33-40.
- Pujol, M.; Badia, M. (2002). “Els estudis impulsats per l’administració andorrana com a punt de referència per a la planificació lingüística”. A: *Noves SL. Revista de sociolingüística* núm. 4, Barcelona.
- Pujolar, J. (2007). “African women in Catalan Language courses: Struggles over class, gender, and ethnicity in Advanced liberalism”. A: McElhinny, B. (ed). *Words, Worlds, Material Girls: Language Gender, Globalization*. Berlin: Mouton de Gruyter, pàg. 305-408.
- Pujolar, J.; González, I. (2013). “Linguistic *mudes* and the de-ethnicization of language choice in Catalonia”. A: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* núm. 16 (2), pàg. 138-152.
- Querol, E. (2006a). “Qui parla català a Andorra i per què?”. A: *Treballs de sociolingüística catalana* núm. 19. Barcelona: Societat Catalana de Sociolingüística.
- Querol, E. (2006b). “Comparació dels usos i les representacions de les llengües a les Illes Balears, Catalunya, el País Valencià i Andorra”. A: *Treballs de Sociolingüística Catalana* núm. 19. Barcelona: Societat Catalana de Sociolingüística.
- Ramírez, J.D. (1992). “Executive summary”. A: *Bilingual Research Journal*, vol. 16, pàg. 1-62.
- Rampton, B. (1995). *Crossing: Language and Ethnicity among Adolescents*. London and New York: Longman.

- Regout, S. (2011). "The Integration of Immigrant Communities in France, the United Kingdom and the Netherlands: National Models in European Contexts". A: *LSE Migration Studies Unit Working Papers* núm. 2011/09.
- Riera, E. (2011). "La intervenció en les competències, els usos, les ideologies: d'«El català, cosa de tots» a «El català, llengua comuna»". A: *Treballs de Sociolingüística Catalana* núm. 21. Barcelona: Societat Catalana de Sociolingüística, pàg. 155-167.
- Riera, E. (2017). *Justícia lingüística i societats mixtes: una defensa de la pluralitat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis de l'Autogovern.
- Rosa, J.; Burdick, C. (2016). "Language Ideologies". A: García, O.; Flores, N.; Spotti, M. (ed.). *The Oxford Handbook of Language and Society*. Oxford: Oxford University Press, pàg. 103-123.
- Sabaté, M. (2013). "La gestió del multilingüisme en un espai regulat entre persones immigrades: el cas dels locutors". A: Vila, F.X.; Salvat, E. (ed.). *Noves immigracions i llengües*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Sabaté, M. (2014). *Migrant Communication Enterprise: Regimentations and Resistance*. Bristol: Multilingual Matters.
- Sabaté, M.; Garrido M.R.; Codó, E. (2017). *Language-mediated services for migrants: Monolingualist institutional regimes and translinguistic user practices*. London/New York Routledge.
- Salvà, P. (coord.); Albertí, P.; Bonnín, C.; Spínola, M.A. (2004). *Una aproximació a la immigració d'estrangers a les Illes Balears*. Palma: Caixa de Balears.
- Sánchez, M.; Garcia, O. (2022). "Introducción: Transforming Educational Espacios- Translanguaging Sin Miedo". A: Sánchez, M.; García, O. (ed.). *Transformative Translanguaging Espacios: Latinx Students and their Teachers Rompiendo Fronteras sin Miedo*. Bristol and Jackson: Multilingual Matters, pàg. 1-15.
- Sans, J. (2007). "El vocabulari andorrà i el seu reconeixement normatiu". A: Institut d'Estudis Catalans (ed.). *Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Cata-*

- lans a Andorra: 19 i 20 d'octubre de 2007*. Andorra: Govern d'Andorra.
- Schmid, C. (2001). "Educational Achievement - Language Minority Students and the new second generation". A: *Sociology of Education*, núm. 74.
- Serra, J. (1999). *Formació de cultures de frontera a l'àrea metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Servei de Política Lingüística (2023). *Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra. Situació actual i evolució (1995-2022)*. Andorra: Govern d'Andorra.
- Shohamy, E. (2011). "Assessing Multilingual Competencies: Adopting Construct Valid Assessment Policies". A: *Modern Language Journal* 95(3), pàg. 418-429.
- Smith, R. (2006). *Mexican New York. The Transnational Lives of New Immigrants*. Berkeley: University of California Press.
- Soler, J. (2012). "«Llengües mitjanes» i «llengües internacionals» a Catalunya i Estònia en l'era *glocal*. Una anàlisi comparada de les ideologies lingüístiques dels seus parlants". A: *Revista de Llengua i Dret* núm. 57. Barcelona: Generalitat de Catalunya, pàg. 207-248.
- Sorolla, N. (2009a). "Els grups lingüístics a Andorra". A: Societat Andorrana de Ciències (ed.). *Recull de conferències*. Andorra: Govern d'Andorra.
- Sorolla, N. (2009b). "Els fluxos interlingüístics d'una societat migratòria: el cas andorrà". A: *Revista de Llengua i Dret* núm. 52, pàg. 327-368. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Stevenson, P.; Mar-Molinero, C. (2006). "Language, the National and the Transnational in Contemporary Europe". A: Mar-Molinero, C. (ed.). *Language Ideologies, Policies and Practices: Language and the Future of Europe*. New York: Palgrave Macmillan, pàg. 1-10.
- Suïls, J. (2001). *Llengües en contacte i planificació lingüística: occità, català i castellà a l'escola aranesa. Anàlisi de l'efectivitat de tres models d'educació bilingüe*. Lleida: Universitat de Lleida.

- Talbot, J.; Taylor, J. (ed.) (1990). *Ideologies of Language*. New York: Routledge.
- Tedó, X. (2008). “El català a Andorra: una oficialitat en entredit”. A: *L'Escletxa, Revista de Llengua i Cultura Catalanes* núm. 17, pàg. 18-20.
- Torres, J. (2008). “Diversidad cultural y contenidos escolares”. A: *Revista de Educación* núm. 345. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia.
- Torres, J. (2000). “La llengua catalana a Andorra: problemes i perspectives”. A: *Treballs de Sociolingüística Catalana* núm. 14/15. Barcelona: Societat Catalana de Sociolingüística, pàg. 165-167.
- Torres, J. (2009). “La llengua catalana al món i a Andorra”. A: Societat Andorrana de Ciències (ed.). *Recull de conferències*. Andorra: Govern d'Andorra.
- Tyrell, J. et al. (2013). *Transnational Migration and Childhood*. London: Routledge.
- Unicef a Andorra (2023). *Observatori de la infància 2022*. Andorra: Unicef.
- Valenzuela, A. (1999). *Subtractive Schooling: US-Mexican Youth and the Politics of Caring*. Albany: State University of New York Press.
- Van Parijs, P. (2011a). *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford/Nova York: Oxford University Press.
- Van Parijs, P. (2011b). *The Linguistic Territoriality Principle: Right Violation or Parity of Esteem?*. Brussel·les: Re-Bel Initiative/University Foundation.
- Vertovec, S. (ed.) (2010). *Anthropology of Migration and Multiculturalism*. Londres i Nova York: Routledge.
- Vila, F.X. (2004). “«Hem guanyat l'escola però hem perdut el pati?». Els usos lingüístics a les escoles catalanes”. A: *Llengua, Societat i Comunicació* núm. 1, pàg. 8-15.
- Vila, F.X. (2006). *Integrar des de la fragilitat? Societats pluri-lingües davant els reptes de les immigracions multilingües: Suïssa, Brussel·les, Quebec i Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- Vila, I.; Oller, J.; Fresquet, M. (2008). “Una anàlisi comparativa del coneixement de català de l’alumnat castellanoparlant autòcton i l’alumnat hispà en finalitzar l’educació infantil a Catalunya”. A: *Caplletra. Revista internacional de filologia*, núm. 45.
- Vila, I. (2009). “Els programes de canvi de llengua de la llar a l’escola: el repte de la catalanització escolar”. A: *Treballs de Sociolingüística catalana* núm. 20. Barcelona: Societat Catalana de Sociolingüística.
- Vilà, R. (coord.) (2012). *Diagnòstic en profunditat sobre la integració dels i les joves de 14 a 18 anys migrants a Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Wacquant, L. (2012). “Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism”. *Social Anthropology* 20 (1), pàg. 66-79.
- Walter, B. (2017 [2000]). “«Shamrocks Growing out of their Mouths»: Language and the Racialization of the Irish in Britain”. A: Kershen, A. (ed.). *Language, Labour and Migration*. Londres i Nova York: Routledge, pàg. 57-73.
- Woolard, K. (1988). “Language Ideology as a Field of Inquiry”. A: Schieffelin, B.; Woolard, K.; Kroskritt, P. (ed.). *Language Ideologies: Practice and Theory*. Nova York: Oxford University Press, pàg. 3-49.
- Woolard, K. (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: La Magrana.
- Woolard, K. (2016). *Singular and Plural: Ideologies of Linguistic Authority in 21st Century Catalonia*. New York: Oxford University Press.
- Woolard, K. (2021). “Language Ideology”. A: Stanlaw, J. (ed.). *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*. John Wiley & Sons, Inc. DOI: 10.1002/9781118786093, pàg. 1-21.
- Yuval-Davis, N. (2011). *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. London: Sage.
- Zapata, V. (2020). *Diferències en el comportament electoral entre andorrans i estrangers residents a Andorra (TFM)*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

Zeitlyn, B. (2018). *Transnational Childhoods: British Bangladeshis, Identities and Social Change*. London: Palgrave.

A més de ser eines de comunicació, les llengües també tenen un valor simbòlic i expressen i representen identitats ètniques. A Andorra, societat d'alta complexitat demogràfica, l'espai és compartit per moltes llengües i identitats que interactuen entre elles i que desenvolupen diverses habilitats relacionals i fan processos de canvi lingüístic. Aquest estudi pretén identificar i descriure els principals grups etnolingüístics presents al coprincipat i els comportaments de cada grup en relació amb la llengua com a capital social als diferents àmbits socials, des de l'endogrup fins als usos oficials. El multilingüisme es revela com un fet fluctuant, híbrid i polièdric, sotmès sempre a negociacions entre els parlants i estratègies basades en la promoció social i l'evitació del conflicte. La vertebració lingüística de l'estat nació xoca amb la pluralitat de les migracions en un món globalitzat, i la mateixa identitat andorrana és interpel·lada per les actituds lingüístiques dels ciutadans. Per descriure aquestes relacions, l'estudi ha fet una enquesta a 764 persones i ha entrevistat en profunditat 96 ciutadans dels diferents grups que conviuen a Andorra.



Govern d'Andorra

ISBN 978-99920-82-12-6



9 789992 082126